

**BOB
DENT**

A VÖRÖS VÁROS

**„POLITIKA
és MŰVÉSZET
AZ 1919-ES
MAGYARORSZÁGI
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
IDÉJÉN**

HELIKON

700
000

Bob Dent

Painting the Town Red

Politics and the Arts During the 1919 Hungarian Soviet Republic

First published by Pluto Press, London, 2018

Copyright © Bob Dent, 2018

Fordította Konok Péter

Borítóterv Kimberly Glyder

Borítókép: Bíró Mihály: *Kalapácsos ember*, Szépművészeti Múzeum

Hungarian translation © Konok Péter, 2019

© Helikon Kiadó, 2019

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000684142

Katinak és Annának, szeretettel

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Magyarországon kívül viszonylag kis figyelmet kapott – legalábbis ahhoz képest, hogy mennyire drámai eseménysorozat volt, és bizonyos értelemben összevethető mindazzal, ami 1917–1918 folyamán és azt követően Oroszországban történt. Ennek nyilvánvalóan két oka van. Az első világháború utóhatásaként világszerte annyi minden történt, hogy Magyarország rövid életű „bolsevik kísérlete” – amely mindössze 133 napig tartott – jórészt észrevétlen maradt. Ebben alighanem a nyelvi nehézségek is szerepet játszottak. Vajon hány nem magyar történész érti annyira a magyar nyelvet, hogy felmerüljön számukra a kutatás gyakorlati lehetősége?

Ha Magyarország 1919-es történetéről esik szó, a hangsúly szinte minden esetben a nemzetközi helyzetre és az ország bizonytalan állapotára kerül. Magyarország a vesztes oldalon állt az első világháborúban, és 1919-ben olyan nyomás – ideértve a katonai nyomást, mindenekelőtt Románia és Csehszlovákia részéről – alatt állt, amely területi egységét fenyegette.

Ha külföldi szerzők érintik a Magyar Tanácsköztársaság belpolitikáját, többnyire arról esik szó – és néha semmi másról –, hogy a kommunista Kun Béla által vezetett rezsim milyen diktatórikus természetű volt, és miként élt a terror eszközével. Csupán néha, többnyire futólag utalnak

egyéb belpolitikai kérdésekre, köztük a politika és a művészet kölcsönhatásaira 1919-ben, és arra a szerepre, melyet a magyar kulturális élet kiemelkedő alakjai – festők, szobrászok, írók, zenészek, filmesek, színészek és mások – a Tanácsköztársaság alatt, vagy legalább annak kezdeti időszakában játszottak.

E kötet célja e kölcsönhatások bemutatásával és vizsgálatával ellensúlyozni ezt az aránytalanságot, bemutatva: miként volt lehetséges, hogy a kultúra annyi jeles szereplője támogatta szívvel-lélekkel ezt a szélsőséges forradalmi folyamatot, amely eleve ilyennek mutatkozott, és mindenki akként is tekintett rá. Nem kívánom sem igazolni, sem elítélni a Tanácsköztársaságot, csupán megvizsgálni és értelmezni egyik, ez idáig jórészt mellőzött aspektusát.

1919 magyarországi „emlékezetében” mind az elítélés, mind az igazolás jelen van; éppúgy olvashatók súlyosan negatív, mint roppant pozitív értékelések. Horthy Miklós mélyen konzervatív rezsimje, amely a Tanácsköztársaságot követően több mint húsz évig uralta az országot, érthető módon az események minden kedvező emlékét igyekezett kitörölni. A rezsim ebbéli igyekezetét az is sarkallta, hogy a Tanácsköztársaság vezetői között sok zsidó, illetve zsidó származású ember volt. És valóban, 1919 után ez sokakat arra késztetett, hogy összemossák a bolsevizmust a zsidósággal, és ennek megfelelően a kommunizmusellenességet az antiszemitizmussal, bár a magyar zsidóság többségéről egyáltalán nem mondhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság lelkes támogatója lett volna, és az újdonsült komisszárók sem a zsidók nevében cselekedtek. Ez azonban a jobboldali nacionalistákat cseppet sem zavarta. Úgy vélték, hogy a „Kommün” – ahogy gyakorta nevezték – eseményei segítettek „igazolni” a bukását követő széles körű atrocitáso-

kat. És talán éppen ez ad részben magyarázatot az 1920-as numerus claususra, amely a huszadik századi Európa egyik első zsidóellenes törvénye volt.

1919 után a Kommün a magyar kommunisták számára is problémákat okozott, hiszen egyrészt dicsőítették, másrészt viszont meg (vagy ki) kellett magyarázniuk bukásának okait. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy mivel Kun és elvtársai nem követték Lenin példáját a földosztással kapcsolatban, elveszítették a parasztok támogatását (ebben az értelemben Kunék Leninnél is „radikálisabbak” voltak, hiszen, legalábbis elméletben, a kollektivizálás mellett döntöttek). Az idő múlásával aztán egyre fontosabb lett, pszichológiai szempontból legalábbis, hogy sokan az egykori 1919-es kommunista népbiztosok közül – akik változatos utakon Moszkvába emigráltak – az 1930-as évek második felében a sztálinista tisztogatások áldozatául estek. Emiatt aztán, amikor nem sokkal a második világháború után a magyar kommunisták ismét hatalomra kerültek, az 1919-es eredmények dicsőítése komoly akadályokba ütközött – hiszen nemcsak a Tanácsköztársaság jó néhány vezetője, hanem maga Kun Béla is Sztálin áldozata lett, ő pedig ekkor még, egészen 1953-ban bekövetkezett haláláig Moszkva ura volt.

Ezzel szemben az 1956-os felkelés után, amelynek egyik központi eleme a sztálinista modellel való szakítás volt, immár jóval nagyobb figyelem irányult Magyarországon az 1919-es eseményekre. Ez az 1959-es negyvenedik évfordulóval vált érezhetővé, amikor – főleg a szakfolyóiratokban – rengeteg publikáció jelent meg 1919-ről, majd minden kerek évforduló újabb könyveket és tanulmányokat hozott.

Az 1989–1990-es politikai változások újabb fordulatot jelentettek. Az azóta eltelt időben lanyhult az érdeklődés a

Tanácsköztársaság iránt, és az 1919-es eseményeket közelebbről a huszadik századi magyar történelem legszörnyűbb eseményei közé szokás sorolni.

Az 1919-ről elsőként tudósító külföldiek közül mind a brit újságíró, H. N. Brailsford, mind Alice Riggs Hunt és Crystal Eastman amerikai riporterek kezdetben igen lelkesek voltak. Mindhárman meglehetősen pozitívan írtak 1919-es budapesti tapasztalataikról. Az efféle lelkesedést talán a „politikailag rokonszenvező kívülálló” helyzete is magyarázhatja – e jelenség legismertebb példái az amerikai John Reed és Louise Bryant, és jól érzékelhető az előbbi drámai beszámolójában az orosz forradalomról, amely *Tíz nap, amely megrengette a világot* címen jelent meg, és 1981-ben *Vörösök* címen filmet is forgattak belőle. Akárcsak Oroszországban John Reed, Crystal Eastman sem csak riporter volt, hanem aktivista is. Egyszer üdvözlő üzenetben köszöntötte a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács egyik ülését.*

Ugyanakkor a magyarországi események kedvező benyomást tettek például a tizenhárom éves Arthur Koestlerre is, aki budapesti iskolás volt 1919-ben. *Nyílvessző a végtelenbe* című önéletrajzi írásában Koestler hangsúlyozza, hogy milyen pezsdítő élményeket szerzett. Felkavarta a nyilvános helyeken szóló zene, akár Chopin *Gyászindulóját* hallotta meg a kommunista temetési szertartásokon, akár a rengeteg helyen felcsendülő *La Marseillaise*-t és *Internacionálét*. Nagy hatással voltak rá az iskolájában megjelenő új tanárok, akik olyan témákkal foglalkoztak, amikről addig senki nem beszélt neki, a mezőgazdasági munkások életétől a közigazgatáson át egészen az alkotmányos kormányzás

* Lukács (1987), 618. old.

elképzeléséig. 1919. május elsején egyik diáktársa Dantonról és Saint Just-ról, a francia forradalom kiemelkedő alakjairól tartott beszédet. Az is nagy élmény volt számára, amikor egy újpesti gyárban részt vett egy szemináriumon, melyet unokatestvére, Margit tartott a munkásoknak. Úgy érezte – ez tükröződik évekkel későbbi visszaemlékezéséből –, hogy valami roppant izgalmas történik, és a világ elbűvölő módon a feje tetejére állt.

Felvetődik persze a kérdés: mennyire tekinthetjük hitelesnek egy akkor tizenéves fiú emlékeit? Koestlerről írt monumentális és igen alapos életrajzában David Cesarini rámutat, hogy az író folyamatosan írta és újraírta önéletrajzi vonatkozású esszéit, mindig szem előtt tartva a kort, amelyben éppen dolgozott a szövegeken, valamint a célközönséget is, akiknek szánta azokat. A *Nyílvessző a végtelenbe* azonban nem az 1930-as évek elején jelent meg, amikor Koestler még elkötelezett kommunista volt, hanem húsz évvel később, mikor éppen életének antikomunista-hidegháborús szakaszát élte, éppen ezért némi érdeklődésre azért számot tarthat a Magyar Tanácsköztársaságról szóló beszámolója.

Miközben rámutat, hogy „...az orosz példaképet követve a kommunizmus idővel Magyarországon is totalitárius rendőrállammá fajult volna”, mivel véleménye szerint „Európa egyetlen pártja sem tudott ellenállni a romlásnak, melyet közvetlen parancs és közvetett fertőzés hozott rá Moszkvából”, Koestler mégis bevallja, hogy ez az „utólagos tudás... nem teszi meg nem történtté a magyarországi... forradalom korai napjainak mámoros lelkesedését”.*

* Arthur Koestler: *Nyílvessző a végtelenbe*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 1996., 72. (Boris János fordítása).

BEVEZETÉS

1919. március 21-én a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt vezetői ragadták meg a hatalmat Magyarországon, akik megalakították a Népbiztosok Forradalmi Kormányzótanácsát, és bejelentették a Magyar Tanácsköztársaság megalakulását.

E kötet első fejezete azokat a történelmi és politikai összefüggéseket tekinti át, amelyekben a Tanácsköztársaság született. Röviden bemutatja, hogy mi történt Magyarországon az első világháború vége és az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után – az úgynevezett „őszirózsás forradalomtól” – a Tanácsköztársaság 1919. márciusi megalakulásáig.

A második fejezet egészen 1919. május elsejéig ugrik, hogy bemutassa, miként zajlott az ünnep Budapesten. Az alig egy hónapja hatalmon lévő Forradalmi Kormányzótanács művészeket bízott meg, hogy a szó szoros értelmében vörösre fessék a várost az ünnepségekre, amelyeket az ország „első szabad május elsejéjeként” harangoztak be a falragaszok. Mindenütt vörös lobogók, vörös drapériák, vörös plakátok és vörös jelmondatok virítottak.

De nem csupán a festők kaptak feladatot. Látni fogjuk, hogy a legkülönfélébb művészeti ágak képviselőit is bevonták. A rendszer óriási kirakatban mutatta be, hogy a művészek mögötte állnak – látványos parádé kerekedett,

ahogy az ünneplők és a zenészek tömegesen vonultak át a főváros feldíszített utcáin.

A következő fejezet elsősorban 1919 plakátművészetével foglalkozik. Sokszor a modernista és avantgárd művészek álltak az ideológiai csaták élvonalában, ahol azt a szerepet kapták, hogy színre vigyék és bemutassák az új rendet és kiáltványait. Mindenütt forradalmi plakátok virítottak, eredeti és kimagasló plakátművészet szökkent szárba. Olyan festők dolgoztak ezen a területen, mint Berény Róbert, Bíró Mihály és Pór Bertalan. Városszer- te láthatók voltak vörös proletárfigurák, olyan jelszavak kíséretében, mint „Világ proletárjai egyesüljetek!”, vagy „Vöröskatonák, előre!”. Bíró Mihály addigra már klasz- szikus alakját, a kalapácsával lesújtó izmos, vörös, mez- telen proletárt, amely eredetileg a Szociáldemokrata Párt szimbóluma volt, tömérdek alkalommal felhasználták az 1919-es események során.

A népnek szóló művészetet igen komolyan vették az 1919-es magyar népbiztosok, és számtalan művészeti „direktórium” jött létre, hogy igazgassa és támogassa a tömegeknek szánt kultúrát, és egyben biztosítsa maguk- nak a művészeknek a megélhetését is, akik immár állami alkalmazottak lettek, és szavatolt fizetésük, úgymond, fel- szabadította őket a kapitalista piaci viszonyok igája alól. Ugyanakkor szélesebb rétegekre igyekeztek kiterjeszteni a művészeti oktatást is. A negyedik fejezet ezekkel a tö- rekvésekkel foglalkozik. Két 1919-ben működő ingyenes festőiskolára összpontosítunk, az egyik Kernstok Károly irányításával működött, míg a másikat Uitz Béla vezette – ez utóbbit vélhetően teljes joggal nevezték Proletár Kép- zőművészeti Műhelynek. Ez a fejezet foglalkozik azzal az eseménnyel is, melyet akár „az évszázad kiállításának” is

nevezhetnénk: a magántulajdonosoktól kisajátított, köztul- lajdonba vett, magyar és külföldi művészek által készített műkincsek óriási bemutatójáról.

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája alapvetően spon- tán módon alakult, és a Közoktatási Népbiztosság két vezető népbiztosa, a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond, valamint a kommunista Lukács György irányították, kü- lönösen az utóbbi, akinek számos kiáltványából, beszé- déből és cikkéből bőségesen fogunk idézni ebben a kö- tetben. Lukács viszonylag liberális módon értelmezte a politika és a művészetek kapcsolatát, és elvileg ellenezte a pártvonal mindenáron való érvényesítését, ám mindig nyomatókosan javasolt volt abban a tágabb politikai táv- latban felfogni a dolgokat, ahogy azt a Párt (avagy maga Lukács) értelmezte, és ez sokaknak – köztük a kormány olyan támogatóinak, mint a magyar radikális művészek körében meghatározó szerepet játszó Kassák Lajos – csep- pet sem tetszett. Az ötödik fejezet némi betekintést nyújt a vitákba, amelyek Kassák és folyóirata, a MA, illetve Lukács között folytak, időnként a politikai vezető, Kun Béla be- leszólásával.

A következő három fejezet a film, a színház, valamint a zene területén dolgozókkal, a Tanácsköztársaság alatti tevékenységükkel foglalkozik.

A filmgyártást és a filmek forgalmazását államosítot- ták, de ez egyáltalán nem jelentette, hogy ne finanszíroz- tak volna azokat. Éppen ellenkezőleg, a filmek jelentős támogatást kaptak. A filmművészetet, bár még csak gye- rekcipőben járt, elsőrendű fontosságú területként kezel- ték, talán a szovjet példát tartva szem előtt – Leninről közismert, hogy a filmeket és a mozit a tömegpropaganda legmodernebb és leghatékonyabb eszközeiként támogatta.

A *Vörös Film* című folyóirat első számában, 1919. április 12-én arról cikkeztek, hogy túl kell lépni a régivágású, hamis kapitalista ideológiától hemzsegő filmekben, és olyanokat kell forgatni, amelyek megfelelnek a forradalmi időknek. Érdekes azonban, hogy a javasolt filmtervek hosszú listáján túlnyomórészt olyan magyar és külföldi irodalmi művek megfilmesítése szerepelt, amelyeket bevett, elismert szerzők írtak. „Proletár Akadémiát” alapítottak, amely gyorstalpaló tanfolyamokat tartott a filmkészítés minden területéről, a kamera előtt és mögött. Sokak számára talán meglepő, hogy Alexander Korda is kivette a részét az 1919-es magyarországi filmezésből, illetve a Tanácsköztársaság kezdeti időszakában Kertész Mihály is leforgatott egy rövid propagandafilemet – ő utóbb Michael Curtiz néven a filmtörténet egyik klasszikusának, a *Casablancának* rendezőjeként vált világhírűvé.

A filmekről szóló fejezetben áttekintjük a Tanácsköztársaság filmhíradóit is, amelyeket *Vörös Film Riport* címen mutattak be.

1919 éppen olyan mélyen érintette a színházi világot, mint a képzőművészetet és a mozit. Az összes színházat államosították, és a színészek állami alkalmazottak lettek. Már három nappal a Tanácsköztársaság megalakulása után, március 24-én kiadták a színházakról szóló rendeletet, amely leszögezte: „Mától a színház a népé! A művészet nem lesz többé a henyé vagyonosok privilégiuma. A kultúra a dolgozó népet illeti.”*

A szakszervezeteken keresztül olcsó színházjegyeket lehetett vásárolni, és a színházak tömve voltak, bármilyen műsoron. Valóban meg akarták nyitni az előadóterme-

* Fekete és Karádi (1981), 93.

ket a széles közönség előtt. Bár elvileg támogatni szándékozták a színházi újításokat, ám mégis inkább az volt a jellemző, hogy progresszívnek tekintett régebbi darabokat vettek elő.

A zeneművészet területe különösen érdekes abból a szempontból, hogy utóbb miként értékelték azokat a művészeket, akik részt vállaltak benne. Mind Kodály Zoltán, mind Bartók Béla részt vett az 1919-es Zenei Direktórium munkájában.* A Tanácsköztársaság bukását követően különösen Kodályt hurcolták meg ezért és más tevékenységeiért.

Rengeteg koncertet szerveztek kifejezetten munkásoknak, és ezek iránt komoly érdeklődés mutatkozott. Az utcákon zene szólt, különösen május elsején, illetve a Vörös Hadsereg toborzókampányai alatt. Az 1919-ben Budapesten tartózkodó brit újságíróra, H. N. Brailsfordra nagy hatást tettek a nyilvános zenei fesztiválok. „Lehetetlen volt nem azt érezni ezekben a tündöklő tavaszi napokban – írta –, ahogy a fesztiválok melódiai szálltak az orgonailatú levegőben a Duna felett, hogy a fiatalság és a művészet, a tehetség és a kreativitás mind e sziporkázó mozgalom oldalán állnak.”**

* A „direktórium” nevet adták különféle, a népbiztoságok égisze alatt működő testületeknek. Így volt Zenei Direktórium, Írói Direktórium, Művészeti Direktórium stb. – egy szóval a legkülönbébb tevékenységeknek volt direktóriuma. Még Testnevelési Ügyek Direktóriuma is létezett! Az elnevezés a francia forradalomból származik. Ott a *Directoire* a Franciaországban felállított öttagú vezetés elnevezése volt, később pedig különféle vezető testületeknek is ezt a nevet adták. A Tanácsköztársaság szókincsében és ikonográfiájában gyakran nemcsak az orosz, hanem a francia forradalom gyakorlata is tükröződött.

** Brailsford (1919), 13.

A kilencedik fejezet az írók 1919-es szerepével foglalkozik, akik megosztottak voltak, hogy milyen mértékben és mekkora elszántsággal álljanak a Tanácsköztársaság ügye mellé, de sokan felsorakoztak a védelmében, tárcákat, kommentárokat és tudósításokat írtak az újságokba. Ennél is nagyobb arányban vettek részt az újonnan felállított szakmai szervezetekben, bár erre kétségkívül rá is kényszerültek, amennyiben jövedelemhez szerettek volna jutni. A publikálási lehetőségek terén a hivatalos irányvonal, legalábbis a felszínen, meglehetősen toleráns volt, bár ez azért nem volt mindig egyértelmű.

A tizedik és tizenegyedik fejezetek két kulcskérdést vetnek fel: mi az oka, hogy a művészek olyan jelentős számban támogatták az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságot, és mi történt később ezzel a lelkesedéssel, vagyis mi romlott el, ahogy teltek-múltak a hetek? Mindkét kérdésre számos tényező volt hatással, ezekkel foglalkozunk e két fejezetben.

Végül az Utóiratban (Mi történt velük?) röviden áttekintjük e könyv néhány szereplőjének 1919 utáni életét. Amint látni fogjuk, sorsuk sokban különbözött. A Tanácsköztársaság bukását követően annak vezető politikusai, és sokan a művészek közül is, elmenekültek az országból. Volt, aki sosem tért már haza, mások valamikor megtalálták a visszautat.

ELSŐ FEJEZET

A politikai és történeti összefüggések

Vége felé járt már az első világháború, mikor az erőskezü politikus, Tisza István gróf, aki 1913 júniusa óta (immár másodízben) Magyarország miniszterelnöke volt, Boszniába utazott. Egy szarajevói vacsorán néhány jelenlévő arról beszélt, hogy a déli szlávoknak függetlenedniük kellene a dualista Osztrák–Magyar Monarchiától. Tisza, aki nem a magyarországi nemzeti kisebbségek iránti rokonszenvéről volt híres, közbevágott: „Mit gondolnak, azért jöttem ide, hogy ezt a butaságot meghallgassam? Vegyük tudomásul, a Monarchia él, és élni fog!”* A következő hónap végén már mind a Monarchia, mind Tisza halott volt; az előbbi felbomlott, az utóbbit meggyilkolták.**

Az első fejezetben azt tekintjük át, hogy mi történt Magyarországon az első világháború befejezése és a kettős

* Borsányi (1988), 43–44.

** Tiszát 1918. október 31-én ölték meg a Városliget melletti villájába betörő katonák. Sokan a miniszterelnököt tartották felelősnek azért, hogy az ország belépett a háborúba, a rengeteg halálért, sebesülésért és nyomorúságért. Ezenfelül rengetegen kritizálták Tiszát, amiért reakciós módon viszonyult a társadalomhoz, tántoríthatatlanul ellenezte a földreformot és a választójog legapróbb kiterjesztését is.

Monarchia széthullása, illetve a Tanácsköztársaság 1919. márciusi megalakulása között.*

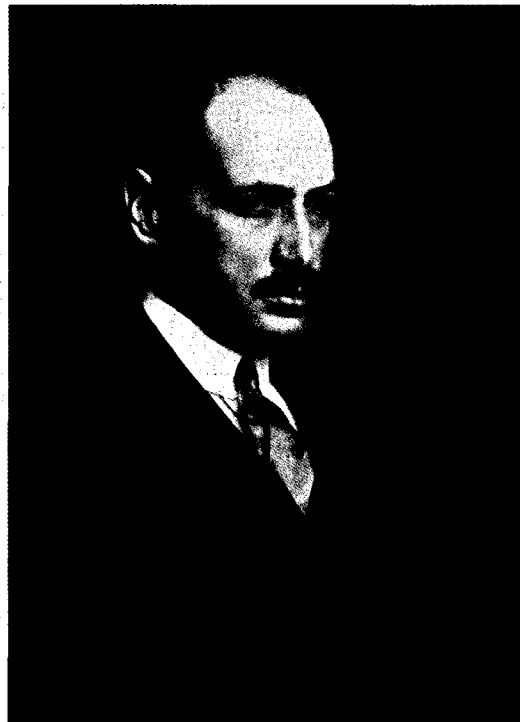
Az 1918. október 16-i kiáltvány, amely a dualista Osztrák–Magyar Monarchia ausztriai részét szövetségi állammá alakította, Tiszát és másokat arra készítette, hogy felmondják a dualizmust, és egy olyan Magyarországot képzeljenek el, amelynek önálló hadserege és külügyminisztériuma van, és immár csupán a császár–király személye köti Ausztriához. Tisza „...a dualizmus felmondásával azt a meggyőződését adta fel, amely addig egész életében meghatározta gondolatait és cselekedeteit”.** Hasonlóan drámai volt, mikor október 18-án Tisza az Országházban elismerte, hogy Magyarország elvesztette a háborút. Tisza politikai ellenfele, gróf Károlyi Mihály, aki már egy ideje ellenezte a háborút, ezt már egy nappal korábban kimondta.

A radikálisan liberális Károlyi Magyarország egyik leggazdagabb földbirtokos családjába született. A hagyományoknak megfelelően kiváló lovas és vakmerő szerencsejátékos volt, de habzsolta a könyveket is, és némiképpen „furának” számított, mivel nem volt hajlandó deresre húzni a szolgálit, és nem lelte örömét a madarak, rókák és szarvasok lemészárlásában sem. 1910-ben az ellenzéki Füg-

* Az igazat megvallva ez az időszak – bár csupán öt hónapot ölel fel – egy külön könyvet érdemelne. E fejezet ennek az összetett korszaknak csak a főbb eseményeiről adnak alapvetően időrendi információt, leginkább Vincze és mások (1979), Borsányi (1988), Siklós (1988), Vermes (1971), Pastor (1976) és Romsics (1999b) munkái alapján. A korszak művészeti világának eseményeit – amelyek egy része kétségkívül hatással volt az arra következő Tanácsköztársaság időszakra is – a tizedik fejezetben tárgyaljuk részletesebben.

** Vermes (1971), 31.

getlenségi Párt képviselőjeként került be az Országházba. Bár kezdetben még ő is támogatta a háborút, de később a legradikálisabb ellenzője lett a parlamentben. Miután saját pártja számára is túl radikálissá vált, 1916-ban új pártot alapított Egyesült Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt néven, amit általánosan csak „Károlyi-pártnak” neveztek. Amint látni fogjuk, Károlyi fontos szerepet játszott az 1918–1919-es eseményekben.

AZ 1918-AS ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM UTÁN KÁROLYI MIHÁLY MINISZTERELNÖK LETT. 1919 ELEJÉTŐL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 1919. MÁRCIUS 21-I MEGALAKULÁSÁIG AZ ORSZÁG KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKE VOLT (FOTÓ: MTI)

A háború Magyarországon olyan súlyos társadalmi, gazdasági és politikai bajokat okozott, amelyek messze túlnőttek Tisza István személyes sorsán.* Magyarország több mint félmillió katonát veszített, a sebesültek száma megközelítette a másfél milliót, és nyolcszázezren estek hadifogságba. A mozgósítás miatt munkaerőhiány alakult ki, ami a termelés csökkenéséhez vezetett, egyes élelmiszerekre jegyrendszert kellett bevezetni. 1918-ra a betakarított búza mennyisége a háború előttinek a felére esett vissza. Az ipari termelést a háborús szükségleteknek rendelték alá, számos fontos üzemet katonai irányítás alá helyeztek, termékeik a hadsereghez kerültek. Súlyos volt az infláció, drasztikusan csökkentek a reálbérek. Egyre több háborús özvegy, árva, leszerelt hadirokkant került kétségbeesett, nyomorúságos körülmények közé. Ugyanakkor szárnyalt a fekete piac, de a csillagászati árakat csak kevesen tudták megfizetni. A háború előrehaladtával a közhangulat egyre kiábrándultabb lett, a kezdeti hazafias lelkesedést elkeseredettség váltotta fel. A hadseregben elszaporodtak a dezertálások és a parancsmegtagadások. Növekedésnek indult a szociáldemokrata szakszervezetek taglétszáma, és egyre gyakoribbak voltak a sztrájkok. A tömegesen hazaérkező leszerelt katonák, és különösen az oroszországi hadifogságból visszakerülők mind gyakrabban tüntettek. A társadalmi feszültségek közepette a magyarországi etnikai kisebbségek – amelyek a háború előtti lakosság mintegy felét tették ki – vezetői is egyre komolyabb követelésekkel álltak elő.

* Az itt következő összefoglalás Romsics (1999b) munkájának 85–86. oldalán alapul.

1918 szeptemberében kezdődött a Galilei-kör, egy radikálisan háborúellenes, leginkább fiatal értelmiségiekből álló csoport tagjainak pere. Egyik vezetőjük, a már előző januárban letartóztatott, huszonegy éves, romantikus forradalmár, Duczynska Ilona volt, aki Svájcban orosz radikális emigránsokkal ismerkedett össze. A közhangulat mellett és a többi vádlott mellett állt. Diáktüntetések kezdődtek, melyek októberre is átnyúltak. A bebörtönzött ifjú radikálisok végül a hónap végén kerültek szabadlábra.

Szeptember 30-án meghalt Szabó Ervin, a tudós és újtó szellemű könyvtáros. 1904-ben a Fővárosi Könyvtár alapítói közé tartozott, és a ma az ő nevét viselő könyvtár igazgatója lett. Ugyanakkor egyike volt Magyarország legfontosabb radikális, baloldali gondolkodóinak. Érdekes, hogy jobban vonzódott az anarcho-szindikalista elképzelésekhez, mint a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz (MSZDP) kötődő szakszervezetek ortodox marxizmusához, bár a századfordulótól a párt aktív tagjának számított. Ám Szabó befolyása túlnőtt az MSZDP-n, sőt magán a munkásmozgalmon is.

Október 2-án hatalmas tömeg gyűlt össze a háborút eltöklélten ellenző Szabó Ervin temetésén a budapesti Farkasréti temetőben. A rengeteg munkás mellett ott volt Budapest polgármestere, Bárczy István, és helyettese, Harrer Ferenc is, aki az egyik búcsúbeszédet tartotta, valamint a radikális értelmiségi Jászi Oszkár. A temetéssel egy időben a munkások több budapesti nagyüzemben tíz percre leálltak a munkával, hogy így fejezzék ki tiszteletüket az elhunyt iránt.

Kassák Lajos úgy emlékezett Szabóra, mint akinek kevés barátja volt, ám még az ellenségei is tisztelték benne a tudós gondolkodót, az elszánt harcost. A temetésen részt vevő tömegben, írta Kassák, sok volt az egyenruhás rendőr

és a civil ruhás nyomozó. „Attól félhettek a hatóságok, hogy ez a kihúlt tetem föltámad, és kilép a koporsójából? Halott az ő teste örökre, a szellemét pedig, ami megszállott bennünket, sem rendőrökkel, sem detektívekkel nem lehet kiűzni belőlünk.”*

Három héttel később, az október 23-ról 24-re virradó éjszakán egy találkozóra került sor gróf Károlyi Mihály belvárosi palotájában (a mai Petőfi Irodalmi Múzeumban). Ott voltak Károlyi – relatíve kicsiny – saját pártjának képviselői, a hasonlóan kicsi, középosztálybelieket és értelmiségieket tömörítő, Jászi Oszkár és mások által vezetett Radikális Párt tagjai, illetve a jóval erősebb szociáldemokrata párt küldöttei. Úgy döntöttek, hogy megalakítják a Magyar Nemzeti Tanácsot, a hatalom egyfajta embrióját, vagy egy jövőbeni kormányt. A következő napon az MSZDP végrehajtó bizottsága jóváhagyta a döntést, a Műszaki Egyetem hallgatói a demokratikus Magyarorszáért tüntettek, és sok újságíró szegült szembe úgy a cenzúrával, hogy nem nyújtották be kézírataikat előzetes ellenőrzésre. Olyan pillanatok voltak ezek Magyarországon, mikor bátran ki lehetett jelteni: „Változás van a levegőben.”

A Magyar Nemzeti Tanács hivatalosan október 25-én alakult meg. Tagjai 12 pontba szedték követeléseiket, és másnap ki is nyomtatták azokat. Valójában 12 kérdésnél több szerepelt a listán: így a kormány lemondása, a Képviselőház feloszlatása, az általános, szabad és titkos választójog, földreform, szociálpolitikai reformok, az egyenrangú népek föderatív önrendelkezési joga, területi integritás a

* Kassák (1983), 414–415. Kassák életéről részletesebben lásd az ötödik fejezet elejét.

közös gazdasági és földrajzi határok között, Magyarország függetlensége, a magyar katonák hazahívása a frontokról, a Németországgal kötött katonai szövetség felmondása, a breszti és bukaresti békék érvénytelenítése, a háború azonnali befejezése, a demokratikus pártok politikusaiból alakított küldöttség összeállítása a béketárgyalásokra, politikai és gazdasági kapcsolatok kialakítása a szomszédos országokkal, általános amnesztia a politikai foglyoknak, a gyülekezés és a szervezkedés szabadsága, valamint a cenzúra eltörlése.*

A szöveg leginkább egy új kormány kiáltványának látszott, és tulajdonképpen pontosan az is volt, különösen mivel a Nemzeti Tanács tagjai meg voltak győződve róla, hogy ők képviselik az egyetlen legitim politikai hatalmat Magyarországon, és nyilvánosan is követelték ennek elismerését. Ez kifejezetten ügyes lépésnek bizonyult, legalábbis a belpolitikában, mivel rögtön egész sor személy és szervezet fogadta el a Nemzeti Tanácsot. Ugyanakkor a külső hatalmak, és mindenekelőtt a győztes antant országok nem igazán siettek elismerni bármiféle új hatalmat Magyarországon, és a háborús blokádot is fenntartották – amint látni fogjuk, ez nagyon súlyos problémának bizonyult.

* Siklós (1988), 39. A breszti (breszt-litovszki) békét 1918. március 3-án írták alá Szovjet-Oroszország új bolsevik kormánya és a központi hatalmak. A békével Oroszország kilépett a háborúból, bár az országra kényszerített feltételek kemények voltak. Az (eredetileg titkos) bukaresti békét 1916 augusztusában írták alá Románia és az antant országai. Románia beleegyezett, hogy bizonyos feltételekkel – mindenekelőtt területi követeléseinek kielégítése fejében, túlnyomórészt az akkori Magyarország rovására – az antant oldalán csatlakozik a háborúhoz. A világháború után Magyarország számára komoly problémát jelentett az ország területén sok hónapig állomásozó román csapatok jelenléte.

A Nemzeti Tanács hivatalos megalakulásának napján állítottak fel egy katonatanácsot is. Ebben számos olyan tartalékos vett részt, akik Oroszországból kerültek haza. Az olasz fronton lázadások törtek ki. Ugyanekkor három-ezer diák gyűlt össze a Műszaki Egyetemen, ahol kinyilvánították, hogy támogatják a Nemzeti Tanács 12 pontját, majd a Palotanegyedbe vonultak, hogy a hatalom tudomására hozzák követeléseiket. A tömeghez több száz katona is csatlakozott. Összetűztek a lovas rendőrökkel, sokan megsebesültek. Este tüntetések voltak az Országház előtt; illetve a Károlyi-párt székháza előtt a Gizella (ma Vörösmarty) téren. A tüntetők független Magyarországot és köztársaságot követeltek.

Október 27-én a Nemzeti Tanács tömegtüntetést szervezett az Országház elé. A szónokok a Szociáldemokrata és a Radikális Párt képviselői voltak, akik a Tanács követeléseit hangoztatták. A tömeg békét követelt, és a köztársaság kikiáltását.

A következő napon került sor az októberi események egyik legsúlyosabb összecsapására, az úgynevezett „lánc-hídi csatára”. A Károlyi-párt este kilenc órára a saját központja elé hívott össze tömeggyűlést. A Nemzeti Tanács további lépéseit akarták bemutatni. A gyűlés alatt a tömeg egy része felkerekedett, és a Várhegy felé indultak, hogy a király budapesti helytartójától, József főhercegtől kikényszerítsék Károlyi kinevezését miniszterelnökké. Mikor a tüntetők a Láncúthoz értek, hogy átkeljenek Budára, a rendőrök rájuk támadtak. Az összecsapásban négyen életüket veszítették, többtucatnyian megsebesültek.*

* Vincze (1979, 479) és Borsányi (1988, 77) négy halotról írnak, míg Romsics (1999b) háromról tud.

Vajon a budapesti események hány résztvevője tudott róla, hogy két nappal korábban Túrócszentmártonban (ma Martin, Szlovákia) megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, és a láncúti csata napján a Cseh Nemzeti Tanács kikiáltotta a független Csehszlovákiát? Ezután október 29-én Zágrábban a horvátok kiáltották ki a függetlenségüket, és azt is bejelentették, hogy szándékukban áll egy szerb-horvát-szlovén állam létrehozása. Ezek az események a magyarországi szlovák és délszláv kisebbségek rengeteg tagjának sorsára voltak hatással. És számos, még nehezebben emészthető falatot is le kellett nyelniük a budapesti politikusoknak.

A város utcáin még október 29-én is nagy volt az izgalom. Az előző napi láncúti csatára válaszul félórás sztrájkot tartottak. Munkások néhány csoportja fegyvert szerzett magának, és még a budapesti rendőrség is kijelentette, hogy engedelmeskedni fog a Magyar Nemzeti Tanácsnak. Forradalmi folyamat látszott kibontakozni, különösen hogy az utcákon a tüntetőkhöz nagy számban csatlakoztak a Nemzeti Tanácsot támogató katonák. A lázongó katonák fehér őszirózsákat tűztek a sapkarózsájuk helyére és a gomblyukaikba. Az évnek ebben a szakában rengeteg a krizantém Magyarországon, mivel hagyományosan ezt a virágot teszik a sírokra mindenszentekkor és a halottak napján. Ez lett a lázadás szimbóluma, amely innen kapta a nevét is: „őszirózsás forradalom”.

Október 29-én alakult meg a Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága. Elnöke Károlyi lett, a tagjai pedig a Károlyi-pártból, valamint a Szociáldemokrata és a Radikális Pártból jöttek, de sokan nem közvetlenül a pártokhoz kötődtek, így a sajtót képviselő Hatvany Lajos vagy

a feminista Bédy-Schwimmer Rózsa.* Este a város több részén ismét tüntettek a diákok és a katonák. Tömeg gyűlt össze a pesti Astoria Szálló előtt, ahová a Nemzeti Tanács kvártélyozta be magát. Éjjel vasútállomásokat, a telefonközpontot, élelmiszerboltokat foglaltak el a lázadók. Az utcákon szikrázott a levegő. Kassák Lajos évekkel később idézte fel az Astoria előtti hangulatot. Jelen időben írt, mintha élőben egy szemtanút hallgatnánk.

„Az Astoria olyan, mint egy megszállott vár. De a tömeg, amely körülveszi, nem támadásra készül, hanem ünnepel. Küldöncök futnak ki-be az épületbe, ismert politikusok arcai tűnnek föl, újságírók jegyzetblokkokkal, katonatisztek distinkció-nélkül jönnek ki a kapun. Autók álldogálnak az épület előtt, telezsúfoltan emberekkel és fegyverrel felszerelten. Az utcahosszban gépfegyveres katonák posztolnak. Időnként valaki kijön az erkélyre, és szónoklatot tart a tömeghez. Az álldogálóknak egy része szétozlik, s aztán újabb csoportok torlódnak errefelé.”**

Október 30-án az ismét Túrócszentmártonban összeülő Szlovák Nemzeti Tanács kimondta Szlovákia elszakadását

* Schwimmer Rózsika, ahogy többnyire nevezték, ma sajnos nemigen ismert Magyarországon. 1877-ben született Budapesten. Újságíróként dolgozott, mikor húszéves korában aktivistaként bekapcsolódott a Nőtisztviselők Országos Egyesületének munkájába, amely szervezetnek utóbb az elnöke lett. 1903-ban ott bábáskodott az első Magyarországi Nőmunkás Szövetség születésénél, később a Feministák Egyesületének egyik alapítója lett, és évekig szerkesztette annak *A nő* című folyóiratát. Eközben részt vett a nemzetközi nő- és békemozgalmakban is. Az első világháború alatt Londonban dolgozott a Nemzetközi Szűfrazsett Szövetség (Women's Suffrage Alliance) sajtótitkáráként, és militáns háborúellenes aktivista volt. Korának radikálisaként viselkedett: cigarettázott és borozott, vibráló személyiség, szellemes és hatásos szónok volt.

** Kassák (1983), 433.

Magyarországtól, és csatlakozását a Csehszlovák Köztársasághoz. Budapesten a katonatanács tagjai a laktanyákat járták, és a Magyar Nemzeti Tanács mellett agitáltak. Az MSZDP egyik gyűlésén a munkások munkástanács alakítását határozták el. Ezt követően a budapesti rendőrkapitányság képviselői döntöttek úgy egy gyűlésen, hogy nem hajlandók részt venni a sajtó elleni politikai jellegű eljárásokban, és nem lépnek fel a békés tüntetések résztvevőivel szemben sem. Estére ismét jókora tömeg gyűlt össze az Astoria Szálló előtt. A belváros környéki utcákban mindenütt munkások és katonák csoportosultak, forradalmat és köztársaságot követeltek. A Keleti pályaudvaron kifosztottak egy frontra induló tehervonatot, és a fegyvereket szétoztották a tömeg között. A Nemzeti Tanácsnak sikerült leállítania a Budapest felé irányuló vasúti forgalmat, megakadályozva, hogy a lázadás elfojtására csapatokat vezényelhessenek a fővárosba. Az éjszaka folyamán felfegyverzett munkások és katonák foglalták el a távíróhivatalt, a főpostát, a vasútállomásokat, a hidakat és más stratégiai pontokat.

A következő reggel (október 31-én) újabb laktanyákat foglaltak el a lázadók, politikai foglyokat szabadítottak ki, és még Budapest Fővárosi Törvényhatósági Bizottsága is bejelentette, hogy aláveti magát a Nemzeti Tanácsnak. Károlyi reggel hét órakor József főherceg meghívására a Várba ment, ahol a helytartó felkérte a kormányalakításra. Délutáni ülésén a Magyar Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága kormánnyá alakult, amelyben a Tanácshoz tartozó politikai pártok képviselői kaptak helyet. Estére programot fogadtak el, amely a háború azonnali befejezéséről, a demokratikus szabadságjogok biztosításáról, a munkások védelméről és radikális agrárreformról szólt. A fővárosi események hatására tüntetések és gyűlések zajlottak vidé-

ki városokban is, ahol megalakították a Nemzeti Tanács helyi szervezeteit. Úgy tűnt, győzött a forradalom!

És valóban, november elsején a Nemzeti Tanács és a szociáldemokrata párt bejelentették, hogy a forradalom véget ért: a sztrájk befejezésére, a termelés újraindítására és általános nyugalomra szólítottak fel mindenkit. Ám az üzemi gyűlések és demonstrációk folytatódtak, résztvevők a köztársaság kikiáltását követelték. Időközben Szarajevóban a Bosnyák Nemzeti Tanács bejelentette, hogy átvette a helyi hatalmat.

November másodikán tartotta alakuló ülését a Budapesti Munkástanács. Tagjainak többsége a szociáldemokrata párt és az ahhoz kötődő szakszervezetek vezetőiből állt. Ugyanakkor egyes gyárak Budapest-szerte felállították saját munkástanácsaikat is. A következő napon Padovában a Monarchia és az antant képviselői aláírták a háborúnak véget vető fegyverszünetet. Az egyezmény egyik pontja leszögezte, hogy Magyarországnak ki kell vonulnia Horvátországból.

November negyedikén a távoli Moszkvában gyűlést tartott néhány hadifogoly, köztük a magyarországi nemzeti kisebbségek tagjai, és létrehozták azt a csoportot, amiből utóbb a Kommunisták Magyarországi Pártja lett. Ideiglenes központi bizottságot választottak, és döntést hoztak, hogy a kommunistáknak a lehető leghamarabb haza kell térniük Magyarországra.* Budapesten feszültség volt érez-

* A kommunisták vezetője Kun Béla lett. 1886-ban Erdélyben született, és már fiatalon aktív szociáldemokratává vált. Újságíróként, majd egy munkásbiztosító pénztár hivatalnokaként dolgozott. A világháború alatt besorozták, de 1916-ban orosz fogságba esett. Oroszországban nagy hatással voltak rá a bolsevikok, kommunista lett. 1917–1918 folyamán cikket írt, és különféle akciókban is részt vett. Személyesen ismerte Lenint.

hető az új kormányzat és a Katonatanács között, de másnap megegyeztek abban, hogy a végrehajtó hatalom a kormányt illeti, míg a két nagy tanácsnak (a katona- és a munkástanácsnak) ellenőrzési joga és propagandafeladatai lesznek.

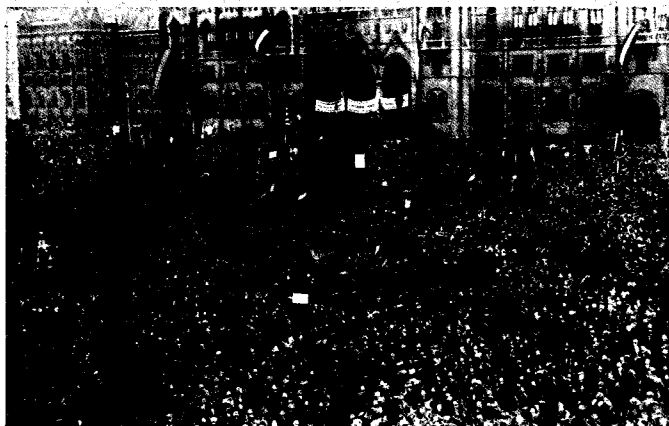
November hatodikán csehszlovák csapatok vonultak be Szlovákia nyugati területeire, miközben egy magyar küldöttség – köztük Károlyi és Jászi – Belgrádba utazott, hogy folytassák a fegyverszünet feltételeinek megtárgyalását az antantot képviselő Franchet d'Espèry tábornokkal. A következő hét folyamán szerb csapatok vonultak be a jelentős magyar lakossággal rendelkező Vajdaságba, és a csehszlovák csapatok is tovább nyomultak előre Szlovákia területén.

November 13-án Jászi Oszkár az új kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott minisztereként az akkor még Magyarországhoz tartozó Aradra utazott, hogy a Román Nemzeti Tanács vezetőivel tárgyaljon, akik szuverenitást követeltek Magyarország többségében románok lakta területeinek. A magyar fél Magyarországon belüli autonómiát ajánlott, abban a szellemben, ahogy Jászi szövetségi államként afféle „keleti Svájcot” képzelt el. A románok azonban nem tágitottak a teljes szuverenitástól és függetlenségtől, így a tárgyalások megszakadtak. Az események eközben másutt is gyorsan pörögtek. Miközben a magyar küldöttség Aradon tárgyalt, IV. Károly lemondott az osztrák és a magyar trónról. Ugyanakkor a román csapatok behatoltak Erdélybe.

November 13-án Belgrádban aláírták a megegyezést Franchet d'Espèry tábornokkal. A 18 pontból álló megállapodás igen nyomatékosan arra szólította fel Magyarországot, hogy vonja ki csapatait Erdélyből és más területekről, és meghatározta, hogy állandó hadseregét hat gyalogsági és két lovassági hadosztályra kell csökkentenie,

ráadásul az ország teljes területén biztosítania kellett az antant csapatainak akadálytalan mozgását. Mintha csak jeladásnak vették volna az egyezmény aláírását, a szerb, cseh és román csapatok folytatták az előrenyomulást. November 14-én Prágában hivatalosan is kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, elnöke Tomáš Masaryk lett.

November 16-án, legalábbis Budapesten, egy pillanatra minden probléma feledésbe merült, mikor a Nemzeti Tanács gyűlése az Országházban formálisan is deklarálta az ország függetlenségét, és kikiáltotta azt az államot, amit hivatalosan Magyar Népköztársaságnak neveztek el. Az országgyűlés két házát feloszlatták, és az immár alaposan felduzzasztott Nemzeti Tanács töltötte be az ideiglenes nemzetgyűlés szerepét. Az 1918. évi I. néptörvény a Károlyi vezette kormányra ruházta a legfelső államhatalmat. Az Országház előtti teret megtöltő tömeg kitörő lelkesedéssel üdvözölte a döntéseket.

1918. NOVEMBER 16. HATALMAS TÖMEG GYÜLT ÖSSZE
AZ ORSZÁGHÁZ ELŐTT A FÜGGETLENSÉG ÉS AZ ÚJ KÖZTÁRSASÁG
KIKIÁLTÁSÁT ÜNNEPELVE (FOTÓ: MTI)

Az antant ellenségessége, az ország nemzeti kisebbségeinek elégedetlensége, valamint a szomszéd országok támadásai mellett az új kormánynak belpolitikai téren is súlyos gazdasági és társadalmi problémákkal kellett megküzdenie. A háború miatt a gazdaság katasztrofális állapotba került. A termelés összeomlott, szinte mindenből hiány volt, amit cseppet sem enyhített, hogy az antant továbbra is fenntartotta a háborús gazdasági blokádot.* A falvakban nem lehetett petróleumot, sőt és dohányt kapni, míg a városokban hiányzott a szén és a tűzifa. Budapesten korlátozni kellett a gáz- és áramfogyasztást, a boltoknak korábban kellett zárniuk. Dühöngött az infláció. A munka-

* Az antant legyőzött nemzetként, minden jóindulat nélkül tekintett Magyarországra, de személyes konfliktusok is kialakultak. Ilyen volt például a feminista Bédy-Schwimmer Rózsa esete, akit 1918 novemberében Károlyi svájci nagykövetnek nevezett ki, és aki így Magyarország – sőt a modern világ – első női nagykövete lett. Az elsőséget gyakran Alekszandra Kollontajnak tulajdonítják, aki a szovjet kormányt képviselte Norvégiában, ám csupán 1923-tól, vagyis egyértelműen Schwimmer Rózsa volt az első nő ilyen pozícióban. Amint arról 1976-os munkájában Peter Pastor beszámol, Schwimmer kinevezése óriási botrányt keltett. Így például a francia külügyminiszter „aljas cselekedetnek” bélyegezte a kinevezést (70.). A svájci kormány nem kívánatosnak nyilvánította Schwimmert, és nem voltak hajlandóak átvenni megbízólevelét. Úgy tűnik, hogy a svájci amerikai nagykövetnek is problémája volt Schwimmerrel, de a többiekkel szemben, akik a neve miatt utasították el, ő inkább azért utálta, mert zsidó volt (76.). Kinevezéséből még a *New York Times* is gúnyt űzött (77.). Akárhogy is, a nőként, zsidóként vagy közismert radikálisként – vagy mindháromként – elutasított Schwimmert „kigolyózták”, és Károlyi végül 1919. január 18-án, két hónappal a kinevezése után, kénytelen volt visszarendelni. A helyére báró Szilassy Gyula (más néven Julius von Szilassy) került, aki korábban Konstantinápolyban a Monarchia követe volt. Őt végül elfogadták a svájciak Magyarország de facto képviselőjének. (További izgalmas részletek olvashatók Schwimmer Rózsa későbbi életének eseményeiről az utószóban.)

nélküliek száma százezres léptékekben emelkedett, ahogy elkezdtek érkezni a megszállt területekről menekülő magyarok. Az elkeseredett emberek számát növelték az orosz hadifogságból hazatérő ezrek és a frontról visszaérkező katonák, akik között rengeteg volt a rokkant és a sebesült.* A hadirokkantak, az özvegyek és árvák óriási társadalmi problémát jelentettek, aminek a megoldására a kormánynak korántsem voltak megfelelő forrásai. Ugyanez mondható el azokról a tömegekről, akik nyomorúságos körülmények között, megfelelő étel és ruha nélkül tengődtek, és sokuknak még tető sem jutott a feje fölé.

Az egyik legégetőbb és egyben legvitatottabb probléma a földreform szükségessége volt. A nagybirtokosok ellenzték a birtokok közvetlen, átfogó kisajátítását, míg a szociáldemokraták azért agitáltak, hogy szövetkezetek formájában valósítsák meg a szocializmust. Ideológiai alapon elleneztek, hogy a nagybirtokokat felosszák az agrárium szegényei között, mert úgy hitték, hogy ennek hatására egy új konzervatív réteg jelenne meg. Velük ellentétben a kormányzat többi pártja általában a földosztást támogatta. Heves viták után ez az utóbbi álláspont győzött, és 1919 februárjának közepére kidolgoztak egy kerettörvényt. Mindazonáltal kifutottak az időből, mire a javaslatoknak valódi hatása lehetett volna.

Ennél egyértelműen jobban alakult a választójog ügye, hatalmas lépéseket tettek a kiterjesztése felé. Ez a téma különösen közel állt a szociáldemokraták szívéhez, akik már hosszú évek óta agitáltak és küzdöttek az általános választójogért, de a kormány többi pártja is támogatta a választójog

* Vincze és mások (1979, 488) szerint november 10. és 30. között egy-milliónál is több katona tért haza a frontokról.

kiterjesztését. Ám, bár a kérdést már 1918 novemberében felvetették, mégis csupán 1919 márciusának elején ratifikálták a törvényt, amely az új választójog alapján rendelkezett a nemzetgyűlési választások kiírásáról. Választójogot kapott minden 21 év feletti írástudó férfi, és minden 24 év feletti írástudó nő, feltéve, ha legalább hat éve magyar állampolgárok voltak. A törvény még ezekkel a megszorításokkal is mintegy kilencmillióra emelte volna a választójoggal rendelkezők számát, ami az 1918 előtti Magyarország lakosságának a fele volt, és az ország a választójog kiterjesztésének tekintetében a világon a legjobban álló skandináv országokkal került volna egy szintre.* Az országgyűlési választásokat 1919 áprilisára időzítették, ám addigra már megalakult a Tanácsköztársaság, és gyorsan elvetette a „burzsoá parlamenti demokráciát” a tanácsválasztások kedvéért (bár elvben az új rezsim is támogatta a nők politikai emancipációját).

Más, szociálpolitikai intézkedések bevezetésére is történtek próbálkozások. Bevezették a munkanélküli-segélyt. Megtiltották a 14 éven aluli gyermekek alkalmazását, és azt tervezték, hogy nyolcórás munkanapot vezetnek be, egy kibővített társadalombiztosítási rendszerrel együtt. Az egykori frontkatonák szerény, összegű kifizetést kaptak. Ám a gazdaság helyzete és az idő rövidsége miatt ezeknek a reformoknak már nemigen lehetett jelentősebb hatásuk.

Belpolitikai téren viszont november 24-én olyan esemény történt, ami nagyon komoly hatással volt az elkövetkező hónapok eseményeire: Budapesten hivatalosan is megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP),** miután Kun Béla és társai egy héttel korábban

* Romsics (1999b), 95.

** Az elnevezés is a korszak internacionalista ideológiáját tükrözi.

hazatértek Oroszországból. Az új pártban Oroszországban radikalizálódott korábbi hadifoglyok, baloldali és másként gondolkodó szociáldemokraták, illetve a Forradalmi Szocialisták nevű kis csoport tagjai kaptak helyet.

Néhány hét múlva megjelent a párt lapjának, a *Vörös Újságnak* az első száma. Az „irányvonal” a kapitalizmus felszámolásáról, egy bolsevik jellegű szocialista rendszer bevezetéséről szólt. A párt csábító, internacionalista, utópisztikus vízióját és agitprop követeléseit lelkesen fogadták a társadalom peremére szorítottak, a munkanélküliek, a hadirokkantak és nem egy romantikus, fiatal értelmiségi is. Ahogy teltek a hetek, a párt láthatóan izmosodott. Romsics Ignác történész szerint: „A tagság létszáma 1919 márciusára elérte a 10-15 ezret, vidéken pedig a 20-25 ezret, azok száma pedig, akiket a különböző jól hangzó követelésekkel (...) mozgósítani tudtak, ennek sokszorosára rúgott.”*

November 25-én újabb csapás érkezett a nemzetközi színtérről, amikor a Szerb Nemzeti Tanács kinyilvánította, hogy a szerb csapatok által elfoglalt déli magyar megyéket immár Szerbia részének tekinti. De az országban belül is történtek olyan események, amelyek miatt a kormány joggal aggódhatott, mivel veszélyeztethették az őszi orosz forradalom minden eredményét. November végén Budapesten katonatisztek megalapították a szélsőjobboldali Magyar Országos Véderő Egyletet. Más, hasonlóan antiliberális és baloldallelens politikát követő csoportok is alakultak, így például az Ébredő Magyarok Egyesülete. Ezek és mások kormányellenes gyűléseket és tüntetéseket tartottak az elkövetkező időkben.

* Romsics (1999a), 126.

1919-BEN A KOMMUNISTA KUN BÉLA LETT A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG TÉNYLEGES VEZETŐJE, AM MÁS NÉPBIZTOSOK, ÍGY A SZOCIÁLDEMOKRATA KUNFI ZSIGMOND ÉS A KOMMUNISTA LUKÁCS GYÖRGY FONTOSABB SZEREPEST JÁTSZOTTAK A MŰVÉSZETI ÉLETBEN. KÉSŐBB, MOSZKVAI SZÁMÚZETÉSE ALATT KUN – SOK MÁS 1919-ES KOMMUNISTA VEZETŐHÖZ HASONLÓAN – A SZTÁLINI TERROR ÁLDOZATÁUL ESETT (FOTÓ: MTI/FÉNYES TAMÁS)

December elsején azután jókora politikai bomba robbant. Gyulafehérváron (ma Alba Iulia, Románia) a magyarországi román nemzetiség képviselőinek Román Nemzetgyűlése kimondta a Román Királysággal való uniót. A következő napon a román csapatok átlépték a belgrádi egyezményben rögzített demarkációs vonalat, és olyan területeket foglaltak el, amelyeket az antant az 1916-os

bukaresti egyezményben titokban Romániának ígért. 1918 karácsony estéjére a román csapatok elérték Kolozsvárt (ma Cluj-Napoca). Egy héten belül a csehek bevették Kassát (ma Košice), és még a franciák is bevonultak Szegedre. Az új év harmadik napján a Budapesti Munkástanács kiáltványban kérte a világ proletariátusának segítségét az antant Magyarország elleni mesterkedéseivel szemben.

Január első hetének vége kormányválságot hozott. Károlyit mind a nemzetközi, mind a belpolitikai feszültségek miatt még saját pártjából is sokan támadták. Ugyanakkor sok szociáldemokrata csapódott a kommunistákhoz, akik hangosan kárhoztatták a társadalmi átalakulás elmaradását. A kormányt átalakították. A Nemzeti Tanács ideiglenes köztársasági elnökké nevezte ki Károlyit, aki a külügyeket is megtartotta, de a miniszterelnöki funkciókat Berinkey Dénes, az addigi igazságügy-miniszter vette át. Az MSZDP-ben és a Munkástanácsban sokan úgy gondolták, hogy egy tisztán szociáldemokrata kormányra lenne szükség, de végül fennmaradt a koalíció, bár a szociáldemokrata miniszterek száma kettőről négyre emelkedett.

Mindez nem vetett véget a növekvő elégedetlenségnek. Január 23-án Budapesten nagy tüntetést tartottak a munkanélküliek, amelyet négy nappal később, majd február negyedikén újabbak követtek. Februárban a kormány úgy döntött, hogy lépéseket tesz bírálói ellen. Egy sor szélsőjobboldali csoportnál, valamint a Vörös Újság szerkesztőségében is házkutatásokat tartottak.

Február huszadikán a munkanélküliek nagygyűlést tartottak a Vigadónál, ahonnan a Vörös Újság szerkesztőségéhez vonultak. Kun Béla és mások tartottak beszédeket. A szociáldemokraták lapját, a Népszavát támadták, mert

kritikusan cikkezett a munkanélküliek mozgalmáról.* Ezt követően a tömeg a Népszava kiadóhivatalához vonult tiltakozni, ahol összezsaptak az épület védelmére kirendelt rendőrökkel. A rákövetkező küzdelemben és zűrzavarban többen életüket veszítették, sokan megsebesültek.** Aznap este a kormány úgy döntött, hogy letartóztatja a kommunisták vezetőit, és éjszaka őrizetbe vették Kun Bélát és másokat. A KMP központját és a Vörös Újság szerkesztőségét lezárták, és a hónap végére már több tucat kommunistát zártak börtönbe.

Két nappal a Népszava kiadója előtti összezsapásokat követően az MSZDP megszervezte a háború és a Tanácsköztársaság közötti időszak legnagyobb magyarországi demonstrációját.*** A tüntetés alapvetően a kommunisták ellen irányult, bár arról is szó esett, hogy lépjenek fel a „jobboldali ellenforradalmárok” ellen. Hasonló tüntetésekre került sor több vidéki városban is. Mindazonáltal a közhangulatnak alaposan betett Az Est újságírójának tudósítása, aki a szemtanúja volt, hogy letartóztatását

* Vincze (1979), 514. Borsányi (1988), 190. azt állítják, hogy bár az MSZDP-t bírálták, de nem hangzott el közvetlen felszólítás a Népszava irodáinak megtámadására.

** Ahogyan ez az ilyen kaotikus eseményeknél gyakori, a beszámolók és az adatok eltérnek egymástól. Vincze (1979, 515.) azt állítja, hogy egy közeli épületből tüzet nyitottak a tömegre és a rendőrökre, ami négy embert megölt, sokakat megsebesített. Vermes (1971, 53) nem említ semmiféle lövöldözést, de azt írja, hogy hat rendőr életét veszítette, és számos rendőr megsérült. Borsányi (1988, 191) szerint voltak lövések, és mindkét fél használt lőfegyvereket. Szerinte összesen nyolcan – három rendőr, két ór, egy munkás (véltetően tüntető), valamint két járőrkölő – vesztette életét.

*** Borsányi (1988, 192) 200 ezerre becsüli a tüntetők számát, más források ennek a feléről írnak.

követően az előzetesben milyen brutálisan megverték Kun Bélát. Ennek hatására a közvélemény a letartóztatott kommunisták oldalára állt, ami ellensúlyozta a demonstrációk szervezőinek, illetve a kormánynak a szándékait. A sokreakció egyenesen azt eredményezte, hogy a letartóztatott kommunisták különféle előjogokat kaptak a börtönön belül. A szabadlábon lévő kommunisták gyorsan alternatív központi bizottságot állítottak fel, és a *Vörös Újság* is hamarosan újra megjelent. Nem meglepő, hogy a lap leginkább a bebörtönzött elvtársak „mártíromságával” volt tele.

„Ha az intéző körök azt gondolták, hogy a kommunista vezetők letartóztatásával legalább egy időre magát a mozgalmat is elfojtották, akkor végzetesen tévedtek. A mozgalom még korántsem volt olyan erős, hogy rövid időn belül kezébe vehette volna az államhatalmat, de a vezérek letartóztatása és megveretése döbbenetesen hatott, mintha olajat öntöttek volna a gyöngé izzású tűzre. A párt illegális eszközökkel dolgozott tovább, s hogy az *Az Est* riportja megjelent Kun Béláék megveretéséről, a munkásság nagy részének szimpátiája hirtelen a kommunisták felé fordult. Mindenki a rendőrség brutalitásáról beszélt, s az eset hatása alatt a jó polgárság is elvesztette a fejét.”*

Február 23-án, a földreformról szóló törvény kihirdetése után Károlyi Mihály köztársasági elnök személyesen kezdte el felosztani kápolnai birtokát – ám ez inkább szimbolikus gesztus volt, mint gyakorlati lépés. Az idő hiánya, a jobbról és balról egyaránt támadó politikai ellenségek azt eredményezték, hogy a törvény országosan sosem valósult meg.

* Kassák (1983), 482.

Három nappal ezután a messzi Párizsban döntés született a béketárgyalásokon: Magyarországot felszólították, hogy még jobban vonja vissza keleti csapatait, és engedje, hogy a román csapatok előrenyomuljanak nagyjából addig a vonalig, ahol ma a két ország határa húzódik, míg egy jókora, ettől nyugatra fekvő területet pedig – olyan városokkal, mint Debrecen és Békéscsaba – semleges zónának jelöltek ki. A döntést Fernand Vix francia alezredes, az antant budapesti katonai bizottságának vezetője személyesen adta át Károlynak, ám csak három héttel utóbb, március huszadikán. A Vix-jegyzékként elhíresült dokumentum tartalmát, illetve a végrehajtására adott rövid időt – mindössze 18 órát, ami a szöveget ultimátummá tette – Károlyi már nem tudta lenyelni. Nem akart eleget tenni a felszólításnak, és másnap hivatalosan is visszautasította a jegyzéket, ami viszont gyakorlatilag az általa irányított kormányzat végét jelentette.

Időközben a kommunista párt magához tért a februári csapás után. Március kilencedikén nagygyűlést rendeztek a Városligetben, ahol a kormányt bírálták, tagadták a vádakat, hogy szerepük lett volna a február huszadikai eseményekben, és követelték bebörtönzött vezetőik szabadon bocsátását. Két nappal később a kommunistákkal szimpatizáló szociáldemokratákra számítva Kun Béla kidolgozta a két munkáspárt egyesülésének feltételeit. Egyebek mellett azt javasolta, hogy az MSZDP szakítson a burzsoá pártokkal, és a KMP-vel közösen hozzanak létre egy tanácsköztársaságot, alakítsanak munkásmilíciát, államosítsák a földbirtokokat és a gyárakat, gyengítsék az egyházak és az iskolák közötti kapcsolatokat. Az MSZDP egyes tagjai a börtönben tárgyalni kezdték a fogságban lévő kommunistákkal, de ezek a megbeszélések kezdetben még nem hoztak kézzelfogható eredményeket.

Mindazonáltal az MSZDP baloldali vezetői március első felében egyre inkább teret nyertek a pártban. Programjuk március 19-én jelent meg a *Népszavában*. Munkáskormány alakítására hívtak fel, a nagyüzemek, a bányák és a közlekedés államosítását követelték, és azt, hogy szervezeteket alakítsanak ki a földosztás helyett.* Ez világosan megteremtette az együttműködés alapját a kommunistákkal.

Budapesten és vidéken egymást érték a munkásgyűlések, március 19-én pedig munkanélküliek ezrei tüntettek a népjóléti minisztérium előtt. Munkát, szociális gondoskodást, a földbirtokok és ipari vállalkozások államosítását követelték. A feszültségeket a vidéki lázongások is tovább fokozták. Somogy megyében már februárban kisajátítottak nagybirtokokat, hogy szervezeteket hozzanak létre. A megyei igazgatást egy szocialista direktórium vette át. Márciusban hasonló, bár kisebb léptékű eseményekre került sor több vidéki településen. Ugyanakkor sok paraszt gyanakodva figyelte a történeteket. Azt még üdvözlötték, hogy a nagybirtokosok elveszítik földjeiket, de a kollektivizálás nem elégítette ki földéhségüket.**

A Vix-jegyzéket elutasító Károlyi arra készült, hogy nemzeti ellenállást hirdessen, miközben Szovjet-Oroszországhoz fordul segítségért. Azt remélte, hogy rá tudja venni a szociáldemokratákat a kormányalakításra, miközben ő maradna a köztársaság elnöke. Ám a szociáldemokraták nem akartak egyedül kormányozni, és március 21-én Károlyi háta mögött tárgyalásokba kezdtek a még börtönben lévő Kun Bélával és más kommunista vezetők-

* Hajdu (1979), 11.

** Vermes (1971), 53.

kel. Megegyeztek a két párt egyesüléséről, hogy közösen vegyék át a hatalmat. Néhány mérsékelt szociáldemokrata vezető ellenezte ugyan a megállapodást, de kisebbségben maradtak.*

A két párt elképzelését a nap során támogatásáról biztosította mind a Katona-, mind a Budapesti Munkástanács. Fegyveres munkások és katonák kezdték elfoglalni a bankokat, a közraktárakat és más középületeket. Késő este a MSZDP és a KMP vezetői – akik ekkorra már kiszabadultak a fogságból – megalakították az új kormányt, amelyet Forradalmi Kormányzótanácsnak neveztek el.**

Megszületett az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság.

* Romsics (1999b), 99.

** Vincze és mások (1979), 528–529.

MÁSODIK FEJEZET

Budapest vörösbe borul

*Ez valódi május elseje volt.
Az egész város az utcákon.
Mindenki, ahogy emlékszem,
arra a napra félretette elveszett reményeit.
(Háy Gyula)**

„Mióta ez a város él s nézi magát a Duna elfutó habjaiban, gazdag és változatos történelmének századai alatt soha olyan hatalmas napja nem volt, mint a tegnapi május elseje.”

Ezekkel a szavakkal kezdte *Az Est*, ez a régóta működő napilap az 1919-es budapesti május elsejéről szóló beszámolóját. A riport azután még emelkedettebb hangnemben folytatódik:

„Legszebb volt azonban egyéniként és tömegében: a felszabadult ember [kiemelés az eredetiben, B. D.]. Mert a láncaitól felszabadult ember öntudata villogott minden

* Hay (1974), 71.

szemben, az zúgott az Internacionale himnuszában, az dobogott a milliók lépésében...”*

Milliók? A lap félmillió résztvevőről ír (más források 600 ezerről). Mindazonáltal ha elvonatkoztatunk a második mondat túlzásaitól, a kezdő szavak igazak – Budapest addig sosem látott még ilyesmit, és talán nem túlzás kijelenteni, hogy azóta sem.

1919. május elsején a Magyar Tanácsköztársaság még hat hete sem létezett, de lehetőséget kapott egy igen hatásos politikai látványosságra. Az egész város felett a munka nemzetközi ünnepe vette át a hatalmat (hogy egy ilyen bombasztikus, de épp ide illő kifejezéssel éljünk). A művészvilág tagjai – festők, szobrászok, színészek, filmesek, zenészek és írók – így vagy úgy, de mindannyian részt vettek a megünneplésében.

Az épületeken vörös füzérek függtek, mindenütt vörös zászlók lobogtak, a múltat szimbolizáló emlékműveken és szobrokon külön rájuk szabott struktúrák jelképezték, úgymond, a jövőt, a város főbb tereit ideiglenes szobrok, politikailag vállalható hősök büsztjei díszítették. A falakon buzdító jelmondatok és plakátok voltak olvashatók, egy napra megállt a munka, az emberek mindenfelé összegyűltek, hogy együtt masírozzanak keresztül a városon, politikai szónoklatok és rezesbandák váltották egymást,

* *Az Est*, 1919. május 3., 1. A május elsejei ünnepségekről szóló tudósítások ebben és a többi napilapban is a május harmadikai számban olvashatók. Vélhetőleg azért, mert elseje munkaszünet volt az újságírók, szerkesztők és nyomdászok számára is, így május másodikai számok nem készültek.

egyaránt remekül mulatott öreg és fiatal, és minden vörös volt, vörös és megint csak vörös.*

A FŐBB UTCÁKAT ÉS ÉPÜLETEKET MÁJUS ELSEJE ALKALMÁBÓL
ZÁSZLÓKKAL ÉS JELMONDATOKKAL DEKORÁLTÁK KI
(FOTÓ: FORTEPAN/PÉCHY LÁSZLÓ)

A *Népszava* május elsejei kiadása címlapjának kétharmad részét a huszonkilenc éves költőnő, a munkásmozgalmi sajtóban mozgósító verseket publikáló Várnai Zseni költeménye, a zengő „Vörös Május” tette ki.** A dübörgő vers-

* Az 1919-es budapesti május elseje, a város feldíszítésének leírását ebben a fejezetben a korabeli újságok beszámolóinak összehasonlítására, az akkori fotókra, filmhíradókra, a résztvevők visszaemlékezéseire alapozom, valamint néhány frissebb tanulmányra, így például Vörös Boldizsár írására (lásd az irodalomjegyzékben).

** A *Népszava* a Magyarországi Szociáldemokrata Párt régi lapja volt. A Tanácsköztársaság megalakulásakor és a két párt összeolvadásakor megállapodás született, hogy a *Népszava* lesz az egyesült párt reggeli lapja, míg a KMP sokkal rövidebb múltra visszatekintő *Vörös Újságja* lesz az esti újság. A két lap tudósításai többnyire összhangban voltak, ám nem mindig énekeltek, hogy így fogalmazzunk, egyazon szólamot.

szakok mindegyike azzal végződik: „Eljött a nagy Május!”, hogy végül a vers végének crescendójában így teljesedjen ki a szöveg:

*Világrendés szülte; világrendés hajtja,
a vörös Keletről, a sápadt Nyugatra
és nincsen megállás és jaj a hadaknak,
kik a szabadságnak barikádot raknak,
fölperzseli őket
a nagy szabad Május!
A nagy vörös Május!*

1919. május elsején a legnagyobb felvonulás résztvevői Pest belvárosában, a Duna keleti partján gyülekeztek, és onnan vonultak végig az Andrásy úton a Városligetig, amelynek szélén (a mai Hősök terén) a millenniumi emlékmű áll.

Az Andrásy út ilyen „elfoglalása” 1919-ben, akárcsak más években, szimbolikus fricska volt Budapest burzsoá jellegének, hiszen ez a környék jelképezte a legeggyértelműbben mindazt a gazdagságot, amit a város az első világháborút megelőző évtizedek során felhalmozott.

1870-ben, három évvel azelőtt, hogy Buda, Pest és Óbuda Budapest néven egy városban egyesült, a hasonló nyelvű londoni intézmény mintájára felállították a Fővárosi Közmunkák Tanácsát. Ennek egyik első projektje egy széles, a párizsi Champs-Élysées-re hasonlító sugárút megtervezése volt, amely a város központjából egészen a Városligetig tartott. A terület akkor még a város szélének számított. Az építkezések 1872-ben kezdődtek, és az 1890-es évek közepére az út nagy része már készen volt.

A két kilométernél is hosszabb nyílegyenes utat két szabályos alakú tér osztja három szakaszra, a Nagykörútnál

a nyolcszög alakú Oktogon, valamint a kör alakú Körönd, amelyet ma egykori lakója, a világhíres zeneművész után Kodály köröndnek neveznek.

Ahogy a sugárút kifelé halad a városból, minden szakasz egyre szélesebb lesz, az épületek pedig kisebbek. A legbelső szakaszt ötemeletes bérházak szegélyezik, a földszinten üzletekkel, ahol manapság a legdrágább designer-boltok találhatók. Itt áll az impozáns, neoreneszánsz Magyar Állami Operaház is. A középső szakaszon leginkább szintén bérházak, valamint nagyobb, palotaszzerű épületek találhatók, az egyik közülük ma a népszerű, ám vitatott Terror Háza múzeumnak ad helyet. Itt már a járdák mellett szervizutak is vannak. Végül a harmadik, a Városligetig húzódó szakaszon jókora, kertes villák állnak. Ezeket annak idején arisztokraták és más gazdag családok lakták, ma leginkább irodák, nagykövetségek, galériák és más effélék találhatók itt.

Az Andrássy út Magyarország társadalmi megosztottságának szimbóluma volt. A felső végén a dúsgazdagok exkluzív villái álltak, míg a belső részen épült bérházakban egyaránt éltek tehetősek és szegényebbek is, bár egymástól jól elkülönülve: a gazdagok többnyire hatalmas, fényűző, sokszobás, első emeleti, a sugárútra néző lakásokban laktak, ahová elegáns lépcsők vezettek, míg a szegényebb bérlők a belső udvarok hátsó részére szorultak, ahol sokszor csupán egyszobás lakások jutottak nekik, a folyosón lévő közös vécével, és sötét hátsó lépcsőkön juthattak ajtajaikhoz.

A munkások többsége a külvárosokban élt, a várost körülvevő nagy gyártelepek közelében, de 1919. május elsején felkerekedtek, hogy elfoglalják a belvárost, és különösen az Andrássy utat.

A város központja felkészült a köszöntésükre. Az Andrássy út elején hatalmas, vörös diadalívet emeltek. Egyik oldalán Karl Liebknecht mellszobra állt, a német szocialistáé, akit három és fél hónappal korábban Rosa Luxemburggal együtt gyilkoltak meg Berlinben a balvégzetű Spartacus-felkelés leverésekor. Amint látni fogjuk, 1919. május elsején Budapesten több kiemelt helyen is feltűnnek Liebknecht mellszobrai, ám érdekes módon a forrásokban nemigen leljük nyomát, hogy Rosa Luxemburnak is hasonló tisztelettel adóztak volna, bár talán kijelenthetjük, hogy utóbb ő kapott fontosabb szerepet az európai baloldali mozgalmak emlékezetében. Igen ám, de Luxemburg régóta szemben állt Leninnel a szervezeti centralizmus kérdésében, és kritikusan szemlélte a bolsevikok autoriter fellépését az orosz forradalom idején – talán ez magyarázza „hiányát” ezen a határozottan „Lenin-párti” és „bolsevik-párti” napon.*

Liebknecht büszkje felett felirat hirdette, hogy: „A vöröskatona nem proletár testvérei, hanem a nemzetközi tőke ellen harcol!” A másik oldalon Engels mellszobra felett a következő felirat állt: „Pusztítsátok el a tőkét, hogy romjain felépíthessük a világ nemzetközi kommunista társadalmát!”

Az Andrássy útra érő felvonulókat a sugárút elején katonai zenekar köszöntötte, mely a Foncière Biztosító-társaság épületének egyik sarokerkélyén helyezkedett el. Az Operaház erkélyén egy másik zenekar játszott, és a filmfelvételek tanúsága szerint zene szólt az Abbázia kávéház előtt, illetve az Oktogonon is. A teret magát vörös zászlókkal fedett, jókora obeliszkek díszítették.

* Lásd Rosa Luxemburg *Az orosz szociáldemokrácia szervezeti kérdései* című írását 1904-ből, illetve *Az orosz forradalom* címűt, amit az első világháború alatt a börtönben írt.

A május elsejei ünnepségeken részt vevő némelyik muzsikusként igen hosszú napja volt. A *Vörös Újság* ünnepi tudósításában arról számolt be, hogy az események már hajnali negyed hatkor elkezdődtek, mikor az *Internacionálét* és a *La Marseillaise*-t játszva nyolc katonazenekar és 200 színházi muzsikos vonult keresztül a városon. Vajon nem bánták az emberek ezt a korai ébresztőt? A *Vörös Újság* szerint cseppet sem.*

„A munkások ablakai korán kitárultak ezen a nagy napon, és a friss, májusi hajnalban megjelentek az első vidám, boldog arcok.”

A lap beszámolt róla, hogy a felvonulók csoportjai reggel hétkor kezdtek gyülekezni a huszonnyolc kijelölt találkozási ponton. Egy órával később már zene szólt a pesti Szent István-bazilikánál, illetve a budai Mátyás-templomnál, a Várhegyen. Fél kilenckor több rezesbanda vonult keresztül a városon. A gyülekezőhelyeken cigányzenekarok és munkásegységek szórakoztatták a felvonulni indulókat. Az Operaházhoz hasonlóan a Nemzeti Színház erkélyéről is zene szólt. A *Vörös Újság* írja, hogy a Rákóczi úton, a Rókus kórház mellett a közönség legnagyobb öröme egy cigányzenekar játszotta az *Internacionálét*.

„A kitárt ablakokban a kórház betegek csillogó szemekkel, kendőket lobogtatva hallgatták az új világ himnuszát.”

A szervezők igyekeztek a fiatalokat is megszólítani. A *Pesti Napló* április 22-i számában felhívás jelent meg, hogy az iskolai kórusok és zenekarok vezetői regisztráljanak a hadügyi népbiztosság zenei osztályán, illetve ahol ilyenek nincsenek, ott haladéktalanul alakítsanak kórusokat, és május elsejére a diákok tanulják meg az *Internacionálét* és a

* *Vörös Újság*, 1919. május 3., 3.

La Marseillaise-t. Szükség esetén erre a zenei osztály támogatást is tud nyújtani a kórusvezetőknek és a tanároknak.

Az Andrássy útra visszatérve a következő kereszteződésen, a Köröndön akkoriban négy impozáns szobor állt, amelyek Zrínyi Miklóst, Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort és Pálffy Jánost ábrázolták. Zrínyi horvát bán volt, 1556-ban halt meg, mikor a törökök Szigetvárt ostromolták. Bocskai és Bethlen erdélyi fejedelmek voltak, akik a magyar érdekek védelmében a Habsburgok ellen küzdöttek a XVII. században. Pálffy (1663–1751) magyar arisztokrataként a Habsburg-hadseregben futott be katonai karriert. Emlékművének költségeit Ferenc József császár állta. Mind a négy szobrot a XX. század első öt évében állították – abban az időszakban, mikor a magyar politikai elit általában nemigen foglalkozott a viszonylagos közelmúlt (1848–1849) Habsburg-ellenes szabadságharcával (bár a korábbi lázadásokat elismerően szemlélte), és sokkal inkább arra a szerepre volt büszke, amit az 1867-ben létrehozott dualista Osztrák–Magyar Monarchiában játszott.

Nem túl meglepő módon 1919. május elsején ezeket a militarista emlékműveket is letakarták, egy jókora glóbuszokat tartó állványzattal fedve el őket. A szervezők vélhetően úgy gondolták, hogy a magyar nemzeti hősök és a Habsburgok táborát választó nemesek emlékezetét egyaránt internacionalista mondanivalóval kell felváltani, jóllehet ezt az üzenetet meglehetősen egyszerű formába öntötték. Az internacionalizmust jelképező földgolyó máshol is megjelent a városban, ám néhány polgár sajátos pesti humorról úgy vélte, hogy azok sokkal inkább az új népbiztosokat szimbolizálják, és vörös hólyagoknak nevezték őket.*

* Dr. Hollós József: Első szökésem. In: Petrák (1978), 510.

Sokkal kézzelfoghatóbban kifejezte az internacionalista hangulatot az, hogy mennyi külföldi vonult végig az Andrassy úton. Évekkel utóbb Gárdos Mariska, aki 1919-ben újságíróként dolgozott, úgy emlékezett, hogy a sugárúton vonuló „nemzetközi menet” volt számára az egyik „legmegkapóbb látvány”. Emlékezését világosan áthatja az idealizmus és a romantika.

Proletárforradalmunk kitörésének hírére a környező országokból munkáscsoportok indultak útnak, hogy velünk örvendezzenek a munkáshatalomnak, s ha szükséges, fegyverrel a kézben velünk együtt védjék meg azt. A felvonuláson ott láttuk egymás mellett karöltve az olaszokat, osztrákokat, törököket, szerbeket, románokat, bolgárokat, cseheket és a többieket. A világháború után itt rekedt orosz hadifoglyok ezrei is részt vettek az ünnepségen. Saját hazájukban nem harcolhattak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomért, de a Magyar Tanácsköztársaság megalakulása után nyomban nagygyűlést tartottak, és felajánlották munkájukat, harci készségüket. Most ott meneteltek valamennyien a proletár nemzetköziség élő jelképeként. Pirosló arccal, szemükben a boldogság fényével, szívükben a beteljesedés derűjével.*

A *Vörös Újság* beszámol még franciákról, németekről, rengeteg kocsin ülő gyerekekről, lengyelekről, szlovákokról, héber feliratú zászlókat lobogtató zsidó munkásokról.

Persze nem csupán külföldiek vonultak végig az Andrassy úton, hanem rengeteg magyar is, akik többnyire

* Gárdos (1964), 48.

munkahelyük, szakmájuk vagy külvárosi lakhelyük szerint álltak össze csoportokba. Így vonultak a színházi dolgozók, beleértve a színészeket és színésznőket is, kezükben saját transzparensikkel, a tanárok, a közhivatalnokok vagy éppen a filmstúdiók munkásai a korszak mozsztárjaival együtt. Utóbbiak egy hat ló húzta kocsi mellett meneteltek, a kocsin óriási, több méter átmérőjű, tarka papírmasé filmtekercs pompázott. A kocsi mellett, mintha egy középkorban játszódó film szereplői lettek volna, vörösbe öltözött heroldok gyalogoltak. Némelyik csoportnak még saját zenekara is volt.

Egy jókora kocsi, akár egy mozgó könyvesbolt vagy könyvtár, könyvekkel volt dugig megpakolva, rajta hatalmas lobogó hirdette: „Proletár irodalom”. A *Vörös Újság* arról nem szólt, hogy mely műveket is tekintették megfelelően proletárnak.

A kétkezi munkások között ott meneteltek az óriási csepeli vas- és fémművek dolgozói is. Az egyik legnagyobb, harcos múltú munkáscsoportot képviselték. Nagy, vörösbe burkolt stráfkocsijaikon különféle nehézipari gépek „szobrai” álltak. Az egyik kocsi egy munkáskórust vitt, előttük vörös palástot viselő fémmunkás lovagolt.

A leginkább „dekoratívnak” talán a város óriási vágóhídjának és húsüzemeinek munkásai bizonyultak. Vörös kocsijukat hat ökör húzta. Az egyik oldalon hatalmas sonka, kolbászos, ropogósra sült kalács lógott, felettük felirat: „Így élt eddig a burzsoá és így fog élni ezután a proletár!” A másik oldalon a felirat így szólt: „Így élt eddig a proletár és így fog élni ezután a burzsoá!”, mellette pedig kis darab fekete kenyér és egy hatalmas csont lógott.

Az archív filmek tanúsága szerint az emberek a legjobb vasárnapi ruhájukban vonultak fel, sőt a tehetősebbek, így

a színésznők még szőrméiket is elővették. Minden csoport mosolyogva integetett a kamerákba, ami azt mutatja, hogy a terveknek megfelelően sokkal inkább ünneplésről, mint tüntetésről volt szó. Az Andrássy út vége felé közeledve a felvonulók előtt feltűnt a hatalmas millenniumi emlékmű. Amit ott láttak, az bizonyosan alaposan meglephette őket.

1932 óta (mindmáig) a teret, ahol a millenniumi emlékmű áll, Hősök terének hívják. Ez Budapest egyik leghatásosabb helye; ahogy az ember a sugárúton megközelíti, a szinte emberfeletti méretek mély benyomást tesznek rá. A hatalmas teret két oldalról a Szépművészeti Múzeum és a Műcsarnok neoklasszicista épületei határolják; a millenniumi emlékmű égbe törő obeliszkjével és két íves oszlopcsarnokával díszítve a Hősök tere egyike Európa leginkább figyelemre méltó köztereinek, amely a londoni Trafalgar Square-hez, a párizsi Place de la Concorde-hoz vagy a szentpétervári Palota térhez mérhető.

Az emlékművet eredetileg az 1896-os millenniumi ünnepségekre szánták, amelyeket a honfoglalás, úgymond, ezredik évfordulójára időzítettek, ám felépítése sok évig elhúzódott.

A tervek szerint a 36 méter magas oszlop tetején egy kétszeres életnagyságú Gábiel arkangyal-szobor emelte az ég felé a magyar királyi koronát, míg az oszlop tövéén Árpád és a hat vezér lovas szobra kapott helyet. A kolonnád oszlopai közé 14 szobrot terveztek, az országot az évszázadokon átvezető uralkodókét, néhány Habsburgot is közéjük véve.

1919 elején a legtöbb szobor már a helyén állt, kivéve a hat vezért, akiknek Árpád mellett volt a helyük, és egyet az oszlopcsarnokba tervezett 14 királysobor közül. Ám

április elején, mikor még két hét is alig telt el a Tanácsköztársaság megalakítása óta, az öt Habsburg uralkodó – I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József – szobrait eltávolították az emlékműből. A Ferenc Józsefet egyenruhában ábrázoló szobrot darabokra is törték.*

Így a millenniumi emlékmű immár teljes egészében a nemzeti történelemről szólt, semmiféle utalás nem volt rajta a Habsburg-uralomra. Ám április 6-án a *Vörös Újság* már felvetette, hogy az egész szoborcsoporthoz el kellene távolítani, de legalábbis átalakítani. Május elsejéig ez nem történt meg, ám az egész emlékművet – a jókora oszlopcsarnokokat és a hatalmas központi obeliszket is – vörös drapériába burkolták az ünnepségre. Az oszlopcsarnokok tetejére a Kommunista Kiáltvány híres jelmondatát – „Világ proletárjai, egyesüljetek!” – írták, végükön pedig a festőművész Uitz Béla óriási, dekoratív plakátjai díszeltek. Az egyik a városi proletariátust, míg a másik a parasztságot ábrázolta, és ha valakinek nem lett volna világos a dolog, a képeket felirattal is ellátták.

A központi oszlopot hatalmas vörös obeliszkké alakították; tövébe, a letakart Árpád-lovasszobor elé Marx hatalmas gipszszobra került, egyik oldalán egy bányász-

* 1919 után az öt Habsburg-uralkodó szobrai visszahelyezték a kolonnádba, Ferenc József pedig új szobrot kapott, ezúttal azonban már a koronázási palástban ábrázolták. A második világháború után, a kommunista párt uralma idején aztán újra eltávolították a szobrokat, és a Habsburg-ellenes küzdelmek híres vezetőinek a szobait állították a helyükre. Ferenc József szobrának helyét Kossuth Lajosé foglalta el, Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása, aki – sajátos fricska – a két Ferenc József-szobrot is készítette. Az is érdekes, hogy az 1945 utáni szobrok közül kettőt – Bocskai István és Bethlen Gábor szobrai – a Köröndről vitték a Hősök terére, ahol annak idején, az 1919. május elseji ünnepségeken még letakarták azokat. Az 1989–1990-es politikai változások után a szobrokon nem változtattak.

szal, a másikon egy vasassal. Így Marx és a proletariátus kapta a központi helyet abban az installációban, amely – legalábbis erre az egy napra – megszűnt magyar nemzeti emlékműnek lenni.

Több újság is beszámolt róla, hogy Marx szobra Zala György munkája volt. Amennyiben ez igaz, eléggé különös, hiszen Zala az 1914 előtti Magyarország egyik legelismertebb szobrászának számított, és számos szállal kötődött a millenniumi emlékmű szobraihoz. Mind Árpád lovas szobra, mind a Gábel-szobor az ő műve volt, és több más szobor is az oszlopcsarnokban. Elég kínos érzés lehetett látnia, hogy a szobrai vörös vászonnal letakarják, és az egyiket Marxszal „helyettesítik”. De vajon tényleg ő alkotta a Marx-kompozíciót?

Aradi Nóra történész a Tanácsköztársaság művészetéről szóló 1981-es tanulmányában megemlíti, hogy Zala a május elsejei ünnepségeket előkészítő szobrászok közé tartozott, de nem említi egyetlen szobrot sem az ő munkájaként. Borbás György Zala életéről és munkásságáról szóló 1999-es könyvében arról ír, hogy a Marx-szobor Zala műhelyében készült, de arról nem ad információt, hogy a szobrász maga részt vett-e a munkálatokban. Az igazsághoz talán az áll legközelebb, ahogy Zala szobrásztársa, Kisfaludi Strobl Zsigmond fogalmazott 1969-ben megjelent memoárjában, vagyis hogy a Marx-kompozíció „Zala György vezetése alatt” készült.*

Meglehet, a történetben szerepet kapott a nyomás, vagy akár a megfélemlítés is. Apjáról, Strobl Alajosról szóló könyvében Strobl Mihály felidéz, hogy később voltak, akik szemére hányták Zalának közreműködését a Marx-

* Kisfaludi Strobl (1969), 74.

szobor elkészítésében. „Te mit csináltál volna, ha fegyveres katonák törnek rád a műhelyedben, és kijelentik, hogy a szobornak meg kell lennie?”* – kérdezett vissza a szobrász.

A Marx-szobor elé szónoki emelvény került, és Wessely János, aki 1919-ben a kommunista párt ifjúsági aktivistája volt, felidézte, hogy „a három akkoriban legnépszerűbb színész”, Fedák Sári, Kosáry Emma és Bajor Gizi énekeltek a pulpituson forradalmi dalokat és népies, „giccses toborzónótákat”. Hollós József is felidézte, hogy Fedák Sári „szívvel-lélekkel” vett részt a május elsejei ünnepségeken, sőt ő volt „a Vörös Hadsereg leglelkesebb toborzója”. Hollós ugyanakkor azt is megemlíti évtizedekkel később publikált visszaemlékezésében, hogy a színész utóbb „éppen ilyen elszánt támogatója lett az utána következő ellenforradalmi kormányoknak”.**

Strobl Mihály írja, hogy a május elsejei ünnepégek során apja, Strobl Alajos egy kocsin találta magát Fedák Sárral és más színpadi hírességekkel. Apja volt az egyetlen a Képzőművészeti Főiskola tanárai közül, aki részt vett a parádén. „Az apám nem volt ellensége a munkáshatalomnak, és ő is az események hatása alá került. Kijelentette, hogy ő maga is kétkezi munkás, aki még életében nem lakott jól.”***

A május elsejei ünnepségekről szóló terjedelmes tudósításokban mind a *Vörös Újság*, mind a *Népszava* megemlíti, hogy a Múcsarnok homlokzatát Pór Bertalan hatalmas festménye, *A vörös hadsereg* díszítette. Ezt máshol is ol-

* Strobl (2003), 171.

** Wessely és Hollós emlékirataihhoz lásd Petrák (1978), 251. és 511.

*** Strobl (2003), 171.

vasható, így például Kassák Lajos memoárjában az 1919-es „Kommünről” – ahogy ő, és sokan mások nevezték a Tanácsköztársaságot.* Ez azért érdekes, mert egy jóval 1919 után készült interjúban Pór Bertalan, aki a művészeti direktórium aktív tagja volt a Tanácsköztársaság idején, elmondta, hogy valóban dolgozott egy hatalmas, nyolcméteres vásznon az ünnepségre, amelyet a Múcsarnok falára szántak. Még azt is felidézte, hogy Zala György igen elismerően nyilatkozott a képről, de a témájáról nem beszélt az interjúban, csak annyit mondott, hogy a tetején egy jelmondat volt olvasható: „Előre az asszonyaitokért és a gyermekeitekért!” – ez izgalmas, tekintve, hogy ma inkább a „családi értékek védelméért”, mintsem a proletár internacionalizmust halljuk ki belőle. Ám Pór úgy emlékszik, hogy végül a természet közbeavatkozott, és festményét teljesen elpusztította az ünnepségek előtt tomboló vihar.**

Kassák is emlékezett az április utolsó napján kitörő viharra, amely számos május elsejére szánt dekorációt és építményt lerombolt. A Rákóczi úton, írta Kassák, egy összeomló oszlop miatt halt meg az újságíró Páris Pál, a népszerű meseíró. Őt sokan gyászolták, és tragédiáját rossz előjelnek tekintették.

A millenniumi emlékművet maguk mögött hagyva a felvonulók a Városligetbe értek, amely Budapest egyik legnagyobb és legnépszerűbb közparkja, a város egyik „szórakozóhelye” volt. Itt kerthelyiségek, cirkuszok, egy állatkert, egy vidámpark, a terjedelmes Széchenyi termálfürdő várták a látogatókat, és a meghökkentő Vajdahunyad vára,

* Kassák (1983), 575.

** Pór visszaemlékezéséhez lásd Kende és Sipos (1989), 119. A „családi értékek” Pór egy másik képén is megjelennek – lásd a következő, 1919. plakátművészetéről szóló fejezetet.

a Magyarországon fellelhető különféle építészeti stílusok keveréke, amely eredetileg ideiglenes épületnek készült az 1896-os millenniumi ünnepségekre. Az épület egy részét 1919-ben – akárcsak napjainkban – a Mezőgazdasági Múzeum foglalta el. A *Népszava* tudósítása szerint a múzeum homlokzatát jókora, a „proletár mezőgazdaságot” bemutató kép borította.

A Vajdahunyad vára előtti tó partján Marx neve volt olvasható nagy, vörös betűkkel, és a vízből kiemelkedő különféle művészi alkotások szolgáltak látványossággal. Jóval később a jelen időben író Kassák úgy látta: „Giccses, szentimentális tákolmányok, de ma ezek a szörnyszülöttek is a nép hatalmát és az igazság érvényesülését hirdetik.”*

Bizonyos értelemben a Városligetben 1919. május elsején összegyűlő emberek újrarájátszották a történelmet, hiszen a park a munkásmozgalom egyik hagyományos központja volt. 1914 előtt a park távolabbi részein működő tágas kertvendéglőket a munkások találkozóhelyeként ismerték, sőt bérviták idején időnként akár sztrájkközpontok is lettek. Itt került sor számos korábbi május elsejei munkástüntetésre is, az elsőre 1890-ben, mikor negyvenezren gyűltek össze a Ligetben.

A Városliget másik fontos épülete az Iparcsarnok volt. Az 1885-ben emelt tágas épületben nagyobb kiállításokat rendeztek. Nem messze állt a Vajdahunyad várától, és az előtte lévő nyílt tér alkalmassá tette tömeggyűlések, szó-

* Kassák (1983), 575. Az ötlet, hogy a tó vizét afféle művészi látványossághoz használják, sok évvel később ismét előkerült a Szépművészeti Múzeum „Művészet a tavon” című, 2011-es kiállításakor, amely egy tíz évvel korábbi hasonló eseményt követett. Ha Kassák megélhetette volna, alighanem ezeket is giccses tákolmányoknak nevezi.

noklatok lebonyolítására. Sok felvonuló oda tartott 1919. május elsején is.

Az Iparcsarnok elé Lenin és Engels szobrait állították, a homlokzaton pedig vörös drapérián allegorikus képek és jelmondatok lógtak: „Világ proletárjai, egyesüljete!... Éljen a proletariátus diktatúrája!... Éljen Lenin, a világproletariátus vezetője!” Az egyik szöveg több volt egyszerű szlogennél, egy egész világnézetet akart kifejezni: „A faragott szentek több bajt hoztak a világra, mint az elevenek. – Amit az ember nem épített meg, az nem az övé. – Mennél magasabb a munka, annál tiszteltebb a munkás. – A forradalmi nép, mint az olvadt érc, önmagát tisztítja meg. – Éljen a kommunista világforradalom! Éljen a kommunista május elseje! – Aki nem velünk harcol, ellenségünk. – Reszkessen a burzsoázia a kommunizmus világforradalmától.”*

Az utolsó mondat a *Kommunista Kiáltvány* záró bekezdését idézi fel, bár a mondat folytatása – nevezetesen hogy a proletárok csak láncukat veszthetik, de cserébe egy világot nyerhetnek – hiányzik. Az 1919-es Tanácsköztársaság kontextusában természetesnek és érthetőnek tűnik, hogy miért ebben a formában használták fel Marx és Engels híres szövegét.

De mi a helyzet a Trockij-idézetekkel? A Sztálin és Trockij közötti ellenségeskedés történetét, és annak minden gyakorlati és elméleti vonzatát ismerve manapság könnyen megfedelkezhetünk róla, hogy volt idő, mikor Lev Trockijt igen nagy becsben tartották mindazon forradalmárok, akik a bolsevikokat tekintették példaképüknek. Vagyis nincs abban semmi meglepő, hogy 1919. május elsején a Forradalmi Kormányzótanács jeles tagja, a bel-

* Idézi a *Népszava* és a *Vörös Újság* 1919. május 3-i száma.

ügyi népbiztos Landler Jenő, aki maga baloldali szociáldemokrata volt, Trockijt idézte az Iparcsarnok előtt tartott lelkes beszédében. Szavait így tolmácsolta a *Vörös Újság* május 3-i száma:

Elvtársaim! Trockij azt mondta: „Nem attól függ, hogy a proletariátus meg tudja-e hódítani és meg tudja-e tartani a hatalmat, hogy mennyi katonája, mennyi géppuskája van, hanem hogy átérzi-e a proletariátus, milyen óriási nagy és szent az az ügy, amelyért esetleg életét kell áldoznia.”*

Landler nem csupán oroszországi példákat hozott, de arról is beszélt, hogy Budapest és munkásai egy szinten vannak Moszkvával és proletariátusával:

Ma Budapest körülbelül azt jelenti a világ számára, amit valaha Moszkva jelentett. Ma ide néz egész Európa, ma az európai munkásság ügye a budapesti proletariátus kezében van letéve. Mutasson példát ez a proletariátus, mutassa meg, hogy van öntudata, van forradalmi érzése, mutasson példát a világnak, és akkor a budapesti proletariátus megteszi a maga nagy világtörténelmi szerepének megfelelő kötelességét.

Gárdos Mariska arra emlékezett vissza, hogy a Ligetbe települt Barocaldi Cirkuszt is szépen kidekorálták. Egy vörös virágokkal és zöld lombokkal díszített, alagútszerű sátor volt a bejárat, belül pedig ötletes táblák, feliratok,

* Ez egyáltalán nem volt egyedi eset. 1919. június 26-án például a *Népszava* több új kiadványt is hirdetett, köztük Trockij *Munka, fegyver és rend* című írását.

szobrok és festmények voltak kiállítva. Egy óriási, fekete ravatalon nagy betűk hirdettek: „Itt nyugszik a kapitalizmus! Nyugodjék örökkön békében!” A ravatal tetején pedig egy oroszlán hevert, mintha az akarná megakadályozni, hogy a kapitalizmus kikeljen sírjából, emlékezett Gárdos Mariska. Az oroszlán szájában fehér papíron, vörös betűkkel az állt: „Nincs feltámadás!”

Gárdostól, aki akkoriban a *Vörös Újság* tudósítójaként dolgozott, azt várták, hogy beszédet tartson a cirkuszban. A bejáratnál várták őt a „rendező elvtársak”, akik bemutatták a cirkusz igazgatójának, a (valójában olasz) „Monsieur Barocaldinak”. Ahogy elkezdte a beszédet, hallotta, ahogy a Monsieur hangosan eltéveszthetetlen ferencvárosi dialektusban azt sziszegi a mellette ülő gazdasági igazgatója fülébe: „Jézus uccse, te, micsoda hangja van ennek a fehérnépnek!”

„Nem volt időm, hogy a társalgást tovább figyeljem, folytatnom kellett megkezdett ünnepi beszédemet – emlékezett Gárdos. – Megértettem, hogy a cirkuszdirektort külsőm után ítélve meglepte hangom ereje, hiszen testsúlyom akkor kilókban nem volt sokkal több, mint éveimnek száma, azaz harmincnégy.”*

A Liget más részein arra törekedtek, hogy elszóraztassák a résztvevőket. Azt tervezték például, hogy a Vajdahunyad vára mögötti területen színpadot állítanak, ahol különféle kabaréjelenetekkel kedveskednek a közönségnek. A Royal Orfeum és a Fővárosi Kabaré színészeit akarták felléptetni, de – mintegy hangsúlyozandó, hogy végső soron minden politika – a *Vörös Újság* április 27-i

* Gárdos (1964) 49.

számában megírta, hogy a kabarétréfák között agitációs beszédek fognak elhangzani.

Az események és a dekorációk leírásából világossá válhatott, hogy milyen rengeteg munkát igényelt Budapestet a május elsejei ünnepségre különlegessé tenni. Figyelemre méltó, hogy a rendelkezésre álló idő rövidege dacára a szervezőknek mennyi mindent sikerült tető alá hozni. Május elsején a Tanácsköztársaság mindössze hat hete állt fenn. Manapság egy efféle esemény megszervezéséhez sokkal több időre lenne szükség. Hogyan sikerülhetett? A lelkesedés egyértelműen fontos tényezőnek számított. Az embereket áthatotta az érzés, hogy talán valóban egy új világ teremtésében vesznek részt. Az utcának mint a politikai propaganda terének lelkes felhasználása az oroszországi eseményeket tükrözte, ám léptékében bizonyos értelemben már annak későbbi, jól szervezett agitprop-művészetét jelezte elő, hiszen 1919-ben Oroszországban még javában dúlt a polgárháború.

Ám a lelkesedés önmagában nem elegendő a május elsejei ünnepségeket lehetővé tévő teljesítmény megértéséhez. Tervezés is kellett, szigorú szervezés, és alighanem némi kényszer is. Talán az sem véletlen, hogy április elején éppen azt a Szamuely Tibort bízták meg az előkészületek ellenőrzésével, akit többnyire nem kulturális ügyekkel kapcsolatban szoktunk emlegetni.* Általában a Tanács-

* Erről bővebben lásd a diktatúráról és a terrorról szóló 11. fejezetet. Az első világháború előtt Szamuely politikai újságíróként dolgozott, és az MSZDP tagja volt. A háború alatt orosz hadifogságba esett. Kun Bélához hasonlóan bolsevik agitációt folytatott a magyar hadifoglyok között. 1919. január elején tért haza Magyarországra, belépett a KMP-be, és a *Vörös Újság* szerkesztőségének tagja lett. A következő hónapban, mikor Kunt és társait letartóztatták, a szabadlábban maradt Szamuely bekerült a párt vezetésébe, amely egy ideig illegálisban dolgozott.

köztársaság egyik „keményvonalasaként” gondolunk rá, pedig értett a művészeti kérdésekhez, részben azért, mert felesége, Szilágyi Jolán maga is művész volt, részben pedig mivel 1919-ben számos megbízatása kapcsolatos volt a kultúrával.

Szamuely interjút adott a közoktatásügyi népbiztosság *Fáklya* című hivatalos lapjának, amely április 20-án jelent meg „Kulturális propaganda a Vörös Hadseregben” címmel. Ekkor ő felelt az ilyen propagandáért. Az interjúban megerősítette, hogy a katonai szervezetekben szükség van a röplapokra, az információ és a propaganda terjesztésére, a könyvtárak, filmek, képek használatára, és kiemelte, hogy színészcsoportokat szerveznek, akik a fronton és a front mögött fognak előadásokat tartani.

Szamuely kétségtelenül igen elfoglalt ember volt. Mikor az interjú megjelent, a hadsereggel kapcsolatos feladatain túl már ő volt a május elsejei ünnepségek fő szervezője, a központi lakásügyi bizottság egyik tagja (az előző naptól, amint erről a lap beszámolt), valamint a hadirokkantakkal kapcsolatos ügyek felelőse.

A május elsejei rendezvényekkel kapcsolatos felelősség elvben megoszlott. Így az ismert plakátművészt, Bíró Mihályt nevezték ki hivatalosan a szobrokkal, épületekkel és festményekkel kapcsolatos munkák vezetőjének. Ám ez nem tartotta vissza Szamuelyt attól, hogy beleszóljon a művészeti kérdésekbe, ahogy arról Pór Bertalan egy mulatságos anekdotája is tanúskodik.

Pórt egyszer azzal hívta fel Szamuely, hogy egy plakát-ra van szüksége, amely a következő témákat domborítja ki: 1. A föld azé, aki megműveli; 2. A gyár a dolgozóké; 3. A hatalom azoké, akik megküzdenek érte. Munka és harc! Pór azt felelte Szamuelynek, hogy a művészeti direktorium

tagjaként egy szabad perce sincs, amire Szamuely azt válaszolta, hogy ez viszont roppant fontos ügy, és másnap reggelre szüksége van a plakátra, szóval Pór menjen haza, és csinálja meg.

„Hazamentem és megcsináltam”, mesélte Pór, hozzátéve, hogy olyasvalakinek, mint Szamuely, teljesen normálisnak számított, hogy megszabja a tematikát egy művész számára.*

1966-ban megjelent visszaemlékezéseiben Szilágyi Jolán felidézi, hogy miután megbízást kapott a május elsejei ünnepségek előkészítésével, Szamuely találkozóra hívta össze az irodalmárokat a Városháza nagytermébe. Szilágyi szerint „szinte valamennyi író eljött”, és külön kiemeli Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Babits Mihály, Krúdy Gyula, valamint régi ismerőse, Bródy Sándor nevét, aki a teremben mellette ült. Szilágyi szerint Bródy ömlengve dicsérte Szamuelyt, de egyfajta figyelmeztető hangnemben: „Ő az Új Ember! Írni akarok róla! Micsoda komolyság, micsoda szárnyaló személyiség! De tudja, hányingert kapok a kollégáimtól, akik körülötte hízelegnek, hiszen tudom, hogy sokan közülük ki nem állhatják. Egyszerűen nem őszinték.”

Szilágyi úgy emlékszik, hogy az irodalmárok gyűlése végül nem sok eredményt hozott, és nem születtek reális javaslatok. Az egyik résztvevő azt fejtegette, hogy az egész várost zöld gallyakkal-lombokkal díszítsék fel. A dekoráció ötlete meg is tetszett Szamuelynek, viszont úgy látta, hogy a javaslattevő nem a megfelelő szint választotta. Mindazonáltal Szilágyi úgy vélte, megérte összehívni a

* Pór Bertalan visszaemlékezései; kézirat a PTI levéltárában, PII 867. f. (11), 114, 1. Közli: Kende és Sipos (1989) 118–121.

találkozót, hiszen sikerült az irodalmárokat bevonni az előkészületekbe.

Szilágyi azt is elmeséli, hogy Szamuely gyakran ellátogatott a Fészek Klubba, a művészek, irodalmárok és újságírók népszerű törzshelyére. Egy este hazaérve így szólt feleségéhez: „Elbeszélgettem a művész barátaiddal, és bíráltam őket, amiért nem festenek forradalmi témákat”, mire a festő Márffy Ödön állítólag így válaszolt: „Mi már megcsináltuk a magunk külön forradalmát”,* amire – írja Szilágyi – Szamuely felnevetett.

Szilágyi megírja, hogy Major István festőt is kirendelték, hogy Bíró Mihállyal és másokkal együtt a május elsejére szánt dekorációk előkészítését felügyelje. Major visszaemlékezéseit idézve arról ír, hogy sok javaslatot Szamuelynek is megmutattak.

„Minden tervet alaposan átnézett, utána elmondta a véleményét. Nagyon elégedett volt, de utasítást adott, hogy a költségeket csökkentsük ötmillió koronára. »Ha a Szovjetköztársaság szét tudna osztani tízmillió koronát a hadirokkantak között, akkor tudnánk méltó módon megünnepelni május elsejét. Sajnos azonban nem vagyunk abban a pénzügyi helyzetben« – mondta Szamuely.”

Aztán távozás előtt még azt is hozzáfűzte, hogy ha Budapest ünnepi feldíszítése többre fog kerülni ötmillió koronánál, a felelősök a fejükkel fognak fizetni érte.**

A filmesek is készültek május elsejére. A *Vörös Film* április 26-i száma lelkesen számolt be róla, hogy a filmhíradó munkásai hogyan készülnek megörökíteni a prole-

* Márffy Ödön a Nyolcak, az 1918 előtt működő nagy hatású avantgárd művészcsoporthoz tartozott.

** Szilágyi (1966), 79–80.

tárdiktatúra Budapestjének első május elsejéjét. Az összes elérhető operatőrt kirendelik, hogy rögzítsék az Andrássy út, a millenniumi emlékmű vagy a város más részeinek hangulatát. Mások járművekről követik majd az eseményeket. Úgy számították, hogy kétezer méter filmet fognak az események megörökítésére felhasználni, az abból összeállított dokumentumfilmet pedig egész héten játszani fogják a hat legnagyobb budapesti moziban.*

Ahogy közeledett május elseje, egyre inkább arra került a hangsúly, hogy mire számítanak, és mit várnak el a nagyközönségtől. Még a legközönségesebb ügyekben is tetten érhető egyfajta kényszer. Április 25-én elrendelték, hogy Budapesten minden zászlót – a tiszta vörös vagy fekete lobogók kivételével – 24 órán belül az erre kijelölt gyűjtőpontokon be kell szolgáltatni. „A szükséges mértékben” kárpótlás igényelhető. A nemkívánatos színű zászlókat beszolgáltatók cserébe vörös zászlókat kaphatnak.** Elképesztő mennyiségű vörös zászlót gyártottak a május elseji ünnepségekre, ami érthetővé teszi, hogy a rendeletet miért a Szociális Termelés Népbiztossága jegyezte.

Egy másik, ezúttal már a Forradalmi Kormányzótanács (vagyis március 21. óta a tényleges kormány) által kiadott rendelet arra szólította fel az embereket, hogy május elsején vörös szőnyeget tegyenek ki az erkélyekre, és vörös drapériákat az ablakba. A felvonuláson részt vevő nőket arra biztatták, hogy viseljenek vörös ruhát vagy kalapot. A felvonulókat felszólították, hogy a kijelölt út-

* A filmhíradókról és a végül elkészült május elsejei filmtudósításról lásd a 6. fejezetet.

** A nemzetiszínű zászlók, illetve azok, amelyeken a korona, vagy más korábbi hivatalos jelkép volt, nemkívánatosnak minősültek.

vonalakon haladjanak, és engedelmeskedjenek minden utasításnak, amit kapnak. Zöld zászlóval jelzett elsősegélyhelyek felállításáról intézkedtek, illetve olyan pontokról, ahol ivóvízhez lehetett jutni, bár minden résztvevőt arra intettek, hogy vigyenek magukkal elegendő enni- és innivalót. Reggel nyolc órától minden privát jármű közlekedését megtiltották, és a villamosok (némelyik képekkel és jelszavakkal kidekorálva) is csak kora reggel és este jártak. Elrendelték, hogy a május elsejét megelőző két nap ne legyen „hústalan” nap (ez a bevezetett ételmisszerjegyszámszerre vonatkozott). A különféle gyülekezőhelyeken csakis a hivatalosan engedélyezett szónokok gyakorolhattak propagandát. A rendelet végén pedig, némileg baljóslatúan, arra figyelmeztették az embereket, hogy bárki, aki a rendet megzavarja, a forradalmi törvényszék előtt fog felelni. A nagy lelkesedés azzal a fenyegetéssel párosult, hogy mindenki bűnhődni fog, akiről úgy ítélik, hogy kilóg a sorból.

Mintha biztosra akartak volna menni, hogy átment a politikai üzenet, a Forradalmi Kormányzótanács április 30-án kelt LXXX számú rendelete kimondta: „A Magyarországi Tanácsköztársaság május 1-ét, a világ forradalmi proletariátusa nemzetközi egységének emléknapját, a proletárállam ünnepévé avatja. E napon minden munka szünetel.”*

Bár az Andrássy út és a Városliget voltak a legfontosabb pontok az 1919. május elseji ünnepségeken, de azért sok más hely is díszes dekorációt kapott, és tömegeket vonzott. Az Országház előtti tágas tér (a mai Kossuth tér) már

* Pongrácz (1919), III, 11.

hosszú évek óta a tüntetések hagyományos helyszíne volt a munkásmozgalom, különösen a szociáldemokrata párt és az ahhoz kötődő szakszervezetek számára. Így az Andrássy úthoz és a Városligethez hasonlóan 1919-ben ez is különleges jelentőséget kapott.

Amikor 1904-ben végre elkészült Magyarország Parlamentjének grandiózus, neogótikus épülete a budapesti Duna-parton, az ország politikai eliteje rettentő büszke volt rá. Ez teljesen érthető. Felépítésében minden élvonalbeli magyar mesterember részt vett – építészek, kőfaragók, bútorasztalosok, üveg- és freskófestők, szőnyegszövők. Valóban csodálatos épület lett, és mindmáig az.

Az viszont igen kevésbé izgatta az elitet, hogy mikor az új épületben megkezdődött a törvényhozás munkája, az országban élők alig egytizedének volt választójoga, hogy az országgyűlésbe képviselőket küldhessen. Ám másokat ez igenis zavart, különösen a szociáldemokratákat, akiknek egyik kulcsfontosságú politikai céljuk volt, hogy bejussanak ebbe a parlamentbe.

1903-ban a szociáldemokrata párt átfogó programot fogadott el, amelyben általános választójogot követeltek minden 20 évnél idősebb férfi és nő számára. A párt abban hitt, hogy bár a végcél a szocializmus, az nem elérhető, amíg a kapitalizmus teljes egészében ki nem fejlődött. Addig pedig a munkásosztály számára kedvező reformok kivívásához nem csupán a szakszervezeti küzdelmeken, hanem az előrelátó parlamenti törvényhozó munkán keresztül is vezet az út. A gond csak az volt, hogy a rendszer egyszerűen nem tette lehetővé, hogy a szociáldemokraták bekerülhessenek az országgyűlésbe.

Ezért lett az általános választójogért, így a nők választójogáért is folytatott harc a magyar munkásmozgalom

egyik védjegye az 1914 előtti időkben. Az Országház előtti jókora tér számos politikai demonstráció színhelye volt, ahogy a szociáldemokraták és szövetségeseik az általános választójogért és a titkos szavazásért agitáltak. Az 1905. szeptemberi „vörös pénteken” százezren tüntettek ott. Egyáltalán nem voltak ritkák a véres összecsapások a rendőrséggel, mint az 1912. május 23-án tartott tömegtüntetésen, amelyet azután „vérvörös csütörtöknek” neveztek. A téren számos tömeggyűlésre került sor az első világháború végén, a legnagyobbra 1918. november 16-án, mikor kikiáltották az ország függetlenségét és a köztársaságot. Nem csoda hát, hogy 1919-ben, ahogy nevezték, „az első szabad május elsején” az Országház környéke kiemelt helyszínné számított.

Lenin és Karl Liebknecht mellszobrot, Petőfi és Dózsa domborművet kapott. Petőfi, a radikális költő fontos szerepet játszott az 1848-as Habsburg-ellenes lázadásban, és ő lett Magyarország „nemzeti költője”, de jogosan tekinthetjük „balosnak” internacionalizmusáért és a közrendű emberek ügyének felvállalása miatt. Dózsa, egy dél-magyarországi határvár katonája 1514-ben annak a parasztlázadásnak a vezetője lett, ami Bak János történész szerint „a legvéresebb és legvadabb vidéki felkelés” volt Magyarország történetében.*

Cseppet sem meglepő, hogy az 1514-es felkelés sokáig nem tartozott a magyarországi „hivatalos” diskurzus kedvelt témái közé. Ahogy Irene Raab Epstein a kiváló történész, Thaly Kálmán 1884-es érvelését idézi:

* Bak János: The Late Medieval Period, 1382–1526. In: Sugar és mások (1994), 78.

...mi az arisztokrata nézőpontot követjük... nem a demokrácia miatt aggódalmaskodunk... azaz, mi nem dicsoítjuk Dózst és a gyújtogató, fosztogató csőcseléket; mi a Hunyadiakat, a Szapolyaiakat magasztaljuk... a Rákócziakat és más büszke főurakat – nélkülük a magyar nemzet nem is létezne!*

Mások persze másként vélekedtek. Ady Endre egyik verse úgy kezdődik: „Dózsa György unokája vagyok...”, míg Petőfi egy Aranyhoz írt levelében azt írta: „Én Dózst a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartom, és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fennmarad a magyar nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni, és talán mellette lesz az (...) enyém is.”** Persze egy relief, különösen egy olyan átmeneti, mint amit 1919. május elsejére emeltek, nem ugyanaz, mint egy márványszobor, no de mégis – micsoda váteszi gondolat!

A büsztök és domborművek mellett itt is két vörös oszlop emelkedett, rajtuk glóbuszok. Az öt kontinens mind vörösben pompázott, mint azokon a régi térképeken, ahol a Brit Birodalom számos birtokát rózsaszínnel vagy vörössel jelezték – csak hogy itt az egész világ vörös volt!

Dúsan díszített emelvény várta a délutáni előadásokat, ahol a város sok ismert színésze fellépett. Délután három órára hirdették Istók János *Munka* című szobrának le-

* Irene Raab Epstein: Gyula Szekfü: *A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*. New York and London, Garland Publishing, 1987, 45.

** Petőfi Sándor levele Arany Jánoshoz 1847. március 31. <http://mek.oszk.hu/06100/06126/html/ajpslev007.html> (megtekintve 2019. február 28-án)

leplezését. Az *Est* tudósítása szerint erre ötezren voltak kíváncsiak. Istók nevéhez számos ismert alkotás fűződik, így például az 1902-ben készült gróf Széchenyi Ferenc-szobor, amely mindmáig a Nemzeti Múzeum kertjében látható. A két világháború között még sok fontos szobrot alkotott, köztük a lengyel tábornok, Bem József emlékművét, amelynél a felvonulók gyülekeztek az 1956-os magyarországi felkelés legelső napján.

A munka és a munkásosztály kihangsúlyozása – szemben azzal a világgéppel, amit az Országházat korábban benépesítő burzsoá képviselők bolondériájának tartottak – jellemezte az épület déli oldalát, ahol gróf Andrássy Gyula egykori miniszterelnök és az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere jókora lovas szobrát (amely, mit hoz a sors, Zala György alkotása volt) egy görög templomra emlékeztető építménnyel fedték le. Ezt a „Munka Házának” nevezték el – talán azért is, hogy így ellenpon-tozzák a szomszédos Országházat. Tervezői Bálint Zoltán és Jámbor Lajos voltak, a XX. századi magyarországi szecesszió két elismert építésze, a falait díszítő allegorikus képeket pedig Faragó Géza és Székely Andor grafikusok alkották. Az építményen a „Dicsőség a Munkának!” felirat díszelgett.

A Munka Háza elülső és hátsó homlokzata előtt két egyforma katonaszobor állt: a menetelő alak egyik kezével a fegyverét fogta a vállán, másik kezét az égre emelte. Ezek Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotásai voltak, és azt mutatják, hogy az ünnepségeken bemutatott szobrok és büsztök nem mindegyikét kifejezetten erre a napra rendelték meg, mivel a katonafigurák már jóval a Tanácsköztársaság megalkakulása előtt készen voltak.

A MUNKA HÁZÁNAK NEVEZETT KOMPOZÍCIÓ, HÁTTÉRBE AZ ORSZÁGHÁZZAL. KISFALUDY STROBL ZSIGMOND KATONASZOBRA EREDETILEG AZ 1918-AS ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM IDEJÉN KÉSZÜLT, DE – IMMÁR AZ ÚJ VÖRÖS HADSEREG KATONÁJAKÉNT – FELHASZNÁLTÁK AZ 1919. MÁJUS ELSEJEI DEKORÁCIÓHOZ (FOTÓ: FORTEPAN/MARICS ZOLTÁN)

Emberek és szobrok című emlékirataiban Kisfaludy Strobl szórakoztató anekdotaként írja le az „Őszirózsás katona” (ez volt a szobor címe) keletkezésének történetét.

Az 1918. októberi felkelés idején – mikor a lázadó katonák fehér őszirózsát dugtak a sapkájukba – Kisfaludy Strobl egy csapat éneklő, jelszavakat kiabáló katonába ütközött a Keleti pályaudvar környékén.

- Jöjjön be hozzám, csinállok magáról egy szobrot! – mondta az egyiknek.
- Mi az istennek? – kérdezte a jó vitéz.
- Van pálinkám – mondtam neki.
- Akkor jövök – volt a válasz.*

Kisfaludi Strobl megjegyzi, hogy az 1919-es május elseje rengeteg munkát jelentett a szobrászoknak.** Az „Őszirózsás katoná”-ból három darabot is készített, és részt vett az ünnepségeken is. A szobor két másolata a Parlament mellett, a Munka Házánál kapott helyet. A harmadik a várhegyi alagút bejáratát díszítette. Ezt a *Népszava* „Vöröskatoná”-nak nevezi, ami a Tanácsköztársaság újonnan alakított Vörös Hadseregének katonáját jelenti. A fentebb leírtak értelmében ez – szándékos vagy akaratlan – tévedés volt.

A Parlamenttől délre, a Lánchíd pesti hídfőjénél újabb életnagyságú Marx-szobor állt két bordázott oszlop között. Itt is volt vörössel borított emelvény, és ha valaki néltán nem tudta volna, kit ábrázol a szobor, nagy betűkkel rá is írták: „MARX”.

A Duna másik partján, a budai hídfőnél az alagút bejáratát is vörösbe burkolták, mellette Kisfaludi Strobl említett katonája őrködött, illetve egy jókora, meztelen, izmos alak képe, kezében hatalmas kalapáccsal. Ez utóbbi Bíró Mihály közismert képének mintájára készült. A *Kalapá-*

* Kisfaludi Strobl (1969), 68.

** 1981-es tanulmányában (623) Aradi Nóra művészettörténész megjegyzi, hogy a május elsejei szobrok és dekoráció alapvetően a hagyományos hőskultusz szobrainak és portréinak stílusát alkalmazta „a forradalmárok megjelenítésére”. Ezzel szemben a plakátok nagy része avantgárd volt.

csos ember sokszor feltűnt a szociáldemokraták kiadványaiban és plakátjain, és a magyar munkásmozgalom szinte ikonikus szimbólumává vált. A *Vörös Újság* beszámol róla, hogy a Lánchíd budai hídfőjénél még egy diadalív is állt, rajta Marx és Engels képe. Kassák ezekre szobrokként emlékszik, és megemlíti, hogy arccal Pest felé néztek, illetve ő is tévesen „Vöröskatonának” titulálja Kisfaludi Strobl alkotását.

A KALAPÁCSOS EMBER ALAKJA RENGETEG HELYEN FELTŰNT 1919-BEN
(Fotó: FORTEPAN/PÉCHY LÁSZLÓ)

A Duna pesti oldalán 1882 óta állt Petőfi jókora szobra. 1919. május elsején ezt is drapériával és zászlókkal díszített sudár oszlopok íve vette félig körül, mindegyik oszlop tetején egy-egy ötágú csillaggal.

A közeli Kossuth Lajos utcában és a Kígyó téren (ma Ferenciek tere) lévő oszlopokon hat mellszobor állt, köztük Lenin és Liebknecht büsztje. Az Erzsébet híd felőli részen diadalívet emeltek, és magát a hidat is zászlókkal borították, pilléreit vörössel vonták be. Két újabb hatalmas vörös glóbusz is megjelent, egy-egy építmény tetején – ezekkel két olyan szobrot takartak el, amelyek elvesztették vonzerejüket 1919-ben. Az egyik Pázmány Pétert, a XVIII. századi katolikus püspököt ábrázolta, aki a magyarországi ellenreformáció megalapozója volt. A másik Werbőczy István (1458. k. – 1561) szobra volt, azé a jogtudósé és államférfié, aki kidolgozta az úgynevezett *Tripartitumot*, azt a törvénykönyvet, amely megerősítette a kis- és középnemesek jogait, míg a közrendűeket szigorú intézkedéseivel évszázadokig kismizmizettségre kárhoztatta. Mindkét emlékművet Ferenc József császár rendelte és adományozta a városnak.

Sok évvel később, 1945 májusában, a világháborútól szétdúlt Budapest romjai között egy csapat (véltetőleg baloldali) polgár minden különösebb felhajtás nélkül, „spontán módon” lerombolta Werbőczy szobrát. 1949-ben azután a Pázmány-szobrot is eltávolították, ám az sértetlen maradt. Egy évtizeden belül új helyet kapott a józsefvárosi plébániatemplom előtt, ahol ma is áll. Andrássy Gyula fentebb említett lovas szobrát, amelyet 1919-ben letakartak, a második világháborút követően szintén eltávolították. Csak évtizedekkel később, a Kossuth tér 2014-es újjáépítésekor került vissza eredeti helyére.

LENIN ÉS LIEBKNECHT MELLSZOBRAI A MAI FERENCIEK TERÉN. A MÁJUS ELSEJEI ÜNNEPSÉGEK UGYAN A RÉG VÁGYOTT ÁLTALÁNOS EGYENLŐSÉG HAJNALÁT KÖSZÖNTÖTTÉK, ÁM EGYÉRTELMŰ VOLT, HOGY EGYES ARRA ÉRDEMESNEK TALÁLT EMBEREK IGEN MAGAS PIEDESZTÁLRA KERÜLTEK (FOTÓ: FORTEPAN/SCHOCH FRIGYES)

A politikailag nemkívánatos szobrokat nem leromboló és eltüntető, inkább csak letakaráó 1919-es hatalom, úgy tűnik, valamivel visszafogottabb volt, mint a második világháború utáni. Ezt talán az is magyarázza, hogy 1919-ben sürgősebbnek tekintettek olyan dolgokat, mint a rendszer fennmaradása a szomszédos országok csapatainak egyre szűkülő gyűrűjében. A Forradalmi Kormányzótanács harmadik ülésén, 1919. március 25-én felmerült a reakciót szimbolizáló budapesti szobrok eltávolításának kérdése. A jegyzőkönyv rögzíti, hogy a jelenlévők végül úgy döntöttek, ezt a dolgot egyelőre annyiban hagyják.* Mindazonáltal, ahogy

* Imre és Szűcs (1986), 72.

erről már szó esett, ettől még nem sokkal később eltüntették a Habsburgok szobrai a milleniumi emlékműből.

A Deák téren is letakartak egy szobrot. Ez csak 1915 óta állt a helyén, és tulajdonképpen Budapest első jelentősebb első világháborús emlékműve volt. Sidló Ferenc alkotása egy Mátyás korabeli páncélos lovagot formázott, kezében lándzsával. A fából faragott szobrot rászegezett bronzlemezek borították, rajtuk azoknak a nevével, akik a szobrot állító alapítványnak pénzt adományoztak a háborús sebesültek támogatására. Hivatalos elnevezése a „Nemzeti áldozatkészség szobra” volt, de a „Győzelem emlékművének” is hívták, és az Anker-ház előtt állt.

Május elsejére a szobrot templomszerű építménnyel fedték be, ami elé emelvény állítottak. Lángoló fáklyák és forradalmi képek díszítették, valamint Szabó Ervin és Lenin mellszobra. Amint az előző fejezetben már említettük, Szabó Ervin a szociáldemokrata párt egyik fő teoretikusa volt, habár igen izgalmas, szokatlan módon igyekezett a marxizmust és az anarcho-szindikalizmust közös nevezőre hozni.

Szabó Ervin, akárcsak Oroszországban Lenin, ellenezte az első világháborúban való részvételt, ami kétségkívül kíváncsiságot keltett a személyét az 1919-es komisszárok számára, bár az kérdéses, hogy – tekintve az anarchizmus és a liberter szocializmus iránti vonzalmát – ő maga támogatta volna-e ezeket a komisszárokat, ha még életben van. Duczynska Ilona, aki jól ismerte Szabót a háborús évek idején, úgy gondolta, nem. „Nem tudom elképzelni róla, hogy szerepet vállalt volna a Tanácsköztársaságban” – írta később.* Ám az 1919-es magyar bolsevikoknak szemmel láthatóan nem volt bajuk vele – talán azért is, mert a halott

* Idézi McRobbie (2006), 69.

„hősöket” könnyebb kisajátítani és manipulálni, mint az élőket.

A Deák tér másik végén, a Halpiac vörössel bevont bejárata előtt is egy Lenin-szobor állt. A Nyugati pályaudvarnál vörös emelvény, és Bíró Mihály gyakran reprodukált kalapácsos emberének három szoborváltozata is állt, míg a Keleti előtt vörössel borították be az egykori közlekedési miniszter, Baross Gábor szobrát, rajta a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” felirat, tetején ötágú vörös csillag.

A Nyugati pályaudvarnál és a Nagykörút más részein is agitáltak: egy hatalmas, kalapácsot tartó ököl emelkedett a Nagykörút és az Üllői út sarkán, a Rákóczi úti kereszteződést pedig négy nagy vörös oszlop díszítette.

Sok 1919. május elseji eseményt a főváros pesti oldalára, elsősorban az Andrássy út és a Városliget környékére szerveztek, de jutott belőlük bőven a budai oldalra is. Az egyik központi helyszín a Várhegy nyugati lejtője alatt fekvő Vérmező volt. A terület onnan kapta nevét, hogy 1795-ben ott végezték ki az úgynevezett „magyar jakobinusokat”, egy radikális csoport tagjait, akik Martinovics Ignác vezetésével a francia forradalomért és annak eszményeiért lelkesedtek.

1919. május elsején a parkban egy hatalmas, szimbolikus szarkofágot állítottak, rajta Martinovics nevével. Ezt minden oldalról szónoki emelvények vették körül, és a parkban mindenfelé színpadokat ácsoltak, ahol különféle mutatványok és játékok szórakoztatták a résztvevőket. Nem egy színpadot mulatságos képek díszítettek. A Vérmezőt szánták a budai munkások gyülekezőhelyének. „Buda teljes munkássága itt gyülekezett” – lelken-dezett a *Népszava*. A filmhíradók tanúsága szerint napközben

mindenféle csoportok masíroztak alakzatban a parkban, némelyik saját zenekara vezetésével. És persze itt is állt egy obligát vörös oszlop, tetején Lenin mellszobrával.

A május elsejei események lelkesedése tükröződik abban a történetben is, amelyre Gárdos Mariska emlékezett vissza utóbb. Ő bejárta az egész várost, és így idézett fel egy találkozást a Vérmezőn:

Itt találkoztam egy osztrák munkással, aki azelőtt tisztként szolgált az osztrák–magyar hadseregben, és azért jött hozzánk, hogy a szabad magyar proletárokkal ünnepelje meg a május elsejét. Fogadkozott, hogy hazatérve elmondja munkatársainak, milyen édes íze van a szabadságnak. Forró kézszorítással búcsúztunk.*

A Gellérthegy oldalában, az Erzsébet híd budai hídfője felett álló Szent Gellért-szobrot vörös és sárga drapériák borították, a szobor mögötti íves oszlopcsarnokot is vörösbe burkolták. Alább, kevéssel az utca szintje fölött óriási allegorikus kép hirdette: „Dolgozatosok, és tiétek a paradicsom”. A képen kalapácsos munkás volt látható, fején frígiai sapkával, az idilli tájban egy gyermek és egy asszony sétált egy terebélyes fa felé, amely alatt egy szakállas alak könyvet olvasott.** Balra mezítelen férfialak állt, kezében lángoló pallossal, míg jobboldalt egy hasonló alak pénzeszacskójával menekülő burzsoára sújt le fegyverével.

* Gárdos (1964), 50.

** A vörös frígiai sapka az francia forradalom óta a szabadság szimbólumának számított, és gyakran megjelenik az 1919-es ikonográfiában. Egyes források szerint május elsején vörös sapkát húztak a Várban a királyi palota kupolájának csúcsát díszítő koronára is. Sok más épülethez hasonlóan a palotát is vörössel dekorálták ki.

A szakállas figurában egyesek Karl Marxot vélték felismerni, talán a Tudás Fája alatt ücsörögve, így a fentebb letakart szobor és az alatta látható kép szimbolikus szándéka meglehetősen egyértelmű – senki ne számítson rá, hogy a boldogság vagy a paradicsom a mennyországban vagy a szentek segítségével érhető el, hanem mindenki maga hozhatja létre munkával és tanulással, és ha kell – amint azt a két kardos figura sugallta –, fegyveres harccal.

A *Népszava* beszámolója szerint a Gellért Szállót is vörös drapéria fedte, akárcsak a közeli Ferenc József hidat (a mai Szabadság hidat), és a Fehérvári út elején is hatalmas vörös diadalívet állítottak.

Több különleges esemény zajlott a Margitszigeten is. Az évszázadok során a szigetnek sokféle funkciója volt: királyi vadászterület, több szerzetesrend kolostorának otthona vagy a vagyonosok exkluzív szórakozóhelye. A főváros 1908-ban megvásárolta, és a Fővárosi Közmunkák Tanácsának irányítása alá helyezte. A látogatóktól belépődíjat szedtek, ami vasárnap és ünnepnapokon a duplájára emelkedett.

A Tanácsköztársaság ingyenes, mindenki számára látogatható közparkká nyilvánította a szigetet, és a döntést nagy hírveréssel egy vasárnap, április 13-án jelentették be. Nem meglepő, hogy a *Vörös Újság* izzó politikai lelkesedéssel számolt be az eseményről.

Budapest tündérszigetén, amely eddig a nagyurak és kiváltságos burzsoák zártkörű szórakozóhelye és exkluzív kéjkertje volt, tegnap délután a dolgozó proletariátus lett az úr. Gyönyörű forradalmi bíborköntöst öltött a sziget, piros zászlók és drapériák özöne köszöntötte a heti munka fáradaimaiból érkező proletárt.

Leírják még, hogy a sápkóros munkások és a beteges proletárgyerekek hogy lélegezték be teli tüdővel a sziget friss, erőt adó levegőjét, miközben a teret mindenütt áthatották az ezrek szívét a magasba emelő forradalmi zene taktusai.

Eljött az a világ, amelyben nincsenek többé dologtalan élvezők és örömtelen rabszolgák, s mindenkinek, aki dolgozik – és csakis annak –, kijár minden szépség és gyönyör, amit az élet nyújthat. A margitszigeti proletárünnep szocializálta az életörömet, s a dolgozók közkincsévé avatta...*

Május elseje alkalmából, a Margitsziget különleges szerepet kapott – a gyermekek paradicsoma lett. Rengeteg programot szerveztek, vetélkedőket, versenyeket, közös játékokat. Voltak mulatságos előadások, bohócok, zenészek és mesemondók. Fellépett az Operaház balettkara is. A gyerekeket csoportokba gyűjtötték. A szülőknek azt javasolták, hogy már reggel vigyék ki gyermekeiket a szigetre, de lehetőleg csak egy felnőtt kísérje őket. A délutánt kifejezetten a szervezett gyerekcsoportok számára tartották fenn. A szigetre érve a vörös szegfűkkel koszorúzott „Proletár anya” jókora szobra köszöntötte őket, mögötte hatalmas diadalíven a „Gyermekek, tiétek a jövő” felirat díszelgett. A *Vörös Újság* becslése szerint több mint tízezer gyermek vett részt a margitszigeti rendezvényeken.

A mulatságok és játékok mellett kétségtávol az étel volt a legnagyobb vonzerő: az ingyen osztogatott zsemle, sütemények. „A közellátási népbiztosság május elsején a

* Idézi Máthé és Simor (1979), 381–382. A *Vörös Újság* hétfőnként nem jelent meg, így a tudósítás április 15-i keltezésű.

gyermekek között 1200 kiló száraz mandulás süteményt és 10 000 darab cukrászsüteményt oszt ki a Gyermekebarát Egyesület útján” – írta a *Népszava* május elsejei száma. Néhány beszámolóban a „Proletár Gyermekebarátok Egyesületéről” írnak. Akárhogy is, az archív filmekben boldogan habzsoló gyerekeket láthatunk. Vannak köztük, akik rongyosak, mások láthatóan ünneplő ruhájukat viselik.

A mindenütt jelen lévő Gárdos Mariska számos egyéb aznapi elfoglaltsága mellett a Margitszigeten is beszédet mondott. „Miről is beszéltem a szigeten a mi ifúságunknak?” – teszi fel a kérdést öt évtizeddel később megjelent emlékirataiban. Először is – emlékezett vissza – beszélt az uralkodó osztályokról, akik kizárólag a maguk számára sajátították ki a Margitszigetet, ami a gazdag gyermekek, az idegen nyelven beszélő nőrők, a jól öltözött hölgyek és urak birodalma volt, ahová a proletárok a lábukat sem teheték be. Hiszen miből fizették volna ki a belépődíjat, vagy akár a villamosjegyet a szigetig? De most – mondta ifjú hallgatóinak – a tiétek a sziget minden öröme. Elmondta nekik, hogy nem csupán a szigethez, de az élet minden öröméhez joguk van. Csupán az kell ehhez, hogy teljes szívűkkel a proletár dicsőségért tanuljanak és dolgozzanak.

Esni kezdett; először csak szemerkélt, de aztán zápor kerekedett, „de az ifúság forró lelkesedését ez cseppet sem hűtötte le, a sorok nem ritkultak. Ki hederített akkor az ilyen csekélységre!”*

A szigeten szervezett, többnyire derűs, jókedvű eseményeket jó szándékkal és gondosan tervezeték, és ez a rövid életű Tanácsköztársaság egyik legpozitívabb törekvését tükrözte: hogy a gyerekek életszínvonalát akarták emelni.

* Gárdos (1964), 49–50.

De nem csupán a Margitszigetre látogató gyermekeknek szerveztek vetélkedőket és versenyeket. Így például kora reggel, még mielőtt elindultak volna a felvonulók, felnőttfutóversenyt rendeztek az Andrassy úton, ahol harmincnál is több tízfős csapat vetélkedett egymással. Egy tudósítás szerint végül a Munkás Testedző Egyesület csapata vitte el a pálmát. A sportesemények mellett rengeteg különféle multság zajlott városszerte – bár alkoholt nem lehetett kapni –, amelyek este tűzijátékban tetőztek.

Persze mondanunk sem kell, hogy nem mindenki örvendezett a május elsejei „vörös” rendezvényeknek. A fanyalgók közé tartozott Tormay Cécile író is, ami ultrakonzervatív politikai nézeteit tekintve nem különösebben meglepő.

„A világ újrateremtői ezt a mai napot beteljesülésnek ígérték” – írta *Bujdosó könyv* címen megjelent memoárjaiban.

És a véres földgolyón, vértől csatakos, vértől részeg tömegek hömpölyögnek a végső harc elérhetetlen diadala felé. Vértólvárban kiboruló vad vörös zászlók lobognak a tűzfényes vörös ég alatt... Moszkva elküldte lázító aranyát... Panem et circenses! Kenyér nincs, a főváros éhezve támolyog, cirkuszt hát a népnek. Leszakadt a ruha az elszegényedett százazokról, talpig vörösbe kell hát öltöztetni a várost... Vértólvárra mázolták még a villamoskocsikat is... vörös papírszövet, vörös oszlopok, vörös póznák és zászlók, girlandok, Ötágú vörös szovjetszallagok. Fullasztó vörös maskara a magyar főváros halálra vált arca felett.*

* Tormay (1923), 108–109.

Tormay részletesen leírja, hogy miként néztek ki Budapest különféle részei május elsején, de leírását némi gyanakvással célszerű kezelni, ha másért nem, hát azért, mert – amint azt ő maga mondja – nem tartózkodott ekkor a fővárosban. Undora azonban jól érzékelhető, és kétségtelenül sokan osztoztak ebben, sőt még nyílt antiszemitizmusában is, amelyet vélhetően az is tovább tüzelt, hogy a Tanácsköztársaság vezetői közül sokan zsidó származásúak voltak.

„A forradalom démona nem egy ember, nem is egy tábor, de egy faj a többi faj között” – kezdi emlékiratainak azt a részét, amit nemigen írhatunk le másként, mint démoni, zsidóellenes gyalázkodást.*

Ugyanakkor viszont a baloldali aktivisták között is akadnak, akik nem néztek mindent rózsaszín szemüvegen át. Igen érdekesek Kassák Lajos megjegyzései:

Lehet, hogy ez a nap mégis fordulót jelent. Tegnapelőtt még úgy volt, hogy összeomlik a rendszer menthetetlenül, s most újból felcsillannak a reménytűzek. De az is lehet, hogy mindez csak szemfényvesztés. Az éneksztől nem hallani az ellenséges ágyúdörgést, s a sok vörös posztó eltakarja a keserűség és nyomorúság színeit.**

A Kassák által hangsúlyozott nehézségek persze a hatóságok számára is világosak voltak, annyiban mindenképpen, hogy tudatában voltak a hadi helyzet okozta roppant súlyos problémáknak. A Közoktatási Népbiztosság lapja, a *Fáklya* még május elseje kiadásának címlapján is két-

* Ugyanott, 59. 2012-ben Tormay mellszobrót kapott Budapesten, és egykori józsefvárosi lakóhelyén is tábla hirdeti az emléket.

** Kassák (1983), 576.

harmad részt a fronton tapasztalható hangulat leírásának szentel, és következő számának első oldalán is hangsúlyosabb szerepet kap a Forradalmi Kormányzótanács mozgósításról szóló rendelete, mint a május elsejei események.

De minden probléma dacára ezt hívták „az első szabad május elsejének”, hiszen a hagyományos budapesti munkásünnepre első ízben került sor egy – úgymond – munkáshatalom égisze alatt. Egyértelmű, hogy az 1919 májusában hatalmon lévők úgy gondolták, hogy a proletariátus nevében és érdekében kormányoznak, de hogy ez mennyiben volt igaz, és hogy valóban a proletariátus (nem pedig egyszerűen csak két politikai párt koalíciója) volt-e a hatalom birtokosa, az nyitott kérdés, és ezért „az első szabad május elseje” kifejezés is igencsak vitatható. Az mindenesetre tény, hogy hosszú ideig ezek voltak az utolsó május elsejei ünnepségek Magyarországon.*

* Nagyrészt az 1919-es eseményekre adott reakcióként 1930-ig nem kerülhetett sor május elsejei demonstrációkra. Az 1930-as tüntetésekre már a világgazdasági válság hatásai által kiváltott egyre harciasabb hangulatban került sor. A május elsejei demonstrációk már előrevetítették az 1930. szeptember elsején az Andrássy út és a Városliget környékén kirobbanó zavargásokat, amelyek az 1920-as és 1930-as évek legnagyobb munkásmozgalmi eseményei voltak, de hátterük és körülményeik igencsak különböztek az 1919-es helyzettől. Lásd: Bob Dent: *Hungary 1930 and the Forgotten History of a Mass Protest*. Pontypool, Merlin Press, 2012.

HARMADIK FEJEZET

A plakátok hatalma

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság idején a plakátok voltak a propaganda elsődleges eszközei. Úgy gondolták, kifejező- és lelkesítő erejük a vörös színnel és a drámai pózokban ábrázolt alakokkal többet ér ezer szónál is. Mindenütt, szinte minden utca minden falán forradalmi plakátok virítottak. Ma már elképzelni is nehéz, hogy mennyi. Jó részük színes nyomat volt, és színeik között a vörös uralkodott. Egyértelmű üzeneteiket világos képi megfogalmazással közvetítették. Magyarország legnevesebb festői és grafikusai közül sokan járultak hozzá ehhez a plakátművészethez, így Pór Bertalan, Bíró Mihály, Berény Róbert, Nemes-Lampérth József és Vértess Marcell.

A monumentális 1919-es magyarországi plakátművészet egyértelműen nagyobb figyelmet kapott külföldön, mint a Tanácsköztársaság időszakának más művészeti produktumai.* Ez nem is csoda – a minimális szöveget tartalmazó, feltűnő plakátok a szó szoros értelmében önmagukért beszélnek. Megértésükhöz nem kell különöseb-

* Így például 2011-ben a New York-i Museum of Modern Art hat hónapos kiállítást rendezett „Seeing Red: Hungarian Revolutionary Posters, 1919” címen. Lásd még Mansbach (1991), 57–63.

ben érteni a magyar nyelvet, márpedig éppen a nyelvtudás hiánya az, ami miatt a legtöbb kutató nemigen fordít figyelmet a magyarországi 1919-es események más aspektusaira. Akárhogy is, képi világukat és irányultságukat tekintve az 1919-es magyar plakátokat kétségkívül a jóval ismertebb korai szovjet plakátokhoz hasonlíthatjuk.

Magyarországon a radikális kulturális és balos aktivista, Kassák Lajos már jóval a Tanácsköztársaság, sőt az 1917-es orosz forradalom előtt meghatározta a plakátok néhány főbb vonását.

A jó plakát mindig a radikalizmus jegyében születik meg (mestere mindig egy megüledett masszát vagy egy ellenséges áramlatot akar áttörteni vele) s ezért soha sem mint egy tömegnek csupán számot adó tagja, hanem mint egy magában álló abszolút erő ugrik ki a porondra. Természeténél fogva mindig agitatív, de lényegében soha sem korlátok közé szorított... Az új festő erkölcsi individuum, tele hittel és egységbe vágyással! A képei pedig harci eszközök!*

A plakátok széles körű elterjedését megkönnyítő litográfiai technikák nyomán Európában másutt is észrevették a bennük rejlő társadalmi, sőt politikai lehetőségeket.

Így például a neves francia műkritikus, Roger Marx arra mutatott rá, hogy:

A plakátok kortól függetlenül mindenki számára érthetők és elfogadhatók; a teljes népességhez szólnak...

* Kassák Lajos: A plakát és az új festészet. MA, I. évf. 1. sz. (1916. november), 3–4.

Az utcákon a plakát váltotta fel azokat a dekorációkat, amelyek korábban a paloták homlokzatait, a templomok és kolostorok tetőzetét díszítették. A plakát mozgatható, efemer művészet, és éppen erre van szükség egy korban, mikor az emberek népszerűsítésre sóvárognak, változásra éheznek. A plakátok művészete nem kevésbé jelentős és nem kevésbé tekintélyes, mint a freskóké...*

Hasonlóképpen Anatole France egy ízben „a szegények freskójának” nevezte a plakátokat.**

Az amerikai riporternőt, Crystal Eastmant is megragadták a budapesti utcákon látható politikai, és kiváltképp a toborzóplakátok, mikor 1919-ben Magyarországra érkezett.

Másnap reggel Buda-Pesthen [sic!] a hirdetőtáblák, az oszlopok, a falak s minden szabad felület felrázó forradalmi plakátokkal volt tele. Az volt a benyomásom, hogy Pör [sic!] és a többi propagandabiztos, tevékenységük rövid két hónapja alatt, teljességgel felülmúlták a *National Security League*, az *American Defense Society* dolgozóinak és minden más hazafias plakáttervezőjének teljesítményét. Minden forradalmi plakát vörös, csaknem egy színből készült. Mindenütt látni őket, minden utcában, minden falon – sok köztük a lepedő nagyságú, jó és kevésbé jó grafika; mind merész és egyszerű, s

* Idézi Claire Fréches-Tory a londoni Hayward Gallery 1991–1992-es Toulouse-Lautrec-kiállításának katalógusában (377. old., a South Bank Centre kiadása).

** Idézi Gonda Zsuzsa a budapesti Szépművészeti Múzeum 2014-es „Toulouse-Lautrec világa” című kiállításának katalógusában (16. old., a Szépművészeti Múzeum kiadása).

hangsúlyosan modern. »Fegyverbe!« – kiáltja egy nagy, elszánt vörös katona zászlóval a kezében. Egy másik harcos kardot emel: »Aki nincs velünk, az ellenünk van!«, »Mentsd meg a proletariátust!«, »Védd meg a forradalmat!«, »Lépj be a Vörös Hadseregbe!« – olvassuk léptenyomon. Sehol egy Magyarországra utaló felirat, sehol egy nacionalista jelszó.*

Eastman észrevétele a nacionalista érvelés hiányáról érdekes, és amint látni fogjuk, helytálló is, ha magukat a plakátokat, a képeket és a szövegeket vizsgáljuk. Az viszont már összetettebb probléma, hogy a toborzás implicite, talán akár öntudatlanul is, mennyire alapozott a nemzeti érzületre, illetve – más szavakkal –, ha szándékolatlanul is, milyen mértékben volt arra adott valódi és átfogó válasz, ahogy a különböző magyarországi társadalmi rétegek e nemzeti érzületben határozták meg magukat.**

A hadseregbe való belépésre, a Vörös Hadsereg támogatására buzdító plakátok a leghatásosabbak és legemlékezetesebbek közé tartoznak, és igen gyakran kapnak helyet a Magyar Tanácsköztársaságról szóló munkákban. Céljukban és vizuális hatásukban Alfred Leete klasszikus első világháborús brit plakátjaihoz mérhetők, amelyeken Lord Kitchener hadügyminiszter mutat a nézőre: „A hazádnak szüksége van rád!”, vagy Dmitrij Moor 1920-as toborzóplakátjához az orosz polgárháború idejéből, amelyen egy vöröskatona vonja kérdőre a nézőt: „Te jelentkeztél már önkéntesnek?”

* Crystal Eastman: A kommunista Magyarországon. In: Mesterházi Miklós (szerk.): *Lukács György. Forradalomban. Cikkek, tanulmányok, 1918–1919.* Magvető Kiadó, 1987. 262.

** Erről bővebben lásd a tizedik fejezetet.

Az egyik leginkább ikonikus 1919-es toborzóplakát Berény Róbert munkája, a *Fegyverbe! Fegyverbe!*, amelyen egy matróz rohan előre, jobbról balra, két karja kitárva, az egyik mögöttesen, a másik előrenyújtva, öklében vörös kelmét tart, talán egy vörös lobogó sarkát, amely felette úszik a levegőben. Arca elszánt, szája kiáltásra nyílik, középen pedig a nagy betűkkel írt felszólítás sürgeti a nézőt. A fekvő formátum, képszel által átvágott alak széttárt karjai a mozgás dinamikáját sugározzák, míg a tengerész erős öklei és természetellenesen növelt karizmai optimista módon a Tanácsköztársaság hatalmát hivatottak szimbolizálni.*

A forradalmár tengerészek az orosz forradalom számos fontos eseményében központi szerepet játszottak, és az első világháborút követő politikai felfordulásban ugyanez történt Németországban és Magyarországon is. A forradalmár matrózokból alakult csoport a Tanácsköztársaság fegyveres erőinek egyik leginkább harcra kész egysége volt.

Matrózok jelennek meg Uitz Béla „Vörös katonák, előre!” feliratú plakátján is, bár ennek képi kompozíciója, amit Aradi Nóra művészettörténész „konstruktivista-expresszionistának” nevezett, alaposan különbözik Berény plakátjától.** Az előteret négy tagbaszakadt matróz uralja,

* Ha máshogy nincs jelezve, a plakátok leírása ebben a fejezetben Aradi és Györffy (1979), illetve Gábor (1959) kötetének reprodukcióján alapulnak. Berény Róbert vörös tengerésze sok évvel később úgyszólván új életre kelt. 1969-ben Kiss István hatalmas bronzszoborba öntötte Berény dinamikus képét, amelyet a Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulója alkalmából a Városliget szélén állítottak fel. A jókora szobor az 1990-es évek elejéig maradt a helyén, mikor az 1945 után emelt számos más politikai szoborral együtt az újonnan kialakított Szoborparkba szállították, ahol ma is látható.

** Aradi és Györffy (1979), 9.

BÍRÓ MIHÁLY KALAPÁCSOS EMBERE ÉS BERÉNY RÓBERT
FEGYVERBE! FEGYVERBE! CÍMŰ MUNKÁJA VOLT
1919 KÉT LEGISMERTEBB PLAKÁTJA
(FOTÓ: FORTEPAN/PÉCHY LÁSZLÓ)

vállukon stilizált puskák. Jobbra kilépve menetelnek, bár lábuk valahogy aránytalannak tűnik, és olyan szögben hajlik, mintha szinte ülnének. Mindegyik alak igen elszánt arcot vág, bár csak egyikük néz a menetirányba, és ő is kissé elfordított fejjel. Ketten mintha egymásra pillantanának, a negyedik pedig balra néz, talán az őket körülvevő tömeget figyeli. A négy figura mögött tömeg tolong, alighanem további tengerészek masíroznak ott. Csak a fejüket látjuk, és csak egy, szintén elszánt arc vehető ki világosan – ez az egyetlen, amelyik a kompozícióban egyenesen előre, a nézőre mered. A nagybetűkkel írt szövegtől eltekintve a képen nem a vörös szín dominál, bár a tengerészek ruháján vannak vörösre színezett részek. Az egész kép egységet és rendíthetlenséget sugároz. Itt szó sincs

hurraoptimizmusról, netán diadalittasságról. Világosan érezhető a súlyos katonai helyzet, amiben a Tanácsköztársaság találta magát.*

AZ EMBEREKET MINDENÜTT KÉPEKKEL ÉS JELSZAVAKKAL
BOMBÁZTÁK. ITT UITZ BÉLA „VÖRÖS KATONÁK, ELŐRE!” CÍMŰ
PLAKÁTJÁBÓL HÁROM URALJA A FALAT. BALRA KÉT PLAKÁT
ARRA SZÓLÍT FEL, HOGY MINDEN GYÁR ALAKÍTSA MEG A SAJÁT
MUNKÁSZÁSZLÓALJÁT. ALUL HÁROM AZT ÜZENI, HOGY TÉTOVÁZÁS
NÉLKÜL BE KELL ÁLLNI A VÖRÖS HADSEREGBE, BALRA FENT PEDIG
DANKÓ ÖDÖN „BE A VÖRÖS HADSEREGBE!” CÍMŰ PLAKÁTJA LÁTSZIK
(FOTÓ: FORTEPAN/PÉCHY LÁSZLÓ)

* Az egyik, a Tanácsköztársaság matrózait ábrázoló emlékmű, amelyet 1949-ben, a harmincadik évfordulóra emeltek, túlélte az 1989–1990-es változásokat, és e könyv írásakor többé-kevésbé érintetlenül még mindig eredeti helyén látható, a Duna-parti Belgrád rakparton, a vízirendszert egykori központjának falán. A jókora dombormű két matrózt ábrázol, kezükben zászlóval. Az egyik zászlón eredetileg az 1919-es sarló-kalapácsos jelvény volt látható, míg a másikon a második világháború utáni Magyar Népköztársaság címere, ám ezeket levésték rólu, így most mindkét zászló sima, üres.

Ugyanez a felirat – „Vörös katonák, előre” – látható Tábor János plakátjának tetején. Itt egyértelműen a vörös szín uralkodik. A plakát felső részét a vörös nagybetűkkel írt szöveg és egy irreálisan nagy vörös zászló dominálja, míg alább két izmos lábú, sötétzöldre színezett mezítelen alak lépked bal felé, szájuk tátva, mintha jelszavakat kiabálnának. És valóban, a jelszót itt idézőjelek közé írta a művész. Az egyik alak a zászló rúdját markolja, a másik fegyvert tart a kezében. Láruk alatt még több zászló és még több fegyver, mind bal felé mutat. A távoli horizonton magas kéményű gyáépületek mutatják a harc proletár jellegét.

Dankó Ödön „Be a Vörös Hadseregbe!” feliratú plakátján szintén vörös a felirat, és a túlméretezett vörös lobogó is hangsúlyos helyet kap, de itt középre kerül, előtte pedig megtermett, félmeztelen alak lépked bal felé, aki egy meglehetősen élethűre rajzolt karabélyt visz feltűzött bajonettel. Az izmos alak arca elszánt, szinte haragos, és ő is kiabálni látszik. Katona és proletár keveréke, de – mintegy az utóbbi aspektusát kiemelve – a távolban itt is gyáarakat és füstfelhőket látunk.

Dankó egy másik plakátja még hangsúlyosabban mutatja a harc proletár lényegét. Ismét egy mezítelen keblű férfit látunk, mögötte jókora vörös zászló, alul, a távolban gyáarak és füstcsíkok. A kémények füstjének fekete csíkjai jobb felé úsznak el függőlegesen, így ellenpontozva és hangsúlyozva a férfit, aki bal felé fordul, hogy valamiféle bunkóval, netán egy csövénél fogott puskával sújthasson le egy nagy halom zsákba csomagolt pénzre és a tetején egy koronára. A kép fölött a „Védd meg!”, alatta a „A proletárok hatalmát” felirat olvasható, persze ezúttal is jókora, vörös betűkkel.

A toborzáshoz visszatérve, szövegében az 1910-es években dekoratív reklámplakátjaival nevet szerzett Bardócz

Árpád munkája is a Vörös Hadseregbe való belépésre biztat, ám képi világában alaposan különbözik Berény, Uitz és Dankó plakátjaitól. Itt alul látható a nagybetűs, vörös felirat, és a kép közepét két kiabáló fiatalember foglalja el, akik a távolban álló, csak vázlatosan megrajzolt tömeget szólítják. Az egyik ifjú egy póznát tart a vállán, amiről színpompás virágok, szalagok, mindenféle díszek lógnak, köztük egy vörös zászló is. Ez egyértelműen egy májusfa, és hasonló látszanak a távolban, a tömeg feje fölött is. A helyszín akár a Margitsziget vagy a Városliget is lehetne, illetve bármi más hely, ahol 1919. május elsején az emberek összegyűltek. Az aznapi nagy ünnepségek után újult erővel indult meg a toborzás, hogy az ellenséges előrenyomulást megállíthassák.

A Budapesti Munkástanács 1919. május 2-án adta ki a jelszót: „Be a Vörös Hadseregbe!”, és amint láttuk, ezt a plakáttervezők azonnal felhasználták. Köztük volt Szilágyi Jolán is, akinek dinamikus képén egy kezében fegyvert tartó vöröskatona lényegében éppen átlép az egész földgolyón – a koncepció talán kissé eltúlzottnak látszik, ám remekül tükrözi a magyar bolsevikok internacionalizmusát. Hiszen valóban felmerült az az elképzelés, hogy a magyar Vörös Hadsereg az ellenséges vonalakon áttörve az oroszokkal egyesüljön. Erre azonban sosem került sor.

Egy másik toborzóplakáton, amely Erbits Jenő munkája, vállán puskát egyensúlyozó munkást látunk, aki mozdulatlanul álló, kezében kalapácsot lógató társához lép. „Ne tétovázz!” – kéri a nézőt a nagybetűs, vörössel írott szöveg is a plakát tetején. „Állj mellénk a Vörös Hadseregbe”. És az önkéntesnek jelentkező munkások tömegei (ami valóság volt) a kép háttérében csapatostul, vörös zászlókkal vonulnak a plakát széle felé. A legtöbben, úgy tűnik, még nincsenek is egyenruhába öltöztetve.

Az egyik toborzóplakáton, Nemes-Lampérth József és Kmetty János alkotásán nemes egyszerűséggel csupán a „BE!” felirat olvasható. A képen vörös zászlót vivő férfit látunk (szokás szerint alaposan eltűzött kar- és vállizmokkal), aki ezúttal nem masírozik sehová, inkább lecövekeli magát, elszánt figyelemmel várakozik. Kezében kard, de hegyét a földnek fordítja. Jókora csizmái és alattuk a göröngyös talaj azt sugallja, hogy ez a plakát leginkább az ország parasztságát akarja meggyőzni, hogy a föld védelmében a Vörös Hadsereghez csatlakozzanak.

A toborzóplakátok közül kiemelkedik a neves művész, Pór Bertalan alkotása, aki 1919-ben a Művészeti Direktórium tagja volt. Ezen visszatérnek a felfegyverzett tengerészek, de kis csoportjukat mintha Cézanne festette volna meg. A kép bal oldalán helyezkednek el, és nemigen sugárzik róluk az egység vagy a céltudatosság, bár valamiféle okkal mind mozgásban vannak. Valójában kissé tétovának tűnnek, különféle irányokba néznek, egyikük felfelé, a kezében hordozott vörös zászlóra. Egy másik, puskás alak hátrafelé figyel, és a csoport fölött, a kép közepét kitöltve egy nőalak emelkedik fel, és mintegy a tengerészek feje felett lebegve előremutat. A kép kissé Delacroix híres művére, az 1830-ban készült *A Szabadság vezeti a népet* című festményre emlékeztet, bár Pór nőalakja valahogy idősebbnek látszik, arcán több az aggodalom, és bal kezével csecsemőt szorít a melléhez. A plakát alján olvasható szöveg ezúttal meglepő módon nem vörös, hanem fekete, és nem nyomtatott nagybetűkkel, hanem kézírást utánzó betűkkel írták. Inkább a családi értékekre hivatkozik, mint bármiféle politikai vagy nemzeties üzenetre, és a korszak férfiközpontú világát tükrözve így szól: „Feleségeitekért Gyermekeitekért Előre!” – mintha egyetlen nő

sem vett volna részt a politikában és a munkásmozgalomban, ami persze nem volt igaz, bár valóban egyetlen nőtől sem lett népbiztos.

A NŐALAK MUTATJA AZ UTAT – ELŐRE!
(Fotó: FORTEPAN/ PÉCHY LÁSZLÓ)

Az egyértelműen a hadseregbe verbuváló plakátok mellett olyanok is készültek, amelyek inkább tágabb értelemben igyekeztek rávenni a lakosságot a Tanácsköztársaság fegyveres erőinek támogatására. Az egyik (alkotója nem ismert) hátulról látunk egy fiatal katonát, vállán puská, a hátán málhazsák, mintha éppen a frontra indulna. Jobb karja kinyújtva, kezét egy izmos, feszesen álló, elszántan a nézőre tekintő munkás vállán nyugtatja. A munkás egy

ülő mögött áll, bal kezében kalapács. A háttérben itt is látható egy elmaradhatatlan vörös zászló, a plakát alján a vörös felirat egyszerűen így szól: „Proletár, ne hagyd cserben a Tanácsköztársaságot!” A képen talán annak a kétségbeesésnek a visszfénye tükröződik, ami a Vörös Hadsereg vereségeinek hatására terjedt.

Az egyik legkevésbé szokványos, és ezért igen hatásos 1919-es plakátot a grafikus és illusztrátor Vértess Marcell tervezte, aki évekkel később némileg más szerepben, mint filmek híres jelmeztervezője vált ismertté a nyugati világban. A képen fiatal, egyenruhás katonát látunk, aki bal kezében virágokkal, szalagokkal és egy vörös zászlóval díszített májusfát tart. Az alak nincs mozgásban, úgy tűnik, épp most bújta elő a májusfa mögül, bár az részben még takarja a testét. A sapkája mellé tűzött virágok dacára arckifejezése, ahogy a nézőre tekint, bár határozott, mégis meglehetősen búskomor. Mellette rövid szöveg, vörös betűkkel: „Velem vagy ellenem”.

Az 1919-es propagandaművészet persze egyáltalán nem korlátozódott csak a toborzásra és az azzal összefüggő kérdésekre, ám az ilyen témájú plakátok száma jól mutatja, hogy akkoriban ez milyen fontos problémának számított. Készültek azonban általánosabb jellegű politikai plakátok, és olyanok is, amelyek valamilyen adott kérdésre koncentráltak.

Az általános propaganda jó példája Pór Bertalan *Világ proletárjai, egyesüljetek!* feliratú munkája, amely a *Kommunista Kiáltvány* híres jelmondatát idézve a Tanácsköztársaság internacionalista szándékait tükrözte. Mindazonáltal ez még nem a szovjet típusú szocialista realizmus valamiféle előfutára, inkább romantikus elemei vannak.

Két meztelen, cézanne-i alak lépked keccsen a kép bal szélé felé, mindkettő kezében finom redőket vető vörös lobogó. A zászlóhordók nem a nézőre tekintenek, és nem is a boldog jövőbe, hanem egymás szemébe néznek. Egy modern értelmezésben testtartásuk és a látható arcú szereplő mimikája azt sugallja, hogy talán meleg szeretőket látunk. Akár így, akár úgy, a két figura nemigen hasonlít a kor plakátjait benépésítő hagyományos, izmos proletár alakokhoz. A bevett jelmondat és a megszokott vörös zászló itt valami sokkal avantgárdabbal elegyednek.

KÉT FÉRFI PÓR BERTALAN HATALMAS PLAKÁTJÁT VIZSGÁLJA.
A SZLOGEN A KOMMUNISTA KIÁLTVÁNY GYAKRAN IDÉZETT JELSZAVA.
ALUL TÁBOR JÁNOS PLAKÁTJÁNAK NYOMATAI SORAKOZNAK
(FOTÓ: FORTEPAN/PÉCHY LÁSZLÓ)

Egy másik meztelen, bár ezúttal kétségkívül „proletárabb” figura jelenik meg azon a plakáton, amelyet az 1919. május elseji ünnepségek reklámozására szántak. A kép már korábban is jól ismert volt Magyarországon. Bakos Katalin plakáttörténész szerint Bíró Mihály híres, vörös *Kalapácsos embere* – amit Bakos Katalin Herkules és Vulcanus keverékének nevez – 1912 elején jelent meg először a szociáldemokrata *Népszava* reklámplakátjaként. A kalapácsot lendítő izmos alak drámai erővel reprezentálta a proletariátus hatalmát az osztályharcban, és alakját egy 1911-es lapszám felnagyított címlapjára montírozták.* A figura gyorsan a szociáldemokrata párt, az újság és a *Népszava* kiadó emblémája lett, majd idővel általában véve az egész munkásmozgalom jelképévé emelkedett. A képet nemskára ismét hasonló plakátként használták, ezúttal az 1913. évi első szám címlapjaként.

Ezután még egyszer felbukkant Bíró *Kalapácsos embere*, 1914-ben, ám ekkor már megláncolva, ahogy felfegyverzett csendőrökkel viaskodik. A háttérben látható a *Népszava* fejléce, de magát az oldalt kisatírozták. Akkor ez a kép a cenzúra ellen, a sajtószabadságért vívott küzdelmet jelképezte. Majd 1918-ban, az őszi forradalom idején és utána is rengeteg helyen megjelent a kép, ahogy a Tanácsköztársaság alatt is, különösen a május elseji rendezvényekkel kapcsolatban. Az ünnep napján a város több pontján ideiglenes szoborként is feltűnt a Bíró tervezte figura.

Aradi Nóra szerint a kalapácsos alak képe nemzetközileg is ismertté vált. 1922-ben egy kínai sztrájk alatt kiadott füzet borítóján tűnt fel, majd megjelent Angliá-

* Bakos (27), 62.

ban és Olaszországban is.* Magyarországon is túlélte a Tanácsköztársaság bukását. Hatását mintegy elismerve az 1920-as ellenforradalmi plakátjai egyikén még Manno Miltiadész is megrajzolja Bíró figuráját: kalapácsát immár leeresztette, kezével a fejét fogja, és döbbszerűen mered a lábai előtt heverő, a kalapácsával összetört magyar címer darabjaira. Az üzenet világos: az 1918–1919-es politikai felfordulások vezettek az ország széteséséhez. De még ez sem a történet vége: a második világháború után a szociáldemokraták ismét elővették a *Kalapácsos embert*. Mintha Miltiadész verzióját vették volna át, csak a figura ezúttal a fasizmus jelképeit zúzta szét.**

Néhány 1919-es plakát a hátszagra, mindenekelőtt az új társadalmi viszonyokra, illetve a termelés növelésére koncentrált. Földes Imre és Végh Gusztáv hatásos plakátján ez állt: „Szociális termelésből fakad a jólét”. A szöveg fölött gyári munkás áll valamiféle jókora gép mellett, amely teljes gőzzel dolgozik, ahogy azt a belőle kipattanó szikrák mutatják. A munkás kinéz az ablakon, egy teljesen vörösbe borult tájra mered. Vörös az ég, vörös a kint álló kedves házikó teteje, vörös a fű, vöröset virágoznak a napraforgók, és a vörös világban egy fején vörös kendőt viselő asszony üldögel két gyerekkel, akik közül az egyik vörös ruhát visel, és mindhárman egy vörös borítójú könyvet olvasnak. Ez a vörös tobzódás éles ellentétben áll a gyár belsejének sötét színeivel, ám az üzenet világos – dolgozz

* Aradi (1974), 5. A kép még John Berger *A Painter of our Time* (Korunk festője) című regényének 1965-ös puha fedeles Penguin-kiadásának borítóján is megjelenik, bár ez nem annyira meglepő, tekintve hogy a regény egy magyar festőről szól, aki az 1919-es események miatt kényszerült elhagyni hazáját.

** Bakos (2007), 62.

keményen az új körülmények között, és családot szép, remek életet kap cserébe.

A vörös Tábor János egyik plakátján is hangsúlyos szerepet kap. Egy félmeztelen férfi hátát látjuk, fején vörös sapka, vállán átvetett vörös iszákból szórja a vetésbe a magot. A vörös betűk azt hirdetik: „Proletár! Már tiéd a föld!” Mindazonáltal a valóságban a magyarországi szovjethatalom nem követte az orosz példát, és nem adott földet a parasztoknak. Az ország egyes vidékein mezőgazdasági szövetkezeteket alakítottak, de nemigen történtek lépések egy általános földosztás felé. Inkább az állami tulajdont preferálták – nem mintha abból sok valósulhatott volna meg, lévén a Kommün idején az ország jelentős része csatátér volt, ahol a Vörös Hadsereg vívta harcait a benyomuló román és cseh csapatok ellen.

Egy másik mezőgazdasági témájú plakáton, amely Barta Ernő munkája, erőteljes parasztasszony áll egy kukoricaföld előtt. Széttárt karjait a magasba emeli, tenyeréi nyitva. Fejét a kép széle felé fordítja, testtartása és arca egyaránt azt sugallja, hogy csatlakozásra szólít másokat. Ezt mutatja a felirat is: „Dolgozzatok... mert fogy a kenyér!”

Néha a kulturális fejlődés is plakáttéma lett, ami azt tükrözte, hogy az új politikai hatalom valóban fontosnak tartotta a magyarok általános kulturális szintjének emelését. A fentebb leírt olvasó nő és gyerekek képére hajaz Azary-Prihoda István plakátja. A képen széles vállú munkás ül. Kalapácsa a földön hever, hosszú nyele a férfi lábához támasztva. Ingujja feltúrva, kezében nyitott könyvet tart, elmélyülten olvas. Mellette gyerek áll lábujjhegyen, fejét a férfi vállán nyugtatva ő is a könyvbe temetkezik. A plakát szövege szerint a könyvek elérhetők a bérházak

házmestereinél, vagyis a kultúra a munkásokért van, és mindenki számára nyíltan és közvetlenül elérhető.

Érdekes, hogy ennek a témának egy valamelyest hasonló ábrázolása sok évvel később szoborként is megjelent Budapesten. 1951-ben állították fel Beck András *Olvasó munkás* című bronzszobrát a csepeli Béke téren. Az ülő, komoly tekintetű, mégis mosolygó munkásalak kezében könyvet tart, miközben lábait egy rakás téglán pihenteti. A szobrot a korszak emblematisztikus alkotásának tartják. 1950-ben Munkácsy-díjas lett az I. Magyar Szépművészeti Kiállításon, és példaképpül szolgált számos további „fel-emelő” alkotásnak.*

A „felemelő” olyan jelző, amit sok 1919-es plakátra használhatunk, bár talán közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy általában véve lelkesítőek voltak, érthető képi és világos szöveges üzeneteket hordoztak, így buzdítva az embereket, hogy támogassák a Vörös Hadsereget, vagy lépjenek a soraiba, növeljék a termelést, és álljanak ki a folyamatban lévő radikális változások mellett.

Amint láttuk, a vörös szín számos esetben kiemelt jelentőséget kapott, néha teljesen elárasztotta a plakátokat. Ebben nincs semmi meglepő, hiszen 1919-re a vöröset immár több mint egy évszázada a társadalmi lázadáshoz, a felkelésekhez és a forradalomhoz társították. Politikai jelképként a vörös zászló már a francia forradalomban megjelent, majd újra és újra a különböző lázongások idején – az Európán végigsöprő 1848-as forradalmakban, a Párizsi Kommünben, az 1905-ös, majd az 1917-es oroszországi forradalmakban. A *Vörös zászló* című indulót az 1890-

* Talán meglepő, de a szobor sok évvel az 1989–1990-es politikai változások után mindmáig eredeti helyén látható.

es évektől átvette az angol, az ír és az amerikai munkásmozgalom, és amint már szó esett róla, Bíró Mihály vörös *Kalapácsos embere* már jóval az első világháborút megelőzően a magyarországi munkásmozgalom emblémájává vált. Nem csoda hát, hogy a vörös szín 1918–1919-ben is ilyen hangsúlyosan megjelent, és 1919. május elsejére a magyar fővárost látványosan vörösbe öltöztették.

Az 1919-es propagandaplakátok egyik sajátos témája az alkoholtilalom volt. Ez talán meglepően hangozhat, de a magyarországi munkásmozgalomban – akárcsak a világ számos más részén – immár hosszú évek óta hangsúlyosan jelen volt a teljes absztinenciát szorgalmazó aktivizmus is. Az agyonhasznált jelszó, „Az alkohol átok a munkásosztályon”, és számos változata azon a nézeten alapult, hogy az alkoholfogyasztás nyomorhoz, elbutuláshoz, végromláshoz vezet, és – politikai értelemben – eltéríti a munkásokat a jobb életkörülményekért folytatott küzdelemtől. Röviden, az alkoholt a kapitalizmus egyik bűnének tekintették, amely a munkásosztály kizsákmányolását és elnyomását segíti elő.

Hogy milyen erős volt Magyarországon ez az érzés, jól illusztrálja az a talán még meglepőbb aktus, hogy 1919. március 22-én, rögtön a Tanácsköztársaság kikiáltásának másnapján a Forradalmi Kormányzótanács második rendeletében – az első hadiállapotot hirdetett, és halálos ítélettel fenyegette mindazokat, akik fegyvert fognak az új rezsim ellen, lopnak vagy fosztogatnak – alkoholtilalmat vezetett be. Az alkohol árusítását és fogyasztását egyaránt betiltották. Ha valaki alkoholt árusított, tulajdona elkobzására és komoly bírságra számíthatott. Az alkoholfogyasztókat szintén bírsággal és egy évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegették.

A drákói intézkedéseket propagandakampánnyal támogatták, amiben a plakátoknak is szerep jutott. Így például Földes Imre drámai képén egy vállán csecsemőt hordozó, halálra rémült asszony próbál elrángatni egy kezében italos palackot tartó, részeg, elbutult munkást a teljes sebességgel közeledő vonat útjából. „Minden szeszes ital végromlásba visz!” – hirdeti a felirat. Hasonló üzenetet közvetít Lejava Ferenc plakátja. „Minden pohár halálos mérge”, olvasható az intés, a képen pedig egy részeg férfit láthatunk, egyik kezében palack, a másikban pohár, amelybe a mögötte álló csontváz tölt italt. Lejava egy másik plakátján az áll: „Alkohol és Prostitúció az emberiség gyilkosai”.

Egy másik képet nem, csak szöveget tartalmazó jókora plakát vörös és fehér nagybetűi büszkén azt jelentik ki: „Az alkohol öl, butít és nyomorba dönt! Öntudatos proletár, értelmes asszony, józan gondolkodású ifjú egész erejével küzd az alkohol ellen.”*

Amint az utóbbi példa is mutatja, nem minden 1919-es plakát operált képi eszközökkel. Sokukon csak szöveg olvasható, a Forradalmi Kormányzótanács bejelentései, a különféle népbiztosságok vagy más hivatalos szervek rendeletei. Némelyik teljesen hagyományos módon úgy találja az információt a közönségnek, mintha színházi programokat vagy koncerteket hirdetne, bár sokszor maga az üzenet nem nevezhető igazán „hagyományosnak”. Az egyik például azt jelentette be, hogy a nyolcadik kerületben ingyenes tanfolyamokat szerveznek analfabéták számára. Egy másikon arról értesülhettek az olvasók, hogy a budapesti termálfürdőket és uszodákat megnyitották a nagyközönség előtt: „Tiétek a fürdő! Fürödjetek!”

* Munkácsi (1959), 16.

Általában véve úgy tűnik, a plakátraajzoló szíves-örömet állították tehetségüket a propaganda szolgálatába. Berény Róbert például május 10-én levélben közölte a Közoktatási Népbiztossággal, hogy minden feladatot a Művészeti Direktórium tagjaként fog fel, és nem vár el értük külön díjazást.*

Persze nem volt minden ennyire zökkenőmentes, amint azt az előző fejezetben is láthattuk, mikor Pór Bertalan és Szamuely Tibor különböztek össze egy megrendelt politikai plakát felett.

Mondanunk sem kell, hogy a Tanácsköztársaság alatt cenzúrázták a plakátokat. Ez cseppet sem volt új jelenség Magyarországon. A cenzúra már az 1918-as őszirózsás forradalom előtt is létezett, ám Károlyi alatt megszüntették, hogy azután a Tanácsköztársaság ismét bevezesse.

1919-ben egy ideig Kassák Lajos is azt a feladatot kapta, hogy plakátokat cenzúrázzon, ami meglehetősen különös helyzet volt, hiszen saját bevallása szerint világléteiben ellenzett bármiféle cenzúrát. Állítása szerint akkor kapta ezt a feladatot, mikor a közoktatási és kulturális népbiztos, Kunfi Zsigmond rávette, hogy a népbiztosságnak dolgozzon.** Nem

* Szij (1963), 121.

** Kunfi az 1919-es magyarországi kulturális élet kulcsfigurája volt. Vezető szociáldemokrata politikusként a háború előtt a párt *Szocializmus* című lapját szerkesztette, és cikkeket írt a *Népszavába*. Iskolai tanár volt, de fordítóként is dolgozott. Egyetemi és doktori végzettségével, értelmiségiként meglehetősen szokatlan jelenség volt az MSZDP vezetői között, akik leginkább a szakszervezetekből érkeztek. A háború után (amelynek ellenzője volt) a Magyar Nemzeti Tanács, majd a Károlyi-kormány tagja lett. 1919 januárjától oktatási miniszter, és ezt a posztját – jóllehet, kissé más néven – a Tanácsköztársaság márciusi megalakulása után is megtartotta.

tudjuk, hogy Kassák elutasíthatta volna-e ezt a kinevezést, ám tetterősen, sőt látható lelkesedéssel vetette magát a feladatba, hogy kék ceruzával jelölje meg a javasolt plakátokat, és pirossal azokat, amelyeket nem gondolt kiadhatónak. (Pedig az ember azt gondolná, akkoriban a piros volt a pozitív szín!)

Kassák azt állítja, hogy a legtöbb általa elutasított plakát művészi szempontból jelentéktelen, elavult stílusban készült kereskedelmi célú hirdetés volt. Ugyanakkor egy ízben a szociáldemokrata párthoz számos szalon kötődő Bíró Mihállyal is vitába keveredett, aki az egyik legnevesebb politikai plakátfestőnek számított, és akinek hatalmas, vörös, kalapácsos embere a munkásmozgalom szimbóluma lett.

Kassák visszaemlékezéséből nem teljesen világos, hogy mit is kifogásolt Bíró egyik munkáján. Egyszerűen kijelentette, hogy a plakát „kétes tendenciájú” volt, bármit is jelentsen ez. Ám az szembeötlő, hogy komoly véleménykülönbség volt a két neves baloldali között.* Kassák talán akkor enyhült meg, mikor közvetlenül az affér után a színházak szocializálásáért felelős bizottságba helyezték át, ahol (lásd a 7. fejezetet) már sokkal nyugodtabb, toleránsabb politikát követett.

Manapság nem könnyű rátalálni az 1919-es újszerű plakátművészet darabjaira. Néhány megkapó 1919-es képet még képeslapokon árusítottak az 1980-as évek könyvesboltjaiban, ám ezek már nem kaphatók. A Várban, a volt királyi palotában kapott helyet régen a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, amelyben részletesen bemutatták

* A vitáról lásd Kassák (1983), 511. és 516.

az 1919-es időszakot, és néhány plakát is ki volt állítva. Mindazonáltal a kiállítás hajlamos volt összerosni és összekeverni a „munkásmozgalmat” és a „kommunista pártot”, szóval annyira nem is meglepő, hogy megszűntették. A Nemzeti Múzeumnak is volt régen egy állandó kiállítása, amely alaposan foglalkozott az 1919-es korszakkal, és ahol szintén szerepeltek plakátok is a kiállított tárgyak között. Az 1989–1990-es politikai váltást követően a múzeumban új állandó kiállítást rendeztek be, amelyben az 1919-es forradalom szerepét alaposan csökkentették.

NEGYEDIK FEJEZET

Művészetet a népnek!

Az 1919-es új hatalom számos más területhez hasonlóan a képzőművészetek világában is arra törekedett, hogy a formális struktúrákat megváltoztatva új ideákat és célokat jelöljön ki. A híres akadémista festőt, Benczúr Gyulát leváltották a festészeti Mesteriskola vezetői posztjáról. Megalakították a Művészeti és Múzeumi Direktóriumot, amelyet a művészettörténész Pogány Kálmán vezetett. Tagjai között találjuk Berény Róbertet, a szobrász és grafikus Ferenczy Bénit, Kozma Lajos építészt, Antal Frigyes (Frederick Antal) művészettörténészt, a szintén művészettörténész Wilde Jánost, aki sok évvel később (immár Johannes Wilde néven) a londoni Courtland Institute igazgatóhelyettese lett, és Pátzay Pál szobrászt. A direktórium feladatául kapta a művészeti oktatás megreformálását – különös tekintettel a kultúra terjesztésére a munkások között, illetve a munkásművészek érvényesülésének elősegítését –, a műalkotások köztulajdonba vételét, és az anyagi gondokkal küszködő művészek segítségét alkotásaik megvásárlásával. E politikának olyan kedvezményezettjei voltak, mint Czigány Dezső, Gulácsy Lajos, Lesznai Anna,

Moholy-Nagy László, Nemes-Lampérth József, Pór Bertalan és Tihanyi Lajos.*

Akárcsak számos más, nagy változásokat megálmodó törekvését illetően, a Magyar Tanácsköztársaság nem állt fenn elegendő ideig ahhoz sem, hogy a jelentős strukturális átalakítások gyökeret ereszthessenek és eredményt hozhassanak a művészeti életben. Ám volt, amit sikerült elérni, így például több művészeti „szabadiskola” létrejöttét. Egy-egy, egymástól sokban különböző iskolát vezetett Kernstok Károly Nyergesújfalun, illetve Uitz Béla Budapesten.

Nyergesújfalu a Duna partján fekszik, Budapesttől északnyugatra. Az ottani iskolát a festő Kernstok Károly irányította, akinek 1912 óta villája és műterme volt a faluban. Kernstok régóta kötődött Nyergesújfaluhoz, mivel kisgyermek korában egy ideig ott lakott anyai nagyszüleinél.

Az 1890-es években Kernstok Münchenben, valamint a párizsi Julian Akadémián tanult. Korai művein, így a *Szocialista agitátoron* (1896), az *Agitátor a gyár kántinjában* (1897), illetve a *Hajóvontatók* (1897) című festményein a kritikai realizmus hatásait látni. Ezt egy *plein air*-korszak követi, majd egy újabb, 1906-os párizsi utazást követően a posztimpresszionizmus felé fordult. A Nyolcak egyik jelentős festője volt, és mindenféle radikális értelmiségi társaságokban forgott.**

* Passuth Krisztina és Szabó Júlia: Chronology of Events. In Willet és mások (1980), 41.

** A Nyolcak fontos avantgárd festőcsoport volt, amely 1909 végén alakult. Az általuk szervezett előadásokon sokszor vettek részt a modernista irodalom és zene képviselői is.

Kernstok már az első világháború előtt kifejtette nézeteit a művészet társadalmi szerepéről. Egy 1912-es írásában úgy vélte, hogy „a jövőben, mikor a művész az ő esztétikai értéket alkotó erejével minden közvetítés nélkül fogja a terheltség-mentes lélek szükségletét kielégíteni, ő nem lesz többé a papság vagy mások zsoldosa... a művész lesz a szociális létra legmagasabb fokán, hol... irányítani fogja a tömegeknek lelkét. Munkája lesz az a napsugár, mely a társadalom nagy, szürke erdejébe ha be-behatol, oda fényt, árnyékot, mélységet és ragyogást visz be.”* Vagyis Kernstok szerint a művészetnek társadalmi (így politikai) szerepet kell játszania, bár írása nem volt egyértelmű, határozott politikai állásfoglalás.

Kassák Lajos utóbb „szép, érdekes figuraként” emlékezett Kernstokra: „Kicsit arisztokrata, kicsit cigány kevéreknek látom, kicsit lompos magyarnak, és kicsit francia bohémnek. Igazi művésztípus, s az élet dolgaiban talán legmesszebb látó ember festő társai között.”**

Pór Bertalan, aki szintén a Nyolcak tagja, valamint 1919-ben a Művészeti Direktóriumban a festők szakosztályának vezetője volt, némileg kritikusabb volt Kassáknál, mikor egyszer megjegyezte: „Minden kommunista tudta, hogy Kernstok nem volt forradalmár. Szociáldemokrata mentalitása volt.”***

Így talán nem meglepő, hogy Kernstok a háború után, de még a szovjet időszak előtt volt meghatározó figura a magyar kultúrpolitikában, mikor az országot Károlyi irányította, és a szociáldemokraták vezető szerepet kaptak.

* A művész társadalmi szerepe. *Husadik század*, 1912. I. szám.

** Kassák (1983), 384.

*** Kende és Sipos (1989), 119.

Ám az sem nagy meglepetés, hogy többé-kevésbé március 21-e után is mérvadó maradt, és az új hatalom által támogatott szabadiskolák egyikének vezetésével bízták meg.

Kernstok nyergesújfalui iskolája számos olyan budapesti kezdő művészt vonzott, akik már korábban látogattak művészeti szabadiskolákat, így például azt, amely a belvárosi Haris közben alakult 1917-ben. Sokukat éppen Kernstok személyisége vette rá, hogy Nyergesújfaluban éljenek és tanuljanak. Egy négy évtizeddel később írott levelében egyik tanítványa, Goszthonyi Mária így írt a vele kapcsolatos, még mindig élénk emlékeiről:

Kernstok Károly a legragyogóbb egyéniség volt, akit valaha ismertem. A legmagasabb kultúrával rendelkezett. Mindenben haladó irányú, mélyen szociális gondolkodású, társaságban rendkívül mulattató, szellemes „causeur” volt. Imádattal rajongtuk körül mi fiatalok, idolunk volt. Nemcsak mesterünk, de apostolunk is volt, apostola minden szépnek, fennköltnek, felfelé törekvő nemes eszmének. Így maradt meg emlékünkből. A nyergesi nyári iskolát is mesterünk rendkívüli lényének atmoszférája tette felejthetlenné.*

Dombai Viktória egyike volt azoknak, akik Nyergesújfalura költöztek Budapestről, ahol modellként dolgozott a Haris közti szabadiskolában. Így számolt be arról, hogy milyen volt a mindennapi élet ebben az új környezetben:

A kolónia kollektívában élt. A tagok a festés, rajzolás mellett háztáji gazdálkodást folytattak. Megvolt a napi

* Idézi Bodri (2000), 122.

munkabeosztásunk: kora reggel kapálás, gyomlálás, utána 7-től 8-ig reggelizés, 8-tól 11-ig festés, 11-től 1-ig fürdés a Dunában, 1-től 2-ig ebéd, 2-től 4-ig pihenés vagy fürdés, 4-től 7-ig festés, utána kerti munka, 8-kor vacsora. Vacsora után énekeltünk vagy olvastunk.*

Dombai későbbi férje, az utóbb híres festőművésszé vá-
Derkovits Gyula is beköltözött Kernstok nyergesújfal-
iskolájába, ám egészségi állapota miatt nem tudott rés-
venni a telep minden tevékenységében. „Derkó (így becé-
ték) gyakran hiányzott közülünk tudóbaja miatt. Sok
feküdt. Tejkúrán tartottuk. Együttesen ápoltuk őt. Naj
közben a szobájában festett, és ha estefelé lejött a kertb
nagyon halkán dúdolt és keveset beszélt.”**

Kernstok gyakran meglátogatta Derkovitsot a szob-
jában, alaposan átnézte a vázlatait, és további munká-
bátorította. Ez nagyon különbözött attól, amit Derkovi-
a Haris közti iskolában tapasztalt. Ott egy ízben, mik-
Derkovits éppen egy szénrajzon dolgozott, bejött Rippl-
Rónai József, a tanár, megnézte Derkovits rajzát, ma
egy szót sem szólva javítani kezdte. Őt percig alakított
tanítványa rajzát, és mikor befejezte, a vázlatfüzetben e-
tipikus Rippl-Rónai-rajz volt látható. „Gyula kedvetlen
szedte le a rajzot, összecsomagolt, és csendesén távozo-
Sokáig nem mutatkozott az iskolában...”***

Az 1919-es nyergesújfalui iskola viszont Dombai Vi-
tória szerint Derkovits életének legboldogabb időszak-
a volt.

* Derkovits Gyuláné (1954), 31.

** Ugyanott.

*** Ugyanott, 29.

volt. Az érezhetően idilli hangulatot egy, a *Figaróban* megjelent riport is kiemelte

Hetven, nyolcvan gyerekember, fiú, leány ül az állványa előtt, s középtűt az akt, mint egy meztelen szobor... Csak a színvesszők sercegése hallik és néha-néha Kernstok mester halk beszéde, amint megáll egy-egy tanítványa háta mögött s javít, magyaráz... Úgy érzem itt magam – vallotta nekem szünet közben, amikor a modell bundába burkolózva a kályha mellett cigarettázott – mintha lombikban élnék. Vagy valami idegen bolygón. Egészen más világ ez. Itt nem tülekednek az emberek, nem ordítanak, hanem dolgoznak. És mennyi istenadta tehetséggel!... Nézze, most újra föláll a modell, milyen gyönyörű! Mintha valami egyiptomi piramis alól ásták volna ki.*

Mindazonáltal, nem volt mindenki határtalanul lelkes. Egy ízben Szamuely Tibor is Nyergesújfalura utazott. Kun Béla feleségét és családját ment meglátogatni, akik ott nyaraltak, és elment megnézni a művésztelepet is. Hazatérve részletesen beszámolt élményeiről a feleségének: „Igazad van – mondta. – Kernstokot tisztelem, szeretem, és volt ott sok rendes növendék is, de voltak ott fellengző, füledt, lelkendező, pózoló sznobok, ezek a »tolsztojánusok«. Legszívesebben egy kézigránátot hajítottam volna közéjük.”**

A művészek közösségében kétségtávolan érezhető volt egyfajta „tolsztojánus” légkör. Goszthonyi Mária fel is olvasott a többieknek Tolsztoj „Evangéliumaiból”, Kerns-

* Idézi Molnos (2008), 17.

** Szilágyi (1966), 110.

tok Buddháról tartott előadásokat, míg Derkovits képein időről időre idilli környezetben ábrázolt meztelen testek váltották fel a munkásportrékat.*

Mindezek fényében meglepő, hogy Dombai Viktória szerint Szamuely többször is visszalátogatott Nyergesújfalura, és mindig késő estig ott ragadt. Dombai felidéz egy estét, mikor mindannyian levonultak a Duna partjára, hogy onnan nézzék meg a naplementét. A túlsó partról áthallatszott, hogy valaki szlovákul énekel. Szamuely azt javasolta, hogy ők is énekeljenek, de csak Dombai énekelt. Szamuely megköszönte neki a dalt, és azt kérdezte, hogy ismeri-e az *Internacionálét*. Dombai belekezdett, és ezúttal már a többiek is vele énekeltek – mindenki, kivéve Szamuelyt, aki csendben, figyelmesen ült, és belefeledkezett a táj szépségébe.**

Elérni a munkásokat

Egy másik, az új rezsim által is támogatott szabadiskolát Uitz Béla irányította. Uitz 1887-ben született egy parasztcsalád sokadik gyermekeként. Három évig vasmunkásként dolgozott, majd még a háború előtt az Iparművészeti Iskolában, később a Képzőművészeti Főiskolán tanult. Ő is a Nyolcak egyike volt, és jelen volt a Kassák Lajos körül formálódó háborúellenes művészi körben is. Rajzai és kritikái gyakran jelentek meg Kassák *MA* című folyó-

* Gréczi Emőke: Az a bizonyos ötven nap Nyergesújfalun. *Artmagazin*, 2014., 4. szám, 38–43. http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/az_a_bizonyos_otven_nap_nyergesujfalun.2609.html?pageid=119 (megtekintve 2019. március 12-én).

** Derkovits Gyuláné (1954), 30.

iratában, amelynek egy ideig társszerkesztője is volt. Az 1919-es Tanácsköztársaság idején a Művészeti Direktórium tagjaként monumentális falfestményeket tervezett a Parlamentbe, lelkesítő toborzóplakátokat készített, és részt vett a Hősök tere május elsejei feldíszítésének munkálataiban is.

Uitz, aki később sok évig a Szovjetunióban élt, ahol a kommunista párt tagja volt, sokkal „keményvonalasabban” állt a művészet és a társadalom kérdéseihöz, mint Kernstok. Ez világosan látszik egy vitacikkéből, amely *Diktatúra kell!* címen jelent meg mintegy három héttel a Tanácsköztársaság kikiáltása után. Már az első bekezdés sem hagy semmi kétséget Uitz álláspontjával kapcsolatban:

A festőművészetben éppúgy kell a diktatúra, mint a mai társadalmi rendszerünkben. A festőművészetben éppúgy állanak szemben a forradalmi művészek – a reakcióssal, a forradalmi szociális világnézetű művészek – a polgári toldozó-foldozó humanista világnézettel. Utóbbiak rosszabbak, mint a legreakciósabb művészek, mert huzavonájukkal, reformjaikkal időt adnak a forradalom által már levert, elgyengült reakciós művészet és világszemlélet újbóli megerősítésére. A proletariátus diktatúrájának nincs szüksége más művészetre, mint olyanra, mely a szociálforradalom világnézetét tükrözi... Világnézet kell – forradalom kell – mert csak e kettőnek emésztő lángjában pusztul el a megalkuvás – gerinctelenség és erkölcstelenség.*

* Diktatúra kell! *Vörös Újság*, 1919. április 10., 8.

A továbbiakban Uitz elutasítja a *l'art pour l'art* koncepcióját, és leszögezi, hogy „a művészet hitvallás... olyasvalami, amiért az ember hajlandó az életét adni”. A szükség valódi művészetének forradalmi karaktere és alkotóereje van. Feladata, hogy felemelje és fejlessze az embereket, és új kulturális szükségleteket teremtsen, amelynek „egyedüli eszköze” csakis „egy diktatúra, egy intellektuális diktatúra” lehet.

Nézeteit tekintve nem meglepő, hogy az Uitz vezette iskola a Proletár Képzőművészeti Tanműhely nevet kapta. Ez a név jelent meg a *Népszava* május eleji cikkének címében is, amely bemutatta az iskola céljait.* A cikk azzal kezdődik, hogy a proletár gyermekek között alig akad, aki túljut pár évnyi elemi iskolán, és gyakorlatilag semmi esélyük sincs, hogy bejussanak a magasabb szintű művészeti oktatási intézményekbe. Ez óriási veszteség az egész emberiségre nézve, hiszen számos olyan munkás dolgozik a gyárakban és a bányákban, akinek meglenne hozzá a tehetsége, hogy kiváló szobrászá vagy festőművésszé váljon. A proletariátus felszabadításával ezek a falak leomlanak, és íme, a Művészeti Direktórium létre is hozza Proletár Képzőművészeti Tanműhelyt a tehetséges munkásfiatalok részére. Az új intézmény kezdetben 20-30 nappali képzésű diákot tud fogadni, akiknek nem is lesz más munkahelyük. Mások az esti kurzusokon vehetnek részt, de közülük a legtehetségesebbek átkerülhetnek a nappali képzésbe is. A műhely élére Uitz Bélát nevezték ki, a festészeti és szobrászati szakműhelyeket Nemes-Lampérth József, illetve Medgyessy Ferenc irányítják, „mindketten a legkiválóbb magyar művészek közé tartoznak, akiket a

* Proletár képzőművészeti tanműhely. *Népszava*, 1919. május 4., 8.

háborún hízó burzsoázia szörnyű ízlése minden komoly munkától megfosztott”. Az új intézmény Andrássy Gyula Duna-parti palotájában kap elhelyezést.*

Egy 1968-ban Moszkvában készült interjúban Uitz a Tanácsköztársaság alatti tevékenységére emlékezett.** Elmondta, hogy a direktórium és a szakszervezet tagja volt, de – másokkal ellentétben – nem akart az Akadémián tanítani. Inkább érdekelte, hogy proletár képzőművészeti műhelyt nyisson a munkásfiataloknak. Saját élete nehéz volt, és azt tűzte célul, hogy segítse a kezdő művészeket. A testi erőnlétet és egészséget is fontosnak tartotta, éppen ezért minden héten kiment a tanítványaival a Margitszigetre tornázni.

Uitz úgy vélte, emlékszik rá, hogy később egyik tanítványa részt vett a hatalmas Népstadion tervezésében, de a neve már nem jutott az eszébe. Ék Sándort is megemlítette, aki valóban tanult Uitz műhelyében. Ék 1902-ben született, sokgyerekes munkáscsaládban. Egy hajógyárban inaskodott, majd a repülőgépiparban dolgozott. 1918 végén, nem sokkal annak megalakulása után lépett be a kommunista pártba. A következő évben jelentkezett a Vörös Hadseregbe, és bár először elutasították (még csak tizenhat éves volt), rajzkészségére felfigyelve a Proletár Képzőművészeti Tanműhelybe irányították. Emlékirataiban Ék felidézi, hogy az iskolában a diákok mintegy két-

* Ifjabb Andrássy Gyula (1860–1929) az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere volt, bár csak annak legutolsó napjaiban. 1919-ben a Bécsben szervezkedő ellenforradalmi Antibolsevista Comité egyik vezetője. Apja (1823–1890) szintén a Monarchia külügyminisztere volt.

** Uitz Béla emlékezései. Kézirat a PTI Levéltárában. PIL 867. f. U-14., 5-6.

harmada Medgyessynél tanult szobrászatot, míg a többiek, akiket jobban érdekelt a festészet, megoszlottak Uitz és Nemes-Lampérth között. „Ösztöndíjként” egy fiatal szakmunkás átlagos bérét kapta kézhez.*

Ék emlékei szerint diáktársai reprodukciókról ismerték a futurizmust, az expresszionizmust és a kubizmust, de nem sokat tudtak a dadaistákról és a szürrealistákról, sőt – és ez érdekes – az orosz szuprematistákról és konstruktivistákról sem, sem Tatlinról, sem Malevicsről, vagy általában a polgárháború és a hadikommunizmus időszakának művészetéről a korai Szovjet-Oroszországban.**

Kassák Lajos izgalmas képet adott Uitzról és iskolájáról:

Egészen beleveszett a munkába. Az iskola az egyik budai főúri palotában van, és Uitz kizárólag a munkásfiatalságból válogatja ki növendékeit. Suszterek, szabók, vasmunkások, asztalosok, gyárilányok, varrónők és más szakmák fiúi és lányai járnak be az órákra. Ezek a növendékek erőik egy részét az üzemekben, fizikai munka mellett fogyasztják el, szabad idejüket pedig az iskolában hasznosítják olyan körülmények és rendszabályok között, akárha egy nevelőintézet tagjai lennének. Uitz úgy gondolja el az iskolát, amilyenek a klasszikus korban a mesteriskolák lehettek. Ő a mester, a tanítványai most inaskodnak körülötte, a tehetségesebbekből segédek lesznek, s azután mesterek. Ezek a fiatalok alig hoznak magukkal némi műveltséget hazulról. Három, négy elemít végeztek, és csak úgy ösztönösen botlottak

* Ék (1968), 50.

** Ugyanott, 52.

bele a rajzoltatásba. Szükséges tehát, hogy általános kultúrképzésben részesüljenek. S ezenkívül Uitz, aki nagy sportbarát, hetenként háromszor kijár velük a Margitszigetre fürdeni és tornászni. Szereti a tanítványait, és ők is szeretik ezt a nyers, fanatikusan gyűlölni és fanatikusan lelkesedni tudó embert. A saját családjáról sohasem beszél, mintha már nem is emlékezne rájuk. S az ellenforradalmi mozgolódások is csak annyiban érdeklik, hogy milyen bajok származhatnak belőle az iskolájára. Figyel és védekezik. Számol az eseményekkel. Ha látja, hogy az ördög még nem lépte át a kapuküszöböt, megy vissza a tanítványai közé.*

Ám nem minden beszámoló volt ennyire pozitív. Akadt, aki inkább szomorú tapasztalatokat szerzett az iskolában: „Tanításról és tanulásról szó sem volt. A borzasfejű, fekete körmű legények és lengeblúzos hölgyecskék megkapták busás napidíjaikat, amelyekért pontosan jelentkeztek.”**

E kritika szerint alig akadt, aki a tanulásban pontos lett volna, s ebben híven követték mestereiket, akiknek szintén sokkal fontosabb volt fizetésük felvétele, mint a gondjaikra bízott proletár tanítása. Azt talán mondani sem kellene, hogy ez az éles bíráló csupán a Tanácsköztársaság bukása után jelent meg.

* Kassák (1983), 580. Ék Sándor is megerősíti, hogy kijártak a Margitszigetre, de hozzáteszi, hogy ott a torna-testmozgás mellett a szabadtéri rajzoltatást is gyakorolták. Számos más művészhez hasonlóan a Tanácsköztársaság bukása után Ék is elhagyta az országot. 1933-tól a Szovjetunióban élt, és a második világháború idején antifasiszta plakátjaival lett közismert, amelyek az 1919-es magyarországi plakátok hagyományait követték. A háború után hazatért Magyarországra.

** Margitay Ernő: Vörös művészeti politika. *Magyar Iparművészet*, XXII. évf. 3–10. sz., 61.

Egy ízben felmerült a terv, hogy Uitz iskoláját a Dunaparttól a város fölé, a Svábhegyre költöztessék, ahol egy sor villában működött már egy művészközösség, a festőművész Bornemissza Géza irányítása alatt, aki korábban Matisse tanítványa volt. Ez kellemes környezetnek tűnt, de Uitznak nem igazán tetszett, ezért panaszos levelet írt a *Vörös Újság*ba, amelyben rövid leírást adott a kiszemelt helyről. Uitz úgy látta, hogy a svábhegyi iskola „burzsoá vezetői” nemigen látták volna szívesen az ő intézményét, hiszen ő egy rakás munkásruhás emberrel jelent volna meg, nem dilettáns diáklányokkal. Azt szerette volna a svábhegyi terveket pártoló hatóságok tudtára hozni, hogy „...kultúrközpontok létrehozása égető szükség van – de kaszt-kultúr tendenciával vezetett közintézményekre nincs”.*

Ennyit a leginkább tehetségesnek tartott fiatal munkásokról. Ami a többieket illeti, az ő művészeti képzettségük előmozdítására a *Fáklya* május 8-i számában megjelent cikk vázolta fel az irányvonalakat: múzeumlátogató csoportokat kell szervezni, amelyekben szakértők magyarázzák majd el a látnivalókat az ifjú proletároknak. A korábbi gyakorlattal szakítva ezeket a művészeti bevezető kurzusokat az iparművészetekkel, és nem a képzőművészetekkel kell kezdeni, hiszen az előbbiek közelebb állnak a munkásfiatalok életéhez.

Mindazonáltal hangsúlyozták, hogy a képzőművészeteket sem szabad elhanyagolni, hiszen azok segítségével lehet emelni a proletárok kulturális színvonalát, ezért júniusra valóban nagy, átfogó művészeti kiállítást terveztek Budapestre.

* *Vörös Újság*, 1919. július 27., 6. Uitz levelét hátoldalon, minden kommentár nélkül hozták le.

Az évszázad kiállítása?

Mintha egy kurátor legszebb álma lenne – egy hatalmas kiállítás több mint ötszáz műből, köztük olyan, világhírű alkotók festményeivel, mint El Greco, Goya, Delacroix, Millet, Manet, Courbet, az idősebb Pieter Brueghel, Constable, Cézanne, Pissarro, Gauguin, Rossetti, Renoir, Van Gogh, Matisse, Monet, Degas és Jan Steen, nem beszélve az olyan magyar művészekről, mint Munkácsy Mihály, Paál László, Szinyei-Merse Pál, Székely Bertalan, Barabás Miklós, Lotz Károly, Borsos József, Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly és Hollós Simon – mind egy helyen, egy időben.

És, legyen bármily meglepő, erre a kiállításra valóban sor került az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság uralma alatt. Június 14-én nyílt meg a Műcsarnokban. Egy ravasz reklámmenedzser – már ha létezett volna ilyen akkoriban – nem minden jog nélkül nevezhette volna az évszázad kiállításának.

Az már nem olyan meglepő, hogy erre a kiállításra azért kerülhetett sor, mert az ott bemutatott műkincseket elkobozták a magántulajdonosoktól és gyűjtőktől, és „szocializálták” azokat, ahogy ezt az esemény meglehetősen pedáns, száraz címe – *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása* – is jelezte.

A kiállítás összesen 12 kiállítóteremre terjedt ki. Az elsőben 50 kép volt látható, ebből kilenc El Greco, köztük a *Krisztust megfosztják ruháitól*, a *Szent András apostol* vagy a *Krisztus az Olajfák hegyén*. Ezek nagyrészt Herzog Mór báró híres műgyűjteményéből származtak, akárcsak néhány Goya-kép, de nem ő volt az egyetlen gyűjtő, aki a célkeresztbe került. Nemes Marcell és Hatvany Ferenc báró gyűjteményeit szintén elkobozták.

A legtöbb képet (76-ot) a hetedik teremben állították ki, ezeknek közel a fele Székely Bertalan festménye volt. Természetesen más magyar művészek képeiből is rengeteg volt látható. Az egyik teremben 19 Szinyei Merse lógott a falakon, egy másikban 17 Munkácsy és 12 Paál László, míg egy harmadikban 24 Rippl-Rónai.

LÁTOGATÓK A KÖZTULAJDONBA VETT MŰKINCSEK
HATALMAS KIÁLLÍTÁSÁN, 1919. JÚNIUS 14-ÉN
(Fotó: MTI)

A festmények mellett falikárpitokat, kispasztikákat és miniatúrákat is bemutatnak. A termelésben dolgozó, szakszervezeti igazolványt felmutató munkások számára a belépés ingyenes volt, és egy sor előadást is szerveztek, hogy – a *Vörös Újság* szavaival – „bevezessék a proletárokat a művészet örömeibe, amelyektől szisztematikusan megfosztotta őket az aljas, ostoba régi világ”. A lap rámutatott, hogy a kiállított műkincsek nem szocialisták vagy kommunisták, de terjedelmes cikkében leírta a különféle művészeti iskolákat, amelyekhez a kiállított alkotók

tartoztak, megjegyezve, hogy El Greco olyan különleges alkotó, amelyet nemigen lehet Spanyolországon kívül a világban másuttalálni.*

A *Népszava* hasonló lelkesedéssel reagált, és hasonló hírokat pengetett arról, hogy míg a múltban a vagyonosok csakis saját javukra és élvezeteikre fordították a pénzüket, most már mindenki élvezheti a szocializált műkincseket. A lap kiemeli, hogy milyen gazdag a választék a kiállításon, és a cikkíró itt is külön kihangsúlyozza El Greco festményeit.**

Ezt az üzenetet ismételte meg a kiállítás katalógusa is, melyet a Múcsarnok adott ki valamivel a megnyitó után. „A kapitalista társadalmi rendszer, amelynek két tartópillére a testi és lelki nyomorúság, szisztematikusan megfosztotta a tömegeket az élet valódi, nagy szépségeitől”, állt a katalógusban, és hozzáteszik, hogy az új társadalmi rend célja ezt megfordítani. A szöveg kitér rá, hogy a katalógusban csupán minimális információ olvasható a művészekről, a különféle irányzatokról, vagy éppen a festmények címeről (bár eléggé érdekes módon minden esetben megadták az előző tulajdonos nevét), ám további kérdéseikkel a látogatók a mindig kéznél lévő teremőrökhöz fordulhatnak. A katalógus arra is ígéretet tesz, hogy „egy rövid művészettörténeti kalauz nemsokára nyomtatásban is az elvtársak rendelkezésére fog állni”, és előzetes

* A szocializált műtárgyak első kiállítása. *Vörös Újság*, 1919. június 18. 7–8. Az „első” azt hangsúlyozta, hogy a jövőben további hasonló kiállításokat akartak rendezni.

** A köztulajdonba vett műtárgyak első kiállítása. *Népszava*, 1919. június 15., 8.

szakszervezeti bejelentkezéssel külön vezetett látogatások is lehetségesek.*

Hogy vajon ezeket a műkincseket önként adták-e át tulajdonosaik? Ez eléggé valószínűtlennek tűnik, bár egy 1962-es cikkében az ismert művészettörténész, Passuth Krisztina azt állította, hogy általában véve a jelentős műgyűjtők nem elleneztek olyan hevesen a köztulajdonba vételt, mint a gyártulajdonosok. Erre azonban cikkében nemigen hoz fel bizonyítékot, csak arra utal, hogy egyes gyűjtők azt feltételezték, a műkincsek legalább biztonságban lesznek a Szépművészeti Múzeum raktáraiban. Passuth arra is rámutatott, hogy a műkincsek köztulajdonba vétele, legalábbis az elképzelések szintjén, már a Tanácsköztársaságot megelőzően, Károlyi kormányzásának idején is felmerült, és olyan művészettörténészek beszéltek róla, mint Pogány Károly, Frigyes Antal és mások.**

Mindazonáltal úgy tűnik, hogy akadtak, akik egyértelműen nem kívántak lemondani műkincseikről. 1969-ben Lukács György, aki 1919-ben a kulturális ügyekkel foglalkozó népbiztos volt, a következőt állapította meg:

Ha jól emlékszem, az a Brueghel-kép, amely ma is látható a Szépművészeti Múzeumban, valamelyik Batthyány grófé volt. Amikor a kastélyban a műkincseket összegyűjtötték, ez a kép eltűnt. A mi bizottságunk rögtön

* A katalógus címe megegyezik a kiállítás címével, szerzőként pedig egyszerűen a Műkincseket Szocializáló Bizottság jegyzi.

** Passuth Krisztina: A köztulajdonba vett műkincsek kiállítása 1919-ben. *Művészet*, III. évf. 8. (1962), 12–13.

azt kérdezte, hol a Brueghel-kép, és addig kopogtatták a falakat, míg megtalálták a befalazott képet.*

Másrészt viszont akadnak források, amelyek szerint egyes gyűjtők kifejezetten örömmel adták gyűjteményüket köztulajdonba. Visszaemlékezéseiben a művészetrajongó Kelen Jolán, egykori tanár, aki 1919-ben a Közoktatási és Kulturális Népbiztosság Gyermekszociális Osztályát vezette, felidézi, hogy Rippl-Rónai Ödön, a híres festő öcsce egy életen át gyűjtött műkincseit „a proletár államnak adományozta”, mondván: „Nincs jogom a négy fal közé zárni azt, amit az egész emberiség számára alkottak.” Mikor Kelen Jolán megkérdezte, hogy nem fog-e hiányozni neki a sok szeretett, megszokott szépség, mikor hazamegy, Rippl-Rónai Ödön így válaszolt: „Bármikor láthatom őket a múzeumban.”**

Kelen részt vett a megnyitón, és a kiállítást – amint publikált emlékirataiban megírja – figyelemre méltónak

* Idézi Fekete és Karádi (1981), 96. 1919-ben Lukács fontos alakja volt a művészet világának, és gyakran feltűnik ebben a könyvben. 1885-ben született, vagyonos zsidó családban. Apja szegény, vidéki környezetből indult, de 1906-ban már bankigazgató volt. Az első világháború előtt Lukácsra olyan gondolkodók voltak hatással, mint Georg Simmel és Max Weber. Németországban tervezett egyetemi karriert, ahol sokat tartózkodott. A háború alatt Budapesten a Vasárnapi Kör egyik vezetője volt – ez az értelmiségi csoportosulás irodalomról és filozófiáról vitatkozott, és olyan rendezvényeket támogatott, amelyeken a zenei és irodalmi avantgárd képviselői is megjelenhettek. A háború radikalizálta Lukácsot, aki – némi hezitálás és önmarcangolás után – 1918 decemberének közepén belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, ahol hamarosan fontos figura lett, mikor 1919 februárjában Kun Bélát más vezetőkkel együtt letartóztatták, és egy időre börtönbe zárták.

** Kelen Jolán visszaemlékezései. Kézirat a PTI Levéltárában. PIL 867. f. K-48, 10.

és csodálatosnak találta. Ugyanez az érzés hallatszik ki kiadatlan memoárjaiból is, ám ott érdekes módon azt is hozzáteszi, hogy véleménye szerint a gazdag nemesektől elkobzott műkincsek nem sok értéket képviseltek, nagyrészt ócska olajfestményekből, vadászjelenetekből, kutyák és lovak „portréiból” álltak, és az igazán értékes dolgok a pénzügyi arisztokrácia villáinak vaskos páncélszekrényeiből kerültek elő.*

A kiállítás lelkes látogatója volt Szilágyi Jolán is, aki maga is művész volt, és örömmel állapította meg, hogy a kiállítás annak a szimbóluma, hogy „a kultúra és a művészet a dolgozó népért van”. Szilágyit elkíserte férje, Szamuely Tibor is, akit a vezetés egyik legkeményvonalasabb tagjának tartottak. Talán tudat alatt éppen ezért volt Szamuely kedvence az egyik El Greco-kép, amely Ferdinando Niño de Guevara bíborost, Spanyolország XVII. század eleji Nagy Inkvizitorát ábrázolja.**

A kiállítást hivatalosan június 14-én délután nyitotta meg Lukács György népbiztos. Sok évvel később, 1968-ban két történésszel beszélgetve Lukács visszaemlékezett a kiállításra és a megnyitóra. Lukács elmondja, hogy művészettörténészek segítségével számba vették az összes fontos magyarországi magángyűjteményt, és nem sokkal később már az összes nagy műkincs az állam tulajdonába került. Mikor a megnyitó beszédéről kérdezték, elmondta, hogy miként hangsúlyozta a szocializálás egyik alapelvét: „A mi feladatunk volt mindent, ami művészettörténetileg értékes, összegyűjteni, tekintet nélkül az irányzatokra, azért, hogy ez az állam kezében legyen. Az irányzatok

* Ugyanott.

** Szilágyi (1966), 103.

sorsa a proletariátus kulturális színvonalától fog függni. Valamikor el fogunk jutni oda, hogy a proletariátus maga tudja megmondani, mi az az örökség, amit vállal, és mi az az örökség, amit nem.” Lukács a továbbiakban elmondta, hogy ezzel azt kívánta hangsúlyozni, hogy a proletárdiktatúra egyetlen irányzatot sem tekintett hivatalosnak.*

Egy 1971-ben készült, filmre vett interjúbán Lukács újra visszatért erre a témára, és kiemelte a művészettörténészek 1919-es szerepét.

Nagy szerepük volt, bennük radikalizmus és szakértelem egyesült, úgyhogy meg tudták valósítani a műkincsek szocializálását, amit mi aztán a diktatúra kulturális politikájába oly értelemben vettünk be, ahogy én a szocializált műkincsek kiállításának a megnyitóján mondtam: nem tettünk mást, mint hogy minden nagy értékű művészi alkotást állami, vagyis proletártulajdonba vettünk, és el fog jönni az idő, mikor a proletariátus meg tudja majd mondani, mint tekint a magáénak és mit nem.**

Kelen Jolán szerint úgy volt, hogy Kun Béla is beszélni fog a megnyitón. Kelen szerint fel is szólalt, de mindössze annyit mondott: „Szeretném már látni, hogy a gyárakat is így szocializálják!” Kelen úgy gondolta, Kunnak igaza van, de amit mondott, mégsem volt az alkalomhoz illő.

* Lukács (1987), 546. Lukács emlékei a beszédéről megfelelnek annak, ahogy a következő napon a *Pester Lloyd* beszámolt a megnyitóról. A tudósítást lásd ugyanott, 225. old.

** Fekete és Karádi (1981), 105. Úgy tűnik, az ünnepelt marxista filozófusnak meglehetősen optimista (vagy talán naiv?) képe volt a munkásosztály és a (legalábbis névleg szocialista) állam viszonyáról.

Másfél hónapra rá, mikor már összeomlóban volt a Tanácsköztársaság, Kelen összefutott egy barátjával, a művészettörténész Kenczler Hugóval, aki a műkincsek szocializálását végző bizottság elnöke volt. Kenczler egy kis Rembrandt-képet hurcolt magával, amit hazavitt. „Egész éjjel nem tudtam aludni – mondta. – Megállás nélkül ezt a csodát bámultam. Beragyogta a szobámat. El tudod képzelni ezt a boldogságot?” Kelen megkérdezte Kenczlert, hogy mi a szándéka a képpel. „Visszaviszem a múzeumba. Ne tapadjon semmiféle szennyfolt a Tanácsköztársaság munkásainak kezéhez” – válaszolta a férfi.*

* A Kunról és Kenczlerről szóló történeteket lásd Kelen (1976), 148.

ÖTÖDIK FEJEZET

Viták a kultúráról

Kassák Lajos e kötet több fejezetében is felbukkan. Számos ügybe vetette bele magát a Tanácsköztársaság idején, a legkülönbébb, művészettel kapcsolatos területeken. Éppen ezért Kassákot – ez benne az igazán izgalmas – nehéz lenne egyetlen kategóriába besorolni.

Kassák 1887-ben Érsekújváron született (ma Nové Zámky, Szlovákia). Apja szlovák patikussegéd, anyja magyar mosónő volt. Általános iskolai tanulmányait félbehagyva lakatosinasnak állt. Győrben és Budapesten dolgozott vasmunkásként, időnként sztrájkok szervezésében is részt vett. 1909-ben európai utazásra indult, részben gyalog járta be Ausztriát, Németországot, Belgiumot és Franciaországot. Magyarországra hazatérve megírta úti élményeit, bemutatta az embereket, akikkel a társadalom peremén találkozott. Lázongó, anarchisztikus világgépét élete jelentős részében megtartotta.

1915 novemberében Kassák *A Tett* címen folyóiratot indított, hogy az avantgárdnak fórumot adjon. A lap háborúellenes volt, és 1916 októberében a magyar hatóságok betiltották. Kassák szinte azonnal új folyóiratot indított, a hasonló elveket követő, bár egy kissé „művésziesebb”

MA című lapot. Ez utóbbinak is meglehetősen hányatott, bár némileg hosszabb karrier jutott. A MA irodalmi és képzőművészeti folyóirat volt, novellákat, verseket, irodalom- és színikritikákat, képeket és kiállításokról szóló beszámolókat közölt. Kiadót és galériát is működtetett. Ezeken túl a MA körül csoportosuló kör részt vett irodalmi események, előadások és koncertek szervezésében is. 1917 nyarán még egy színészképző szabadiskolát is indítottak a drámaíró, kritikus Mácsa János vezetésével. Az 1918. októberi őszirozsás forradalom után a MA egyre több kritikai jellegű cikket közölt a művészet társadalmi szerepéről, és minden tevékenységében hangsúlyossá vált a társadalmi változások követelése.

Kassák mind politikai, mind művészi szempontból mindig radikálisan internacionalista maradt – Zwickl András művészettörténész egyenesen „a huszadik századi nemzetközi modernizmus egyik legkiemelkedőbb képviselőjének” nevezte.* Talán elkerülhetetlen is volt, hogy 1919-ben összetűzésbe kerüljön a politikai hatalommal és a bevett kulturális körökkel, akárcsak az ortodox baloldali politikai vezetőkkel.

Kassák támogatta a Tanácsköztársaságot, részt vett a kulturális népbiztosság munkájában, ám annak nem egy aspektusát gyanakvással szemlélte. A különbségek jól láthatók abban, ahogy Kassák már hónapokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt fogalmazott 1918 novemberében, *Kiáltvány a művészetért!* című írásában. Érdeemes ebből idézni, hiszen jól mutatja Kassák erőteljes, bombasztikus stílusát – ami egyeseket kétségkívül vonz, másokat inkább

* Mansbach és mások (1991), 232.

eltántorít –, és egyben előrevetíti a későbbi nézeteltéréseket is.*

Hallgassátok meg egyenesbe kiáltásunkat a káoszról. Az élet bolondul. Ami volt, az már nincs, de vigyázzatok, mert ami még nincs: a jelen két balkezeiben a voltat ácsolhatja fölénk... A kis diák, a megpúposodott munkás, az átlótt tüdejű katona fejéből fáklyáz a tudatos állásfoglalás, s csak ti táncoltok a legkönnyebb muzsikára, csak ti bőgtök alkalmazkodást, akik művészeknek fészengitek magatokat!

Kassák azt állítja, hogy Petőfi óta kizárólag a MA körű csoportosuló művészek tudtak teljes érettségükben kivirágogni. Csakis ők szálltak szembe „a döntő részességgel”, ami a háborúhoz vezetett.

...mi szomorúságunkhoz öleltük alkotó testvéreinket az egész süllyedő világból. A bitang osztályuralom cenzora megfojtott bennünket szentkölyök korunkban. Minket, az akadémiáktól elszabadult művészeket, és statisztáltak hozzá a „művészek”. De feltámadtunk, mert vér a vérünk a tömegével, akié a holnap, amit mi kívántatunk vele mindhalálig.

Ezután a jövőbeli feszültségeket jósolja meg.

Valljuk, hogy a művészet semmiféle osztályhoz vagy párthoz le nem kötődhetik! Mert minden érdekcsoport

* Kassák Lajos: Kiáltvány a művészetért!, MA, első különszám (1918 november).

egy bizonyos ponton túl vaksággal megvert, minden előrevetett program paragrafusokba kötött törvény... A mi sorsunk a soha meg nem elégedés!... Szocializmusunk megnyilatkozási formája a művészet. Túldobottan minden politikai párton és gazdasági osztályérdeken – mi a megkötetlen kívánczóság rugóit feszítjük életre... Hívásunknak nem a szórakoztatást, hanem a tetterre izgatót valljuk... A mi művészetünk az egybeérés anarchiája... Mert éljen az anarchia, ahol még nem született meg az előbbrejutás rendje! Mert dögöljön az az új forma, amely csak azért új, hogy a régi lényegét takargassa!

Végül a hiperbolák után néhány jóval prózaibb követelés sorakozik. Az első a művészek, festők, szobrászok, színészek és írók nevében egyszerűen annyi, hogy meghallják a hangjukat. A második, hogy a kultuszminisztérium helyett – „amelynek egy új társadalmi rendszerbe semmi értelmi és hasznossági létjogosultsága nincs” – új, művészeti minisztériumra van szükség a közoktatási minisztérium mellett, amelynek célja a művészet morális és anyagi támogatása kell hogy legyen. Nos, ez nem kifejezetten forradalmi követelés! De ez még csak a kezdet volt.

Egy hónappal a fenti kiáltvány után Kassák újabb cikket írt, *Tovább a magunk útján* címen.* Ebben így panaszkodott: „Nálunk a forradalom meghalt, még mielőtt teremtető erővé teljesedhetett, mert a proletariátus, mint az egyetlen forradalmi elem előkészített akarata nélkül nem volt meg a gyökeret fogó talaja.”

* Tovább a magunk útján. MA, III. évf. 12. (1918. december 20.), 138–139.

Kassák a Károlyi-kormány egyik fő erejét, a szociáldemokrata pártot kárhoztatta, amiért megalkuvó szellemben működött, és arra biztatta a tömegeket, hogy szakítsanak ezzel a párttal – valójában a saját pártjukkal. Ebben a cikkben nem voltak konkrét követelések, de hangsúlyosan jelent meg „az új művészet” szerepe. És Kassák ismét előrevetítette a jövőbeni feszültségek lehetőségét. „Szocialista művészetet akarunk – írta –, de újra kihangsúlyozzuk, hogy minden külső parancsokhoz alkalmazkodás nélkül.”

1919 januárjában a MA Szélpál Árpád egy cikkét közölte – az írás a meglehetősen egyértelmű és provokatív *Forradalmi művészet vagy pártművészet* címet kapta.* Szélpál szerint: „Művészet: az intuíció által megsejtett kozmoszbahelyezkedés, illetőleg annak szintetizált megérzéskítése”. A forradalmi művészet, mikor mindez a létező világlátás megváltoztatását, a világnézetek állandó fejlesztését, újragondolását célozza. Ezzel szemben a pártművészet esetén „a szintézis alapja egy pártba konzervált program megvalósítására irányuló akarat”. Ez igazán pontos megfigyelés volt abban az időben, és megjósolta, hogy a magukat forradalminak tekintő pártok miként viselkednek a hatalom megragadása előtt és azt követően.

Szélpál hangsúlyozza, hogy az igazi művész sosem lehet elégedett, folyton kutatnia kell, „a soha meg nem elégedés, a folytonos keresés jellemzi, a harc önmagával, problémákkal, és a szabályokba konzervált programok ellen”.

A következő hónapban újabb „kiáltvány” született, Kassák egy február 20-án tartott beszéde, amit azonban a MA csak később, már a Tanácsköztársaság kikiáltása után,

* Forradalmi művészet vagy pártművészet. MA, IV. évf. 1., (1919. január 26.)

az áprilisi számban közölt.* A beszéd apropója a budapesti aktivisták csoportjának megalakulása volt. Kassák alapvetően „közvetlen cselekvésként” definiálta az aktivizmust, de azután így folytatta: „Én szeretném bővebb és átfogóbb jelentőséggel az elnyomott emberek, a csupán önmaga erejével megváltható nép spontán és végtelen forradalmi életvitelének magyarázni. Ezen a szélesen elgondolt fundamentumon alakult meg a budapesti aktivisták csoportja és ezzel a célirányossággal akarja tovább indítani mozgalmát a minden kormányformát és pártidiktatúrát elemészto individuális forradalomért.”

Érdekes módon ez az anarchista ihletettségu felütés a szövegben később klasszikusabb marxista frazeológiával elegyedik, amitől Kassák elképzelései szinte az 1960-as évek utópizmusát és az újbaldali ideológiákat vetítik előre. A szöveg néhány gondolata mindemelltt teljesen hagyományos. „A világ megváltása tehát kétségtelenül a fellázadt proletariátus erejére vár”, írja, és még azt is elfogadja, hogy a forradalom „első produktív eredménye” a proletárdiktatúra lesz, de – meglehet, paradox módon – ezt azzal egészíti ki, hogy ők harcosan elleneznek bármiféle diktatúrát.

Ezek után Kassák visszatér az anarchista és liberter hangvételhez: „A pártok forradalma még nem a nagy, univerzális élet megkívánásának forradalma... az élet érdemessége a pártok spekulatív forradalmán túl tehát a létezés végnélküliségében van.” Hogy Kassák marxista volt-e, és ha igen, milyen mértékben, vitatható. Az eléggé egyértelműnek látszik, hogy nem volt bolsevik, nem fogadta el a párt vezető szerepéről szóló lenini tézist. Nem meglepő hát, hogy attól függetlenül is szembekerült az

* Aktivizmus. MA, IV. évf. 4., (1919. április 10.), 46–51.

1919-es magyar bolsevikokkal, hogy milyen véleménykülönbségek voltak köztük magával a művészettel kapcsolatban.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után Kassáknak az egész dologgal kapcsolatban kétségei voltak. Arra emlékeztette munkatársait, hogy a kommunisták milyen hevesen támadták a szociáldemokratákat, amiért miniszteri posztokat fogadtak el Károlyi polgári kormányában, és ezek után íme, ők maguk lépnek szövetségre a szociáldemokratákkal. Kun Béla és követői gondolkodás nélkül átvállaltak egy csődbe jutott kormányt. Nem meghódították, hanem ajándékba kapták, hiszen rajtuk kívül senki sem akart élni ezzel a „hatalommal”.

„Úgy látom – fordult Kassák elvtársaihoz –, hogy abban a pillanatban, mikor a kommunista vezetők paktumot kötöttek a szociáldemokratákkal, félredobták a saját programjukat, és ezzel mintha eleve megásták volna ennek a forradalomnak a sírját. A kommunista párt még nem készült föl arra, hogy a hatalmat egyedül birtokolni tudná, s ez egyben azt jelenti, hogy a szociáldemokraták az erősebbek. Hogyan fog megalakulni az új kormány? A szociáldemokratákkal vegyesen, s ez a felemás alakulat lehangol engem, és végtelenül bizalmatlanná tesz. A kommunisták meggondolatlanul mohók voltak. Meg kellett volna várniok, hogy a szociáldemokraták köréből alakuljon meg az új kormány, s hogy a kormány intézkedései ellenére a munkásság kiszabadítsa őket a börtönből. Úgy érzem, ez a forradalom nagyon is olcsó mulatság, és hiába a paktum a vezetők között, a munkásság testvérharca ezzel nincs elintézve.”*

* Kassák (1983), 497.

Kassák körén belül is voltak nézeteltérések erről, és hogy vajon valóban a munkásosztály ragadta-e magához a hatalmat – amit Kassák elutasított. Ám kétségei ellenére a csoport március végére kidolgozott egy tervet, hogy mit szándékoznak tenni a jövőben, abban bízva, hogy tevékenységüket az új rezsim anyagilag is, máshogy is támogatni fogja. A terv meglehetősen ambiciózus volt: magyar nyelvű és magyarra fordított külföldi szövegek kiadása, művészeti szemináriumok szervezése, színházi, zenei és táncművészeti propagandarendezvények, könyvkiadás.*

A Tanácsköztársaság első napjaiban az is felmerült, hogy ne hagyjanak-e fel a MA szerkesztésével, hogy a csoport tevékenységét a párt irányítása alá helyezze. Kassák ezt is ellenezte, és az volt a véleménye, hogy folytassák addigi munkájukat.** A MA státusza a Tanácsköztársaság idején számos vitára adott okot, sőt ezek a rezsim bukása után is folytatódtak. Kassák egyértelműen nem tekintette a folyóiratot az új állam vagy a kommunisták és a szociáldemokraták összeolvadásával létrejött új párt szócsövének. Ugyanakkor az újság hangvétele azt sugallta, hogy miközben ha kritikusan is, de támogatják a Tanácsköztársaságot, csupán Kassák és munkatársai tudják pontosan, hogy mit is jelent a forradalmi művészet, sőt valójában azt is, hogy mit jelent maga a forradalom.*** Ez a hozzáállás és függetlenség egyértelműen bosszantotta az új rezsimet. Talán ez volt az oka, hogy egy adott ponton – legalábbis

* A MA művészcsoport munkaterve. Közli Csaplár (1987), 150–152.

** Kassák (1983), 498.

*** Azt az érzést, hogy a MA köre szerint az ő nézeteiknek kellene hivatalossá válnia, jól mutatják az egyik szerkesztő, a festőművész Uitz Béla gondolatai, amelyeket az előző fejezetben már említett *Diktatúra kell!* című cikkében fejtett ki.

ahogy Kassák utólag értelmezte a történeteket – a hatóságok megpróbálták átvenni a hatalmat a MA felett.*

Kassákot egy délután felhívta Révai József, aki akkor a *Vörös Újság* segédszerkesztője volt. „Kassák elvtárs, határozatot hoztunk arra vonatkozólag, hogy a MÁt a Tanácsköztársaság irodalmi lapjává minősítjük” – kezdte.

Kassák nem egészen értette, miről van szó. Persze, volt egy sanda gyanúja, de azt akarta, hogy Révai mondja ki a lényegét. Ezért nyíltan rákérdezett: „Meg akarják változtatni a lap tendenciáját, szerkesztési módját? Vagy mire gondolnak pontosan?”

„Arról van szó, hogy a MA a Tanácsköztársaság hivatalos irodalmi lapja lesz. Szerkesztőbizottság fogja szerkeszteni, de maga megmarad ennek a bizottságnak az élén” – válaszolta Révai. Kassák erre azt felelte, sejtette, hogy nagyjából erre gondoltak, de ő a maga részéről lemond a megtiszteltetésről, és csakis akkor hajlandó a lapot tovább szerkeszteni, ha az az addigi szerkesztők kezében marad. Hozzátette még, hogy „a kedves Révai elvtárs” nagyon is jól tudja, mit tart ő „a szerkesztői bizottságokról”.

A válasz kemény volt. Révai nyomást akart gyakorolni Kassákra, és a Tanácsköztársaság nevében kiabálva követelődött: „Ellene akar szegülni a határozatnak?” „Ezt nem mondtam – válaszolta Kassák. – Csak nem tudom vállalni azt a szerepet, amit kiosztottak rám... Köszönöm, nem akarok hivatalos szerkesztő lenni. A lapot szüntessék meg, vagy vegyék el tőlem, ehhez megvan a módjuk, de szerkeszteni csak akkor fogom, ha meghagyják a mai keretei között.”

* Kassák (1983), 520–521.

Akkor a beszélgetés ezzel véget ért. Ám ennek dacára sokan úgy vélték, hogy a MA már eleve egyfajta hivatalos szócsóként működött, talán pusztán azért, mert forradalminak tekintette magát. Április 15-én *Az Ember* című szociáldemokrata hetilapban Kéri Pál bírálta a hivatalos irodalompolitikát, és kemény kritikával illette Lukácsot és másokat, amiért túlzottan kedveznek a MÁnak és körének, amely Kéri szerint tehetségtelen, zavaros fejű, kispolgári alakokból állt.*

Másnap a *Vörös Újság* „Kommunista kultúra” rovatában Kérit támadó cikk jelent meg „Letörni a kultúr-ellenforradalmat!” címen.** Ugyanazon a napon Göndör Ferenc, *Az Ember* szerkesztője is bekapcsolódott a csetepatéba, megvédte Kérit, és a MA körét támadta a *Népszava* hasábjain. Cikkének címe az volt: „Kik akarják diktálni a proletárirodalmat?”*** Végül Lukács György kulturális népbiztos egyszer s mindenkorra leszögezte, hogy a MA nem a Tanácsköztársaság hivatalos lapja. „A MA folyóirat nem a Közoktatásügyi Népbiztosság hivatalos orgánuma, és nem is lesz az” – kezdődött a viszonylag terjedelmes állásfoglalás.

A Közoktatásügyi Népbiztos semmiféle iránynak vagy pártnak irodalmát hivatalosan támogatni nem fogja. A kommunista kultúrprogram csak jó és rossz irodalmat különböztet meg, és nem hajlandó sem Shakespeare-t, sem Goethét félredobni azon a címen, hogy

* Mácal, *Az Ember*, 1919. április 16., 7.

** Letörni a kultúr-ellenforradalmat!, *Vörös Újság*, 1919. április 16., 7.

*** Kik akarják diktálni a proletárirodalmat?, *Népszava*, 1919. április 16. 7.

nem voltak szocialista írók. De nem hajlandó arra sem, hogy szocializmus címen ráeressze a dilettantizmust a művészetre. A kommunista kultúrprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művészetet juttassa a proletariátusnak, és nem fogja engedni, hogy politikai eszközzé rontott vezércikk-poézissel pusztítsák ízlését. A politika csak eszköz, a kultúra a cél.*

AZ EREDETILEG KÖZOKTATÁSÜGYI NÉPBIZTOSHELYETTESNEK KINEVEZETT LUKÁCS GYÖRGY (BALRA) A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MŰVÉSZETI ÉLETÉNEK EGYIK LEGBEFOLYÁSOSABB ALAKJA VOLT. A FÜGGETLEN RADIKÁLIS AKTIVISTA KASSÁK LAJOS (JOBBRA) 1919-BEN A MŰVÉSZET TÖBBFÉLE ÁGÁBAN IS HANGSÚLYOSAN JELEN VOLT. NÉZETEI MIATT SOKSZOR ÖSSZEKÜLÖNBÖZÖTT LUKÁCCSAL (FOTÓ: FORTEPAN/BAUER SÁNDOR – MTI/HÁAR FERENC)

Az egyesült párt vezetése végül Lukács mögött sorakozott fel, és néhány hétre felfüggesztették Az Ember megjelenését, mivel a lap személyeskedve támadta a népbiztost.**

* Felvilágosításul, *Vörös Újság*, 1919. április 18., 4.

** József (1967), 72.

Sok évvel később Lukács hasonlóan vélekedett. Egy 1971-ben felvett interjúban azt állította, hogy Kassák „mindig arra törekedett, hogy ő legyen a kommün hivatalos költője. Ez ellen én mindig tiltakoztam. Szerintem a kommünnek nem kell hivatalos költő, minden irányzat, amely eltűrhető a kommunizmusban, írjon szabadon, és érvényesüljön az az ideológia, amely érvényesülni tud. Másrészt mindig megvédtem Kassákékat, amikor a szocdemek és a szakszervezeti bürokrácia kampányt indított ellenük, és el akarta nyomni őket. Elnyomni nem hagytam őket, de nem tűrtem, hogy hivatalos művészek legyenek...”*

Ahogy az előző fejezetben, a köztulajdonba vett műkincsek hatalmas kiállításával kapcsolatban már szó esett róla, valamint a filmmel, a színházakkal és az írókkal foglalkozó fejezetekben még elő fog kerülni, a Kommün, Lukács elképzeléseivel összhangban, meglehetősen semleges hivatalos vonalat alakított ki a különféle művészeti irányzatokról, de azért érdemes figyelni Lukács megjegyzésére: minden véleménynek szabadság dukál, ami „tolerálható a kommunizmusban”. De ki határozza meg, hogy ez mit jelent?**. Végül az 1919-es Kommün nem tartott elég ideig hozzá, hogy teljesen kiderüljön, mit tolerált volna, és mit nem.

* Lukács (1989), 159–60

** Az embernek könnyen eszébe jut Lewis Carroll ravasz fordulata az *Alice Tükkörországban* lapjairól:

„– Ha én használok egy szót – mondta Dingidungi megrovó hangsúlyal –, akkor az azt jelenti, amit én akarok, sem többet, sem kevesebbet!
– Az a kérdés – hitetlenkedett Alice –, vajon engedelmesskednek-e a szavak.

– Az a kérdés – így Dingidungi –, ki az úr és kész.”
(Révbíró Tamás fordítása)

Lukácshoz és Kassákhoz visszatérve, Lukács beismerte, hogy „valószínűleg Kassák éppen úgy utált engem, mint én utáltam Kassákot”.* Lukács emlékei szerint erre megvoltak a saját okai. Nem tetszett neki Kassák költészete, és egyáltalán nem tetszett neki a pártoktól való elhatárolódás, amit Kassák forradalminak nevezett. Még egy olyan esetet is felidézett, amikor Kassák kifejezetten kihozta őt a sodrából.

Emlékirataiban Kassák is megerősíti, hogy egy ízben Lukács hevesen arról győzködte őt, hogy a kulturális aktivistáknak, köztük magának Kassáknak is, kötelességük lenne a fronton harcolni a Tanácsköztársaságért. Kassák ezzel egyáltalán nem értett egyet, és kifejtette, hogy az ő és a hozzá hasonlók feladata éppen az, hogy a hátszágban maradvá használják fel tehetségüket. Kassák szerint ekkor a feldühödött Lukács egy pisztolyt rántott elő a zsebéből, és a közöttük lévő asztalra csapta, miközben arca egészen eltorzult a haragtól. Ugyanakkor Kassák úgy érezte, hogy az eset inkább nevetséges volt, mint ijesztő. Mindazonáltal nem jutottak egyetértésre, és megmaradt közöttük a feszültség.**

Lukács interjújában tagadta, amit Kassák írt, és „osztobaságnak” nevezte, hogy revolverrel akarta volna őt a frontra kényszeríteni. Azután hozzáteszi:

...ha Kassák véletlenül kinn lett volna a fronton mint politikai megbízott, és az én területemen lett volna, én hazaküldöm akkor... Amikor én kimentem a frontra – erre mint tényre hivatkozhatom –, akkor a front tele

* Lukács (1989), 159.

** Kassák (1983) 598–599.

volt ilyen ultralinks kommunistákkal. Ezeket én kivétel nélkül hazaküldtem, nem volt rájuk szükségem. Én a magam alárendeltjeit azokból a tisztességes kommunista munkásokból válogattam ki, akik a hadseregben voltak.*

Lukács valóban töltött némi időt a fronton politikai komisszárként, és megjegyzéséből úgy tűnik, biztosra vette, hogy ott Kassák felettese lett volna, parancsokat adhatott volna neki, még akkor is, ha mind a ketten politikai komisszárok lettek volna. Nyilvánvaló, hogy a fronton Lukács habozás nélkül nyúlt sokkal durvább eszközökhöz, mint hogy hazaküldjön valakit, akár olyanokhoz is, mint a Vörös Hadseregből dezertálók kivégzése a fegyelem megszilárdítása érdekében. „A háborúban a szökevényeket és árulókat le kell lőni” – mondta Crystal Eastmannek 1919-ben.** Sok évvel később, az 1971-es interjúban hasonló véleményen volt: „...összehívtam egy rendkívüli hadbírószágot, és ennek az elszaladt zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren főbe lövtem. Ezzel a rend ott nagyjából helyreállt...”***

De vajon a Kassákkal való affér – amelyben, visszaemlékezőtől függően, Lukács revolvere is szerepet kapott – aprócska, nem különösebben aggasztó nézeteltérés volt, vagy komolyabb ellentéteket jelzett? Kassák és Lukács sokban különböztek, de sokban hasonlítottak is egymásra – ez pedig a politikai konfliktusok jól ismert receptje. Egyikük szegénységbe született, a másik egy gazdag bankár fia. Mindkettő outsiderként élt, ám míg Lukács otthonosan mozgott az egyetemi és értelmiségi körökben,

* Lukács (1989), 157–58.

** Lukács (1987), 261.

*** Lukács (1989), 165.

addig Kassák önmagát képezte. Mindketten szükségesnek gondolták a forradalmat, de mást és mást gondoltak arról, hogy mi a forradalom, és hogyan lehet elérni. 1919-re Lukács „pártember” lett, míg Kassák alapvetően radikálisan párton kívüli aktivista maradt. Mindkettőjüket szenvedélyesen érdekelte a politika és a kultúra, és igen határozott nézeteik voltak e kérdésekben, de nézeteik eltérőek voltak. Mindketten egyfajta öntudatos dogmatizmussal védelmezték álláspontjukat. A közöttük lévő feszültségek ha nem is elkerülhetetlenek, de mindenképpen érthetőek voltak.*

A fenti történetnél jóval közismertebb, gyakran hivatkozott összetűzés alakult ki Kassák levele miatt, amit „a művészet nevében” Kun Bélának írt. Ezt Kun Béla egy megjegyzése váltotta ki a Magyarországi Szocialista Párt júniusi országos kongresszusán, amely az egyesült párt első kongresszusa volt. A második napon, június 13-án tartott beszédében Kun néhány mondatban arról beszélt, hogy a munkásoknak új szellemi életet és kultúrát kell teremteniük, és leszögezte, hogy ezt nem a MA képviseli, amelyet „a burzsoá dekadencia termékeként” jellemzett.**

Kun rövid, de vitriolos megjegyzése azért is furcsa volt, mert ő maga csak igen ritkán nyilatkozott meg kulturális kérdésekben, már csak azért is, mert leginkább a

* David Kettler (1971., 92.) egy levelet idéz, amelyet 1962-ben kapott Polányi (Duczynska) Ilonától, aki azt állítja: „Kassák az irodalomban avantgárd volt; Lukácsot a legvadabb túlzással sem nevezhetjük olyasvalakinek, aki kedvelte (vagy akár csak megértette) volna a modernizmust az irodalomban... Ráadásul, Kassák a tömegekből, a munkáosztályból jött, és komoly vonzereje volt a munkásokra; Lukács nemigen vonzotta a munkásokat, nem tudtak mit kezdeni vele... a két ember két külön pólus volt.”

** *Vörös Újság*, 1919. június 14., 5.

katonai helyzettel és a nemzetközi viszonyokkal foglalkozott. Kun életrajzírója, Borsányi György inkább úgy véli, hogy általában véve jószándékúan közeledett a különféle irodalmárokhoz, sőt akár „nagyon toleráns” is tudott lenni. Egyedül Kassákkal különbözött össze nyilvánosan az irodalompolitika terén.* Akárhogyan is, Kassák heves vitáirattal reagált Kun megjegyzésére, amely megjelent a MA június 15-i számában, de különlenyomatként is terjesztették.

Kunnak írott tiszteletteljes hangnemű, ám igen határozott válaszában Kassák először a MA történetéről ír, hogy miként foglalt állást a háború ellen a lap elődje, *A Tett*, hogy abban miként kritizálták a szociáldemokrata és polgári írókat, és hogy mindezért milyen gyorsan be is tiltották. Azt is hangsúlyozza Kassák, hogy 1919. március 21-e előtt a MA sem volt elfogadott a polgári társadalomban.

Utána azt hangsúlyozza, hogy csoportja üdvözölte a kommunista forradalmat, és futólag megjegyzi, hogy mikor Kun még Oroszországban ügködött, ő és társai már a kommunizmusért agitáltak. A Károlyi-kormány első napján kommunista szovjetköztársaság alakítására hívtak fel, és a MA által inspirált aktivisták közül sok személyesen üdvözölte Kunt, mikor Oroszországból hazatért. Ezt követően Kassák újra leszögezi a MA álláspontját, „világnézetünk dinamikájának minden pártérdekhez való megköthetlenségét... mert minden pártpolitikán, nemzeti és faji ideológián túl... indítottuk el harcunkat.”

* Borsányi (1979), 186. Mindazonáltal nem ez volt az első alkalom, hogy Kun és Kassák összevitatkoztak. Már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt szemtől szembe is összevesztek azon, hogy Kassák távolságot akart tartani a kommunista párttól. Lásd Kassák (1983), 472–473.

A MA internacionalista és forradalmi érdemeit hangsúlyozandó, Kassák ezután felhívja Kun figyelmét egy sor ismert radikálisra, akik velük „egyazon művészetet csinálnak”, sőt néhányuknak az aktuális számban is megjelent írása. A példák között szerepel a francia Henri Gilbeaux, Franz Pfemfert, a berlini *Die Aktion* szerkesztője, a cseh Ottokar Brezina, Alekszej Remizov orosz futurista író, Romain Rolland, Franz Mehring vagy Anatolij Lunacsarszkij, aki akkor és még sok éven át szovjet kulturális népbiztos volt. Kassák külön hangsúlyozza „az új művészet plakátba állításának” támogatását Lunacsarszkij részéről, „akit mégsem lehet talán dekadens burzsoának degradálni”. A szöveg vége felé Kassák éles, bár a felszínen roppant udvarias megállapítást tesz.

Önt mint politikust a legnagyobbak közül valónak tisztelem, de engedje meg, hogy kétségeim legyenek művészeti felkészültsége iránt. Ezen a ponton mi, akiknek politikai nézeteink, helyesebben világszemléletünk a proletariátus felszabadítása szempontjából semmiféle váddal nem illethetők... mesterségünk fölött a kritikára tehát elsősorban vagyunk hivatottak.*

Az incidensről Borsányi György Kun-monográfiájának 1993-as angol nyelvű kiadásában megjegyzi:

Az ifjabb nemzedékek talán elcsodálkoznak rajta: vajon miféle kommunista ország az, ahol egy író egy általa legálisan publikált pamfletben nekitámadhat a „pártál-

* Levél Kun Bélához a művészet nevében. *MA*, IV. évf. 7. (1919. június 15.), 146–148.

lam” első emberének, és utána megtarthatja hivatalát? Ez a kis epizód rávilágít, hogy mennyire más etikát és normákat követtek az 1919-es, mint az 1945 utáni kommunisták.*

Ez a megjegyzés egyszerre érdekes és különös. Először is, nincs benne Borsányi könyvének korábbi, magyar nyelvű kiadásában. Másodszor, maga Kassák azt állította, hogy a pamfletet illegálisan jelentette meg.** Azt nem fejtí ki, hogy miért történt így, de, amint azt látni fogjuk, hivatalosan megrótták érte. Harmadszor, még ha ez a „kis epizód” önmagában nem is alkalmas nagy következtetések levonására, de határozottan fontos, amit Borsányi az 1919-es és 1945 utáni hozzáállás különbségéről mond – hogy a sztálini Szovjetunióval adódó párhuzamról ne is beszéljünk. Ugyanakkor Borsányi nem említi, hogy Kassák Kunhoz írt levelének közlése után nem sokkal a Mát hatóságilag betiltották.

De valóban így történt? Kassák egyértelműen azt állítja sok évvel későbbi visszaemlékezéseiben, hogy a betiltásról a kormány hozott határozatot.*** Sokszor sokan leírták, hogy a MA betiltásának oka Kassák levele volt. Ugyanakkor Kassák arról is írt, hogy a levél megjelenése után hetekig semmi sem történt, és valóban: a MA következő száma július 1-jén rendben, láthatóan minden gond nélkül megjelent. Ám ugyanazon a napon Kassáknak hatósági megrovást kézbesítettek, amiért a különlenyomatot anélkül adta ki, hogy engedélyt kapott volna a nyomda,

* Borsányi (1993), 190.

** Kassák (1983), 595.

*** Ugyanott, 614.

vagy a papír felhasználására.* József Farkas megírta, hogy néhány nappal később Pogány József, aki akkor a kulturális népbiztosság egyik vezetője volt, kibocsátott egy rendeletet, amely a papírhiányra hivatkozva minden újságnak és folyóiratnak új engedélyezési eljárást írt elő, hogy megjelenhessenek, ám József úgy látta, semmi sem utal rá, hogy a MA ne kapta volna meg ezt az engedélyt.**

Ez alighanem igaz lehet, és valószínűleg a MA egyszer már jól jött ki egy korábbi papírmegszorításból, mikor május közepén egy sor lapot bezártak a papírhiányra hivatkozva. A május 15-i szám után a MA már havonta kétszer jelent meg az addigi egy helyett, és 35 oldalas terjedelmével a duplájára nőtt 1919 első négy hónapjának átlagos példányszámához képest. Ugyanakkor viszont a levél-affér vélhetően végképp Kassák és a lap ellen hangolta a népbiztosság vezető elvtársait. Tény, hogy a lap következő, nyolcadik száma, amely július közepén lett volna esedékes, már nem jelent meg.***

Egy 1919. július 8-án a hatóságnak írt levelében Kassák tudomásul vette, hogy a MA a papírkorlátozás miatt nem jelenhet meg. Azt kérte, hogy legalább azt a papírt felhasználhassák, amelyre már ki volt nyomva a MA fejléce, hiszen azt másra már úgysem lehetne használni.**** Kérése, úgy látszik, süket fülekre talált. Emlékirataiban azt is felidézi, hogy július közepére elkészült egy füzet

* Ennek szövegét lásd Csaplár (1987), 153.

** József (1984), 254. Pogányról és korábbi pályafutásáról lásd az *Egy második Bonaparte* című részt a hetedik fejezetben.

*** Sőt, egyáltalán nem jelent meg többé, legalábbis Magyarországon, de ennek oka a Tanácsköztársaság bukása volt. Később Kassák Bécsben, az emigrációja alatt újraindította a lapot.

**** A levelet lásd Csaplár (1987), 154.

az új művészetről, amit ki szeretett volna adni. A kefelevonatot bevitte a kulturális népbiztosságra. Pogány átfutotta a szöveget, majd összetépte, és a papírkosárba hajította a lapokat. „Többé egy sorukat sem szabad kiszedni és kinyomatni!”

„Ezzel a kategorikus kijelentéssel egyszer s mindenkorra elintézték bennünket” – írta Kassák.*

* Kassák (1983), 614–615.

HATODIK FEJEZET

A némafilm politikáról beszél

Gyakran előkerül az állítás, hogy a magyarországi filmipar 1919-es államosítása volt az első ilyen, politikailag motivált nacionalizálás. Ez talán meglepőnek tűnhet, hiszen a bolsevikok Oroszországban már 1917 novemberében hatalomra kerültek. Az állítás formálisan megfelel a valóságnak, hiszen Lenin rendelete az oroszországi filmipar államosításáról csak 1919 augusztusának végén, néhány nappal a Magyar Tanácsköztársaság bukása után látott napvilágot.

Hogy pontosan mikor került sor az államosításra Magyarországon, az attól függ, hogy mely eseményt tekintjük fordulópontnak, hiszen egy számos lépésből álló folyamatról beszélünk. Március 22-én, a Tanácsköztársaság kikiáltása után egy nappal, egy szombati estén a filmipar dolgozói nagygyűlést tartottak a belvárosi Royal Apolló mozi nagytermében. A szakma minden ágazata képviseltette magát – a forgatókönyvírók, az operatőrök, a rendezők, a színészek és színésznők és mások. A gyűlés résztvevői támogatták a mozivállalatok köztulajdonba vételéről szóló javaslatot, és egy direktóriumnak nevezett adminisztratív testületet választottak az iparág aktuális felügyeletére.

Idővel azonban a dolgok egyre komplikáltabbak lettek, mivel egy rakás különféle szervet hoztak létre a filmipar irányítására. Mindazonáltal ezt a nagygyűlést tekinthetjük a magyarországi államosítás kezdetének.

Az államosítás hivatalos aktusára április 8-án került sor, mikor a Forradalmi Kormányzótanács XLVIII. rendeletében kimondta, hogy a filmstúdiók, a filmlaboratóriumok és -kölcsonzók, valamint a mozik az általuk foglalkoztatott alkalmazottak számától függetlenül állami tulajdonba kerülnek. A rendelet végrehajtására felállították a Társadalmiasított Mozgóképüzemek Központi Üzemvezető Tanácsát, amelybe egy politikai komisszárt, valamint két produkciós megbízottat delegáltak.

A rendelet értelmében a korábbi igazgatók a helyükön maradhattak, de a Központi Üzemvezető Tanács mellett arról is szó esett, hogy az iparágban munkástanácsokat kell felállítani ellenőrző funkcióval.

A kormányzótanács rendelete az újonnan létrehozott lap, a *Vörös Film* első számának első oldalán jelent meg 1919. április 12-én, és ugyanebben a számban közölték a Társadalmiasított Mozgóképüzemek Központi Üzemvezető Tanácsának rendeletét is, amely részletesen intézkedett az államosítás menetéről.

Április 19-én a *Vörös Film* arról tudósított, hogy a Központi Üzemvezető Tanács megalakította saját, hétfős direktóriumát, amely az iparággal kapcsolatos ügyekben a legfőbb döntéshozó szerv lesz, bár figyelembe kell vennie a politikai megbízott és a szakmai megbízottak javaslatait. Végül április 25-én a direktórium is létrehozott egy új szervet, az úgynevezett Művészeti Tanácsot, amelynek feladata a filmtervek elbírálása volt.

És így tovább, olyan formában, ami nem állt távol a Tanácsköztársaságtól – egy bürokratikus struktúra, egymást átfedő szervek tömegével, amelyeket mind felülről hoztak létre a nép tulajdonának nevében. A Központi Üzemvezető Tanács egy május 15-i rendelete még a már működő munkástanácsokat is feloszlatta, és újak választására szólított fel, mivel az addigiak, úgymond, nem megfelelően alakultak, vagyis nem voltak összhangban a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteivel.*

Az ember elgondolkodik rajta, hogy vajon mi történt volna, ha az eredeti, március 22–23-án filmes szakemberekből létrehozott direktórium dolgozhatta volna ki a köztulajdonba vételt az új politikai hatalom beavatkozása nélkül.

Ám persze nem így történt, és a kormány által kinevezett politikai biztos, Paulik Béla – egykori oroszországi hadifogoly, aki a fogságban vált bolsevikká, és semmiféle filmes tapasztalata nem volt – igen gyorsan letette a névjegyét egy *Munkástársaimhoz* című üzenetben, amelyet a *Vörös Film* április 12-i száma a címlapon hozott. „Ahogy azt bizonynyal minden elvtárs tudja, gyors léptekkel halad vállalkozásaink államosítása” – kezdődik az írás. Paulik ennek folytatására biztatja olvasóit, hogy a munka gyümölcseiből ne a kapitalisták csemegézzenek, hanem az minden felszabadított proletár javát szolgálja. Nemsokára eljön az idő, szögezte le Paulik, mikor az egész iparág teljesen és kielégítő módon szocializálva lesz. A munkások fizetése magasabb lesz, tisztességes bért fognak kapni, ám a termelést addig is folytatni kell.

Paulik „politikai biztosként” írta alá a cikket, és valóban: egyértelműen jobban érdekelte a politika és az iparág

átszervezése, mint a filmek tartalma. Egy másik kinevezett munkatársa, Komját Júlia viszont jobban érdeklődött a filmesztétika iránt, és a *Vörös Film* hasábjain nagy vitákat folytatott a szakemberekkel.

Paulik politikai buzgósága egy május 7-én kelt rendeletével kapott főszerepet, amit nagy betűkkel, egy teljes oldalon hozott le a *Vörös Film* különkiadása. Ebben Paulik bejelentette, hogy az államosított filmipar minden egyes munkásának jelentkeznie kell a Vörös Hadseregbe. A betegeknek és fogyatékosoknak 48 órán belül katonai orvosi papírt kellett bemutatniuk alkalmatlanságukról. A korábbi orvosi felmentéseket nem fogadták el érvényesnek. A különleges pozíciókban lévőknek, így a munkástanácsok, illetve a szakszervezeti bizottságok tagjainak is 48 órán belül be kellett mutatni igazolásukat. A nők, illetve a 18 év alatti vagy 45 évnél idősebb férfiakra a rendelet nem vonatkozott. Bárki, aki a rendelet értelmében nem tett megfelelően eleget „proletár kötelességének”, egy falás kenyérre sem számíthatott a proletár hazától, és elveszítette munkáját. A rendeletet Paulik immár nem csupán politikai megbízottként, hanem „zászlóaljparancsnokként” is jegyezte.

A rendelet Paulik előző napon kelt bejelentését követte, amelyben az állt, hogy „A moziszakma összmunkássága elhatározta, hogy belép a Vörös Hadseregbe, és mint önálló alakulat... Paulik Béla politikai megbízott parancsnoksága alatt kimegy a frontra megvédeni a proletárdiktatúrát.” Új filmeket pedig ez idő alatt nem kezdenek forgatni.*

Ez azonban alighanem már egy kissé túlzás volt a Forradalmi Kormányzótanács számára is: alig telt bele

* Garay (1969), 58.

* *Vörös Film*, 1919. május 6. In Garay (1969), 54–56.

néhány nap, és Paulik bejelentette, hogy a felsőbb hatóságtól kapott instrukciók fényében a filmmunkások alulkulatát feloszlatja. Öt magát a fronton forgatott filmhíradók, valamint az ottani mozieladások felelőssévé tették. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a kívülről érkezett politikai biztos pozíciója.*

A filmgyártás központosított irányítása megmaradt ugyan, de a hangsúly immár a művészeti kérdésekre, illetve a források megfelelő elosztására került.

Új idők új filmjei

Hogy milyen filmeket terveztek, illetve milyen filmeket készítettek is el a Magyar Tanácsköztársaság 133 napos fennállása alatt? A körülmények, a kívülről fenyegető katonai támadások és a belső káosz ismeretében a válasz igen figyelemre méltó.

A *Vörös Film* első, április 12-i száma beszámolt a filmtervekről. A cikk leszögezte, hogy az új idők új filmeket kívánnak, olyan produkciókat, amelyek nem a régi, hamis kapitalista igényeknek, hanem az új forradalmi kornak felelnek meg.

Ennek fényében talán meglepő lehet, hogy olyan irodalmi alkotásokat tekintettek megfilmesítésre érdemesnek, amelyek már akkor is „klasszikusnak” számítottak. A *Vörös Film* tervlistáján olyan népszerű magyar írók műveinek filmre vitele szerepelt, mint Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Vörösmarty Mihály, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza és Molnár Ferenc. A filmre szánt klasz-

* Magyar (1967), 34–35.

szikuszok névsorában pedig Zola, Goethe, Dumas, Tolstoj, Ibsen, Hugo, Gogol, Gorkij, Stendhal, Dickens, Shaw, Mark Twain, sőt Charlotte Brontë nevei szerepeltek. Ezek mellett, tájékoztatott a cikk, könnyedebb témájú filmek is készülni fognak, így operák, vagy Andersen meséinek adaptációi.

Az egyik legbizarrabb terv minden bizonnyal az volt, amelyről Kőhádi Zsolt ír a magyar némafilm történetéről szóló kötetében. Valakinek az az ötlete született, hogy meg kellene filmesíteni az élete egy részét Indiában töltő ír író-nő, Bithia Mary Crocker *Diana Barrington* című regényét. A romantikus történet Indiában játszódik (Odesszában és a Krímben szándékoztak leforgatni), és az volt a javaslat, hogy maga Lenin (illetve persze egy őt alakító színész) is jelenjen meg a filmben, amellyel így az ő „egészen regényes ifjúságát” örökítenék meg.*

Mondanunk sem kell, hogy ez, de más, realizisztikusabb, ám igen nagyszabású tervek sem valósultak meg teljesen, ám az eredmények még így is figyelemre méltók voltak. Garai Erzsébet 20 játékfilmet sorol fel, amelyek teljes egészében elkészültek a Tanácsköztársaság idején, további 15-nél csak az utómunkálatok hiányoztak, 5 félbemaradt, és készült két agitpropfilm.** Hatásos számok egy ekkora országban.

A 35 teljesen, vagy szinte teljesen befejezett film listáján olyan művek adaptációi szerepelnek, mint Edward Bulwer-Lytton *Éj és virradata*, August Strindberg *Júlia kisasszonya*, Upton Sinclair *Kutató Sámuel* című regénye, a *Cselkas* Makszim Gorkijtől, ifj. Alexander Dumas-tól a *Francillon*,

* Kőhádi (1996), 138.

** Garai (1969), 313–319.

Charles Dickens *Twist Olivérje*, Victor Hugo *Marion de Lorme* című drámája vagy Israel Zangwilltól a *Mary Ann*, hogy csak néhányat említsünk a külföldi szerzők közül. Természetesen a filmeknek erős szociális töltetük volt, és az osztálytársadalmakra jellemző egyenlőtlenségeket és igazságtalanságokat helyezték a középpontba.

Film készült Bródy Sándor *A baba* című, antiklerikális témájú írásából, illetve Edward Knoblock egy drámájából *Mária nővér* (*A legnagyobb bűn*) címen. Ez utóbbi egy apácakolostor iskolájában játszódik a háború alatt, ahol egy növendéket elcsábít és teherbe ejt egy oda beszállított lovassági tiszt. Egy további Bródy-adaptáció, *A dada* a magyar parasztság életébe nyújtott bepillantást. Forgattak politikamentes kalandfilmeket, és néhány vígjátékot is. *A Tilos a csók* című burleszk egy kitalált országban játszódott, ahol a csókolózást törvényellenesnek nyilvánították. Persze a törvényt senki sem tartja be, ami mulatságos bonyodalmakhoz vezet.* Vajon a Forradalmi Kormányzótanács egyik első rendelkezésével bevezetett alkoholárusítási és -fogyasztási tilalom valamiféle áttételes kritikája lett volna ez a film?

A magyar film történetéről szóló munkájában John Cunningham azt állítja, hogy „a legtöbb magyar filmes támogatta a forradalmat”, ám hozzáteszi, hogy „néhányuk számára talán csak egyszerűen ez tűnt célszerűnek, ha továbbra is filmeket akartak készíteni”.**

Persze voltak más okok is. Így emlékszik vissza Zöldi Sándor gépész, aki hirtelen a Star stúdió filmtermelésének

felelőse lett: „Az írók és színészek egy része eléggé paszív volt, ami nekem, és főleg a gyártásnak sok problémát okozott. Ám mégis sikeresen rávettük őket a munkára, részben meggyőző érvekkel, de részben a hasukon keresztül. Néhány magasabb beosztású kapcsolat segítségével a stúdió létrehozott egy csoportot az ételkészítés-ellátás biztosítására, és a nehéz körülmények dacára is tudtam valamennyi zsírt, lisztet, cukrot, miegymást biztosítani a munkatársak számára.”*

A filmnyersanyag már nehezebb ügy volt, de a hamis útlevéllel utazó Zöldinek Bécsben sikerült beszereznie valamennyit.

Bármilyen volt is a motivációjuk, a rendezők és a többiek, akik korábban a magyar filmiparban dolgoztak, továbbra is készítették a filmeket. Ráadásul most megnyílt a lehetőség néhány addigi asszisztens előtt is, hogy elkészítsék saját első filmjeiket. A *Cselkaszt*, amely egy Gorkij műveiből álló sorozat első része lett volna, például Pallos Sándor, a Corvin filmstúdió addigi segédoperatőre rendezhette. Sajnos azonban Pallos karrierje tragédiába torkollt. 1919 őszén a „fehérterror” áldozata lett: elfogták és halára kínozták.**

Április elején egy úgynevezett Proletár Akadémiát szerveztek, amelyet az író és díszlettervező Orbán Dezső irányított. Céljai között az ifjú írók és más filmesek tehetségének fejlesztését, a filmzés új irányzatainak kifejezésre juttatását jelölték meg. Ebben a stúdióban készült

* A korszakban készült filmek zöme nem maradt fenn. A rövid tartalmi leírásokhoz lásd Nemeskürty (1974), 46–47.

** Cunningham (2004), 20.

* Zöldi Sándor visszaemlékezései. Kézirat a PTI levéltárában. PIL 867. f. Z-43, 3.

** Nemeskürty (1974), 49.

a *Tegnap*, amelyet Orbán Lázár Lajossal együttműködve írt és rendezett.

A történetben egy munkás szobát bérel a gyár igazgatójától. A luxusvillában és az azt körülvevő hatalmas parkban szinte sehová sem léphet be. A munkás és az igazgató elhanyagolt felesége egymásba szeretnek. Viszonyuk lelepleződik. A munkást kirúgják, és az igazgató elválik a feleségétől, amit már amúgy is tervezett.

Persze – nem túl meglepő fordulat – a munkás forradalmár, aki a gyárban sztrájkért agitál. Beszédük hangzanak el, röplapokat nyomtatnak, de a rájuk törő katonák leverik a munkásokat. Kétségbeesésében a főhős megöli a gyárigazgatót, és külföldre menekül.

Ez a film fennmaradt. Nemeskürty István véleménye szerint a rendezés szempontjából figyelemre méltó előrelépést jelent, különösen a közelképeket, a kameramozgást, a vágást és a montázsokat tekintve.* Ám 1919-ben meglehetősen lanya fogadtatást kapott.

A Mozgóképzemek Központi Üzemvezető Tanácsának július 8-án tartott ülése meglehetősen megbélyegző hangú határozatot fogadott el a filmről: „egy normális filmgiccs került ki a kezükből, amelyet csak ízléstelenség, kulturálatlansága és nagyhangú, de zavaros naivsága különböztet meg az átlag rossztól”.**

Ez meglehetősen durva ítélet volt, ugyanakkor érdekes látni, hogy nem fogadtak el automatikusan mindent, ami egy új, a szentséges „proletár” névvel megtisztelt intézményből érkezett.

* Ugyanott, 51.

** *Vörös Film*, 1919. július 13. In Garai (1969) 115–116.

A politikailag kíváncsi filmek mellett a hatalom jól elkészített filmeket is akart, sőt néha olyanokat is, amik egyszerűen csak szórakoztatóak. Egy nyilatkozat, amely május 10-én, éppen akkor jelent meg a *Vörös Filmben*, mikor Paulik Béla a frontra igyekezett mozgósítani a filmipari dolgozókat, leszögezte: „Az átmenet ideje alatt a mozgófényképnek egyelőre nincs más célja, mint hogy szórakoztassa az emberek százazzeit... A moziknak játszaniuk kell!”*

A mozik tehát játszottak, ám a hatalom azt is szabályozta, hogy kiknek, különösen ha a fiatalokról volt szó. A Tanácsköztársaság igen komolyan vette a gyermekek nevelésének és – mind fizikai, mind mentális – egészségének kérdését, ezért azon is igyekeztek, hogy a fiatalokat eltántorítsák a moziktól. A Köznevelési Népbiztosság június 7-én még egy rendeletet is kiadott, amely a 14 éven aluliak számára megtiltotta a mozilátogatást, azoknak a helyeknek a kivételével, ahol eleve fiataloknak szánt filmeket vetítettek. Ám néhány helyen már ezt megelőzően sem engedték be a 16 év alattiakat, és május 8-án Budapesti Központi Munkás- és Katonatanács elnöksége rendeletben tiltotta meg, hogy a tízévesnél fiatalabbak mozikba, színházakba vagy más, a felnőttek szórakoztatására szolgáló helyekre belépjenek.**

Az efféle intézkedések nem nyerték el mindenki tetszését. Április végén egy bizonyos Gerl Mihály levelét közölte a *Vörös Film*, aki azt panaszolta, hogy – bár sok film nem való, vagy érthetetlen a gyerekeknek –, a tiltás nem helyes intézkedés. Mint írta, ő maga fiatalok tucatjait

* Idézi Magyar (1967), 35. 42. j.

** A rendelet szövegét lásd Garai (1969), 57.

látta a mozik körül, ahogy „könnyes szemekkel” szorongatják kezükben pénzecskéjüket, abban reménykedve, hogy valahogy mégiscsak bejuthatnak. Azt is felhánytorgatta, hogy a fiatakorúak kitiltása sok proletár asszonyt fosztott meg egyetlen szórakozásától, a vasárnap délutáni mozilátogatástól, hiszen nem tudják addig kire hagyni a gyerekeiket.*

De mik voltak e tiltás okai? Akkoriban a magyarországi mozik még nem olyan helyek voltak, mint manapság. A filmeket olyan helyiségekben vetítették, amelyeket hirtelenjében hozzá tudtak igazítani az új technológia elvárásaihoz. Ezek között voltak kávéházak, éjszakai klubok, sörözők, pincék, sőt akár piaci sátrak is.** Jó pár ütötköpött mozi akadt a város kétesebb negyedeiben, és ezek kétségkívül dohányfüstös, egészségtelen helyek voltak, egyáltalán nem megfelelők a gyerekek számára, amint ezt a *Vörös Film* május 10-i számában leszögezték. Ugyanott viszont arról is beszámoltak, hogy öt mozit alakítanak át a gyerekeknek, és nem csupán átrendezik azokat (így például kisebb székekkel és alacsonyabb padokkal), de teljesen ki is takarítják és fertőtlenítik a helyiségeket.

Az öt mozi június elején nyílt meg Budapest különböző részein, a nevük „Andersen”, „Hófehérke”, „Gulliver”, „Csipkerózsika” és „Grimm” volt. A terv az volt, hogy a város minden kerületébe jusson egy gyermekmozi. Addig is, mintegy példát mutatva az utánuk következőknek, az új mozik háromféle filmet játszottak: oktatófilmeket, meséket, valamint mulatságos darabokat, köztük rajzfilmeket.***

* *Vörös Film*, 1919. április 26., 2–3. In Garai (1969), 301.

** Pongrácz (1998), 5–11.

*** Garai (1969), 304.

Korda és Curtiz

Sokak számára, akik jól ismerik későbbi pályafutásukat, talán meglepőnek tűnhet, hogy a Tanácsköztársaság filmvilágában milyen nagy szerepet játszott Alexander Korda, akit 1942-ben a filmrendezők közül elsőként ütöttek lovaggá Angliában, és Michael Curtiz, Hollywood egyik legnépszerűbb, legtöbbre értékelt filmjének, a *Casablanca*-cának a rendezője.

1919-ben az akkor huszonöt éves Korda Sándor producerként, rendezőként, filmkritikusként és filmes lapszerkesztőként már jól ismert volt a magyar mozi világában. A Tanácsköztársaság kikiáltása után rögtön a filmes direktórium tagja lett, és ahogy teltek a hetek, tovább filmezett.*

A különböző szerzők különféleképpen magyarazzák Korda politikai nézeteit és aktivitását. Paul Tabori, aki 1959-ben írta meg Korda életrajzát, bagatellizálni igyekszik Korda politikai elkötelezettségét a Tanácsköztársaság iránt, és azt hangsúlyozza, hogy távolságot tartott a kommunistáktól. Egy este – írja Tabori – Korda a Balaton kávéházban elújságolta barátainak, hogy miként akarták rávenni a kommunista filmfőnökök egy propagandamozik elkészítésére, amit ő visszautasított. Korda, úgymond, húzta az időt, és sikerült kibújni a megbízatás alól. Ami Tabori sem dátumot, sem forrást nem ad erről a kávéházi eszmecszeréről. Ráadásul meg sem említi azokat a filmeket (nem mintha olyan sok lett volna), amelyeket Korda teljesen a Tanácsköztársaság idején rendezett, és mind-egyiknek volt politikai töltete.

* Amint arról már szó esett, a direktóriumot felállító gyűlésre a Royal Apolló moziban került sor, ami Korda akkori lakóhelyén, a Royal Hotelben volt. Nem kellett messzire mennie, hogy részt vegyen a gyűlésen.

Korda három filmen dolgozott ebben az időben. A *Féher róza* Jókai Mór romantikus regényének adaptációja volt, és a III. Ahmed elleni 1730-as felkelés alatt játszódik. Ám a másik kettő is egyértelműen megfelelt az 1919-es politikai elvárásoknak. A *Yamatában* egy fekete rabszolgázad fel kegyetlen gazdája ellen, míg az *Ave Caesar!* egy cigánylány története, akit elrabolnak egy Habsburg herceg parancsára. A főszerepet mindkettőben az a Rajnai Gábor játszotta, aki a hazafias ifjú katonatisztet alakította Korda *A tiszt kardbojt* című filmjében, amely még a háború alatt készült. A politika szelei valóban megfordultak.

A „szocialista” és az „antikommunista” Korda szélsőségei között árnyaltabb képet ad unokaöccse, Michael, aki szerint nagybátyja „visszafogottan, de osztotta a forradalmi lelkesedést”. Michaelnek még Kun Béláról is volt néhány kedvező szava, akiből, úgy mond, „hiányzott Lenin szűklátókörű durvasága”, és „egy forradalmi vezetőhöz képest meglehetősen kedves, humánus ember volt”. Véleményében talán nagybátyja emlékei is befolyásolták, aki egyszer azt mondta neki: „Kun messze nem volt annyira rossz, mint ahogy utóbb beállították.”

Ám Korda Sándor egy másik megjegyzése talán közelebb visz a lényeghez: „A filmeseknek, legyen bármiféle kormányzat, filmeket kell csinálniuk, ha meg akarják keresni a kenyerüket.”* Más szavakkal az 1919-es teljes államosítás fényében ez azt jelentette, hogy bárkinek, aki a filmiparban dolgozott, alkalmazkodnia kellett az adott struktúrákhoz.

Sok más filmes kollégájától eltérően Korda Sándor még egy darabig Magyarországon maradt, miután augusztus

* Korda (1979), 60–63.

elején megdöntötték a Tanácsköztársaságot. Ám két hónapra rá letartóztatták a Royal Hotelben bérelt szobájában, ahol már évek óta lakott, és a Duna túlsó partjára, a Gellért Szállodába vitték. A Gellért Horthy Miklósnak és követőinek a főhadiszállása volt, és ők lelkesen igyekeztek begyűjteni mindenkit, akit bolseviknak vagy a bolsevikok hívének tituláltak. A hotel néhány szobáját állítólag egyenesen kínzókamrának használták.

Korda letartóztatásának pontos indokát nem ismerjük: Paul Tabori arra utal, hogy talán összetévesztették valakivel, ám Michael Korda szerint a parancs magától Horthytól érkezett, aki megnézte a filmeket, amiket nagybátyja a megelőző hónapokban rendezett. Akárhogy is, nem tartották sokáig fogva, ám szabadon bocsátásának körülményei még titokzatosabbak. A legegyszerűbb történet szerint Korda felesége és mások tüstént óriási lármát csaptak, és ebben az ismert író, Heltai Jenő is támogatta őket, neki pedig voltak kapcsolatai az új hatalomban. Egy ennél jóval bonyolultabb sztoriban már egy bizonyos Maurice dandártábornok is feltűnik, akit „hol az MI-5 budapesti ügynökének, hol a brit kormány és Horthy közötti titkos kapcsolattartónak, hol kalandorként, nyereszkesként spekulánsként írnak le”.*

* Korda (1979), 67. Tóbiás (1980., 27.) szerint a brit vasárnapi újság, a *The Observer* 1951. április 22-i számában arról írt, hogy egy brit tiszt szerepet játszott Korda kiszabadulásában és abban, hogy elmenekülhetett Magyarországról. A cikk – egy általános leírás Korda életéről – valójában csupán annyit mond az 1919-es történetről (ami egyáltalán nem kapott különösebb hangsúlyt), hogy Korda menekülését „egy brit tiszt tette lehetővé”. Semmi mást. (*The Observer*, 1951. április 22., 2. o.) Tóbiás arról is írt, hogy Korda soha nem cáfolta, de meg sem erősítette ezt a történetet.

Bárhogyan is történt, úgy tűnik, letartóztatásának elménye eldöntötte Korda sorsát. November elejére már Bécsben volt. Soha nem tért vissza szülőföldre. Ám Magyarország e veszteségével igen sokat nyert az amerikai és a brit filmipar.

Akárcsak Korda, 1919-ben már Kertész Mihály – a későbbi Michael Curtiz – is a magyar filmvilág közismert alakja volt, negyvennél is több film elkészítésében vett részt. Színészként kezdte pályafutását, majd 1913-ban Dániába utazott, ahol a Nordisk filmstúdióban sajátította el a filmezés technikáját. Magyarországra visszatérve igen termékeny rendező lett, de filmesztétikai írásai is megjelentek.

Kordával ellentétben Kertész neve ritkán jelenik meg az 1919-es Filmművészeti Direktóriummal kapcsolatban,* ám a *Vörös Film*ben április 26-án megjelent rendelet szerint a Művészeti Tanács tagjává nevezték ki, amely a Tanácsköztársaság filmtermelését áttekintő számos intézmény egyike volt, és benyújtott forgatókönyvek alapján döntött a filmek támogatásáról. De a *Vörös Film* már korábban, április 19-én is megemlíti Kertészt azon hat ember között, akik eldöntik, mely filmeket lehet leforgatni. Egy másik forrás szerint pedig Kertész – akárcsak Korda – annak a grémiumnak is tagja volt, amely eldöntötte, hogy ki kerülhet fel a színészek és színésznők 41 fős hivatalos listájára.**

Kertész 1919-es szerepéről megoszlanak a vélemények, és megválaszolatlan kérdések is akadnak. Nemeskürty

* Nincs rajta azon az első listán, amely a *Mozivilág* 1919. március 23-i számában jelent meg; ehhez lásd még Garai (1969), 46.

** Magyar (1967), 37.

István például azt írja, hogy már 1918 tavaszán elhagyta az országot, és soha nem tért vissza, ám néhány oldallal később megemlíti az 1919-es Művészeti Tanács tagjai között.

Néha felmerül az az állítás, hogy Kertészt nevezték volna ki az 1919. május elsejei ünnepségekről szóló filmhíradók felelőségé, ám az nem világos, hogy mit is csinált volna ezzel kapcsolatban. A *Vörös Film* 1919. április 19-i száma egy másik filmest, Damó Oszkárt nevezi meg, mint az erre a feladatra kijelölt személyt. Egyvalami azonban biztos: Kertész Mihály rendezte a *Jön az öcsém* című feltétlenül propagandisztikus filmet.

A rövid, mintegy tízperces némafilm Farkas Antal egy versén alapult, amely a *Népszava* 1919. március 26-i számának címlapján jelent meg. Az öt, egyenként nyolcsoros versszak mindegyike azzal a refrénnel zárul: „Siess, öcsém, siess!”

A filmet gyorsan, alig néhány nap alatt forgatták le, a bemutatóra április 3-án, alig két héttel a Tanácsköztársaság kikiáltása után került sor.* Így egyike volt a magyarországi „bolsevik” időszak első filmjeinek, és akad, aki egyenesen „a világ egyik első agitprop-filmjének” nevezi.**

A nyitó képsorokon egy szobabelsőt láthatunk. Az asztalnál egy munkás ül, újságot olvas. Mögötte egy nő (Kertész felesége, Kovács Ilona játssza, aki utóbb Lucy

* https://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%B6n_az_%C3%B6cs%C3%A9m (megtekintve 2019. március 12-én). Kőhádi (1996), 141. a magyar némafilmről szóló igen részletes kötetében, amelyet a Magyar Filmintézet adott ki, arra utal, hogy a film forgatása talán már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt megkezdődött – ez igen izgalmasan hangzik, de nem kapunk erre utaló forrást.

** Cunningham (2004), 20.

Doraine néven szerzett nemzetközi hírnevet) varrógépen dolgozik. A férfi mellett kisgyerek játszik.

Az ajtó hirtelen magától kivágódik. A férfi feláll, az ajtóhoz megy. Mindenki reménykedve néz, de az ajtóban nincs senki. A férfi visszamegy az asztalhoz, leül, újra olvasni kezd. A szoba igen szegényesen bútorozott, de a falon óra függ, lengő ingája szabdalja az időt. A feliratokból megtudjuk, hogy a férfi öccse immár négy éve elment a háborúba, de most hazafelé jön Szibériából, „vöröst lobogtat, s az útja mérföldet lépő csizmákkal rohan”.

Most a férfi öccsét látjuk, akit Beregi Oszkár, a kor-szak egyik leghíresebb magyar színésze alakít, ahogy vörös zászlót lobogtatva előbukkan egy dombhát mögül. „A Kárpát ormáról kürtöl ide riadója”, tudjuk meg a feliratról. Mögötte mámoros tömeg jelenik meg a dombtetőn.

A felirat szerint „odáig [mármint a háborúba] verte a hatalom ólmos kancsukája”. Ekkor, afféle *flashback*ként katonákat látunk, ahogy egy hegyoldalon felfelé rohamra indulnak, némelyikük golyótól találva elzuhan. Beregi állva marad, de tántorog, nehezen kapkodja a levegőt. Aztán a hóban fekszik, szinte a halál küszöbén.

A következő snittben egy börtöncellában találjuk, karján sebesülés, és a némafilmekre jellemző eltúlzott gesztusokkal jelzi kétségbeesését és haragját. Az ablakhoz megy, kinéz. Ekkor hirtelen betűk jelennek meg a cella falán: „Világ proletárjai, egyesüljetek!”, a *Kommunista Kiáltvány* jelmondata. Beregi lassan elolvassa a szavakat, és a szavak megrázzák – Szent Pál érezhette így magát a damaszku-szi úton. Dermedt tekintettel előbb széttárja, majd öklöbe szorított kezekkel a mellén összefonja karjait. A következő jelenetben kívülről látjuk a börtön falát. Beregi kimászik az ablakon, leugrik. Sikerült megszöknie.

Egy szikla tetején sáljából és egy facsemete törzséből vörös zászlót készít. Tekintete elszánt. Ismét a dombtetőn látjuk, a zászlót lengeti, kiabál. Emberek özönölnek köré, a vállukra emelik. Lángoló beszédet tart. Hallgatói magasba emelt ököllel, ujjongva és kiabálva rohannak le a lejtőn.

Ismét a szobát látjuk, a férfi még mindig olvas. Az ajtó kinyílik, de ezúttal az öccse lép be rajta, kezében a vörös zászló. A családtagok kitörő örömmel üdvözlík egymást. Ezután hirtelen egy szépen berendezett lakásban találjuk őket, mintha a forradalmár családja jobb körülmények közé költözött volna. A ruháik is szemmel láthatóan jobbak. Az ifjabbik testvér, karjában a kisgyerekkel, láthatóan nagyon örül az új helyzetnek. Az ablakon kinézve integetnek az utcán felvonuló demonstrálóknak, akik visszaintegetnek nekik. Látjuk: győzött a forradalom!

Az utolsó jelenetben egy újságot láthatunk az ifjabb testvér zakójának zsebében. A szociáldemokrata *Népszava* az, és nem a kommunista *Vörös Újság*. Vajon ez valami-féle finom célzás akart lenni Kertészről, vagy csupán arra utal, hogy Farkas Antal verse ebben a lapban jelent meg? Nyitott kérdés.

Mindent egybevetve a film meglehetősen egyszerű propagandaüzenet. Azokat a hatalmon lévő kommunista vezetőket dicsőíti, akik – mint maga Kun Béla – az oroszországi hadifogságban váltak kommunistává, majd hazatérve 1918 novemberében megalakították a Kommunisták Magyarországi Pártját.*

Úgy tűnik, a *Jön az öcsém* volt Kertész egyetlen filmje, amit a Tanácsköztársaság idején rendezett, bár a forgatni

* A filmet 1999-ben a Magyar Filmintézet szakemberei restaurálták, és elérhető az interneten is, például itt: https://www.youtube.com/watch?v=7DAiz_KoPFY (megtekintve 2019. január 21-én.)

kezdett, de el nem készült filmek egyik listáján feltűnik a neve, mint a *Liliom* rendezője. Az ismert író, Molnár Ferenc darabjából utóbb Rodgers és Hammerstein készített *Carousel* címen világhíressé vált musicalt.* A *Liliom* forgatásáról egy, a *Vörös Film* 1919. június 7-i számában megjelent cikk is említést tesz.

Kertész és felesége már jóval a Tanácsköztársaság bukása előtt, május végén vagy június elején elhagyták Budapestet, és Bécsbe költöztek. A *Vörös Film* június 7-i száma arról is tudósított, hogy Kertész immár az osztrák fővárosban van, és a *Der Filmbote* című osztrák szaklapnak adott interjújában állítólag súlyos kritikákat fogalmazott meg arról, ahogy a politikai beavatkozás tönkreteszi a magyar filmipart. Mindazonáltal a *Der Filmbote* következő számában Kertész elhatárolódott ettől a közleménytől.**

Sokan állítják, hogy Kertész már soha nem tért vissza Magyarországra, ám Az *Est* 1931. július 18-i száma interjút közöl vele budapesti látogatása alkalmából. A lap szerint azt nyilatkozta, hogy 1919-ben „a kommunizmus kitörése véget vetett a művészeteknek”, és ő ezért el akarta hagyni az országot. Csomagok és útlevél nélkül szállt fel egy vonatra a nyugati határ közelében, ahol valami apróbb perpatvarba keveredett néhány határőrrel. Végül állítása szerint mégis futni hagyták, mert az egyikük felismerte. Az interjú bevezetője azt állítja, hogy mindez legfeljebb öt nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után történt. A cikk arra utal, hogy ezt maga Kertész állította, bár a dolog nem teljesen világos.

* Garai (1969), 318.

** Kóháti (1996), 151.

Hiszen ha ilyen hamar elmenekült, hogyan forgathatta le a *Jön az öcsémet*, illetve hogy vehetett részt a Művészeti Tanács tevékenységében? Sőt, a *Vörös Film* 1919. május 24-i számában arról tudósít, hogy Kertész nem sokkal azelőtt részt vett a kiskunfélegyházi „Marx” és „Lenin” mozikban hetente megrendezett propagandaesemények egyikén.

Alighanem arról van szó, hogy 1931-ben, mikor a hivatalos magyar vélemény (amit általában véve másutt is osztottak) mindent elutasított 1919-cel kapcsolatban, az akkori Michael Curtiz már inkább igyekezett elhallgatni a szerepet, amit a Tanácsköztársaság filmvilágában játszott.

A vörös filmhíradó

Az 1919-es filmek közül érdemes kiemelni a *Vörös Riport-Filmet*, az aktuális eseményeket bemutató heti filmhíradót. John Cunningham szerint ez „a maga nemében a világon az első volt”, ami azért különös, mert ezek a tudósítások annak a filmhíradónak a folytatásai voltak, amelyeket már a Tanácsköztársaság előtt is játszottak a magyar mozikban. Igaz, ezek ízig-vérig politikai, agitpropfilmek voltak, de egy ideig Dziga Vertov és munkatársai is forgattak ilyesmiket Szovjet-Oroszországban.

A filmhíradók célját pontosan megfogalmazta a *Vörös Film* április 26-i száma. „Elsősorban propagandacélokat szolgálnak” azzal, hogy rögzítik a proletárhatalom minden fontos eseményét. A tudósítások be kívánták mutatni azokat az „méltatlan, elborzasztó körülményeket” is, amelyek között a proletárok korábban éltek, szemben a burzsoázia fényűző életével. A nézők azt is megtekinthet-

ték, hogy az addig nélkülöző gyerekek miként élvezik a vidám teadélutánokat a Park Clubban, ahol azelőtt „henye arisztokraták dőzsöltek”.*

AZ 1919. MÁJUS ELSEJEI ÜNNEPSÉGEK LEFILMEZÉSE
A FILMHÍRADÓSOK EGYIK LEGNAGYOBB VÁLLALKOZÁSA VOLT.
ITT ÉPPEN MAGÚK A FILMESEK VONULNAK FEL: A LOVAS KOCSIN
HATALMAS FILMTEKERCS, A KOSZTÜMÖS ALAKOK MINTHA EGY
FILMBŐL TOPPANTAK VOLNA ELŐ (FOTÓ: MTI)

Magyar Bálint véleménye szerint ezek a filmhíradók nem tekinthetők dokumentumfilmeknek, lévén minden mélyebb elemzés nélkül elfogultak és hurraóptimisták voltak. Sőt, teszi hozzá, azokkal „a spontán és szisztematikus szabotázsakciókkal”, valamint „mérgező áramlásokkal” sem foglalkoztak, amelyek a Tanácsköztársaság teljes fennállását áthatották.**

Hogy mit mutattak be ezek a filmhíradók? A külföldi intervenció fényében talán nem meglepő, hogy a tudósi-

* Garai (1969), 222. Az egykori Park Club épülete ma is áll a Városliget közelében, a Stefánia út 34–36 szám alatt.

** Magyar (1967), 48.

tások jelentős része a hadieseményekkel foglalkozott, így a toborzással, a frontra induló csapatokkal, vagy egyes győzelmekkel, például Kassa bevételével június elején. A hadihelyzet fontosságát mutatja, hogy májusban és júniusban mind a hat filmhíradó sorozatban a katonai kérdésekre koncentrált.

A frontra induló vasúti kocsikra felmászó vidám, integető katonák jelenetei, akik alig várják, hogy harcba szállhassanak az ellenséggel, hátborzongatóan hasonlítanak azokra a lelkes filmekre, amelyeket Európa-szerte az első világháború kezdetekor forgattak.

A csapatok mellett számos tudósításban az akkori vezető politikusokat láthatjuk, ahogy beszédek tartanak, hol katonáknak, hol nagy, szabadtéri gyűléseken a budapestiek előtt – az Országház előtti tér igen gyakran adott helyet az efféle eseményeknek.

És voltak a mindennapi életből vett jelenetek is: a Margitszigeten kikapcsolódókról, strandolókról, az Angolparkban (a Vidámpark akkori neve) szórakozó tömegekről, emberekről, akik esznek, zenét hallgatnak, vagy éppen sportolnak valamit. Azt kellett bemutatniuk, hogy az új rezsimnek köszönhetően mennyivel jobb lett az egyszerű emberek élete.

Sok jelentben látunk gyerekeket, akik olyan újonnan szervezett programokon vehetnek részt, mint az Orpheumban szervezett mesedélutánok,* vagy éppen a Városligetben játszanak, cirkuszi előadást néznek, netán énekelve (az *Internacionálét* zengve!) megérkeznek az egyik éppen megnyitott gyerekmoziba.

* A Royal Orpheum népszerű varietészínház volt. A mai Madách Színház helyén állt.

Az egyik vörös filmhíradóban gyerekcsapatot láthatunk. Éppen vonatra szállnak a Keleti pályaudvaron, hogy balatoni nyaralásra induljanak. A filmhíradó-sorozat huszadik összeállítása teljes egészében a tóparton pihenő felnőttekkel és gyerekekkel foglalkozik, ahogy a tó fövenyén napoznak vagy sportolnak. Néhány jelenetet Balatonszabadiban, a gyermekszanatóriumban vettek fel. Gyerekek rohannak be a vízbe, majd végül – ez volt a legutolsó kép – homokvárat építenek a parton.

Ez a kép nyilvánvalóan nem a politikai homokvárak építésére tett utalás akart lenni, de a sors mégis úgy hozta, hogy éppen ez az összeállítás volt az utolsó vörös filmhíradó, amelyet csupán néhány nappal a Tanácsköztársaság bukását megelőzően forgattak.

A filmhíradósok legnagyobb vállalkozása a budapesti május elsejei ünnepségek rögzítése volt. A város fontos pontjain operatőrök várták, hogy filmre vehessék az eseményeket – a felvonulásokat, a beszédeket, a demonstrációkat, de a szórakoztató- és sporteseményeket is. Kétezer méternyi filmet szántak erre, és a végeredmény hossza a megszokott filmhíradók duplája lett.

A gyerekek itt is kiemelt szerepet kaptak – ettek-itak, játszottak, mindenféle versenyeken vettek részt a Margitszigeten. Némileg oda nem illőnek hat, hogy ezeket a vidám képsorokat rögtön a rezsim öklének számító „terror-csapatról” (még a filmhíradó felirata is így nevezi őket), más néven a „Lenin-fiúkról” szóló tudósítás követi. A csapat „Burzsuj” nevű kutyája katonai medálokat visel, mintha kitüntették volna.

Ezt a különös (bár kétségtelenül tudatosan beillesztett) közzétételt ismét joviálisabb témák követik. Hajókirándu-

lás a Dunán, táncolók a Városligetben, egy virslievő verseny, és végül a moziszakma képviselői a Gundel étterem kerthelyiségében.

A *Vörös Riport-Film* husz epizódjáról legalább egy tudományos, filmesztétikai és filmelméleti szakmunka született. Bruno de Marchi „a köztársaság dokumentarista makrotextusaként” közelít a vörös filmhíradókhoz, „ihletett metanoinának” tekinti azokat. „Denotatív és konnotatív olvasatról” ír az egyes részek esetében, és azt fejtegeti, hogy azok miként ábrázolják „az új társadalom omphaloszaként” a proletariátust.*

Ez a megközelítés, illetve szaknyelv talán nem mindenki számára emészthető, de remek lehetőségünk van kialakítani saját véleményünket, hiszen a Magyar Tanácsköztársaság összes filmhíradója digitalizálva megtekinthető az interneten.**

* De Marchi (1987), 214, 216.

** A forgatókönyveket és a kísérőszövegeket lásd Garai (1969), 258–294.

HETEDIK FEJEZET

Megnyílnak a nézőterek

1919. március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltásának napján a budapesti Operaház programja szerint Strauss *A denevér* című operettjét adta, mikor a második felvonás közepén, Orlovsky herceg báltermébe váratlan vendégek érkeztek, ám még véletlenül sem azért, hogy megcsodálják vagy méltányolják a színpadon folyó mulatságot.

Egy csapat fiatal rohant át a nézőtéren a zenekari árok felé, és kiabálva, ez előadást félbeszakítva bejelentették, hogy létrejött a Tanácsköztársaság. Az Operaház közönsége nemigen volt szokva az efféle politikai akciókhoz, ezért sokan rémülten a ruhatárak felé tódultak, hogy minél előbb a kapukon kívül kerülhessenek.

Teljes pánik tört volna ki, ha nincs az operaénekes Kornay Rezső, aki azonnal reagált – előrement a színpad közepére, felkapcsoltatta a nézőtéri világítást, lecsillapította a tömeget, s egyben szólt néhány szót az aktuális politikai változásokról is. Ekkor a hangoskodó behatolók azt kezdték kiabálni, „Éljen a Tanácsköztársaság!”, amit a közönség egy része is átvett. A zenészek is gyorsan feltálták magukat, a *La Marseillaise*-t kezdték játszani, amit az előadók és a közönség együtt kezdett énekelni – már

aki ismerte a szövegét. A közjáték után pedig immár zavartalanul folytatódhatott *A denevér* előadása.*

Bizonyos értelemben ez az eset előre jelezte, hogy mi fog történni a Tanácsköztársaság idején – a bombasztikus politizálás, a félelem és a bohózat keveréke, és a visszatérés, amint az lehetővé válik, a megszokott tevékenységhez.

És valóban: a március 21-i zajos incidenst követő három hónap alatt az Operaház olyan „bevett” szerzők műveit játszotta, mint Mozart, Bizet, Puccini, Verdi, Wagner, Gluck és Offenbach. Ez nem is különösebben meglepő, lévén az Operaház igazgatása nagyrészt ugyanazok kezében maradt, mint akik március 21. előtt is irányították. Sőt, az Operaház még pénzügyi függetlenségét is megőrizte, bár a jegyárakat csökkentenie kellett. Persze azért akadt némi változás. Így például vasárnaponként külön „munkáselőadásokat” tartottak, bár ez már 1918 vége óta így volt.**

Ám ez a fajta folyamatosság egyáltalán nem az volt, amire az új hatalom törekedett. Lukács György kulturális helyettes népbiztos már a Forradalmi Kormányzótanács első, március 22-i ülésén javasolta, hogy a színházakat vegyék társadalmi tulajdonba. Az ülésen erről nem született formális döntés, ám másnap *Az Újság* egyik cikke már címében is jelezte, mi van folyamatban: „A színházak államosítása”***

A cikk arról tudósított, hogy az összes magánkézben lévő budapesti színházat, kabarét és koncerttermet

* Az esetet Staud (1984., 128.) és Gerencsér (1993., 19.) is leírják. Hasonló eset – ott az előadást félbeszakító és a Tanácsköztársaság megalakulását bejelentő katonákkal – történt ugyanazon az estén a Vígyszínházban is, erről lásd Gál (1937., 7.) visszaemlékezését.

** Staud (1984), 128.

*** *Az Újság*, 1919. március 23., 11.

köztulajdonba veszik, és működtetésükért a kulturális népbiztosság lesz a felelős. Egy írókból, színészekből és színházigazgatókból álló kilencfős bizottságot állítanak fel, hogy ennek részleteit kidolgozza – folytatódott a cikk. Ez a bizottság fogja kijelölni a színházak műsorának főbb irányvonalait, és azokban a lehetőség szerint forradalmi elveket és szocialista gondolatokat közvetítő darabok is helyet kell hogy kapjanak. Ezek hiányában klasszikus darabokat kell műsorra tűzni. Néhány színházban a szünetekben ismert magyar írók fognak „forradalmi szellemű” írásokat felolvasni. Az első előadók között – ismertette a cikk – ott lesz Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső és Molnár Ferenc.

Március 24-én Kunfi Zsigmond köznevelési és kulturális népbiztos, valamint helyettese, Lukács György egy rendeletet bocsátottak ki, amelyet falragaszok formájában is terjesztettek, rajta vastag betűkkel a címe: „Mostantól a színházak a dolgozó népé!”* A rendeletben azt is bejelentették, hogy a színházjegyek többségét az elkövetkezőkben a dolgozóknak juttatják, és azokat csökkentett áron a szakszervezeteken keresztül lehet beszerezni. Valamennyi jegyet azonban a régi áron, a színházi jegypénztárakban is meg lehetett vásárolni. Mintegy előre látva, hogy az ilyen kettős jegyárrendszer hová vezethet, a rendelet leszögezte, hogy az olcsóbb jegyeket kizárólag munkások kaphatják meg. Néhány nappal később újabb rendelet látott napvilágot, ezúttal csupán Lukács ellenjegyzésével, amely némileg módosított a rendszeren. Ezután már maguk a színházak is árusíthattak csökkentett árú jegyeket, de csakis azoknak, akik szakszervezeti kártyával tudták igazolni tagsá-

* A falragasz reprodukcióját lásd Petrák és Milei (1959), 176–177.

gukat. Jól mutatja, hogy a népbiztosok milyen előszere-ttel piszkáltak bele akár a legapróbb dolgokba is, hogy Lukács még ezeknek a „munkás-jegyirodáknak” a pontos délelőtti és délutáni nyitvatartási idejét is meghatározta.*

Staud Géza szerint egy ideig elműködött ugyan a munkásjegyek rendszere, ám hamarosan kialakult a színház-jegyüzérek feketepiaci.**

Március 27-én a népbiztosság egy úgynevezett színházakat szocializáló bizottságot hozott létre, amelynek vezetésével Reinitz Bélát bízták meg. A zeneszerző Reinitz már az első világháború előtt is zenekritikákat írt a *Nép-szavába*, és az első között volt, aki Ady-verseket zenésített meg. Ő lett a felelős az Operaház és a Nemzeti Színház működéséért, míg más intézményeket a bizottság további tagjaira, köztük Balázs Bélára és Kassák Lajosra osztottak.

A következő napon egy általános, a színházak célját átfogóan kijelölő cikk jelent meg a *Vörös Újságban* „A Köz-oktatási Népbiztosság színházi programja címen”*** A cikk leszögezte, hogy a színházakat köztulajdonba vették, és így azok a proletariátus érdekeit fogják szolgálni, azét a proletariátusét, amelyet addig arra kényszerítettek, hogy olcsó detektívtörténetekkel és édeskés, romantikus népszínművekkel érje be. A jövőben azonban végre a proletárok hozzáférhetnek a tiszta, művészi kultúrához. A gazdaság átformálásán túl az intellektuális változás is a legfontosabb feladatok közé tartozik, különösen mivel a burzsoázia szellemi uralma egyben a gazdasági kizsákmányolás egyik leghatékonyabb fegyvere volt. Ezt a szellemi uralmat szol-

* Rendelet a színházjegyekről. *Vörös Újság*, 1919. március 27., 4.

** Staud (1984), 128.

*** *Vörös Újság*, 1919. március 27., 7.

gálta egyfelől az iskolák vallásos nevelése, másfelől pedig a hitvány kulturális termékek.

„A művészet népszerűsítésének legerősebb eszköze a színház, mert míg az olvasáshoz már bizonyos fokú szellemi fegyelmezettség szükséges, addig a színház szemléltető erejével a bonyolultabb művészi fogalmak megértéséhez is közelebb hozza közönségét” – áll a cikkben.

A jövőben a színházak műsorát nevelési, felvilágosítási szempontok alapján fogják elbírálni, de ez nem jelenti azt, hogy pusztán a politikai agitációra szűkítik azokat. „Minden valódi műalkotás egyben forradalmi jelentőséggel is bír” – szögezte le a cikk. A kialakuló nemzeti kultúrának és a nemzetközi kultúrának egyforma jelentőséget tulajdonítottak. Ezzel együtt erőfeszítéseket kell tenni, hogy a színházkultúrát a vidéki Magyarországra is kiterjesszék, amely néhány nagyobb vidéki várost leszámítva addig abból kimaradt.

Bár a cikk írója remélte, hogy nemsokára teret kapnak az új, experimentális darabok, de be kellett ismernie, hogy ezek még nemigen készültek el, ezért a színházak addig is abból kénytelek dolgozni, amiből tudnak.

Március 27-én mind a *Vörös Újság*, mind *Az Újság* „a Thália újjászületéséről” cikkezett. Újraindult az 1904-től 1908-ig működött progresszív Thália Társaság, amelynek alapítói közé annak idején Lukács György is tartozott. Bejelentették egy úgynevezett Kísérleti Színház megalakítását, de ez végül nem valósult meg a Tanácsköztársaság bukásáig.*

Ugyanezen a napon *Az Újság* ismét arról a négy nappal korábban már felvetett témáról írt, hogy egyes színhá-

zakban neves írók tartanak rövid politikai felolvasásokat az előadások szüneteiben. Ezek célja, fejtette ki a cikkíró, a forradalmi tudatosság erősítése. A szórakoztatásba illesztve az írók és költők néhány percig az élet komolyabb dolgairól és a korábban csak álomszerű, ám immár „dübörgő léptekkel közeledő” jövőről beszélnek.

A cikkből – amely mindössze hat nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után jelent meg – megtudhatjuk, hogy Gábor Andor, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső már meg is tartották az első felolvasásokat, és nemsokára várhatók Karinthy Frigyes, Barta Lajos, Molnár Ferenc és Komját Aladár előadásai is.* Három nappal később Kosztolányi *Az új színház* címmel írt cikket. Ebben a híres költő és prózaíró azt fejtegette, hogy a jövő drámája ismét olyan lesz, mint az ókori görög aranykorban. „A színház pedig nem »szórakozóhely« lesz, de az áhítatnak, a szabad és erkölcsös embereknek a temploma” – írta.**

Egy dolog volt azonban grandiózus elveket hangoztatni a magyar színházi világ átformálásáról, és egy másik az elvek megvalósítása. Ehhez nem volt elég néhány bizottságot felállítani, amelyekben politikailag megbízhatónak tekintett személyek felügyelik a folyamatot. Az efféle munkát még személyes ellentétek is nehezíthették. Kassák felidézte, hogy az újonnan létrehozott színházi bizottság két fontos Bélája (Reinitz és Balázs) nemigen voltak képesek rendesen együtt dolgozni.

„A két ember nagyon nehezen fért meg egymás mellett. Balázs láthatóan lenézte Reinitzet, Reinitz pedig bohóc-

* Osváth (1962), 112.

* Forradalmi előadások a színházakban. *Az Újság*, 1919. március 27., 7.

** *Színházi Élet*, 1919. március 30., 3.

nak, pozórnek tartotta Balázst. Ez az ellenséges viszony régóta... maradt bennük.”*

Az talán segített valamit, hogy a bizottság egyes tagjai más és más színházakat felügyeltek. Reinitz már az egyik első ülésen leszögezte, hogy minden egyes színháznak, kabarénak és koncertteremnek külön politikai megbízottja kell hogy legyen. Kassák a Vígszínház és a Magyar Színház felelőse lett, amelyeket hamarosan meg is látogatott. Szokásos önkritikus szellemében hamarosan azt kérdezte magától, hogy mi a csodát is keres ott valójában.

...alighogy körülnéztem, láttam, itt nem énrám, hanem egy jó, pénzügyekhez is értő organizátorra van szükség. Minék ide politikai biztos? A színészek kedvesek, de látszik rajtuk, hogy bizalmatlanul fogadnak, hiába szólok hozzájuk akármilyen hangon, ellenséget sejtenek bennem, s ha nem akarok velük összeütközésbe kerülni, néznem kell, hogy minél előbb békében hagyjam őket.**

Kassák meglehetősen világosan látta, hogy a színházak teljesen új, nehéz körülmények közé kerülnek, és egyik napról a másikra koldusszegények lesznek. „Azok az igazgatók, akik tegnap még rentabilitással vezették a színházukat, ma már hozzánk jönnek forgótőkéért, nincs pénz kellékekre, és nincs miből a színészek gázsiját kifizetni.” Olyan „örvény” volt ez, amely hamarosan káoszt okozhat.***

A bizottságban Kassák elmondta észrevételeit, de emlékei szerint nem sok megértést kapott. Mindazonáltal

* Kassák (1983), 527.

** Ugyanott, 529.

*** Ugyanott, 530.

folytatta munkáját, különféle emberekkel tárgyalt, kivizsgálta a panaszokat, és igyekezett rendbe hozni a dolgokat. Irodáját rendezők, producerek, színészek, zenészek és énekesek ostromolták. Kassák munkahelye mindazok találkozóhelyévé vált, „akiket az ambíciók nyugtalanítottak, akiket örök elégedetlenség fűtött, akik nem tudták pontosan, merre fordítsák vitorláikat, és azoknak a keveseknek, akik valóban komolyan érdeklődtek a Köztársaság helyzetének alakulása iránt, és legfőképpen a telhetetlen segítségkérők és notórius előlegzsarolók gyűltek itt össze nagy számban”.

Öreg színésznők szájalmas proletár maszkban havi kegydíjat kértek és követeltek, fiatal színésznők szerződést akartak azon a címen, hogy ők mindig is a népi kultúra szolgálatába állították művészetüket, és mások, akiknek nevük és jelentőségük volt a színpadon, szinte lyukas zsákot tartva maguk előtt verekedtek újabb és újabb előlegekért.

Csupán nagyon kevesen értették és vették komolyan azt, hogy mi történt éppen Magyarországon. „Ellenforradalmárok voltak?” – tette fel magának a kérdést Kassák. És meg is válaszolta: „Éppen annyira nem voltak fehérek, amennyire vörösek sem voltak. Egyszerűen élni akartak, és biztosítani maguknak mindazt, amit ebben a pillanatnyi zűrzavarban lehet.”*

Végül Kassák arra a következtetésre jutott, hogy rosszul állt a színházi bizottság szénája, és a dolgok egyáltalán nem működtek megfelelően. A korábban pozícióban lévők

* Ugyanott, 531.

egyike sem volt hajlandó semmiért felelősséget vállalni, és sem a pénzügyi gondokat nem sikerült megoldani, sem az előadások színvonalát nem tudták javítani. „Kétségtelen, hogy a volt tulajdonosok, igazgatók, színészek és technikai személyzet együttes, csöndes szabotálásával álltunk szemben.”*

A legsúlyosabb és legégetőbb problémát a pénzügyi nehézségek jelentették, és ez korántsem csupán a bérek kifizetését jelentette. A színészek, és különösen a színésznők folyamatosan a bizottságot bombázták igényeikkel, hogy teremtsen meg számukra a lehetőséget mindenféle ruhadarab, harisnya, púder, rúzs, festék, kölnivíz, parfüm és ezer olyan apróság beszerzésére, amihez feltétlenül ragaszkodtak. Reinitz az örületbe kergette ez az egész, írta Kassák, és a helyzet nyilvánvalóan tarthatatlanná vált – ezt tovább súlyosbította, mikor a Szellemi Termékek Országos Tanácsától üzenet érkezett, hogy nincs pénz, és alaposan csökkenteniük kell a kifizetéseket.

Végül úgy döntöttek, hogy találkozóra hívják a korábbi tulajdonosokat és igazgatókat, akik – bár más címmel – még a helyükön maradtak, hogy megvitassák velük, mi a teendő (illetve mit várnak tőlük).** A találkozó résztvevőit Kunfi Zsigmond közoktatási népbiztos köszöntötte, aki régi, fontos vezetője volt a szociáldemokrata pártnak. Kassák szerint Kunfi nem volt demagóg, inkább olyasvalaki, aki az érveivel igyekezett meggyőzni hallgatóságát – mindig olyan maradt, mint egy vidéki tanár, válaszképpen öltözött, és kissé félszegen viselkedett közönség előtt. „Fölemeli a kezeit és úgy magyaráz, mintha isko-

* Ugyanott, 545.

** Ugyanott, 564. és a köv. oldalak.

lateremben állna, a tanítványai között.” Ám Kassák azt is leírja, hogy Kunfi elsőrangú szónok volt, és pártjának egyik legkiválóbb, Szabó Ervinhez mérhető teoretikusa. A kulturális tárcát még Károlyi kormányzásának második felében kapta meg, és azt a Tanácsköztársaság alatt is megtartotta.

Kunfi a kultúrára és a művészetre hivatkozva igyekezett meggyőzni a jelenlévőket, akik azonban Kassák szerint mereven ültek, mintha nem is hozzájuk beszélt volna. Végül hangsúlyozta, hogy azt szeretné, ha barátokként válnának el egymástól, kifejezte reményét, hogy a megbeszélések békés együttműködést eredményeznek, elköszönt, majd távozott, ami – vélte Kassák – már igencsak kedvére volt.

A találkozót a továbbiakban Reinitz vezette le, az asztalfőn mellette kétfelől Balázs Béla és Kassák ültek. Egy gyárban sokkal egyszerűbben folyik egy munkásgyűlés, merengett Kassák. Úgy érezte, mély szakadék tátong a két fél között, bár Reinitz igyekezett a kultúrára, és kevésbé a forradalmi politikára koncentrálni.

Kassák és a MA köre saját előadásokat szerveztek, bármi-féle bevett színháztól függetlenül, ahogy ezt már a Tanácsköztársaság előtt is tették. Ezek nem kifejezetten színdarabok voltak, inkább amolyan kevert műfajú események, dramatizált részekkel, szavalatokkal, zenével és énekkel, és erős politikai üzenetekkel. Nem mindig voltak sikeresek, ahogy azt maga Kassák is beismerte. Emlékirataiban megemlíti, egyszer eldöntötték, hogy „propaganda-matiné” sorozatot szerveznek a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban. Az első állomás a jórészt munkások lakta Újpest volt (amely akkor még nem tartozott Budapesthez).

Szomorú emlékü előadás volt. Az újpestiek csak rossz hírünkről ismertek bennünket, s most hiába léptünk eléjük forradalmi versekkel és drámai játékkal, az egészet valami különös komédiának fogták föl, és végignevetgéltek az előadást.*

Nagyobb sikert hozott az a MA-est, amit május 2-án rendeztek a Zeneakadémia épületében, és amit a *Fáklya* két nappal korábban „a forradalmi munkásosztály demonstratív bemutatkozásaként” harangozott be. A műsoron versek, köztük Walt Whitman költeményei, valamint orgonadarabok szerepeltek. A *Fáklya* másnap arról írt, hogy az előadás teltházassal volt, és óriási lelkesedés fogadta. A cikk szerint Kassák és a festő Uitz Béla felolvasott, és fellépett az Operaház baritonja, Bársony Lajos is, egy *Ifjúmunkás* című dallal.

Egy második Bonaparte

Talán az egyik legszokatlanabb 1919-ben színpadra állított előadás a *Napoleon* volt. A háromfelvonásos, Bonaparte Napóleonnól szóló, harmincnál is több szereplőt felvonultató darabot május közepén mutatták be a Nemzeti Színházban, Hevesi Sándor rendezésében. Valójában nem is maga a téma számított különösnek, hanem az, hogy az író, Pogány József nem annyira drámaíróként, mint inkább politikai aktivistaként volt ismert.

Pogány a szociáldemokrata párt prominens tagja volt, aki agitációival és fellépésével elérte, hogy 1918. novem-

* Ugyanott, 513.

ber elején, négy hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőzően a Budapesti Munkástanács elnökévé választák. A háború előtt újságíróként és politikai íróként dolgozott. Kedvtelésből irodalommal is foglalkozott, és így írta meg a *Napóleont*, amelyet azonban életrajzírója szerint 1919 májusáig nem állítottak színpadra.*

Pogány akkor már az új rezsim fontos vezetője volt. A Tanácsköztársaság megalakulásakor hadügyi népbiztosnak nevezte ki, de mivel igen rossz, erőszakos vitákba torkolló viszonyban volt két (hasonlóan erőszakos természetű) helyettesével, Szamuely Tiborral és Szántó Bélával, alig két hét után lemondásra kényszerítették. Ezután viszont a külügyi népbiztos helyettesének nevezték ki, ráadásul fontos katonai posztja is volt, így befolyásos vezető maradt, és vélhetőleg ez magyarázza, hogy darabját bemutatták a Nemzetiben.

A darab úgy mutatja be főhősét, mint aki valahogy vonakodik császárrá válni. Staud Géza szerint, aki listába szedte a Tanácsköztársaság idején bemutatott színházi előadásokat, három hét alatt 17 alkalommal játszották, olyan darabok mellett, mint a *III. Richárd*, az *Antigoné*, a *Hamlet*, a *Rómeó és Júlia*, a *Faust* vagy a *Fösvény* – ami jól mutatja a korszak alapvetően hagyományos színházi ízlését.

Talán nem meglepő, hogy a *Népszavában* és a *Vörös Újságban* egyaránt pozitív kritikák jelentek meg Pogány darabjáról, és arról írnak, hogy a premiert a közönség zajos ovációval fogadta. „Az előadásról és a rendezésről csak a legjobbakat tudjuk mondani” – lelkesedett az utóbbi lap cikkírója.** Egy másik jelenlévő viszont utóbb arról be-

* Sakmyster (2012), 5.

** *Vörös Újság*, 1919. május 18., 7.

szélt, hogy az ováció leginkább azoktól érkezett, akik a szakszervezeteken, illetve a Munkás- és Katonatanácson keresztül jutottak ingyenjegyekhez, míg a közönség nagyobb része nyomatékosan csendben maradt. Ám még ez a leírás is kiemeli, hogy az egyik szereplő, Pethes Imre „még a proletárdiktatúra alatt is a legjobb színész maradt”.*

Mások igen negatívan, sőt maró gúnnyal írtak az előadásról. A *Nyugat* 1919 júniusi számában Fenyő Miksa úgy vélte, hogy „...Pogány József nem költő. Legfeljebb valaki, aki nagyon messziről és nagyon irigykedve néz azokra a tájakra, hol az igazi költők járnak... Pogány József teljesen egyéniség nélkül való, unalmas író”. A dráma maga „felületes”, történelmileg félrevezető, „nagyon rossz darab”.**

A konzervatív író, Herczeg Ferenc egy 1921-ben megjelent kötetben „nehézkiesen kiizzadt” szövegnek nevezi a *Napóleont*, amely „a régi szentimentális iskola minden hibáját magában hordozza”, míg ugyanott a színházigazgató Bárdos Artúr úgy véli, „igen értéktelen”, „groteszk magamutogatás”.***

Sok évvel később még a balos Kassák Lajos sem tudta magában tartani kritikai észrevételeit. Önéletrajzi memoárjában, amely egyben 1935-ben jelent meg először, így ír a darabról:

* Gál (1937), 144.

** Fenyő Miksa: Pogány József: *Napoleon*. *Nyugat*, 1919. 11. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00268/07947.htm> (megtekintve 2019. február 19-én)

*** Gratz (1921), 700., 723.

Pogányt az ő nagyszájúskodásával, kellemetlen pózaival úgyszólván Napóleonnak gúnyolják, és éppen csak ez a bemutató kellett ahhoz, hogy a destruáció újabb agitációs anyaghoz jusson. Határtalan szemérmelenség, hogy valaki vezető pozícióban lévő személyiség dilettáns színpadi tákolmánnyal lépjen a nyilvánosság elé, és milyen szűklátókörűek, meggondolatlanok azok a társai, akik ezt a bemutatót engedélyezték.*

Nem sokkal a *Napoleon* bemutatója után maga Pogány is újabb indokokkal szolgált az őt bírálóknak. Császári modort magára öltve pompás estélyeket kezdett adni Balaton-parti katonai főhadiszállásán. Írókat, művészeket, színésznőket hívott, hogy Budapestről különvonaton oda-utazzanak. A partikon pazar ételeket szolgáltak fel, majd a vendégeket lóversenyek, hajókirándulások szórakoztatták. A „Vörös Napoleon” efféle szeszélyei nem igazán vették ki jól magukat egy olyan időszakban, mikor rengeteg ember éhezett, és az országot külföldi megszállás fenyegette.**

Drakula, a szakszervezetis

De mi volt mindebben a színészek szerepe? A nagyközönség számára ők voltak a legismertebbek a színházi világból, és – színészként szinte magától értetődően – jó érzékük volt a közhangulat változásaihoz, ami 1919-ben elkerülhetetlenül a politikai közhangulatot jelentette. Cseppet sem meglepő, hogy a színészek szerepével kap-

* Kassák (1983), 584.

** Sakmyster (2012), 45–46.

csolatos vélemények jócskán különböztek egymástól, attól függően, hogy ki, és még inkább attól, hogy mikor fogalmazta meg azokat.

A színingazgató Bárdos Artúr, aki nem sokkal a Tanácsköztársaság bukása után írta meg véleményét, a romboló tendenciákat, a színházi élet manipulálását hangsúlyozta ki. A színészeknek meg kellett élniük, és csak a pozíciókban lévőkől remélhettek szerepeket és kedvezményeket. Persze ez az új politikai feltételek által felülről kikényszerített helyzet volt (ahogy kétségkívül mindig az).

Mindazonáltal 1945 után, és különösen az 1956-ot követő évtizedekben, az úgynevezett Kádár-korban, mikor a történészek és mások „újraértékelték” a Tanácsköztársaságot, már jóval kedvezőbb vélemények jelentek meg, és a társadalom összes rétegének, úgymond, aktív részvételét, sőt az események miatti lelkesedését hangsúlyozták – és ez vonatkozott a színészekre is. Egy 1962-es tanulmányában az irodalomtörténész Osváth Béla például arról írt, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása utáni első napokban a korszak számos ismert színésze részt vett a Művészeti Tanácsban, azon új testületek egyikében, amelyeket a színházi élet irányítására hoztak létre. Osváth szerint a színészek életkörülményei jelentősen javultak, mivel csökkent közöttük a jövedelemkülönbség, és jóval kisebb lett köreikben a munkanélküliség. Anyagi feltételeik mellett az erkölcsi megbecsülésük is növekedett, állította Osváth, és lakásaikat annak dacára sem rekvirálták el, hogy némelyik – persze az ismertebb, jólmenő színészeké – igencsak fényűzőnek számított. A szerző szerint egyetlen színész sem keveredett bajba, még Fáy Szeréna sem, aki a Nemzeti Színház színészeinek egy gyűlésén „becsmérő megjegyzé-

seket tett a proletárhatalomra”, és „nacionalista hangulatot keltett”.*

És valóban, egy alkalommal a színészek még sztrájkba is léptek, július 6-án, egy vasárnap este a Király és a Magyar Színházban. Az akcióval az ellen tiltakoztak, hogy az akkor már kulturális népbiztos Pogány József el akarta mozdítani Beöthy László színingazgatót. A sztrájkot a zenészek és a színpadi munkások is támogatták. Az előadásra összegyűlt közönségnek a színház egyik vezető színésze magyarázta el a sztrájk okát, és a nézők – miután kifejezték rokonszenvüket – elhagyták a színházat. Akárhogy is, a sztrájknak végül semmi drámai eredménye nem lett, hiszen ez volt az éved utolsó napja, és másnap már elkezdődött a színházakban a nyári szünet.**

Az 1919-ben aktív magyar színészek legtöbbjének neve ma már nem sokat mond az olvasónak, nemhogy Magyarországon kívül, de még ott sem. Egy kivétellel – és ő a világ kedvenc hollywoodi Drakulája, Lugosi Béla. Talán meglepő, de Lugosi fontos szerepet játszott az 1919-es Tanácsköztársaságban, amelynek bukása után kénytelen volt külföldre menekülni.

Blaskó Béla Ferenc Dezső 1882-ben Lugoson (ma Lugoj, Románia) született.*** Nevét húszévesen Lugossyra, majd 1911-ben Lugosira változtatta. (Magyarországi filmes pályafutását az „Olt Arisztid” művésznéven kezdte.) Apját,

* Osváth (1962), 104., 111.

** Színházi sztrájk a kommün alatt. *Színházi Élet*, 31–32. sz., 1919. szeptember 7–13., 6–7.

*** Születéséről és fiatalkoráról lásd Lennig (2003) életrajzát.

aki pékből kisvárosi bankárrá küzdötte fel magát, tizenkét évesen veszítette el.

Színészi karrierjét vidéki társulatoknál kezdte, és először 1913 januárjának elején lépett fel a budapesti Nemzeti Színházban. 1914 nyarán besorozták; másfél évet töltött az orosz fronton, kétszer megsebesült. 1917-ben kezdett filmezni, főszerepet kapott például Kertész Mihály *Az ezredes* című filmjében.

A háború után, a Habsburg-birodalom szétesése és az 1918-as őszi forradalom idején Lugosi „liberális ügyekbe vetette magát, bár korábban semmiféle politikai érdeklődést nem mutatott”.^{*} Az 1918. december 2-án alakult Színházi Alkalmazottak Szabadszervezete bizottsági tagjai között az ő neve szerepelt az első helyen.

Úgy tűnik, büszkén hordta magával még a korábbi időkből származó szakszervezeti kártyáját. Lennig szerint mielőtt színész lett, Lugosi egy szakiskolába járt szülővárosa környékén, utána pedig lakatosinasnak állt. Más források szerint bányában dolgozott. Akárhogy is, a Tanácsköztársaság alatt az 1919. április 17-én alakult Színészek Országos Szakszervezete titkáráként fontos aktivista lett.

Az újjáalakított *Színészek Lapjának* első, 1919. május elseji számában Lugosi megírta a szakszervezet megalakításának történetét. Ugyanabban a számban jelent meg Hevesi Sándor rendező cikke „a valódi népszínházról”, illetve az ismert színésznő, Jászai Mari írása „Egy színésznő mint munkásasszony” címen. Az akkor hatvankilenc éves Jászai Mari a Nemzeti Színház társulatának megbecsült tagja, a korabeli magyar színházi élet egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Cikkének témája nem volt teljesen idegen

^{*} Lennig (2003), 32.

tőle, hiszen egy ács lányaként tízéves korától pesztonkaként dolgozott.

Egy másik írásában Lugosi felidézte, hogy a háborút követő felfordulás okozta „színészszoftizálás” volt, ami öntudatra ébresztette, és rávette, hogy felemelje a hangját. „A szervezői tevékenységem egyértelmű célja az volt, hogy a színésztársadalom erkölcsi, anyagi és kulturális szintjét emeljem.”^{*} Arthur Lennig azt írja: a Színészek Országos Szakszervezete első kongresszusának jegyzőkönyve szerint Lugosi „nagy ováció” közepette lépett be a terembe, és így szólt: „nem ismerek budapesti és vidéki színészeket, csak színészeket és nem színészeket ismerek”. Belépőjével azokra az előítéletekre utalt, amelyekkel számos vidéki kolléga a budapesti színházi elithez viszonyult. Arra is felszólította a színészeket, hogy csatlakozzanak a színpadi munkások és a zenészek szakszervezeteihez, hogy együttes erővel birkózhassanak meg az ágazat problémáival.^{**}

Egy 1919. május közepén megjelent cikkében Lugosi szenvedélyesen támadta azt a véleményt, hogy a színészek ne lennének proletárok.

Mi az igazság? Hát az, hogy a színésztársadalom 95 százaléka proletárabb a kizsákmányolt munkások többségénél. Mikor az előadás után leveti szakmája pompás kellékeit, a színész, kevés kivétellel, aggodalomban és nyomorban él. Vagy arra kényszerül, hogy a legostobább, ócska munkákat vállalja el testi-lelki megmaradása érdekében... vagy a barátain élősködik, adósságokba veri magát, vagy a művészetét prostituálja. De elviseli,

^{*} Ugyanott.

^{**} Ugyanott, 33–34.

elviseli a nyomort, a megaláztatást, a kizsákmányolást, csak hogy színészként létezhesen tovább, hogy összeszedje, ami nélkül élni sem tudna tovább. A színészeket a kapitalista magánvállalkozások éppúgy kizsákmányolták, mint az állam. A régi uralkodó osztály a legkülönbébb hazugságokkal tartotta tudatlanságban a színésztársadalmat, erkölcsileg és anyagilag korrumpálta, és a saját bűneinek eredményét viszontlátva benne lenézte és megvetette. Az éhbérből élő, demoralizált színész sokszor kénytelen volt, még ha vonakodva is, a volt uralkodó osztályok szolgálatába szegődni. A színészet iránti lelkesedéseért az ár mártíromsága volt.*

Tevékenységet és írásait ismerve nem meglepő, hogy a Tanácsköztársaság bukása után Lugosi Béla igen gyorsan úgy döntött, hogy elhagyja az országot, és 1919 augusztusának elején átlépte az osztrák határt. Végül az Egyesült Államokban kötött ki, és így lett Magyarország veszteségéből hatalmas nyereség Hollywood számára.

Amint arról a második fejezetben már szó volt, a színészek, színésznők és más színházi dolgozók saját csoportjukkal vettek részt a május elsején rendezett tömegfelvonuláson. A később világhírűvé vált drámaíró, az akkor majdnem tizenkilenc éves Hágy Gyula így emlékezett erre: „Az emberek [az Andrásy úton] ragyogtak az örömtől, hogy láthatták az ország legnépszerűbb színészeit és színésznőit, ahogy a teherkocsik platóján ropják a csárdást”.**

* *Színészek Lapja*, 1919. május 15. Idézi Lennig (2003), 34.

** Hay (1974), 70–71.

VAJON MÁR DRAKULA SZEREPÉRE GYAKOROL? LUGOSI BÉLA, AKIT ITT EGY 1919-ES FÉNYKÉPEN LÁTUNK, ELSZÁNT AKTIVISTA VOLT A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN.
(FOTÓ: FORTEPAN/SÁLY NOÉMI)

A színészek nemcsak a belvárosban tűntek fel, hanem a nap folyamán a város legkülönbözőbb részein szórakoztatták a közönséget. Majtényi Mária huszonhárom éves, fiatal színésznő volt 1919-ben. Jóval később felidézte, hogy sok társával együtt a Népligethez mentek egy vörös zászlókkal feldíszített teherkocsin, ahol a sebtében összerakott színpadon egy drámaiskolás kollégájával orosz néptáncot adott elő, majd szavalt: Petőfitől a „Feltámadott a tenger”-t, és Várnai Zsenitől, hogy „Ne lőj, fiam, mert én is ott le-

szek”.* Ezt követően olyan távol eső helyekre vitték, mint Kispeszt és Újpest, hogy újabb előadásokkal szórakoztassa „az összegyűlt embereket, akiknek azelőtt soha ilyenben nem volt még részük”.**

1919-ben az akkor huszonhat éves Bajor Gizi már a Nemzeti Színház társulatának ismert tagja volt. Május elsején ő is fellépett. Az ismert író, Bródy Sándor új egyfelvonásosában, az *Orgonavirágban* játszott, és amennyire tudjuk, ez volt az egyetlen fellépése a Tanácsköztársaság idején.***

Eljutni a tömegekhez

A Tanácsköztársaság idején a hatalom arra törekedett, hogy – részben a csökkentett árú, a szakszervezeteken keresztül szétosztott jegyekkel – szélesebb közönség előtt nyissa meg a színházakat, vagy egyszerűbben szólva, eljuttassa a tömegekhez a színházi kultúrát. Akár fizikai értelemben is: egy interjúban Reinitz Béla arról beszélt, hogy tíz-tizenöt színházat fognak nyitni Budapest központján kívül, ahol új társulatok fognak játszani.

„Ne a fáradt munkásoknak kelljen a színházba elmenniük” – magyarázta Reinitz. „A színháznak kell hozzájuk

* Várnai Zseni „Katonafiamhoz” című versében ez az összes versszak utolsó mondata.

** Kron Jenőné (Majtényi Mária) visszaemlékezései. Kézirat a PTI levéltárában, PIL 867. f. K-23, 1–4.

*** Escher és Vajda (1958) kötetében olvasható egy Staud Géza által összeállított lista Bajor szerepeiről. E szerint a május elseji fellépést megelőzően a színésznő 1919. március 17-én, utána pedig legközelebb november 14-én lépett színpadra, vagyis a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt, és bukása után.

mennie, hogy a munka után otthon találhassanak szórakozást”.*

Színészek csoportjai indultak a frontra is, hogy a Vörös Hadsereg katonáit szórakoztassák. Baló Elemér, a Nemzetit igazgató Zoltán Ambrus személyi titkára később felidézte, hogy utaztak „a Vörös Frontszínház tagjai kis csoportokban a laktanyákba és katonai táborokba, hogy buzdító, felvilágosító és szórakoztató előadásokat tartsanak. Fizetséget alig kaptak... a színészek nem a pénzért játszottak... A Tanácsköztársaság hűséges gyermekei voltak. Gödöllőn is volt egy ilyen csoport. Ők folyamatosan a harcolók között éltek.”**

Budapesten is rendeztek külön a katonáknak szóló előadásokat. Így április 5-én tartották a „Vörös Katonapapot”, ahol neves előadók, köztük Bajor Gizi, Fedák Sári és Várad Aranka is megjelentek.*** A sikeres „katonapapot” többször is megismételték, ahogy a munkásoknak rendezett „forradalmi vörös matinét” is. Az egyik, április 20-án, vasárnap rendezett matinét a *Pesti Hírlap* már három nappal korábban azzal harangozta be, hogy a népszerű színésznő, Jászai Mari is színpadra lép.

A „színházak megnyitása a nép előtt” oda vezetett, hogy hamarosan sok nézőtér újfajta közönséggel telt meg, amit sokan, így a híres író, Móricz Zsigmond nagy lelkesedéssel fogadtak. Mindössze tíz nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után Móricz a Nemzetiben megnézte Herman

* Budapest új színházai. *Fáklya*, 1919. április 27., 7.

** Baló Elemér visszaemlékezései. Kézirat a PTI levéltárában, PIL 867. f. B-24, 6.

*** Színházi élet a forradalmak idején. Második fordulat: a proletárdiktatúra színháza. <http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/156.html> (megtekintve 2019. január 21-én).

Heijermans darabját, a szocialista-realista *Reményt*, amely a halászok kizsákmányolásáról szól.* Élményeit így írta le *Az Ember* című lapban: „Meg voltam hatva és el voltam bűvölve, mikor gróf Széchenyi Béla páholyában három dohánygyári kisasszonyt és egy öreg, fekete fejkendősnénit láttam.” Móricz úgy érezte, „az egész zsúfolt színházban proletár-érzék izzott”. A nézők tiszta és nyílt tekintetében, ártatlan és őszinte nézésében gyönyörködhetett.

„Mintha leakasztják a függönyt az ablakról a nyári sötét szobán, s egyszerre beömlik a gazdag aranyfény: a proletár szemekből úgy lobog ma a szív hősege, az értelem fénye.” Móricz további elragadtatott mondatokkal írja le a körülötte ülőket, és írását így fejezi be: „Egészen megúj-hodtam ezen az estén, s valami magas és tiszta érzések keltek föl bennem a művészet feladatáról.”**

Három hónappal később egy másik véleményből hasonló lelkesedést hallhatunk ki. A *Népszava* egy munkatársa a következőket írta: „...a proletár kocsmák helyett a színházakba jár. Vágyaltató, alkoholos szórakozások helyett társadalmi, emberi, egyéni tragédiák és győzelmek, történelmi korok fölvonulásában ismeri meg a proletár önmagát és osztályát.”

Az újságíró ezután rámutatott, milyen tévedés volt azt feltételezni, hogy a munkások nem értik meg a kultúrát, még ha az apróbb nüanszokat nem is képesek mindig ki-élvezni. „A munkások uralma a művészetet új föltámadá-sához vezeti” – szögezte le bizakodva a szerző. Persze ez

* Az 1901-ben írt *Reményt* tíz alkalommal adták elő a Nemzeti Színházban a Tanácsköztársaság idején, kilencszer Szegeden, ötször Hódmezővásárhelyen, és jó párszor más vidéki városokban. Osváth (1962), 96.

** Új közönség. *Az Ember*, 1919. április 1., 14–15.

a hangvétel a *Népszavától* nem túl meglepő, bár konkrét bizonyítékok még nemigen álltak rendelkezésre erről a „föltámadásról”.*

Mindazonáltal igen elterjedt volt a vélemény, hogy újfajta közönség jelent meg a színházakban. Még az akkor hatvannyolc éves, híres színésznő, Blaha Lujza – aki akkor már sok éve a Nemzeti Színház csillaga, ahogy neveztek, „a nemzet csalogánya” volt – is megérezte ezt a pozitív hangulatot:

Meg vagyok győződve róla, hogy csak egy szebb világ következhetik... Nagy igényeim nem voltak soha, most sincsenek. Csak egy vágyam: játszani szeretnék még néhányszor, játszani az új közönségnek, mely nem is láthatott, eljátszani a régi népszínművek közül néhányat, néhányat a legjobb szerepeimből.**

Másoknak persze másmilyen, nem feltétlenül ennyire magasztos véleményük volt az „új közönségről”. 1919. április 17-i naplóbejegyzésében Gál Imre arról ír, hogy a Király Színházban megnézte Robert Planquette operett-jének, *A corneville-i harangoknak* az előadását. A nézőtér, ahogy akkoriban megszokott volt, zsúfolásig megtelt, írja Gál, „főként persze azokkal a kétkezi munkásokkal, akik a szakszervezeteken keresztül jutottak jegyhez”. Bár az igazat megvallva maga Gál is – akinek naplója utóbb *A polgár a viharban* címen jelent meg – olyasvalakitől szerezte a jegyét, akinek voltak bizonyos szakszervezeti kapcsolatai.

* Király Albert: Munkások a színházakban. *Népszava*, 1919. június 25., 7–8.

** Blaháéknál. *Színházi Élet*, 3. évf. 25. sz., 1919. június 22–28., 1.

Az előadás az *Internacionálé* elénklésével kezdődött, és annak proletár szelleme Gál szerint mindvégig érezhető volt. Mellette egy vöröskatona ült, aki az egész előadás alatt arról győzködte másik szomszédját, hogy jelentkezzen a Vörös Hadseregbe, és csatlakozzon egy lovas zenekarhoz. Az utóbbi, aki vélhetően egy üzemi munkászenekar tagja volt, nemigen lelkesedett az ötletért, és igyekezett barátját csendre inteni – nem sok sikerrel. Ezért a munkás az egyik szünetben helyet cserélt egy nővel ugyanabból a társaságból; a nő viszont mindvégig pattogatott kukoricát ropogatott, és olyan dalokat dudorászott, amelyek köszönőviszonyban sem voltak a zenekar által játszott melódiákkal.

Gál mögött egy idősebb férfi ült, láthatóan nem munkás, akinek a felesége folyamatosan kommentálta az előadást, „mintha a férfi nem a színházban, hanem otthon ücsörgött volna, és az asszony telefonon magyarázná el neki, hogy mi történik a színpadon”. Gál egyáltalán nem tudta élvezni a darabot, és alig győzte kivárni, hogy vége legyen.*

A színházi producer és színigazgató Bárdos Artúr szintén úgy emlékezett, hogy a színházak tele voltak a Tanácsköztársaság idején. „Az emberek bármit megnéztek – írta. – Nem mondhatjuk, hogy válogatósak lettek volna. Ha úgy hozta, akár Shakespeare-t is megnézték, Mozartot is meghallgatták.” Ám az ilyen előadásokkal kapcsolatban Bárdos egy gonosz, közszájon forgó viccet is felidéz, amely szerint bizonyos klasszikus daraboknál nem volt javallott a taps, „nehogy felébresszék a proletariátust”.**

* Gál (1937), 73–74.

** Gratz (1921), 724.

A klasszikus színházi előadásokat illetően Bárdos azt is írta, hogy közönségük inkább a fehérgalléros szakszervezetek tagjaiból állt, hivatalnokokból, tanárokból és családtagjaikból. Ők igazán örültek az olcsó jegyeknek, ami lehetővé tette számukra, hogy megnézzék az előadásokat.

Ne feledjük a gyerekeket!

A mozikhoz hasonlóan a Tanácsköztársaság színházi előadásokat is szándékozott szervezni a gyerekeknek, elsősorban a munkások gyermekeinek, akik másként sosem jutottak volna el ilyenekre. A korabeli újságokban gyakran jelentek meg erről szóló hirdetések. Április 15-én például a *Vörös Újságban* „Opera-előadások proletárgyermekeknek” címen jelent meg egy írás: „A Munkások Gyermekebarát Egyesületének kérésére a Forradalmi Kormányzótanács színházi ügyekért felelős megbízottja elrendelte, hogy április 20-án [vasárnap] délelőtt 10 órakor az Operaház adjon elő a *Jancsi és Juliska* című daljátékot, és a *Babatiündér* című balettet a proletár gyermekek számára.”

A *Pesti Hírlap* két nappal később azt jelentette be, hogy a Fővárosi Orfeumban hetente négyszer – keddenként, csütörtökönként, szombatonként délután, vasárnaponként pedig délelőtt – gyerekeknek szóló előadások lesznek. A Munkások Gyermekebarát Egyesületének aktivistái fogják a gyerekeket szervezett csoportokban a helyszínen kísérni.

1919. május elsején az *Érdekes Újság* képes hetilap már riportot is közölt a Fővárosi Orfeum egyik ilyen gyermekmatinéjáról. Móricz Zsigmondhoz és másokhoz hasonlóan a lap is rajongva írt a nézőteret megtöltő gyerekekről,

akik elbűvölve meredtek a vörös függönyre. Az előadást, számolt be a riporter, a gyerekek óriási örömmel fogadták. „Lehet-e nagyobb boldogság, mint az apró proletárok ilyen közönségének játszani? És létezhet-e hálásabb, lelkesebb közönség?”*

Balázs Bélát, a Közoktatási Népbiztosság egyik prominens tagját leginkább az foglalkoztatta, hogy sajátos módon, tündérmesékből csináljanak gyerekeknek szóló produkciókat. A népbiztosságon belül még egy külön Mesesosztályt is szervezett, amelynek egyik funkcionáriusává Jászi Oszkár korábbi feleségét, az író, költő, irodalomkritikus Lesznai Annát nevezte ki, aki Balázs Béla és Lukács György progresszív kulturális köreinek jól ismert alakja volt. Utazó bábszínházi előadásokat szervezek, és a műsorban Balázs Béla néhány saját bábjátéka is szerepelt. Igen népszerűek voltak az ő kezdeményezésére szervezett „mesedélutánok” is. Ezeken egy mesemondó adta elő a szöveget, miközben egy grafikus a témát követő rajzokat készített.**

Nem különösebben meglepő persze, hogy gyorsan megjelentek a Balázst materialista, ortodox nézőpontból támadó kritikák. A mesék babonássá teszik a gyerekeket, érveltek, a királyokról, királynőkről és hercegekről szóló történeteknek semmi közük a valósághoz, nincs nevelő hatásuk, és különben is, egy elavult ideológia maradványai. Balázs a „Ne vegyétek el a gyermekektől a mesét!” című cikkében válaszolt a kritikákra. „A gyermekek min-

* Idézi Remete (1956), 334.

** Zsuffa (1986), 80. Hogy Balázs művészetére egész életében milyen nagy hatással voltak a tündérmesék, megkapóan leírja Jack Zipes a *The Cloak of Dreams* c. kötet, Balázs (ál)kínai mesegyűjteménye angol fordításának előszavában (Princeton University Press, 2010).

den előtt!” – kezdődik az írás, majd Balázs kifejti, hogy a mesék gyönyörködtetik a proletárgyerekeket, örömet okoznak nekik, és különben is sokkal, de sokkal régebbiek, mint a kapitalizmus vagy akár a feudalizmus. Ráadásul segítik a gyerekeket abban, hogy befogadhassák az irodalmat.

„Vigyázat, elvtársak! Mikor a meséket elveszük a gyermektől, elveszük tőle a lehetőséget, hogy valaha bárminemű költészetben öröme telhessék. Nem ezt akarjuk, ugye nem? Vigyázat, elvtársak! Ha nekirontunk a gyermekmeséknek, elvágjuk a gyökerét minden költészetnek – sőt, minden művészetnek is” – óvott Balázs a cikke végén.*

* Fáklya, 1919. május 11., 3–4.

NYOLCADIK FEJEZET

A zene mindenkié

„Szerettem a látványt, ahogy az elegáns kávéházakban munkások tömegei ücsörögnek, gyönyörű csészekből isszák a kávéjukat, és plüssfotelekből hallgatják a zenekart” – így írt – talán kissé meglepő módon – Josiah Clement Wedgwood báró, brit ezredes és parlamenti képviselő, mikor egy tényfeltárási bizottság tagjaként tett utazásáról hazatért Budapestről.*

Az 1919-es Budapest „zenei” hangulata nemcsak Wedgwoodot ragadta meg. Ahogy arról az Előszóban és a Bevezetésben már szó esett, mind H. N. Brailsford brit újságíróra, mind pedig a fiatal Arthur Koestlerre nagy hatással volt a város nyilvános helyein lépten-nyomon felcsendülő zene. Az utcákon hallható muzsika sokszor a Vörös Hadsereg zajos toborzóihoz kapcsolódott, ahogy azt Kassák Lajos egy április végi eseményről írt visszaemlékezéseiben: „Zenés,

* Mitchell (1970), 223. A megjegyzés talán mégsem annyira meglepő. A liberálisként induló Wedgwood 1919-ben belépett a Független Munkáspártba (Independent Labour Party). Ahogy Mitchell rámutat, Wedgwood pozitív reakciója ahhoz hasonlít, amit George Orwell érzett, mikor 1936-ban, a spanyol polgárháború idején a „proletár Barcelonába” érkezett.

dobszós fölvonulásokat rendeznek, földíszített kocsikon színészek és színésznők szavalnak és énekelnek az utcákon. Fedák Sári és más operettsillagok teljes fényükben szerepelnek a vöröskatona-toborzókon.”*

Fedák Sári neve gyakran feltűnik a Tanácsköztársaság propagandarendezvényeivel kapcsolatban, bár később meglehetősen eltérő politikai nézeteket vallott (lásd az Utószóban). Vele ellentétben Horváth Jenőről nem sok szó esik. A tizenkilenc éves, a kommunistákkal rokon-szenvező cigányprímás nemcsak Budapesten játszott, de a vidéket is bebarangolta, hogy a Vörös Hadseregbe toborozzon. Lelkesítő politikai nótákat is szerzett, bár mivel a kottát nem ismerte, sosem jegyezte le azokat. Végül ő maga is bevonult, és a csatamezőn veszítette életét.**

A toborzás mellett a nyilvános zene a különféle ünnepségekhez is hozzá tartozott, és nem csupán május elsején. Kassák így idézte fel a napot, mikor június elején híre jött, hogy a Vörös Hadsereg visszafoglalta Sátoraljaújhelyt:

Másnap hajnalban zenés ébresztővel költötték föl Budapest népét. A tiszta nyári reggelben az összes katonai és munkászenekarok lármás csinnadrattával vonultak végig az utcákon, és így toborozták össze az ébredő munkásságot. A zenekarok fölálltak a tereken és a nagyobb útkereszteződéseknél, ütötték cintányérjaikat, dobjaikat, és harsogtatták ordító réztrombitáikat. A színházak

* Kassák (1983), 583.

** Szekeres Géza „Egy elfeledett forradalmár” című, 1989-ben megjelent tanulmánya röviden, de igen izgalmasan mutatja be Horváth életét. <http://mek.oszk.hu/08900/08914/08914.pdf> (megtekintve 2019. január 28-án)

előtt a színházak zenekarai adtak térzenét. Megrészegető parádé.*

Az efféle zenés köztéri rendezvények egymást érték a Tanácsköztársaság kikiáltása óta. Józsiika Ferenc így emlékezett vissza rá, ahogy március 21-én, nem sokkal a bejelentés után társaival örömittasan az utcákon zenélt: „Zászlókkal feldíszított teherkocsikon jártuk keresztül a várost, és a nagyobb utcákon és tereken rögtönzött koncerteket adtunk az ott összegyűlt embereknek.” Forradalmi dalokat és katonanótákat játszottak, a tömegből sokan csatlakoztak az énekléshez, és Petőfi versét, a „Föl-támadott a tenger”-t szavalták.**

CIGÁNYZENÉSZEK JÁTSZANAK AZ UTCÁN. A SZABADTÉRI ZENE – AMI SOK HELYEN FELCSENDÜLT AZ 1919-ES ESEMÉNYEK IDEJÉN – NAGY HATÁSSÁL VOLT AZ AKKOR TIZENHÁROM ÉVES BUDAPESTI ISKOLÁSIÚRA, ARTHUR KOESTLERRE
(FOTÓ: MTI/ÍZSAI KÁROLY)

* Kassák (1983), 589.

** Józsiika Ferenc visszaemlékezése. Kézirat a PTI levéltárában. PIL 867. f. J-26, 3.

Ám volt komolyabb oldala is a zene népszerűsítésének. Akárcsak a színházak esetében, a sajtó előszeretettel mutatta be, hogy a zenei kultúrában, és általában a zenész-társadalomban is egy új világ van születőben.

Csupán egy héttel a Tanácsköztársaság kikiáltását követően a *Vörös Újságban* „Zenekultúránk föladata a kommunista államban” címen jelent meg cikk. „A proletárforradalom tisztítótűzében újjászületnek és új életre ébrednek a művészetek” – szölt a bombasztikus felütés. „A régi kapitalista társadalom rothadt kereteiből kitörve a zene újult erővel indul hódító útjára.”

A cikkíró azt fejtegeti, hogy az emberek tömegei korábban csak a könnyűzene silány termékeihez juthattak hozzá. Ám ezentúl a Közoktatási Népbiztosság rendszeres munkáskoncertekkel fogja gazdagítani a nép zenei kultúráját.

Az óraadás nyűgös terhétől fölszabaduló művészek, zeneszerzők, zenetörténészek vállvetve fognak tömörülni, hogy a proletártársadalomnak minden salaktól megtisztított zenekultúrát adjanak. Az emberi méltóság a föl-szabadult munkás és a független munkás közös kincse: jövő zenekultúránk biztosítéka.*

Néhány nappal később a *Pesti Hírlapban* jelent meg a brácsaművész, zenetörténész Molnár Antal zeneakadémiai tanár cikke, a „Zeneművészet a szocialista társadalomban”. A *Vörös Újság* cikkénél sokkal kiegyensúlyozottabb hangvétellel Molnár arról ír, hogy az európai társadalom minden radikális változása idején átalakult a művészet

* *Vörös Újság*, 1919. március 28., 7.

is. Mindazonáltal „nem ringathatjuk magunkat abban az álomban, hogy a proletártömegek a mostani átalakulás első percétől kezdve máris érett közönsége a művészeteknek”.

Amire elsőként szükség van, jelentette ki Molnár, az a széles körű, igen nagymértékű nevelőmunka, ami magába foglalja az államilag finanszírozott tanfolyamokat és koncerteket, és szükségessé válik majd a hangszerek állami tulajdonba vétele is. Mindennek eredményeként rendkívül sok zenei tehetség fog kilépni a nép tömegeiből. Ekkor szülehet meg a valódi népi kultúra, ahol a zenészek sorsát immár tehetségük, és nem kapcsolataik, támogatóik vagy vagyonuk határozza meg.*

Az úgynevezett „munkáskoncertek” mozgalma gyorsan terjedt a Tanácsköztársaság idején, kezdetben az ismert zeneszerző, Dohnányi Ernő irányításával,** akit még a Károlyi-kormány nevezett ki a Zeneakadémia vezetőjének 1919 elején. A *Hetedik munkáskoncertet* például április 6-án, vasárnap délután rendezték meg a Zeneakadémián, Dohnányi részvételével, és Beethoven, Mozart, Mendelssohn és Schumann művei szerepeltek a programban.***

A mozgalom keretében számos munkáskoncertre került sor, amelyeken többnyire klasszikus zenét adtak, és nem csupán az olyan bevett koncerttermekben, mint a Zeneakadémia vagy a Vigadó, de szakszervezeti munkásotthonokban és számos más helyiségben is, néha távol Budapest központjától. Így például április 3-án a Vörös

* *Pesti Hírlap*, 1919. április 2., 2–3.

** Flórián és Vajda (1978), 73.

*** Az eseményt hirdető plakátot lásd: Ujfalussy (1973), 171.

Újság arról tudósított, hogy előző vasárnap operaénekesek és zenészek Csepelen tartottak koncertet, de nem valami kultúrházban, hanem az ottani lőszergyárban. Április 20-án az *Újpesti Munkás* pedig a következő vasárnapi koncertet hirdette, amelyet a Munkásszínházban tartottak „Újpest proletárjainak”. A programban Mozart, Leoncavallo és Saint-Saëns művei szerepeltek, és a jegyárakat a minimumra szorították le, hogy – nem úgy, mint a régi időkben – a lehető legtöbben élvezhessék „a komoly, valódi művészet szellemi kincseit”.* Június 15-én a *Népszava* olyan „zenei matinék” sorozatát jelentette be, amelyeket a kórházak „proletárbetegeinek” rendeztek, akik „mindenkor valóságos börtönben érezték magukat”, és az elsőre már másnap sor fog kerülni a Központi Közkórház (a mai Szent Rókus Kórház a Rákóczi úton) kertjében. Akik nem hagyhatják el az ágyukat, írta a *Népszava*, a nyitott ablakokon át élvezhetik majd a zene szépségeit.**

Hasonló szellemben szervezték az úgynevezett „vöröskatoná-esteket és -koncerteket”, hogy így tiszteljenek a Vörös Hadsereg eredményei előtt. Ilyen „Vöröskatonák Napját” rendeztek például április 12-én az Operaházban. A koncert, amelyre a jegyeket nagyrészt a szakszervezeteken keresztül árusították, az *Internacionáléval* és a *La Marseillaise*-zel kezdődött, majd a Nemzeti Színház színésze, Abonyi Géza szavalta el Farkas Antal *Jön az öcsém* című versét.*** A fő program Beethoven *III. Leonóra*-nyi-

* Ugyanott, 193–194. Abban az időben Csepel és Újpest még nem tartoztak Budapesthez.

** Zenei délutánok a kórházakban. *Népszava*, 1919. június 15., 10.

*** Ez volt az a vers – amint arról a hatodik fejezetben már szó volt –, amelynek alapján Kertész Mihály forgatta le azonos című propagandafilmjét.

tánya és a *Kilencedik szimfónia* volt. Az utóbbit megelőző szünetben Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos szólt a közönséghez, amiről a másnapi *Népszava* a kissé különös „Forradalmi istentisztelet” címmel számolt be.* Kunfi bevezető mondatai a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának optimista céljait tükrözték.

A vagyon, hatalom és gazdagság ketrecéből kiszabadítani az alkotó génuszt, a szegénység, elnyomatás, tudatlanság és örömtelenség börtönéből kimenteni a munkást – ez a proletárforradalom lelki, művelődésbeli tartalma. S amikor ezen az estén a magyar proletár összetalálkozik Beethoven szellemével, amikor félúton találkozik a munkás és a legnemesebb művészet: az jelképe annak az új kultúrát teremtő munkának, amely a munkásforradalom egyik leggyönyörűbb föladata.

A *Népszava* furcsa címadása Kunfi beszédének egyik gondolatára utal:

...a forradalom igazi istentisztelete, ha átadhatjuk magunkat a tudomány tanításainak és a művészet örömeinek, ha szemünket fölemelhetjük az igazság ormaira, és megnyithatjuk érzéseinket és képzeletünket a szépségnek és magasba szárnyaló ihletnek olyan forrásai előtt, mint amilyen Beethoven zenéje.

* *Népszava*, 1919. április 13., 2–3.

Bartók Béla

1919. április 12-én mind a *Világ*, mind a *Népszava* bejelentette, hogy a Közoktatási Népbiztosság a zenei ügyek irányításával Reinitz Bélát bízta meg (vele az előző fejezetben már találkoztunk), aki mellé még egy háromfős, úgymond, Zeneművészeti Direktóriumot is kineveztek. Ennek egyik tagja a neves zenetudós és komponista, Bartók Béla lett. Ugyanakkor tanácsadó testületként egy Zeneművészeti Tanácsot is felállítanak, írták a lapok, amelybe a különféle zeneművészeti ágak legkiválóbb képviselőit delegálják. A direktórium ideiglenesen Budapest központjában, a Kereskedelmi és Iparkamara Szemere utca 6. szám alatti helyiségében kapott elhelyezést.*

Bartók, aki akkoriban töltötte be a harmincnyolcadik évét, és már jó úton járt, hogy a XX. századi Magyarország egyik legkreatívabb, világszerte leginkább ismert génusza legyen, elfogadta a direktóriumi tagságot, bár részvétele a Tanácsköztársaság egyik fő művészeti intézményében első pillantásra meglepőnek tűnhet. Nem szocialista nézeteiről volt ismert (kommunista nézeteiről pedig még annyira sem), magánéletében és szakmai munkásságában egyaránt

* 1969-ben a Fővárosi Tanács az 1919-es Zeneművészeti Direktóriumra emlékezve táblát helyezett el a Szemere utcai épületen, amelyen feltüntették Bartók és a többi tag nevét. E sorok írásakor (2017 augusztusában) a tábla még a helyén van, ami meglehetősen szokatlan, mivel a Tanácsköztársasággal kapcsolatos szinte minden emlékművet és táblát szisztematikusan eltávolítottak Budapestről az 1989–1990-es politikai változások után.

inkább visszahúzódó, befelé forduló típus volt, aki szinte puritán eltökéltséggel a munkájának szentelte magát.*

Ugyanakkor viszont kívülállónak számított a magyarországi konzervatív zenei intézményrendszerben, amit sokat bírált, és viszont: annak képviselői közül sokan nem voltak nagy véleményrel róla. Ennek igen sokrétű okai vannak, de részben talán azzal magyarázható, hogy bár Bartók büszke volt magyarságára, és a legjobbat akarta tenni hazájáért, ám a Kárpát-medencében folytatott népzenei kutatásai meggyőzték, hogy az értéket, a tisztaságot nem lehet nemzeti kategóriák közé szorítani, és nem ritkán éppen a zenei kultúrák keveredéséből születnek a legizgalmasabb eredmények. Ez a megközelítés – amit ma fúziósnek nevezhetnénk – nemigen imponált a nacionalista beállítottságú magyar elitnek,** ahogy az sem, hogy a városiak által kedvelt „népies zenét” felszínesnek és hamisnak tartotta.

* Persze meglehet, hogy Bartók részvétele nem lenne ennyire meglepő, ha nem igyekeznének oly gyakran megfeledezni róla. Így például e kötet szerzője hiába keresett erről szóló információt a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének internetes Bartók-archívumában (<http://www.zti.hu/bartok>, hozzáférés: 2016. május 25.). Hasonlóképpen nem szerepel említés Bartók tanácsköztársaságbeli szerepéről a Bartók-emlékházban sem, Bartók Béla élete legfontosabb eseményeinek időrendi felsorolásában (legalábbis nem szerepelt, amikor a szerző utoljára meglátogatta az emlékházat).

** Bartók egy 1942-es angol nyelvű cikkében azt írta a különféle népzene kölcsönhatásairól, hogy „...itt a dallamok állandó csereberéje van folyamatban; állandó kereszteződés és visszakereszteződés...” *Race Purity in Music* (Faji tisztaság a zenében), *Modern Music*, 1942 évf., 153–155. Idézi: Suchoff (1992), 30.; Bartók úgy gondolta: „A végeredményképpen kialakult »faji tisztátalanság« tehát határozottan jótékony hatású.” Ugyanott, 31. (Bárna István fordítása)

Így hát mégis akadt némi lázadó szellem Bartók nézeiben, és ez időnként életmódjában is tükröződött. Egyik életrajzírója, Tallián Tibor számol be róla, hogy Bartók már vagy egy évtizeddel 1919 előtt „fokozatosan megváltoztatta életmódját, elhatárolódott a rendezett polgári világtól. Szakállat növesztett, szalmakalapot hordott, és magyaros öltözékét – a sok éven át hordott zsinóros huszárkabátot – Tolsztoj-ingre és szandálra cserélte.” Tallián idézi magát Bartókot is, aki kijelentette, hogy „guszta van a disszonanciára”, és néha csupán azért öltözködik lezserül, hogy „meghökkenesse az embereket”. A barátai, írja Tallián, „anarchistának nevezték”.*

Anarchista volt, vagy sem, megvolt a maga saját véleménye a világról. „Hát nem szebb dolog-e az elnyomottakhoz szegődni?” – írta 1916. decemberi levelében feleségének, Ziegler Mártának. „Ha én – mondjuk – orosz gróf volnék, és Finnországba kerülnék, bizonyára a finneket segíteném az orosz ellen. Ez a magyarázata az én tót és román szimpátiámnak, ott [mármint Magyarországon] ők az elnyomottak.”**

1911-re Bartók már Rákoskeresztúron élt, ami akkoriban éppen túl volt Budapest határán, gyakorlatilag falu, bár nevezhetjük akár a főváros kertes külvárosának is. Bartók a lehető legritkábban utazott be a városba – leginkább azon a heti három napon, mikor a Zeneakadémián tanított, ahol 1907-ben nevezték ki a zongora tanszék tanárának.

Az első világháború kitörésekor – számos európai értelmiségitől eltérően – Bartókot nem ragadta magával a

* Tallián (1981), 57.

** Bartók (1981 – levelek), 248.

nacionalizmus, ami szintén szembeállította a magyar társadalom többségével. Rokonszenve azoké maradt, akiket „a paraszti osztálynak” nevezett, amely „...a társadalom legalsó rétege, a közösség, amely földműveléssel vagy hasonló kétféle munkával szerzi meg kenyerét...”*

Ennek fényében talán már nem annyira meglepő, hogy Bartók szerepet vállalt 1919-ben, és bár vannak rá jelek, hogy utóbb kiábrándult (lásd az Utószót), de úgy tűnik, kezdetben üdvözölte a március 21-én beköszöntő változásokat. Két héttel a Tanácsköztársaság kikiáltása után például így írt levelében húgának, Elzának:

Azon kezdem, hogy most legfontosabb ez: türelem. Bizakodással kell megvárni, míg az új káosz új renddé alakul át, mert ez az új rend minden dolgozó ember számára jobb lesz, mint a régi rend. El kell viselni nyugalommal az átmeneti és kezdő állapotnak minden kisebb-nagyobb baját esetleg igazságtalanságát avval a tudattal, hogy a végcélja mind ennek mégis csak egy óriási általános jobbra fordulás...**

Persze más okai is voltak Bartóknak, hogy részt vegyen a zenei direktóriumban, és ezek az okok inkább a zene iránti elkötelezettségéből fakadnak. 1910-ben vezető szerepet játszott az avantgárd zenét támogató Új Magyar Zenei Egyesület (UMZE) megalapításában. Az alapítók megszövegeztek egy kiáltványt, és egy oktatási programot is elképzelték, de a kultuszminisztérium nemigen akart olyasmit támogatni, amit szélsőséges irányzatnak tekin-

* Tallián (1981), 93.

** Bartók (1981 – levelek), 292.

tett. Az 1919. március 21-én beharangozott „forradalmi változással” úgy tűnhetett, talán végre tere nyílik az efféle „szélsőségeknek” is.

És valóban, mindössze két nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után, még jóval a Zeneművészeti Direktórium létrehozása előtt egy interjú jelent meg Bartókkal a *Színházi Életben*, ahol a zeneoktatásban szükséges reformokról beszélt: „A népiskolákban 3 éven át kötelező énekoltatásnak kellene lenni, amely felölelné a lapról éneklés, egyszerű dallamok lekottázásának tanítását is. Természetesen szükséges volna elsőrangú tanerők alkalmazása a népiskolákban, akiket egész különleges, e célra szolgáló módon képeznének ki.”*

Hosszú évekkel később világhírűvé vált az iskolai éneklésre hangsúlyt helyező magyarországi zeneoktatás, ám az alatt az alig több mint négy hónap alatt, ami a Tanácsköztársaságnak jutott, Bartók elképzeléseinek megvalósítására – akárcsak más nagy léptékű tervek esetében – nem adatott elég idő.

Nos, ennyit a tervekről. De mit csinált ténylegesen Bartók ebben az időben? 1969-ben Lukács György, aki ötven évvel korábban közoktatási népbiztos volt, így emlékezett: „...népbiztosként, ha a zenéről volt szó, csak bólogattam... semmi mást nem csináltam, mint amit a Zeneművészeti Direktórium akart – vagyis, pontosabban, amit Bartók akart”.** Ez vélhetően egyfajta túlzás Lukács részéről, aki utána – mintegy kiigazítva magát – azt mondja, hogy a

* Idézi Remete (1956), 235.

** Ujfalussy (1976), 210–211. Lukács ezt egy 1976 elején sugárzott tévéinterjúban is megismételte: „Amit Bartók javasolt, azt mi a népbiztosságon megcsináltuk.” Lásd Borus (1978), 179–180.

Zeneművészeti Direktórium alapvetően osztotta Bartók elképzeléseit.

Maga Bartók egy anyjának írt levelében 1919. június 9-én azt hangsúlyozta, hogy ő, valamint Kodály Zoltán és Dohnányi Ernő – direktóriummi kollégái – tanácsadók voltak, „persze nem mint politikai, hanem mint szakzénészek”. Azt is leírja, bár a részletekbe nem megy bele, hogy a munkával járó rengeteg súrlódás miatt egy ponton már a lemondást fontolgatták: „Persze óriási zenei reformok készülnek – de túl nyugtalan a politikai időjárás, nem lehet eléggé jól és alaposan dolgozni.”*

Néhány hétig szó volt róla, hogy Bartókot az Operaház igazgatójának nevezik ki, és felmerült egy „zenei múzeum” terve is. Ez utóbbiból végül egy önálló népzenei osztály lett a Nemzeti Múzeumon belül, és Bartókot ott vették állományba.**

Amint már szó volt róla, a Tanácsköztársaság idején Bartók Budapest határán túl, Rákoskeresztúron lakott, távol attól a politikai ricsajtól és izgalomtól, ami akkor fogadta, ha a városba utazott. És ő örömmel maradt ki az egészről.

Már április 5-én azt írta a nővérének: „akkor vagyok boldog, mikor hazaérek, és nem hallok ezt a sok ostobaságot”.*** A kijárási tilalom és a rengeteg igazoltatás miatt március 25-én valamiféle igazolványt kért és kapott Kunfitól, amiben az állt, hogy a Közoktatásügyi Népbiztoság tisztségviselője, ami valójában nem volt igaz.**** Később

* Bartók (1981 – levelek), 299.

** Tallián (1981), 117.

*** Bartók (1981 – levelek), 293.

**** Bartók (1981 – kronológia), 170.

Reinitztől kapott egy hivatalos, pecsétetes papírt 1919. május 22-i dátummal, amin ez állt: „Bartók Béla elvtárs a budapesti Vörös Gárda legfelsőbb parancsnokságának április 22-én hozott rendeletének értelmében” jogosult este 11 óra után az utcán tartózkodni. A papír alján olvasható az is, hogy érvényessége 30 napra szól.* Az efféle bürokratikus hercehurcák kétségtelenül kellemetlenül érintették Bartókot, aki egyszerűen csak a zenéjével szeretett volna foglalkozni.

1919. április 21-én egy különleges Bartók-estet rendeztek a Zeneakadémián. Különleges attól volt, hogy kilenc év után ez volt Bartók első fontosabb nyilvános fellépése, ahol régebbi és új műveiből is játszott. A koncertről Kodály Zoltán írt a másnapi *Pesti Napló*-ba. Megvédte Bartókot korábbi kritikusaival szemben, és műveit az új lélek kibontakozásának nevezte.**

Június elején Bartók egy anyjának írt levelében azt panaszkolta, hogy Reinitz három hétre Bécsbe utazott. Ezzel az volt a baj, hogy Reinitz „volt egyike a keveseknek, aki jogosulatlan és tehetségtelen előreiramlásokat mindedig meg tudott akadályozni”.*** A fia által Bartók életéről összeállított kronológia szerint apja nagyjából ekkor vult vissza a nyilvánosságtól. Mindazonáltal nem tűnt el teljesen.

A Tanácsköztársaság első heteiben fejezte be azt a zongorakivonatát, amiből azután az egyik leghíresebb, világszerte ismert kompozíciója lett: *A csodálatos mandarin*. Ezt azonban nem az új politikai események ihlették,

* Lásd: Bónis (2006), 190.

** *Pesti Napló*, 1919. április 22., 7.

*** Bartók (1981 – levelek), 299.

és nem is az új hatóságok adtak rá megbízást – Lengyel Menyhért librettójának megzenésítését még 1918 júniusában vállalta el.

1919. július elején egy zártkörű összejövetelen adta elő Bartók a zongorakivonatát Thomán István, egykori zeneakadémiai zongoratanára lakásán. A *Színházi Élet*, amely az eseményről szóló cikkének egyszerűen „A csodálatos mandarin” címet adta, úgy mutatta be Bartókot, mint „a magyar zeneművészet egyik legnagyobb büszkeségét”, aki „nem beszél, nem közli terveit, nem »nyilatkozik«, igyekszik nem hallatni magáról, csak kész tettekkel áll elő”. A cikk jelezte, hogy *A csodálatos mandarint* a következő év januárjában fogja az Operaház teljes hangszereléssel bemutatni, és az kétségkívül az évad egyik legizgalmasabb műve lesz.*

Nem így lett. A Tanácsköztársaság bukásával Bartók – részben éppen azért, mert részt vállalt benne – újra „kegyvesztett” lett, és a tervezett bemutatónak befellegzett. *A csodálatos mandarint* Bartók életében már egyáltalán nem mutatták be Magyarországon.**

Kodály Zoltán

1919-re Kodály Zoltán, Bartók egyik kollégája a zenei direktóriumban, szintén afelé tartott már, hogy nemzetközi hírű zeneszerző, zenetudós és zenepedagógus legyen. A Tanácsköztársaság idején a Zeneakadémia aligazgatójaként dolgozott, és az igazgató, Dohnányi Ernő távollétében

* *Színházi Élet*, 1919. 28. sz. (július 13–19.), 7–8.

** Lásd az Utószóban.

ő vezette az intézményt. Egyikőjüket sem a tanács hatalom helyezte posztjára, hanem a Károlyi-kormány, még február közepén.

Talán szembetűnő munkahelye volt az oka, hogy 1919 végén, néhány hónappal a Tanácsköztársaság bukása után Kodállal szemben fegyelmi eljárást folytattak. Bartók esetében ilyen nem történt. A vizsgálóbizottság elnöke báró Wlassics Gyula lett, az ismét felállított Vallás- és Köznevelési Minisztérium minisztériumi tanácsadója, akit szeptember végén a Zeneakadémia kormánybiztosává nevezték ki.

A meghallgatásokra a minisztérium Hold utcai helyiségeiben került sor, és egészen 1920 áprilisáig elhúzódtak. A bizottság elé idézettek közül Kodály volt „a sztár”, és így az egész eljárást „Kodály-perként” is emlegették. Ez azonban nem teljesen pontos, és védekezésében maga Kodály is ügyesen kihasználta, hogy a vizsgálóbizottság jogi helyzete nem volt teljesen tisztázott.

Kodály ellen számos pontot hoztak fel. A legfontosabbak: 1. A zenei direktórium tagja volt; 2. Az *Internacionálét* a főiskola tanáraival meghangszereltette; 3. Megengedte a vöröskatonák sorozását a Zeneakadémia épületében; 4. A Tanácsköztársaság bukásakor a nemzeti zászló kifüggesztését késleltette. A többi vádpont olyan állítólagos adminisztratív vétségekre vonatkozott, amiket Kodály akkor követett el, mikor ténylegesen ő vezette az intézetet: az énektanítói tanfolyam képesítő vizsgáira a vezetőség által nem láttamozott engedélyeket adott ki, a főiskola hivatalos kiadványain saját aláírása helyett bélyegzőt használt, és általában véve a posztjához méltatlanul viselkedett. A fő pontok egyértelműen politikai vádak voltak, és Kodály védekezésében nem is habozott erre rámutatni. Vála-

szaból megtudhatunk ezt-azt a Kommün alatti politikai feltételekről.*

A „vádat” illetően, hogy a Zenei Direktórium tagja volt, a tényt Kodály nem vitatta: „A csoportot tekintve, amelynek tagja voltam, úgy hiszem, bármely magyar zenész számára hízélgő lett volna Dohnányi és Bartók társasága.” Rámutatott, hogy a Direktórium tagjai közül egyedül őt akarják felelősségre vonni, ám amennyiben annak tevékenységével problémák voltak, akkor azokért az egész testület felelős. „A magam részéről nem vagyok rá felhatalmazva, hogy az egész Direktórium nevében beszéljek.”

Bartók amúgy 1920. február 3-án levelet írt Wlassics Gyulának, amelyben rámutatott, hogy ő is a Direktórium tagja volt, és tiltakozott, hogy csakis Kodályt akarják felelősségre vonni annak intézkedése miatt. Ám úgy tűnik, a levélnek semmiféle hatása nem volt, Bartókot még csak tanúként sem idézték be a meghallgatásokra.

Mindazonáltal Dohnányi, a Direktórium harmadik tagja, vallomást tett. Hangsúlyozta, hogy különbséget kell tenni a Zenei Direktórium és más, politikai direktóriumok között. Azt állította, hogy a testület, amelynek Kodály, Bartók és ő maga a tagjai voltak, igen csekély befolyással bírt bármire, és nemigen voltak eszközei bármit is elérni. „Nem álltak a rendelkezésünkre állami források, és mi magunk sem kaptunk javadalmazást”, mondta Dohnányi. Semmi olyat nem tettek, ami kárára lett volna az Akadémiának – állította. Beismerte, hogy a testületnek „baljós” neve volt, ám rámutatott, hogy abban az időben az efféle nevek szokványosak voltak.

* A „per” részletei és az idézetek az eljárás jegyzőkönyvében alapulnak, amelyeket teljes egészében közöl Ujfalussy (1973), 499–599.

Az *Internacionálé* hangszerelésével kapcsolatban Kodály elmondta, hogy az alapvetően felső utasítás volt, amit Reinitz Béla tolmácsolt neki. Felidézte, hogy egy hétfői napon sürgős parancsot kapott: 24 órán belül készüljön el az *Internacionálé* olyan hangszerelése, amely alkalmas bármely színházi vagy koncerttermi előadásra. Azt válaszolta, hogy ennyi idő alatt ez fizikailag lehetetlen, és valóban, végül hat napig tartott teljesíteni a rendeltetést.*

Kodály elmondta a vizsgálóbizottságnak, hogy bár írásos utasítást nem kapott, de Reinitz viselkedése világossá tette, hogy nincs mit hezitálni, ő maga is egyenesen a Forradalmi Kormányzótanácsból kapta a parancsot. Kodály úgy látta, ezt a munkát is neki kell megszerveznie, mint oly sok egyebet, szóval az elérhető és arra alkalmas tanárok között szétszórta a feladatokat. „A diktatúra korai napjaiban – mondta Kodály –, mikor semmiféle közhivatalban nem volt látható ellenállás, az elutasítás nyílt rebelliónak számított volna.” Arról is beszélt, hogy Reinitz utalt rá: nem lenne bölcs dolog a feladatot elutasítani, lévén a Zeneakadémiát egyesek már úgyis afféle ellenforradalmi fészeknek tartják, és az elutasítás csak erősítené az intézménnyel szembeni ellenszenvet.

Úgy tűnik, az „új” *Internacionálé* március 30-ra készült el. Az aznapi *Magyarország* arról értesítette olvasóit, hogy a közönség este az Operaházban meghallgathatja a „kommunista himnusz” újonnan hangszerelt verzióját.

* Az *Internacionálé* szövegét 1871-ben írta Eugène Pottier, a Párizsi Kommün egy résztvevője, és hét évvel később Pierre de Geyter írt hozzá dallamot. A baloldal himnuszaként számos nyelvre lefordították. Egy korai magyar fordítása 1904-ben készült el, ám ezt még számos további változat követte, bár a dal Magyarországon 1919-ig nemigen terjedt el – akkori bemutatásának sürgősségét vélhetőleg az indokolta, hogy a szovjet-oroszországi példát szerették volna követni vele.

A vádra, hogy megengedte a sorozást a Vörös Hadsereg számára a Zeneakadémia épületében, Kodály azt hangsúlyozta, hogy ami történt, az valójában nem sorozás volt, sőt inkább arra törekedtek, hogy a lehető legtöbb embert megóvják a bevonulástól. „Az egészet inkább a Vörös Hadsereggel szembeni erőfeszítésnek nevezhetjük” – jelentette ki.

Tanúvallomásában Dohnányi is megerősítette, hogy a céljuk az volt, hogy minél kevesebb férfit vigyenek el katonának, sőt az egész esetet egyenesen „ellenforradalmi tettnek” nevezte.* Kerítettek egy orvost, aki a sorozandók 99 százalékát kiszuperálta, mesélte el Dohnányi, hozzátéve, hogy „az egész sorozás tiszta vígoperett volt”.

Arra válaszolva, hogy miért nem rakatta ki a nemzeti zászlót a Tanácsköztársaság bukását követően, Kodály azt válaszolta, hogy augusztus 2-án – a bukást követő napon – úgy indult el otthonról, hogy fogalma sem volt a történeletről. Az egészet egy plakátról tudta meg. Fenntartotta, hogy egyáltalán nem látott nemzeti zászlókat a középületeken, sőt a Hold utcában, ahol a fegyelmi meghallgatás zajlott, még vörös zászló függött. Kodály úgy döntött, hogy a vörös zászlót leszedeti ugyan a Zeneakadémia épületéről, de a nemzeti zászlót még nem téteti ki, mivel, úgymond, el akart kerülni bármiféle politikai támadást, vagy hogy a zászlót netán valaki megrongálja.

Dohnányi a vádpontot rosszindulatú rágalmazásnak titulálta, és Kodály is kikérte magának, hogy hazafiatlannak nevezzék. „Az merjen... elém állni és leckéztetni, aki a magyarság érdekében többet dolgozott nálam” – köve-

* Az 1919 utáni időszakban Magyarországon a hivatalos nyelvben bevett volt az „ellenforradalmi” jelző, amit egyértelműen pozitív értelemben használtak.

telte, hozzátéve, hogy a diktatúrához semmi köze nem volt, alatta nem változott, ugyanazokat a célokat szolgálta, mint egész életében.

Egy későbbi meghallgatáson Kodály visszatért ehhez a gondolathoz, és azt is hangsúlyozta, hogy minden munkát állami támogatás nélkül, a saját pénzéből finanszírozott.

Hogy honnan vettem mindehhez az erőt? Nyilván a „hazafiatlan beállítottságomból”, amiben néhányan annyira vágnak engem bűnösnek találni. Sosem izgattam magam a napi politika miatt. De, hogy úgy mondjam, minden taktus, minden népdal, amit rögzítettem, politikai tett. Szerintem ez az igazi hazafiság – a valódi tettek, és nem a frázisok hazafisága. És ez az, amiért engem háborgatnak.

Végül Kodályt elbocsátották aligazgatói állásából, bár – és ez eléggé érdekes – a vizsgálóbizottság hivatalos indoklásában az áll, hogy „fegyelmi vétségeket” inkább a munkaköréhez kapcsolódó adminisztratív viselkedése jelentett, mintsem olyasmi, amit a politikai vádpontokban foglalmaztak meg ellene.

Amint az a vallomásokból is érezhető, a Zenei Direktórium afféle ernyőszervezet volt, valódi funkció nélkül. Végül is Dohnányi az idő nagy részében távol volt, Kodálynak a Zeneakadémián kellett ellátnia feladatait, és Bartók, aki messze lakott a város központjától, leginkább arra törekedett, hogy hagyják békében a zenéjével foglalkozni. Persze a Reinitz Béla vezette testületnek voltak irodái, volt személyzete, ám, ahogy azt Kassák Lajos a színházakat szocializáló bizottságról megjegyezte, ott sem ment mindig minden kifejezetten olajozottan. Ezt

tapasztalta Gál Irén is, aki 1919 áprilisának elején kezdett Reinitz mellett dolgozni a Közoktatásügyi Népbiztosság zenei és színházi osztályán.

Gál Irén Kun Béla felesége volt, és nem kétséges, hogy sokan amolyan politikai ejtőernyőst láttak benne. Erről is szó lehetett persze, de az is igaz, hogy Gál Irénnek zenei képzettsége volt, sőt zongoratanárnőként dolgozott. Akárhogy is, emlékirataiban leír néhány esetet, amelyek egyszerre szórakoztatóak, és jól megmutatják, hogyan is mentek a dolgok akkoriban.*

Mikor Gál Irén először bement új munkahelyére, megkereste a neki kiutalt íróasztalt, leült, és várt – semmi tennivalója nem akadt. „Fölösleges igyekezni, sietni – mondták neki munkatársai. – A munka bonyolult, de idővel megoldódik.”

Am amikor elterjedt a híre, hogy a Tanácsköztársaság nevezetes vezetőjének felesége az osztályon dolgozik, se-regestül érkeztek hozzá a látogatók a „Kun Béla »elvtárs úrnak«” címzett kérésekkel, „mert csak ő tudja elintézni ügyüket”.

„Önök tévednek – mondta nekik Gál Irén. – Én nem Kun Bélánál, hanem Reinitz Bélánál dolgozom.” Meglepődve néztek rá. „Válaszomat nem voltak hajlandók tudomásul venni.” A látogatók többsége egyébként nem tartozott sem a zenei, sem a színházi világhoz, emlékezett Gál Irén, csak úgy gondolták, könnyebb hozzá bejutni a Szemere utcai hivatalba, mint a szigorúan őrzött Hungária Szállóba – a Szovjetházba, ahogy akkor nevezték –, ahol Kun Béla irodái voltak.

* Kun (1969), 208–211.

Egy asszony – egy színésznő, hogy pontosabbak legyünk – azt panaszolta, hogy tizenkét éves leányával két, egymásba nyíló szobában lakik. Külön szobát szeretett volna a lánynak: „Hogyan fogadjak férfi vendégeket?” Egy másik nő azt kérte, hogy Kun Béla adassa vissza az éksze-reit, hiszen „úri asszony, akármilyen rendszer is van, nem járhat ékszer nélkül”.

Rengeteg volt a kérelem – pénz átutalása külföldre, le-tartóztatottak kiengedése, állásügyek, holmik kiszállítása, útlevéllel kapcsolatos problémák. Az elégedetlenek és a reménykedők egészen addig ostromolták Gál Irént, amíg Reinitz egyszer észre nem vette, mi folyik az irodában. Elzavart mindenkit, és egy hivatali altisztet utasított, hogy őrködjön – csakis zenei kérdésekben lehessen Gál Irénhez belépni. Ez végül működött, és megszűnt az invázió.

Mintegy a történet utóirataként Gál Irén még hozzáfű-zi: „Később megtudtam, hogy az előbb említett kérelme-zők közül többnek sikerült más hivatalokban a régi – és sajnos olykor az új – tisztviselők segítségével teljesíteni jogosulatlan kívánságaikat.”

KILENCEDIK FEJEZET

A toll csatába indul

1919. március 21-én Halasi Andor kritikus az Otthon Körben, az írók és újságírók klubjában tartózkodott. Így emlékezett az ottani hangulatra, a várakozásra, a bizonytalanságra, a hullámzó feszültségre:

A nagyteremben zsúfolódott össze a tagok zöme. Már tudtuk, hogy valami történt, de senki sem tudta pontosan: mi? A legkülönbözőbb hírek futkostak a tömegben. Hetek, hónapok fürkésző nyugtalansága, esemény-fodorozása sűrűsödött össze az idegzetünkben. Robbanásig feszült bennünk minden.*

Hirtelen egy furcsa alak jelent meg az ajtóban, Halasi úgy emlékezett, hogy nyurga, görnyedt hátú fiatalember volt, szinte csont és bőr, arca szikár az éhezéstől, rongyos ruhát viselt, nyakában piszkos, fehér kendő. Rekedt hangon bekiáltotta a terembe, hogy megalakult a proletárdiktatúra. Aztán megfordult, és leszaladt a lépcsőn. Halasi azt írja: egy pillanatra teljes csend támadt. Majd harsány „Bra-

* Halasi (1959), 13–14.

vó!” kiáltások hangzottak fel. Végül pedig mintha csak a megkönnyebbülés egyetlen nagy sóhaja töltötte volna be a hatalmas termet: „Végre!”

Halasi megjegyzi, hogy a lelkes íróknak és újságíróknak alig volt valami fogalmuk róla, mit is jelent a proletárdiktatúra, és miféle rendszer fog kialakulni. Ám a megkönnyebbülés általános volt. A válság véget ért, kijutottunk a zsákutcából, és végre egy erőskező kormányzat fogja képviselni és megvalósítani a nép szuverenitását, határozott mederbe terelni az ország életét. Lázás eszmecseréje kezdődött, hogy az új rendszer vajon milyen sorsot, miféle szerepet tartogat az íróknak és az újságíróknak.

Mivel ebbe bele kívántak szólni, az elkövetkező két nap során az írók többször is összegyűltek, és végül megválasztották a 15 tagú Írók Tanácsát. Belekerült többek között Nagy Lajos, Osvát Ernő, Kassák Lajos, Révész Béla, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Heltai Jenő, Babits Mihály és Karinthy Frigyes is, de hogy e hírességek közül ki volt ténylegesen jelen a találkozókön, illetve tudott egyáltalán arról, hogy a tanács tagja lett, nem teljesen tisztázott. Néhány nappal később például Kassák nyilatkozatot adott ki, bejelentve, hogy azonnal kilép, hiszen fogalma sem volt róla, hogy egyáltalán beválasztották.*

Az Írók Tanácsának alakuló üléséről számos lap több cikke beszámolt. Az egyik tudósítás a *Vörös Lobogó*ban jelent meg, amelyet 1918 végén alapítottak, és a kommunista nézetekhez meglehetősen közel álló lapnak számított. A cikk azzal a lelkes felütéssel kezdődik, hogy az Írók Tanácsa az első „szovjet”, amely „a magyar szovjet-

* *Világ*, 1919. március 26., 7. Kassák „elvi okokról” ír, de ezeket nem fejti ki, csupán abbéli elégedetlenségét, hogy a háta mögött választották a tanács tagjává.

államban” alakult.* Mindazonáltal a cikk egészében igen kritikus hangvételű, sőt egyenesen gúnyos és gyalázkodó egy sor résztvevővel szemben, „akik az utolsó két évtizedben egy elhulló irodalom reprezentánsainak számíthatták magukat”, és ezért, hogy úgy mondjuk, nem felelnek meg az új társadalom elvárásainak. Alig néhány harcra kész, ígéretes és bátor ember akad a megválasztott bizottsági tagok között, állítja a cikk szerzője, többségüknek szikrázóan vadonatúj a meggyőződése. A cikk hevesen kikelt azokkal szemben, „akik állandóan a legsötétebb politikai és művészeti reakció exponált harcosai, nagytőkés uzso-ravállalatok fullajtárjai voltak”. **

„A kommunista államban mi tiszta, megújhodott, becsületes irodalmat akarunk” – szögezte le a cikk szerzője.*** Sőt, azt követelte a „szovjet-kormánytól”, hogy durva intézkedésekkel tisztítsa meg az irodalmat azoktól „a parazitáktól”, akik az új, kíváncsú fejlődés útjában állnak.

A cikk szerzőjeként a *Vörös Lobogó*-ban Márai Sándor nevét adták meg, ami kissé meglepő, mivel őt igen konzervatív polgári körökben amolyan antikommunista ikonként tartják számon. Mi több, a cikkben Márai egy korábbi, kisebb alapító ülést is megemlít. A Kommunista Írók Aktivista és Nemzetellenes Csoportjának alapítására 1918 novemberében került sor, és – amint azt Márai állítja – céljuk az volt, hogy „az irodalom hatalmát” az újonnan

* Írók Tanácsa. *Vörös Lobogó*, 1919. március 28. In: Kakuszi (2006), 44–46. A cikkben inkább a „szovjet” szó szerepel, ritkábban a „tanács”. És – bár ők nem nevezték sem szovjetnek, sem tanácsnak magukat – az írókkal egy napon került sor a filmipari dolgozók nagygyűlésére is (lásd a hatodik fejezet elejét).

** Ugyanott, 44.

*** Ugyanott, 46.

megalakult kommunista párt „szolgálatába állítsák”. Márai érzékelteti, hogy ő maga is jelen volt e különös nevű csoportosulás létrejötténél.

Vaskos dokumentumgyűjteményében, amelyben ez a *Vörös Lobogó*-cikk is megtalálható, József Farkas megjegyzi, hogy sem a korabeli sajtóban, sem a korszakról szóló számos visszaemlékezésben nem találta nyomát az eseménynek.* Ám ha volt ilyen találkozó, vajon Márai valóban részt vett rajta?

Révész Sándor a *Népszabadság*-ban megjelent 2011-es cikkében azt állítja, hogy Márai a csoport alapító tagja volt,** de forrást nem ad meg.

Máraitól szóló 2007-ben megjelent könyvében Kakuszi B. Péter azt írja, hogy Márai „jelen volt” az alapító gyűlésen, és forrásként lábjegyzetben egy korábbi Márai-életrajzhoz, Rónay László 1990-es monográfiájához irányítja az olvasót, ahol Rónay valóban Márai részvételét említi, forrásként pedig Márai fentebb említett, a *Vörös Lobogó*-ban 1919. március 28-án megjelent cikkére hivatkozik!***

Csak hogy fokozzuk a zűrzavart, egy 1942-ben írt levelében, amelyben a múltjával kapcsolatos, nacionalista körökből érkező vádakra válaszolt, Márai tagadta, hogy ő lett volna a szerzője a *Vörös Lobogó*-ban megjelent beszámolónak.****

* József (1967), 33–35; 919., 22. jegyz.

** Éljen a köztársaság! *Népszabadság*, 2011. november 11. http://nol.hu/velemen/20111121-eljen_a_koztarsasag_-128120 (megtekintve 2019. február 26-án); az információt a cikkre hivatkozva Wikipédia Máraitól szóló magyar nyelvű szócikke is átvette.

*** Kakuszi (2007), 44.; Rónay (1990), 13.

**** Márai levelét lásd: Az akadémikus Márai Sándor. A Petőfi Irodalmi Múzeum honlapja, <https://pim.hu/hu/marai-sandor/az-akademikus-marai-sandor> (megtekintve 2019. február 26-án)

Akárhog is, de egyértelműnek látszik, hogy Márai Sándor mind 1919. március 21-e előtt, mind a Tanácsköztársaság megalakulását követően viszonylag rendszeresen írt a *Vörös Lobogóba*. Kakuszi 2006-os gyűjteményében 14 ilyen cikk szerepel Márai korai írásai között, ebből kilencet március 21. előtt, ötöt azután írt.* De nemcsak a *Vörös Lobogóba* írt 1919-ben, hanem más lapokba, így a *Magyarországba* is. Kakuszi összesen 17 Márai-cikket közöl a Kommün időszakából. Ezek között akadnak recenziók, és gondolatébresztő, viszonylag kevés politikai töltettel megírt hangulatos beszámolók mindarról, amivel Márai az ország különböző részein járva találkozott. Úgy tűnik, hogy az ifjú Márai (1919 áprilisában töltötte be a 19-et), aki szerette volna nyomtatásban látni írásait, szívesen vállalt olyan megbízásokat, amelyek utazással jártak. Ám ezek mellett egyértelműen politikai cikkeket is írt akkoriban.

„Népszavazás” című cikkében, amely a *Magyarországban* jelent meg 1919. május elején, azokat a munkástömegeket dicsőíti, akik meghallották a Budapesti Munkástanács és a Forradalmi Kormányzótanács hívását az általános mozgósításra, önkéntesen fegyvert ragadtak, és az óriási toborzókampány idején beléptek a Vörös Hadsereg soraiba. Márai arról ír, hogy „a tőke fegyveres hordái” elleni harc immár nem csupán stratégiai probléma és katonai feladatok megoldása, „mert a magyar proletárforradalom győzött abban az órában, mikor a gyárak munkásai letették a szerszámot, hogy fegyverrel cseréljék föl”. A küzdelem nem városokért és megyékért folyik, írta, hanem „az egész világ elnyomott proletariátusáért”. Ami a pesti gyárakban és laktanyákban most történik, az immár

* Kakuszi (2006).

a világtörténelem része, írta Márai, aki lelkes felhívással zárja cikkét: „Menjete a kaszárnyák elé, és nézzétek ezt a diadalmas tömeget! Budapest újra szavaz a proletárforradalom mellett.”*

1942-ben Márai azzal indokolta részvételét a Kommünben, hogy úgy látta: a munkásság és a katonaság összefogásával lehetőség nyílik az idegen csapatok által megszállt területek visszafoglalására.** Ezt vehetjük akár egyfajta utólagos „hazabeszélésnek” egy olyan időszakban, mikor a nacionalista érvelésnek volt egyfajta „vonzereje”. Ugyanakkor arra is vannak forrásaink, hogy bizonyos nacionalizmus már Márai 1919-es írásaiban is megjelenik.

Egy igen kemény hangvételű cikkében, amely mindössze egy nappal a fentebb említett „Népszavazás” című írása után jelent meg, Márai kikel a durva fegyverszüneti feltételek ellen, amelyeket a románok javasoltak. Bár a cikk egészét az a politikai szóhasználat határozza meg, amely szerint a románok csupán „a kapitalista Európa burzsoáziájának” diktátumát visszhangozzák, ám Márainak mégis akad néhány leereszkedő szava az „elnyomított román parasztságról”, a „primitív, írástudatlan”, elmaradott emberekről, akikre egyenruhát húztak, „hogy korbácsaikat ellenünk fordítsák”, mivel még nem jöttek rá, hogyan ismerjék fel osztályérdekeiket.***

Halasi Andor arról ír, hogy nem sokkal megalakítása után az Írók Tanácsa háromfős bizottságot nevezett ki, amelynek ő is tagja lett. Feladatuk az volt, hogy a keressék

* *Magyarország*, 1919. május 7. In: Kakuszi (2006), 71–72.

** Lásd: Az *akadémikus Márai Sándor* című írást a PIM honlapján.

*** Ökölcspás. *Magyarország*, 1919. május 8. In: Kakuszi (2006), 71–72.

fel a közoktatási népbiztost, jelentsék be neki a Tanács létrejöttét, és tudják meg, mit várhatnak az írók. Találkoztak is Kunfi Zsigmonddal és akkori helyettesével, Lukács Györggyel. Kunfi azt kérdezte, hogy hajlandók-e az írók részt venni agitprop-tevékenységekben. Ők igennel válaszoltak, és így néhány napra rá újabb bizottságot állítottak fel, hogy megszervezze az írók propagandafelolvasásait, mindenekelőtt a színházakban.* Számos író tartott előadásokat a politika és a művészet különféle témáiról. Ezekre sokszor a színházakban, a felvonások közötti szünetekben került sor.

Az Írók Tanácsán kívül más, egyértelműen több hatalommal felruházott testületek is létrejöttek 1919-ben az írók ügyeinek intézésére. Ezeket leginkább felülről szervezte meg a Közoktatásügyi Népbiztosság, és – akárcsak más művészeti ágak esetében – a különféle szervezetek, főleg személyi szempontból, sokszor átfedték egymást, bonyolult, felettébb bürokratikus rendszert alkottak. Volt egy Írói Direktórium, kezdetben 11 taggal. Felállítottak egy közel harminctagú választmányt is, ahol az egyes tagok különféle ellenőrző feladatokat láttak el.

Egy további bizottság egy írói kataszter összeírását kapta feladatául – az abban listázott írók, költők, kritikusok és fordítók némi javadalmazásra lettek jogosultak. A kataszter alapján azután egy írói szakszervezetet is létrehoztak, és ott volt még a különös nevű Szellemi Termékek Országos Tanácsa is, amely a publikációs engedélyek kiadását (vagy éppen visszavonását) intézte. Ez utóbbi döntött a nyomtatáshoz szükséges papír kiutalásáról, ami magában hordta a nézeteltérések lehetőségét, mivel sokszor éppen a

* Halasi (1959), 15.

papírhányra hivatkozva függesztették fel vagy korlátozták egyes kiadványok megjelentetését (bár az ilyesemben persze komoly szerepet játszott az írók és szerkesztők politikai elkötelezettsége). Feltűnt még a színen egy Szocialista Irodalmi, Művészeti és Tudományos Társaság is. Mindezek felett pedig a Közoktatásügyi és Kulturális Népbiztosság trónolt Kunfi Zsigmond és Lukács György vezetésével, és még ennek is volt egy irodalmi és művészeti osztálya, amit Balázs Béla irányított.

Az írói katasztert összeállító bizottság munkája sok figyelmet kapott, ami cseppet sem meglepő, hiszen aki a listára felkerült, az nem csupán hivatalosan elismert szerzőnek számított, de némi jövedelemre is számíthatott. A bizottságban kulcsszerepet játszó Kassák Lajos memoárjában felidézte: mindenféle emberek ostromolták abban a reményben, hogy a nevük a kataszterbe kerül. Kassák meglehetősen nyitottsággal fogadta őket, és sok jelentkezőnek elmondhatta, hogy feleslegesen zaklatják őt, hiszen már be is kerültek.* Persze teljesen érthető, hogy rengetegen aggódtak, dolgozhatnak-e továbbra is íróként, és nem veszítik-e el megélhetésüket.

Kassák sokszor durván kritikus volt bármely íróval szemben, aki nem tartozott a MA körébe, vagy legalább nem rokonszenvezett azzal, de ebben az esetben egyértelműen csupán a hivatalos politikát képviselte, és nem befolyásolták személyes előítéletei. Ezt a politikát határozta meg a *Fáklyában*, a közoktatásügyi népbiztosság hivatalos lapjában 1919. április 25-én megjelent nyilatkozat is, amely bejelentette, hogy megkezdte munkáját az írók kataszteri bizottsága, és feldolgozza azoknak a jelentkezéseit, akik

* Kassák (1983), 364–365.

regisztrált írók kívánnak lenni. A nyilatkozat leszögezte, hogy a bizottság egyetlen feladata eldönteni: írók-e vagy sem az egyes jelentkezők.

„Minőség, politikai színezet, világnézet nem jönnek tekintetbe. A kataszteri bizottság nem mint kritikai testület működik. Elválasztó munkája csak arra terjed ki, hogy a dilettánsokat elkülönítse a hivatásos íróktól.” A nyilatkozat arra is kitért, hogy „a zsurnalisztákat” sem lehet felvenni a kataszterbe, még akkor sem, ha munkáikban akadnak irodalmi elemek is, míg másokat a tudósok vagy a szakírók közé kell sorolni. Amennyiben pedig valaki igazságtalannak érzi a vele kapcsolatos döntést, sérelmére módja lesz valamiféle „orvoslást keresni”, ígérte a szöveg.*

Ez nem akadályozta meg, hogy a kataszterbe vágyók sokasága továbbra is a bizottságot ostromolja. Annyian voltak, hogy már a *Fáklya* bejelentése előtt is a tülekedésüket kifigurázó írások láttak napvilágot, például a régi vicclapban, a *Borsszem Jankóban*. Ebben tíz pontba szedték, hogy miről ismerszik meg a valódi író. Az ötödik pont azt javasolta, hogy minden felnőttet évenkénti orvosi vizsgálatra kellene kötelezni, eldöntendő, hogy a tehetség mocorog-e bennük, vagy csupán gilisztások. A tizedik pont rámutat, hogy sokszor csupán egy-egy író halála után derül ki, hogy nagy ember volt-e, ezért a cikk írója arra jut, hogy meg kell várni a többi író halálát is, hogy kimondhassuk: milyen kicsik voltak.**

Márai Sándor is igyekezett megmondani a magáét a témáról. Rövid karcolatában egy nagynénjéről ír, aki

* Az írók elhelyezkedése az új rendben. *Fáklya*, 1919. április 25., 8.

** Molnár Jenő: Ki az író? *Borsszem Jankó*, 1919. április 13., 6. In: József (1967), 963.

Lankadt ágak című verseskötetét kezében szorongatva rohan a kataszteri bizottsághoz, hogy igazolja: neki is a listán van a helye. Ott már rengeteg ember várakozik, akik mind ezért jöttek. „Eljött sok fiatal és öregebb hölgy” – írja Márai. „Csak a bénák, tehetségesek és más testi hibában szenvedők maradtak otthon.”*

Június közepén Márai még egyszer visszatért az írók témájára, ezúttal a *Borsszem Jankóban*. „Ez egy költő volt” című rövid írásában egy bohém költőről írt, aki forradalmi versek írásába fogott, harcra buzdította az embereket, és hogy az utcákon emeljenek barikádokat. Mikor végül valóban kitört a forradalom, a költő az utcán barikádokat építő emberekbe ütközött. Valaki rákiáltott, hogy segítsen felemelni egy jókora követ. „Ezt a követ?... Megőrült?... Ezt a nehéz, koszos követ?... Az én kezeimmel... az én hóféhér kezeimmel?” – hőköl hátra a költő, majd elsiet.**

Márai talán éppen ez idő tájt veszített el valamennyit korábbi forradalmi lelkesedéséből, és immár nem nézett mindent rózsaszín szemüvegen keresztül.

Mindazonáltal a Tanácsköztársaság első heteiben az írók jórészt optimisták voltak, és abban reménykedtek, hogy sorsuk sokkal jobbra fordul. Nagy Lajos sokuk nevében beszélt, mikor – jóllehet, némi túlzással – a következőket írta „Hogyan fizette a tőkéstársadalom az íróit” című cikkében:

Elmúltak a zord idők, eltűntek a kiadók, szerkesztők s lektoraik. Közismert volt, hogy hogyan bántak ezek az urak az írókkal. Mindenki hallott már arról, hogy mi-

* Szervezkednek az írók. *Április*, 1919. április 17. In: József (1967), 196.

** *Borsszem Jankó*, 1919. június 15., 14. In: Kakuszi (2006), 109–110.

lyen nevetségesen kis pénzt adtak ezek a magyar íróknak egy-egy művéért vagy a kötetéért. Csak annak az íróknak a műveit fogadták el, s csak azét adták ki, aki nekik kedves volt, aki szolgálta a tőke ideológiáját, tehát megfelelt a polgári olvasóközönség igényének... Éhbérért dolgozó rabszolgák voltak az írók.

Majd sorra veszi, hogy a különféle publikációknak mennyi volt a fizetsége egyes lapoknál és könyvkiadóknál. A cikk végén pedig így lelkendezik:

Hála a szervezett munkásság forradalmának, mely le-döntvén a tőke uralmát, összetörvén a tőkés állam egész megveszekedett gépezetét, felszabadította a művészt is. Nincs már kapitalista kiadó, nem lesz többé soha. Átkozott legyen a fajtája is.*

A valóságban persze a dolgok nem voltak ennyire egyszerűek, amit a közoktatási népbiztosság hivatalos lapjában megjelent rövid közlemény is tanúsít néhány nappal Nagy Lajos meglehetősen hatásvadász cikke után. Ebben leszögezük, hogy a kapitalista termelési mód összeomlása „átmeneti állapotot” eredményezett, amely súlyosan érintette sok író megélhetését. A kéziratok elhelyezése nehezebbé vált, és a könyvkiadók államosítása miatt „egyelőre” a könyvkéziratok vásárlása is szünetel. A közlemény nem-igen megy bele a részletekbe, ám mindenkit biztosít róla, hogy a népbiztosság olyan értelemben fogja tárgyalni a kérdést, hogy az írók megélhetése ne kerüljön veszélybe.**

* Vörös Lobogó, 1919. április 17., 31–32.

** Munkát kapnak az írók. Fáklya, 1919. április 25. 8.

Halasi Andor szerint a bizottság kezdetben hat főből állt: Babits Mihály, Barta Lajos, Fülep Lajos, Kassák Lajos, Osvát Ernő és ő voltak a tagjai. Egyetértettek, hogy csak azt vegyék fel a kataszterbe, aki író voltát bizonyítani tudja. Osvát azt javasolta, hogy a már felvett írókat minőség szerint osszák fel három kategóriára, és az egyes kategóriákba soroltak eltérő támogatást kapjanak. Ez az elképzelés komoly vitákat eredményezett, ami Halasi szerint rávilágított a Nyugat egyfajta klikkszellemére – Osvát már jóval 1919 előtt a progresszív irodalmi folyóirat szerkesztője volt. Ez a vita azután előkerült az írói választmány következő ülésén is, ahol Osvát továbbra is a három kategóriáról szóló elképzelése mellett kardoskodott.

„Érdekes volt autokratikus magatartása – emlékezett Halasi. – Mikor valaki felállt, és bíráló hangnemben azt firtatta, miért került a Nyugat egyik munkatársa, akinek még kötete sem jelent meg, az első kategóriába, Osvát az asztalra csapott s kidülledt szemmel csak ennyit válaszolt: mert mi így akartuk!”*

A regisztrációs bizottság munkájának eredményéről a Fáklya május 9-i száma adott tájékoztatást. Az „írói státuszt” igénylő 957 jelentkező közül 550-et vettek fel a kataszterbe. A kimaradók több mint a fele fiatal, jórészt tapasztalatlan, sokszor akár nyomtatásban még meg sem jelent íróból állt, vagy a bizottság tagjai nem hallottak még róluk. Tőlük további információt kértek be. Másokat egyéb, számukra inkább megfelelőnek vélt szervezetekhez irányítottak. Mindent egybevetve, írta a tájékoztató, csupán 34 jelentkezőt ítélték teljesen alkalmatlannak.

* Halasi (1959), 18–19.

Másnap a *Fáklya* le is közölte a regisztrált írók teljes listáját. Valami hiba azonban becsúszhatott, talán a tördelésnél, mert a lap következő számában még 18 nevet közöltek kiegészítésként. Ez utóbbin olyan jeles írók szerepeltek, mint Babits Mihály és Hatvany Lajos, akiknek a hiánya legalábbis furcsának tűnik. Erre a pótlistára került fel Rákosi Jenő is, az ismert újságíró, aki rendíthetetlen ellenfele volt a progresszív irodalmi köröknek, és kifejezetten konzervatív politikai nézeteiről volt híres. De a kataszterbe került a legalább annyira konzervatív Herczeg Ferenc is, aki az 1920-as években, a Horthy-korszakban lett vezető irodalmár.

Talán meglepőnek tűnhet, hogy őket is felvették a hivatalos listára. Végül is csak három héttel korábban, húsvétvasárnap történt, hogy az éjszaka közepén Herczeget felverték álmából, és a Markó utcai törvényszéki fogházba vitték, ahol „politikuskok, arisztokraták, egyetemi tanárok, nagykereskedők, nagybankárok” társaságában találta magát. Másnap több fogolytársával együtt villamoson a kőbányai gyűjtőfogházba kísérték.

Herczeg nem írt róla, hogy mivel vádolták – ha egyáltalán vádolták valamivel –, de vélhetőleg kizárólag politikai okokból tartóztatták le. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy – legalábbis akkor – eléggé félvállról vette az esetet. „Olyan vigyázva bántak velünk, mintha nem is megszép-pent burzsujok, hanem núbiai párducok volnánk” – írta.

A gyűjtőfogházban magánzárkába csukták, ám nem volt mindig bezárva, hiszen ahogy felidézte: „nekem némi külön népszerűségem is volt, a fegyházi könyvtárban volt néhány a könyveim közül”. Szerda éjjel felébresztették, és közölték vele, hogy szabadlábra helyezik, de öröme nem volt felhőtlen: „Szerettem volna reggelig maradni,

éjnek évadján mit is kezd az ember Kőbányán?” Tudtára adták, hogy a közoktatási népbiztos, Kunfi Zsigmond közbenjárására engedték szabadon. Amíg Herczeg a szabadulólévelét várta, a folyosón már újabb őrizetese gyülekeztek. Közöttük megpillantotta Rákosi Jenőt.*

Az írók katasztere alapján hozták létre azután a szakszervezetüket, amely május 11-én tartotta alapító ülését, a beszámolók szerint 300 résztvevővel. Ugyanezen a napon közölte a *Pesti Hírlap* a neves író, Mórícz Zsigmond köszöntőjét a szakszervezetet megalakító írókhoz. Az írás egyszerűen az „Ötszázötven magyar író” címet kapta, és az összegyűlt írók és érdemeik (már ahogy Mórícz látta őket) dicséretét zengte, finoman szólva is igen emelkedett hangon.

Soká, megilletődve olvasgattam ma egy hosszú névsort. Írók, magyar írók ötszázötvenen, kész emberek, tollnak élők és tollból élők; ötszázötven író-mesterember szakszervezetbe tömörül... S mennyit ismerek köztük, bennük. Sose gondoltam, hogy hány ily megdöbbentően különböző írói lélekbe látok bele, s nincs egy név, akit ismerek, hogy ámulattal és tisztelettel ne néznék rá, mint egy idegen-ismerős virágra. Sorok csendülnek föl a fülemben, gondolatok színét és illatát érzem, és mint egy hajóhintán, különös kábulatban keringek a nevek réjtén... Ötszázötven magyar író: teljesen egyenlő önérték. Ha van köztük egy, aki a másikat nagyobbra becsüli magánál: hazudik... Ötszázötven magyar író:

* Herczeg Ferenc emlékezései 1919-ről. Sipos és Donáth (1999), 284–291., illetve <http://mek.oszk.hu/10000/10056/10056.htm#51> (megtekintve 2019. február 26-án).

mily csodálatos, most kerül össze egy lajstrom a világok kataklizmájának e napjaiban. Mi ez?... Amennyire különállók, külön határtalanságok, külön csodák: annyira közösek egy kommunizmusban: minden író e világon mindenkor a lelkek felszabadításának előharcosa... Ötszázötven harcos, és nincs köztük egy sem, aki valaha fölemelte volna szavát a zsarnokság, a testvérgyilkolás, az önzés, a kapzsiság, a fizikai s szellemi kizsákmányolás, az egyénnek az egyénnel való aljas, pribék, undok uralkodásának belső és lelkes dicsőítésére... az emberiség szabad, boldog jövőjének kis katonái.*

VIHAR ELŐTTI CSEND? MÓRICZ ZSIGMOND 1917 ŐSZÉN LEÁNYFALUI KERTJÉBEN PIHEN. MÓRICZ UTÓBB MIND AZ 1918-AS ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM, MIND A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN A POLITIKAILAG LEGAKTÍVABB ÍRÓK KÖZÉ TARTOZOTT
(FOTÓ: MTI/FÉNYES TAMÁS)

* *Pesti Hírlap*, 1919. május 11., 2.

Amint azt még más példákból is látni fogjuk, Mórícz azok közé az írók közé tartozott, akik a leglelkesebben üdvözltek és támogatták a Tanácsköztársaság alatt kibomló változásokat.

A szakszervezet alakuló ülésének napján jelentették be a (legalábbis elméletben) legfontosabb testület, az Írói Direktórium névsorát is: Babits Mihály, Balázs Béla, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Mórícz Zsigmond, Osvát Ernő, Révész Béla és Szini Gyula. Hivatalból tag lett Lukács György népbiztos. Közölték a tágabb választmány névsorát is. Ez utóbbiban benne volt Déry Tibor, Fülep Lajos, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Halasi Andor, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Lesznai Anna, Nagy Lajos, Révész Mihály, Schöpfung Aladár, Szabó Dezső, Tóth Árpád és Várnai Zseni.* A listán olvashatjuk Magyarország számos nagy, XX. századi írójának nevét.

Az igen fontos szerepet kapó Szellemi Termékek Országos Tanácsa megalakítását április 27-én, jó pár nappal a fent említett testületek megalakulása előtt jelentette be a *Fáklya*. A tanács jelentőségét jól mutatja a lap terjedelmes beszámolójának címe is: „A szellemi termelés központosítása”.**

Baljós, és egyben igen sokatmondó cím. Az Országos Tanács volt jogosult a könyvek, újságok, kották és általában véve minden nyomtatott anyag kiadásának, termelésének és terjesztésének ellenőrzésére. Munkájában szorosan együttműködött a Papír- és Nyomdaanyag Hi-

* Az írók direktóriuma és választmánya. *Népszava*, 1919. május 11., 9.

** *Fáklya*, 1919. április 27., 3.

vatallal, amely a nyomtatáshoz szükséges mindennemű alapanyagokkal kapcsolatos ügyeket intézte.

Az Országos Tanács élére az újságíró, író, fordító Szabados Sándort állították. Szabados baloldali szociáldemokrata volt, aki annak megalakulása után belépett a KMP-be. Kinevezésével a Tanácsköztársaság kulturális életének egyik legbefolyásosabb alakja lett. Bár ő inkább „a színpalak mögött” tevékenykedett, nem annyira „nyíltan”, mint Lukács György népbiztos, kettősüket mégis „a Tanácsköztársaság kultúrpolitikai igazgatóinak” nevezték.*

A Szocialista Irodalmi, Művészeti és Tudományos Társaság jóval korábban, már március 23-án megtartotta alakuló ülését. Amint neve is mutatja, célja a kifejezetten szocialista irodalom és művészet támogatása volt, amit minél szélesebb körben és minél elérhetőbb áron szándékozott terjeszteni a munkások között. Az alakuló ülésen a célok elérésére igen ambiciózus eszközöket jelöltek meg az alapító irat pontjaiban: könyvek és folyóiratok kiadását, kiállítások és bemutatók szervezését, színházi és mozielőadásokat, könyvtárak felállítását, irodalmi és művészeti tanfolyamok indítását, díjak kiosztását, valamint az írók gazdasági és jogi ügyeinek figyelemmel kísérését.**

Nem csoda, hogy az alapító ülésre, amire egy iskolaépületben került sor, sokan kíváncsiak voltak. Kassák is

* Csaplár (1987), 150. Mindazonáltal Lukács neve egyértelműen sokkal közzismertebb, mint Szabadosé, akit 1920 közepén a népbiztosperben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, ám egy szovjet-magyar fogolycsere-egyezmény keretében oroszországi magyar hadifoglyok hazaengedése fejében a Szovjetunióba távozhatott. Az 1930-as években a sztálini tisztogatások áldozatául esett, ellentétben Lukáccsal, aki sikeresen átvészelte a Nagy Terror időszakát.

** Az alapító irat egyes részeihez lásd: A Szocialista Irodalmi, Művészeti és Tudományos Társaság alapszabályai. In: József (1967), 701–704.

elment, és utóbb úgy emlékezett, hogy meglepte a résztvevők nagy száma, különösen hogy a többségüket egyáltalán nem ismerte. „Valószínűleg ezek a titkos irodalmi művészeti és tudományos nagyságok” – mondta magának gúnyosan, ahogy gyanakodva figyelte a „csúnya és káros opportunizmus” levegőjét.

A megnyitó beszédet tartó szónokot inkább agitátornak, mint bármiféle művésznek látta. A beszéd minden író, művészt és tudóst arra szólított fel, hogy az egyesülethez csatlakozva fejezzék ki hűségüket a forradalomhoz. Az egyesület legyen „a szocialista alkotók szervezete, a születendő új gondolat bölcsője s az általános emberi kultúra védvára!”

„Légvára ... vagy kártyavára, mint a többi szervezet – gondolta magában Kassák. – Arra az özőnlésre gondoltok, ami a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek felé indult meg néhány hónappal ezelőtt. Egyszerre mindenki szocialista lett, és a szocialista mozgalom egyszerre elvesztette igazi karakterét. Ugyanez történik ma ebben a szép, nagy iskolateremben is.”*

Kassák nem maradt csendben. Miután neve felmerült a szervezet lehetséges vezetői között, felkérték, hogy beszéljen. Felállt, és keményen bírálta az előtte szólókat, figyelmeztetett, hogy a teremben alig lát valódi írókat és művészeket, és kijelentette, hogy még egyszerű tag sem kíván lenni, nemhogy vezető egy olyan testületben, amely véleménye szerint csak légvár lesz, amire semmi szükség sincsen. Beszéde nagy felzúdulást okozott, ám ő otthagyta a pulpistust, és kilépett az ajtón. „Mintha egy másik világba léptem volna be” – írta.**

* Kassák (1983), 538–539.

** Ugyanott, 540.

Meglehet, hogy a minden rendű és rangú írók – amint azt Kassák megfigyelte – azért siettek ennyire az új szervezetekbe belépni, mert attól tartottak, hogy bajuk lehet a régebbi szervezetekben való tagságuk miatt. Ez nem volt alaptalan félelem, amint azt az 1830-as években létrejött Kisfaludy Társaság sorsa is mutatja, amelynek üléseit március 30-án Lukács György népbiztosi rendeletben tiltotta be, egyértelműen politikai okokból. Egy nappal korábban a *Vörös Újság* „a legreakciósabb magyar irodalmi egyesülésnek” titulálta a Társaságot.*

Új irányvonal?

Rengeteg szó esett a szervezetekről, de milyen politikát követett az új rezsim az írókkal, az irodalommal kapcsolatban? A március 21-ét követő hetekben számos cikk jelent meg erről a lapokban. Azt fejtegették, hogy egy új világ nyílik meg az írók előtt, akiket immár nem kötnek gúzsba a gazdasági érdekek sarkallta kapitalista fondorlatok. A minőség lesz a fontos, nem a pénz, nem a polgári igények kielégítése, nem kell többé megfelelni a régi kiadói gyakorlat implicit cenzúrájának.

Ugyanakkor arról is írtak, hogy az öncélú művészkedés nem lehet az írás jogos alapja. Új világlátásra, a változó időkhöz illő új tartalomra van szükség. Ám arról többnyire csupán ködösen szóltak, hogy milyen is legyen ez az új tartalom, bár gyakorta hangoztatták, hogy az irodalomnak nem kell „hivatalos irányvonal”, és a haladó lépéseket nyílt, szabad vitákban kell meghatározni.

* A *Vörös Újság* cikkét, illetve a rendeletét lásd: József (1967), 42.; 709.

Az utóbbi két pontot hangsúlyozta Balázs Béla is, mikor egy áprilisi beszédében felvázolta a kulturális népbiztosság álláspontját, ám beszéde más pontjai ennek ellentmondtak. Miután utalt Lukács György bejelentésére, hogy nem támogatnak semmiféle kiválasztott irányzatot (lásd az ötödik fejezetben), Balázs az irodalmi élet ideiglenes centralizálásának szükségességéről beszélt, amit három okkal indokolt. A nyomdákat és a kiadást gazdasági megfontolásokból kell centralizálni. Az új kormányzatnak politikai felügyeletet kell gyakorolnia, valamint oda kell hatnia, hogy igényes irodalmat juttasson el a tömegekhez.

Balázs nyíltan leszögezte, hogy cenzúrára szükség van, és azt az állam fogja gyakorolni. Azután, némileg ellentmondásosan, talán a keserű pirula megédésítésére kifejtette, hogy a cenzorok az írók köréből fognak kikerülni – bár a cenzori testületet a kormányzat embereivel is kiegészítik. Az utóbbiak lesznek a felelősek azért, nehogy konzervatívvá váljon a cenzúra, és biztosítaniuk kell, hogy „az irodalomban bal felé nyitva hagyják a kaput”.*

A cenzúra kérdése éppen ilyen kendőzetlenül, bár szintén kétértelműen és ellentmondásosan vetődik fel Kun Béla válaszában, mikor az amerikai riporter, Crystal Eastman megkérdezte tőle, hogy „szükségesnek tartja-e a szólás- és sajtószabadság teljes felszámolását”.

„Mi egyáltalán nem szüntettük meg teljességgel a szólás- és sajtószabadságot” – mondta Kun.

A munkások újságjai mindenféle cenzori beavatkozás nélkül jelennek meg. A munkások teljes szólás- és gyű-

* A Közköztartási Népbiztosság irodalmi programja. *Magyarország*, 1919. április 19. In: József (1967), 199–201.

lekezési szabadsággal rendelkeznek; ezt a szabadságot nemcsak azok a dolgozók élvezik, akik nézeteinket osztják, hanem azok is, akik eltérő nézeteket vallanak. Az anarchisták például újságot és más nyomtatott anyagokat jelentetnek meg. Ott vannak azután a polgári lapok, például a *Huszadik Század*, a Szociológiai Társaság által kiadott folyóirat, amely minden ellenőrzés vagy korlátozás nélkül jelenik meg. Csak az olyan burzsoá lapokat nyomjuk el, amelyek határozott ellenforradalmi törekvéseket képviselnek. Ezt nem azért tesszük, mert félünk tőlük, hanem azért, mert ily módon akarjuk elkerülni, hogy fegyveres erővel kelljen visszaszorítanunk az ellenforradalmat.*

Általában a kultúra, és kiemelten az irodalom népszerűsítéséről Magyar Lajos már Balázs Béla beszédét megelőzően cikket írt *Az Ember* című lapba, „Az irodalom a Tanácsköztársaságban” címen. Ebben leszögezte, hogy az új állam „a legnagyobb szeretettel ölelé magához” az irodalmat és a művészeteket, nem akar uniformizálni, nem akar a művészi alkotáshoz „hozzányúlni”. „A Tanácsállam természetesen megszünteti azt a beteg állapotot, hogy a szépség, a művészet a tőkés osztályok kiváltsága legyen.” Népkönyvtárakat és olvasószobákat nyitnak – írta Magyar –, ahol bárki hozzáférhet a kulturális oktatáshoz.**

Ezt a gondolatot kívánta a gyakorlatba átültetni a *Nőmunkás* című lap, amely május közepén jelentette be, hogy hamarosan irodalmi rovatot indít, mivel „Az irodalom a

szocializmusnak igen segítőkész társa. Ám csakis a valódi irodalom.” Jó pár sorral lejjebb azt is meg tudhatjuk, hogy mi fán is terem ez a fajta irodalom: „...a valódi irodalom egyben szocialista irodalom.”*

A *Nőmunkás* megírta, hogy céljuk lesz a híres irodalmi nőalakok bemutatása, és a következő számban Goethe *Faustjéről*, illetve abban Margaret (Gretchen) szerepéről fog megjelenni valami. És a cikk, benne Goethe-idézetekkel, annak rendje-módja szerint napvilágot is látott. Két számmal később Nóráról írtak Ibsen *Babaházából*, de a sorozat nem vált igazán rendszeressé, habár a Kommün bukásáig volt még két szám, amelyekben Dosztojevszkijjel, illetve egy ízben Várnai Zseni új verseskötetével foglalkoztak.

Május elején a *Vörös Újságban* „A könyv a dolgozó népé!” címmel jelent meg cikk, amely rámutatott, hogy a kormány feladata, hogy a kultúrát és művészetet jelentő könyveket a lehető legtöbb emberhez eljuttassák. Ehhez, írta a cikk, államosítani kell a mindenféle könyvtárakat, valamint a kiadókat és a terjesztői hálózatokat is. A *Vörös Újság* azt is hangsúlyozta, hogy sürgősen magyarra kell fordítani a lehető legtöbb fontos idegennyelvű könyvet. A lap „Kommunista Kultúra” rovatában megjelent cikk névtelenségbe burkolódzó írója úgy tűnik, leginkább Marx, Engels, illetve más marxisták kötetekre gondolt.**

Sok évvel később Lukács – egy olyan eszmecserében, ami róla többet árul el, mint bárki másról – azt állította, hogy Kosztolányi Dezső maga kereste fel őt a népbiztonságon, és azt javasolta, hogy állítsanak fel egy kollektívát Marx *A tőkéjének* lefordítására. A Lukács-interjú készítője

* Crystal Eastman: A kommunista Magyarországon. In: Lukács (1987), 252.

** *Az Ember*, 1919. április 1. In: József (1967), 71–72.

* *Nőmunkás*, 1919. május 17., 3–4.

** *Vörös Újság*, 1919. május 7., 7–8.

ekkor arra utalt, hogy egyáltalán nem lett volna baj, ha Kosztolányi (aki jeles műfordító is volt) fordította volna *A tőkét*.

„Magyarság szempontjából nem lett volna rossz” – válaszolt Lukács, majd azt mondta, hogy őt Hegel miatt „melyen megvetették” a magyar írók, és így folytatta: „...erősen kételkedem abban, hogy Kosztolányi át tudta volna-e magyarra tenni Marx stilisztikai viszonyát Hegelhez.”*

Ettől függetlenül a Közoktatásügyi Népbiztosság Marx Fordító Bizottságának utalványkönyvében, amely a május 31. és augusztus 1. közötti kifizetéseket tartalmazza, az olvasható, hogy számos más kedvezményezett mellett „Kosztolányi” június 11-én előleget kapott, illetve – immár teljes nevén, Kosztolányi Dezsőként említve – egy további összeget július 22-én, itt viszont már nincs jelölve, hogy előlegként, már elkészült fordításért, vagy valami más munkáért fizették-e ki. Ráadásul az utalványkönyvből azt sem tudjuk meg, hogy a fordítóbizottság csak *A tőkével* foglalkozott-e vagy Marx más műveivel is.** Ugyanakkor fennmaradt Kosztolányi egy levele, amelyben arról ír, hogy meghívásra másokkal együtt részt vett egy népbiztossági ülésen, ahol *A tőke* lefordítását vitatták meg.***

A Közoktatásügyi Népbiztosság azon a véleményen volt, hogy nem csupán marxista szövegeket, hanem mi-

* Lukács (1983), 64.

** A „Marx Fordító Bizottság” utalványkönyve. In: József (1967), 830–834.

*** A (dátum nélküli) levelet lásd: József (1967), 774–775. Egy lábjegyzetben (1144–1145. old.) József egy forrást idéz, amely szerint több mint 50 író és szakfordítót kértek fel a Marx Fordító Bizottságban való munkára, amely május végén kezdett dolgozni, és *A tőke* fordítását prioritásnak tekintette.

nőségi külföldi irodalmat is kell fordítani, és széles körben terjesztetni, ezért egy fordítói irodát hoztak létre. Ahogy a *Vörös Újság* beszámolt róla, az iroda feladata nem csupán a „rég, értékes művek”, hanem a „modern és legmodernebb irodalom standard műveinek” lefordítása is volt.

„Szinte természetes, hogy első dolog lesz Dosztojevszkij összes műveinek lefordítása. A fordítás munkálatait Trócsányi Zoltán [író, műfordító, egyetemi tanár] vezeti, a bevezetéseket valószínűleg Lukács György elvtárs fogja írni. Valóban szükséges már, hogy a csak magyarul tudók is olvashassák a *Karamssoff fivérek* [sic!], *Az ifjú* és Dosztojevszkij összes írásait.”*

Lefordítani tervezték még Gogol, Tolsztoj, Ibsen, Goethe és Shakespeare műveit, de megemlíti még Balzac, George Meredith és mások nevét is.

Ez igazán nagyra törő tervezet volt, és talán nem meglepő, hogy viszonylag kevés eredményt sikerült elérni. A fordítás igen időigényes munka, és pontosan egy hónappal a *Vörös Újság* cikkének megjelenése után a Magyar Tanácsköztársaság megszűnt létezni.

Hogyan látták?

De mit írtak az írók a Tanácsköztársaság idején? Márai Sándort már említettük, de a többiek? Nos, ők is írtak – kevésbé könyveket, mint inkább novellákat, esszéket, verseket, recenziókat, karcokat és riportokat, amelyeket többnyire az újságokban publikáltak. Egy átfogó körkép

* A világirodalom a kultúra szolgálatában. *Vörös Újság*, 1919. július 2., 7. In: József (1967), 573.

túlnőne e kötet keretein, inkább néhány példát nézünk meg arra, hogy milyen jellegű szövegek születtek egy sor irodalmár – köztük nem egy jelentős és híres író – tollából. Olyan szövegekre összpontosítunk, amelyek a politikai eseményekre reagálnak, vagy a kör hangulatát ragadják meg.

Március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltásakor – mikor még egyértelműen nem tudhatták, hogy miféle változások fognak történni – mások mellett számos író is magával ragadott a lelkesedés, és ez sokuk akkori írásaiban is visszatükröződik.

A harmincnégy éves Szép Ernő például az Országház előtt március 23-án tartott, a Tanácsköztársaságot ünneplő nagygyűlésről írt hosszú, lelkes tudósítást. A cikk címe csupán ennyi volt: „Vasárnap”. Szép Ernő elsorolja élményeit, ahogy pékmunkások egy csoportjához csapódva tartott a zsúfolt Kossuth tér felé – hosszan ecseteli a hangulatot, leírja a zászlókat és a transzparenszeket, a munkások viccelődését, a zenét és az éneklést, a háztetőkről és a lámpaoszlopokról integető embereket, egy cigarettát áruló fiatal obsitost, a szónokok szárnyaló szavait.

„Izgalom van itt körül. ...Vágó Béla a munkásfájdalom igéit adja, erőt, harcot, igazságot, győzelmet zenget, kurta, nyílegyenes mondatokat, tűzzel és vassal... Szabadság, szépség, emberség, érkezzél el ide mihozzánk, idő örülj meg, hogy a jövőendő repüljön mint a galamb a vállunkra most, azonnal, ma, nem holnap.”*

Hasonló, sőt még izzóbb elragadtatás itatja át Tóth Árpád *Új isten* című versét, amely április 1-jén jelent meg. „Új isten szól hozzátok emberek!”, kezdődik a vers, amelyben egy vérből született, hatalmas, vörös, mezítelen alak lépi

* *Pesti Futár*, 1919. március 28., 3-9. In: József (1960), 19–24.

át az országokat, és földrengető hangon hirdeti ki „piros Kelettől a sápadt Nyugatnak”: „Ím eljöttem! Eljött a Vörös Isten!”*

A lelkes Móricz Zsigmond

Néhány nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után Móricz Zsigmond lelkesen számolt be a színházakban látott „új közönségről”**, és amint fentebb már szó volt róla, május elején nagy örömmel üdvözölte az írók szakszervezetét megalakító 550 író.

Móricz e két írásának megjelenése között is meglehetősen tevékenyen támogatta a Kommünt, különösen politikai írásaiban. Április elején például egy rövid propagandacikket írt „Tőke” címmel, amelyben egy kapitalista magyarázza el fiának a tőkefelhalmozást.

„Ha pénzed van, mindened van. Pénzen vehetsz kényelmet, élelmet, szerelmet. Pénzed pótolja az ésszt, erőt, munkát. A pénzben fel van akumulálva minden érték, ami a világon van... Gyűjts pénzt, mert lehetsz undok, gonosz és förtelmes: a pénzedért jobb lennél Jézusnál, bölcsőbb Salamonnál és szebb Apollónál.”

A kommunista, írja Móricz, szintén elmondja fiának, hogy működik a tőkefelhalmozás. De természetesen az övé egészen másfajta tőke.

„Ha szeretet vesz körül, nem kell félned az élettől. Ha erős szövetségben élsz embertársaiddal, akkor te fölszaba-

* *Nyugat*, 1919. 7. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00265/07835.htm> (megtekintve 2019. február 28-án)

** Lásd a hetedik fejezetben.

dulsz és emberiséged belső tartalmát boldogan kiélhated. Ha művész vagy, nem kell emberi hiúságok előtt megnyomorodnod; ha tudós vagy, nem kell a kenyérharc sekélyességében vergődnöd; ha munkás vagy, nem kell a kizsákmányolás gépészévé válnod... Gyűjts hát igazi kincseket, akkumuláld fel magadban hivatásod legdrágább értékeit. Ember légy, s légy ember. Igaz, és bosszúság nélkül való. Légy sugár, amely az emberiség örök napjából tisztán szökell elő, hogy a végtelenség felé löjje ki az emberiség örök sorsának büszke vonalát.”*

Áprilisban Móricz Somogy megyébe utazott. Mindig foglalkoztatta a parasztság sorsa, és saját szemével akarta látni, hogy mennek a dolgok a vidéki Magyarországon. Mélyen megérintette, amit tapasztalt, és több elragadtatott tudósítást is írt a lapokba. Az egyik ezzel a címmel adja meg az alaphangot: „Magyarország a béke útján”. „Valóságos csoda, amit most láttam” – lelkenedik Móricz rögtön az első sorban.**

Móriczra különösen az gyakorolt mély benyomást, hogy egy évvel korábban, mikor az Alföldre látogatott, az akkoriban bejelentett földreform éppen afelé mutatott, hogy apró parasztgazdaságok jöjjenek létre, ahol a gazdákat továbbra is a nyomor és a küszködés köti gúzsba – ehhez képest most Nyugat-Magyarországon járva azt látta, hogy az ottani nagybirtokokat közös tulajdonú mezőgazdasági szövetkezetekké alakították, amelyek szinte bármilyen árucikket elő tudtak állítani. Móricz úgy látta, ez komoly előrelépés: „Nem lehet ideálisabb és szociálisabb megoldást kívánni... Ki hitte volna, hogy a háború

iszonyú és nyomorult korszaka után ekkora életpezsdülés fakad ilyen gyorsan, ilyen tűneményes bujasággal... Somogy indította meg a világ új rendjét.”*

Egy másik cikkében, amely a merész „Magyarországon nem hal éhen senki” címet kapta, Móricz azokkal vitatkozott, akik szerint a mezőgazdasági rendszer változásai az élelmiszerek és egyéb árucikkek hiányához fog vezetni. Miután részletezi, hogy mit látott a termelés és az elosztás terén, hozzáteszi: „A kommunizmus, amelytől naiv képzelődők azért féltek, mert a falanszter tömlőcét látták benne, meg fogja hozni az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát.”**

A Somogy megyei mezőgazdasági szövetkezetekben látottakról Móricz egy pamfletet is írt, amelyet a Közoktatásügyi Népbiztosság jelentetett meg: Ebben azt írta, hogy amit látott, még Magyarország határain túl is figyelmet keltett. Igaz-e ez vagy sem, a brosúra nyelvezete igencsak túlzó, stílusában talán leginkább Leninéhez hasonlít: „És millió meg millió barátunk van a széles világon. A munkástömegek délen és északon, nyugaton és keleten mohó érdeklődéssel és forró szeretettel néznek a magyar Tanácsköztársaságra és arra a munkára, amely itt folyik. Somogy megye példát adott Magyarországnak: Magyarország példát kell hogy adjon a világnak.”***

Meglehet, Móricz Zsigmondot alaposan befolyásolta, hogy milyen körülmények között látogatott Nyugat-Magyarországra; akárcsak azokat a későbbi nyugati „társutasokat”, akiknek hivatalosan szervezett utak keretében

* Ugyanott.

** *Pesti Hírlap*, 1919. április 17., 2–3. Idézi: Czine (1959), 228.

*** Idézi: Czine (1959), 230.

* *Pesti Futár*, 1919. április 4., 4–5. Remete (1956),

** *Pesti Hírlap*, 1919. április 15., 2., In: Remete (1956), 352–354.

„mutatták be” a Szovjetuniót. Egy csoporttal utazott, amelyben több külföldi újságíró is helyet kapott, vezetőjük pedig Hamburger Jenő, a földművelésügyi népbiztos volt.

Akárhogy is, egy szentjakabi iskolába tett látogatása után Móricz újabb szenvedélyes cikkben írta le élményeit. Ebben a tanulás fontosságáról elmélkedett, és hogy nem csupán a vagyonosok gyermekeinek, de mindenkinek szüksége van jó oktatásra: „Mindig olvassatok és mindent elolvassatok. De ne olvassátok a régi könyveket... A régi könyvek, újságok, nyomtatványok a régi, kapitalista világ zsarnokságát szolgálták. A mai újságok, füzetek, röpiratok, tudományos könyvek a világszabadság új boldogságát építik fel.”*

Május elején még két írása jelent meg Móricznak, az „Itt csak a jószág segíthet”, illetve a „Boldognak akarom látni a szegény magyar népet”**. Az előbbi leginkább egy riport formájába öntött tolsztojánus hangvétellű novella, ami talán kissé furcsán hangzik, ám akkoriban még a kommunisták között is divatos volt az efféle tolsztoji ihletésű, már-már vallásos gondolkodás.***

Amint már korábban említettük, Móricznak az írói szakszervezetet köszöntő rövid szövege május 11-én jelent

* A szentjakabi iskola. *Somogyi Vörös Újság*, 1919. április 15. In: Remete (1956), 355–357.

** *Fáklya*, 1919. május 1., 3–4.; illetve *Pesti Hírlap*, 1919. május 4., 2–3. In: József (1960), 236–239; illetve 248–250.

*** Sinkó Ervin volt az egyik, aki a leginkább forradalmi kereszténységnek nevezhető nézeteket vallotta. Egy vitakör tagja volt, amely rendszeresen összejött a Szovjetházban (az elrekvirált Hungária Szállóban), hogy megvitassa az efféle gondolatokat. Évekkel később Moszkvában Kun Béla azt mondta Sinkónak: „Nem is tudtam, hogy a diktatúra kellős közepén, ott a Hungáriában, az én szobámtól két ajtóval odébb éjszakánként egy egész társaság a marxizmusból marxista teológiát csinál, és a teológiai problémákat marxista problémákká alakítja át.” Sinkó (1988), 139.

meg. Úgy tűnik, ez volt az utolsó írása, amely a Tanácsköztársaság idején napvilágot látott, bár az még majdnem három hónapig fennállt.* A tizenegyedik fejezetben röviden érintjük még, hogy vajon miért vonult vissza belső száműzetésbe Móricz ebben az időben.

Perpatvarok Szegeden

A Tanácsköztársaság kikiáltásának idején a költő és író Juhász Gyula szülőhelyén, Szegeden lakott. Majdnem harminchat éves volt ekkor. Néhány nappal március 21-e után ő lett az egyik első közismert magyar irodalmár, aki nyilvánosan kiállt az új rezsim mellett.

Március 25-én a helyi *Délmagyarországban* – amelynek Juhász főmunkatársa volt – jelent meg „Forradalmi Kis Káté”-ja. Tizenöt egyszerű kérdést tett fel a proletárdiktatúra jelentéséről, lényegéről, természetéről, és arról, hogy az miért jött létre Magyarországon; hogy mi az oroszországi forradalom jelentősége, és milyen tanulságokat hordoz Magyarország számára; mi a kommunista rendszer, mit vall, és mikor lehet elérni; és végül, kik a magyarországi forradalom előfutárai.

A válaszok szintén egyszerűek voltak. Így például a proletárdiktatúra a csődbe jutott kapitalista termelési módról a kommunista világrendbe való átmenetet jelenti, a kommunista világrend pedig „a dolgozó emberek társadalma lesz, amelyben mindenki munkájából él egy olyan emberi közösségben, amely mindenki lehető boldogságát

* Czine (1959), 231.

célozza, háborút nem ismer, és a szépség, jóság, igazság földi lehetőségeit váltja valóra”.

Az utolsó kérdés: „Mik a jelszavaink?” A válasz: „Rend, munka, fegyelem és kitartás a végső győzelemig, amely az emberiség legnagyobb szabadságharcát befejezi és ezzel megszüntet minden külső és belső szolgásgót és elnyomást. Éljen a proletárok világforradalma!”*

JUHÁSZ GYULA CSAK PÁR NAPVAL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
MEGALKULÁSA UTÁN ÍRTA „KATÉJÁT”

* Délmagyarország, 1919. március 25., 1. A címoldal reprodukcióját lásd: <http://virtualis.sk-szeged.hu/kiallitas/juhaszgy/kiskate.html> (megtekintve 2019. március 7-én).

Juhász Ferenc az író Móra Ferencsel együtt a továbbiakban is igen aktív volt Szegeden: munkásoknak szóló színházi előadásokat, koncerteket és felolvasásokat szerveztek. Ám a város 1918 vége óta a francia csapatok ellenőrzése alatt állt, és sosem került a budapesti Forradalmi Kormányzótanács hatalmába. Ezért a helyi „direktórium” igen rövid életűnek bizonyult, és feloszlításakor Juhászt is leváltották a szegedi színház éléről. Ráadásul, részben a francia katonai jelenlét miatt, részben mivel a budapesti hatalom nem terjedt ki a városra, Szeged lett a minden rendű és rangú ellenforradalmi összeesküvők, antikommunista katonatisztek és más efféle alakok – köztük Horthy Miklós – gyűjtőhelye, akik egész sor ellenforradalmi kormányt alakítottak. Szeged nem volt éppen a legjobb hely olyasvalakinek, mint Juhász Gyula, aki baloldali érzelmű volt, és nyilvános szerepet is vállalt.

Ennek ellenére ő továbbra is írt, és versei meglehetősen rendszerességgel jelentek meg a Délmagyarországban egészen július végéig, a Tanácsköztársaság bukásáig. Június közepén még egy versgyűjteményét is kiadták Szegeden, füzet formájában. Egy rövid, mindössze három versszakból álló verse, „A munkásotthon homlokára” július közepén látott napvilágot, afféle közvetlen reakcióként városa politikai eseményeire.

Júniusban szegedi munkások közel három hétig húzódozó sztrájkot kezdtek. A helyi ellenforradalmi kormány – amelyet akkor éppen gróf Károlyi Gyula irányított – lemondását és a munkásmozgalom elleni támadások befejezését követelték. Válaszként francia katonák törtek be a helyi munkásotthonba, összetörték a berendezést, amit lehetett, elloptak, és lefoglalták maguknak a helyiséget. Károlyi végül mégis kénytelen volt lemondani, és az ár-

nyalatnyival liberálisabb P. Ábrahám Dezső lépett a helyébe. Július közepén a munkásotthont is visszaadták, és annak ünnepélyes újraindítása alkalmából írta Juhász a verset, amely így kezdődött:

Ki itt belépsz, templomba lépsz be,

Szeintség a munka és erő,

Ez a jövő nagy menedéke,

*Emberekbe emelő.**

Egy másik verse, a „Terzinak Móra Ferencnek”*** szintén a helyi eseményekre adott válasz volt. Juhász szolidaritását fejezte ki barátja és munkatársa, Móra Ferenc felé, aki kénytelen volt lemondani a *Szegedi Napló* főszerkesztői posztjáról.

Móra Ferenc regényíró, újságíró és muzeológus volt. 1917-től a szegedi múzeum és könyvtár igazgatójaként, illetve már 1913 óta a *Szegedi Napló* főszerkesztőjeként dolgozott. A Tanácsköztársaság kikiáltása után néhány nappal „Memento” címen írt vezércikket a lap címlapjára, amely – első szavait olvasva cseppet sem meglepő módon – nagy vihar kavart.

„Proletárdiktatúránk első hetén túl vagyunk. Talán sohasem volt még a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalan kemény, és mégis ilyen istenien emberséges lett volna. A történelem eddig csak véres diktatúrákat ismert.”***

* *Délmagyarország*, 1919. július 15. In: Remete (1956), 294–295.

** *Szegedi Napló*, 1919. május 13. <http://vers-versek.hu/juhasz-gyula/terzinak/> (megtekintve 2018. január 2-án).

*** *Szegedi Napló*, 1919. április 1. In: Remete (1956), 190–192.

A Mórával szembeni felháborodást kétségkívül az is sarkallta, hogy Juhász Gyulával közösen felvilágosító előadásokat szerveztek munkásoknak. Május elején Móra úgy érezte, le kell mondania a főszerkesztőségről, ám utána visszavágott – bár kétségkívül derűsen és ironikus felhanggal.

„Mint jóembereimtől hallok – mert maradt még egykettő – az a vélemény alakult ki a vezető polgárságban és kapcsolt részeiben, hogy én adtam el a hazát. Hogy kinek és mennyiért, azt még nem állapították meg, s így én se tudhatom. Én csak annyit tudok, hogy én se franciával, se szerbbel, se románnal efelől nem tárgyaltam. Én nem tárgyaltam. S nekem se tettek ilyen ajánlatot. A franciáról nem is szólok, az sohase foglalkozott hazavásárlással. A többi pedig tudja, hogy ha hazát akar venni, akkor nem egy istenadta magyar költőhöz fordul, akinek a hazája csak lírai motívumok és nem telekkönyv szerint hazája.”*

Ám, folytatja Móra, „jóemberei” azt is javasolják neki, hogy gondoskodjon a biztonságáról, miközben „brutális halálmadarak” üzengetik neki, hogy ő lesz az első, akit agyonver a polgárság felsekeredt haragja.

Móra azonban még így sem vonult teljesen ki a közéletből, bár – amint már említettük – Szeged „hivatalos” légköre nemigen kedvezett Juhásznak és neki. Móra még a Tanácsköztársaság bukásának előestéjén, május 31-én is elment a szegedi munkásotthonba, hogy felolvassa új versét, amelynek címe „Petőfi a mienk” volt.**

* Személyes kérdésben. *Szegedi Napló*, 1919. május 8., In: József (1967), 314–316.

** József (1960), 695. Petőfi Juhász „Kátéjában” is szerepel a forradalom előfutárai között.

Bródy Sándor, a századforduló egyik legismertebb magyar írója és drámaírója ötvenöt éves volt a Tanácsköztársaság kikiáltásakor. Bár különösebben nem vett részt a Kommün tevékenységében, ám számos írásával mégis támogatta azt. Néhány héttel a Tanácsköztársaság megalakulása után írt egyik cikke „A drámának való idő” címen jelent meg.*

„Most aztán igazán elkezdünk színdarabokat írni” – kezdte Bródy.

Ez a nekem való idő, és ez a színdaraboknak való idő.

Mert nincsen jobb téma a világon, mint az éles és vérre menő igazság. Be kell vallanom, hogy igen sokáig az tartott vissza a színpadtól, hogy voltaképpen a burzsoának kellett írni, különben a darab jó előre megbukott.

Felidézi, hogy milyen gyakran kényszerült akarata ellenére az akkori publikum elvárásainak megfelelően lágyítani a szövegein. „De most eljött a mi időnk. Meglássák, hogy amikor se hamis becsvágy, se pénzvágy, vagy a pénznek a rettenetes kényszere nem uralkodik fölöttünk, mit tudunk mi csinálni!” Mindenesetre Bródy egy figyelmeztetéssel is megtoldja a cikket: „De azt nem szeretném, ha a színpad mai hivatalos őrei – különben értékes emberek – a maguk erős egyéniségét akarnák rám vagy akármelyik kollégámra diktálni.”

A közoktatási népbiztosságot képviselő Balázs Béla felkérésére Bródy új, egyfelvonásos darabot írt külön a

május elsejei ünnepségre. A *Fáklya* cikke szerint az ünnepségek szervezőbizottsága egy sor neves drámaírótól, köztük Molnár Ferencről is darabot kért, ám csupán Bródy *Orgonavirágja* készült el időre. A *Fáklya* „jókedvű májusi hangulatként” harangozza be a darabot, amely „nem hangos, véresszájú alkalmi írás”, így nem csupán május elsején fogják előadni, hanem állandó műsora marad a fővárosi színházaknak.*

Semmi kétség, hogy az utóbb nemzetközileg jegyzett drámaíróvá váló Háy Gyula örömmel fogadta volna a bizottság felkérését egy ünnepi darab megírására, ám ekkor még – a tizenkilencedik születésnapjához közeledve – neve ismeretlennek számított. Mindazonáltal a budapesti utcákat róttta 1919. május elsején, mint úgy tűnik, a város lakosságának többsége, és amit látott, az valójában egy hatalmas szabadtéri színelőadás volt. Ahogy később visszaemlékezett: „Komoly megjelenésű úriemberek – az ország legnagyobb költői és írói – várakoztak a sorukra, hogy felolvashassák műveiket a teherkocsik platóján.”

„Mit számított, hogy egyáltalán megérti-e őket valaki?” – fűzte hozzá Háy.**

Az ifjú Háy maga is a Tanácsköztársaság lelkes támogatója volt, és már az első napokban elment a közoktatási népbiztosság Hold utcai irodájába, hogy valami munkát kérjen. Propagandistaként fiatal munkások közé küldték. Ez volt az első állandó munkahelye. Egy klubot szervezett Budapest belvárosában, afféle központot a marxista ideológia terjesztésére. Megpróbálkozott némi Freuddal is, de a nagy pszichoanalitikusról tartott előadása röhögésbe

* Vörös Május. *Fáklya*, 1919. április 29., 4–5.

** Hay (1974), 71.

* *Színházi Élet*, 1919. 12. sz. (április 6–12.), 1.

fulladt, és két idősebb lány, akik vélhetőleg zavarba jöttek, többet nem ment el az előadásokra.*

Az író és drámaíró Molnár Ferenc jóval idősebb és jóval tapasztaltabb író volt Háy Gyulánál, mikor a Tanácsköztársaság megalakult. Mind a *Liliom* című darabot – amelyből utóbb Rodgers és Hammerstein *Körhint*a (Carousel) címen musicalt írt –, mind pedig a szintén világszerte ismert *A Pál utcai fiúkat* az első világháború előtt írta. Molnár a bizottság felkérésére sem írt darabot az 1919-es május elsejei ünnepségekre; de ez nem is igazán meglepő, mivel nemigen tartozott azok közé az írók közé, akik fontosabb szerepet vállaltak a Tanácsköztársaság idején, vagy lelkesen pártolták annak ideológiáját, bár egy forrás arra utal, hogy ő is tartott felolvasásokat a színházakba látogató munkásoknak az előadások szüneteiben.** Inkább az a meglepő, hogy a bizottság felkérte egy május elsejei darab megírására, bár lehet, hogy ez csupán egyszerű gesztus volt, a korszakra jellemző „nyitott ajtók” politikájának jelzése.

Egy új történelem?

Akárcsak Molnár Ferenc, Krúdy Gyula is 1878-ban született, és 1919-re ő is népszerű, elismert író és publicista volt már. Ám Krúdy, legalábbis kezdetben, szívből támogatta

* Ugyanott, 58.

** Haladó írók a Tanácsköztársaság szolgálatában. In: *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/05/299.html> (megtekintve 2019. február 28-án).

a Tanácsköztársaságot, bár a legkevésbé sem volt kommunista, legalábbis nem úgy, ahogy azt a párt értelmezte.

Néhány nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után Krúdy lelkesen így írt a „Régi és új regényhősök” című cikkében: „Hol vannak az új írók, akik a forradalmat úgy megírják, hogy mindenki megelégedését és örömét lelje benne?... Itt tíz esztendeig nem lehet egyebet írni se regénybe, se színdarabba: mint Magyarország történetét, mostani napjait. Ha a negyvennyolcadiki eseményekről és az utána következő szomorú időszakról egy félszázadig írtak a könyvek, hazudtak a legendák és a vének – körünk-ről, az új világ születéséről könyvtárakat kell összeírni, hogy majd mindenki megértse, hogy mi történt itt: csoda vagy emberi akarás?”*

Öt nappal később „Orosz hangok” című írásában arról panaszkodik, hogy Magyarországon alig ismerik az olvasók a modern orosz irodalmat. Oroszországban „száz esztendeig” készültek a forradalomra, írja Krúdy. „Minden könyv, amit az elmúlt században orosz kéz írt: titkos propagandája egy közelgő új világnak. Minden szomorúság és mélabú, ami az írók szaván átreszket: szerencsétlen hazájuk megváltásáért volt... Vajon mit írnak most az orosz írók? Milyen kár, hogy a testvér-nemzet irodalmát nem ismerjük napjainkban.”**

Azután néhány héttel később, az „Új történelemet kell írni” című cikkében Krúdy leszögezi: „Az új történelem a leleplezések könyve. A legszebb hazugságokról kell lemondanunk, amelyekkel századokon át önmagunknak bókoltunk... királyszobrokat kell ledönteni, hogy meglássuk,

* *Magyarország*, 1919. március 25. 6. In: Remete (1956), 237–239.

** *Magyarország*, 1919. március 30., 4. In: József (1967), 45–47.

mennyi a fűrészpör odabent... Dózsa György szellemét kell megidéznünk... Nem kell félni az új történelemtől, az új Magyarországtól... Csak pusztuljon, omoljon, veszen a régi világ... Az új emberi szellemben írott nemes és szép könyveket, hazugságmentes történelmet kell még ma íratni a népnek.”*

Krúdy láthatóan nem sajnálkozott az éppen folyamatban lévő változásokon: „Mit sajnáljak a tegnapi életemből? Sajnáljam tán az ékszereket, amelyek másoké voltak?... Mit sajnáljak a kastélyokon, amelyekben szegény, mindennapi életünknek előkelő idegenjei laktak...?”**

Móricz Zsigmondhoz hasonlóan Krúdy Gyula is sokfelé utazott az országban, és egy sor riportban mesélte el tapasztalatait. És akárcsak Móriczra, rá is illően mély benyomást tettek a látottak. A „Milyen Magyarország” című cikkében például azon örvendezett, hogy eltűntek a dzsentrik.***

Móricz írásaihoz hasonlóan Krúdy beszámolóit is összegyűjtötte és egy brosúrában adta ki a Közoktatásügyi Népbiztosság – ő egy Fejér megyei mezőgazdasági szövetkezetben tett látogatásáról írt. A szöveg, ahogy Katona Béla írja 1969-es tanulmányában, egyszerre riport és szociográfia, rendeletmagyarázat és propagandairat. De nem is ez az igazán meggyőző benne, hanem „...az a meggyőző szenvedély, amellyel a régi világ bűneit ostorozta, s a kibontakozó új élet megnyilvánulásait figyelte... Örömmel állapította meg, hogy a föld végre a népe lett.”

* Magyarország, 1919. április 16. In: Remete (1956), 220–272.

** A gyalogúton. Magyarország, 1919. április 9. In: József (1960), 72–73.

*** Pesti Futár, 1919. május 16. 3–4.

Krúdy egy 1919-es újságcikkének címe, „Szegény gyerekek a szigeten”, a Margitszigetre utal. Ahogy arról már szó esett, a Margitsziget sok éven át a tehetősek szórakozóhelye volt, és a szigeti lejárathoz belépőt kellett fizetni. A belépti díjat 1919 áprilisában eltörölték, és így a sziget mindenki előtt megnyílt. Krúdy boldogan üdvözölte a változást, amit ez okozott: „A leányocskák körben állnak, és úgy énekelnek, mintha a virágok énekelnének a kertben... A szegény gyermekek hangja megtölti a szigetet, mint a május szele színnel és illattal a világot.”*

A cikk annak rendje s módja szerint május 1-jén jelent meg, mikor az 1919-es nagy május elsejei ünnepek idején a Margitszigetet gyerekparadicsommá változtatták (lásd a második fejezetet).

Sokan állítják, hogy 1919 után Krúdy Gyula soha nem tagadta meg a Tanácsköztársaság alatti tevékenységét. Ezt talán némileg árnyalja, hogy mintegy hat évvel a Tanácsköztársaság bukása után egy Krúdy-esszé jelent meg „A bolsi” címen, amelyben az író azt idézi fel, mikor ő, Osvát Ernő, Ambrus Zoltán, Heltai Jenő és mások Kun Bélával találkoztak Heltai lakásán. Kun Béla életrajzírója, Borsányi György szerint Krúdy „mélyen saját színvonal alatt maradva, konjunkturális szempontokat követ”. Könyvének angol nyelvű kiadásában hozzáteszi: „Ám ha figyelmen kívül hagyjuk az aktuális behatásokat, és ... figyelmesen olvassuk a szöveget, akkor [Krúdy írásából] világossá válik, hogy Kun jószándékúan viszonyult ezekhez a polgári írókhoz, igen toleráns volt, és nem várta el

* Érdekes Újság, 1919. május 1. In: Remete (1956), 335–337.

tőlük, hogy ideológiájukat megváltoztatva a kommunisták szócsövei legyenek.”*

Kosztolányi – egy korai támogató

A Tanácsköztársaság kikiáltása nyolc nappal előzte meg Kosztolányi Dezső harmincnegyedik születésnapját. Bár néhány évvel fiatalabb volt Molnár Ferencnél és Krúdy Gyulánál, de az író, költő, kritikus és publicista Kosztolányi hozzájuk hasonlóan már komoly nevet szerzett magának az első világháborút megelőző évek irodalmi életében. A Kommünről 1919 után hangoztatott véleménye (lásd az Utószóban) fényében

* Borsányi (1993), 190. Magyarországon Borsányi György Kun-monográfiája bár 1979 májusában, tíz évvel az ország politikai változásait megelőzően jelent meg, de nem nélkülözte a kritikát, a legkevesbé sem volt üdvtörténeti mű. Nem sokkal azután, hogy a könyv a boltokba került, és néhány darabot már el is adtak, a könyv forgalmazását leállították, és a köteteket visszahívták a boltokból, valószínűleg azért, mert túl kritikus volt. Borsányi a kötet 1993-as, angol nyelvű kiadásának előszavában azt írja, hogy Kádár Jánosnak valaki egy „dühös levéllel” együtt küldte el a könyvet, amely Kádárnak sem tetszett, mert nem teljesen a hivatalos Kun-képet mutatta be. Borsányi állítása szerint mikor Kádárt 1988 májusában elmozdították pártvezetői tiszteből, a kötet újra megjelent a könyvesboltokban, és egy héten belül elkapkodták. Borsányi nem említi, kitől jött a „dühös levél”, de Paul Lendvai (2003) azt írja, „Kun családja tiltakozott a pártvezetésnél, és állítólag a szovjet nagykövetségen is”, és ezt követően a Központi Bizottság visszavonatta a boltokból az életrajzot. Lendvai szerint „még az éjjel bezúzták” a köteteket, ez ellentmond Borsányi verziójának. [Azóta már tudjuk, hogy a „dühös levelet” Kun Miklós történész, Kun Béla unokája írta. A levél szövegét közli Huszár Tibor: *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből* (Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 534–536.). A Borsányi-kötetet nem zúzták be, csak raktárba vitték – A ford.] Krúdy 1925-ös *A bolcsi* című esszéjét lásd: <http://mek.oszk.hu/13100/13196/13196.htm#5> (megtekintve 2019. február 28-án).

talán meglepő lehet, hogy annak idején – legalábbis egy rövid ideig – ő is papírra vetett olyan gondolatokat, amelyeket az új rezsim támogatásának tekinthetünk.

Március 30-án „Az új színház” címmel kemény hangú cikket közölt Kosztolányitól a *Színházi Élet*, amelyben a régi színházat azért kárhoztatja, mert azt megrontotta a tőke. „Az álszent társadalomnak néha rossz lelkiismerete volt, amelyeket úgy óhajtott enyhíteni, hogy a sebeket és tályogokat szépségflastrommal ragasztotta be” – írja Kosztolányi. „Nem gyógyultak be alatta, de legalább nem lehetett látni... Moslékban fulladozott az egész társadalom. Nem volt emberi öntudat, csak osztályöntudat... Hiszen a régi színház nézői legfőlebb könnyezni akartak a páholyaikban, de előadás után okvetlen aludni is akartak... Igen, a tőke ponyvája lett a divatos »irodalom« és a »jó színház«... az emberiség ordító fájdalmát, lelki és nemi nyomorúságát már tilos volt feltárni, mert ez »ízléstelen« és »kellemetlen« volt.”

Sajnálni kell-e ezt a művészetet, ezeket a színházakat? – kérdezi Kosztolányi. „Tíz éve hirdetem minden írásomban, hogy a »polgári« drámának vége. Hiszem, hogy a bolsevik színház, mely majd egy gátlás nélküli, erkölcsös társadalmat tud a háta mögött, annyi idő múltán újra állít valamit és nem kell mesterségbeli rávaszágokhoz fordulnia, hogy hatni tudjon, sem pedig egy kis színházban összegyűjteni az értőket, kikhez csak bonyolult érzések tolvajnyelvén lehet beszélni.”

„S a színház pedig nem »szórakozóhely« lesz – foglalja össze végül mondanivalóját Kosztolányi –, de az áhítatnak, a szabad és erkölcsös embereknek a temploma.”*

* *Színházi Élet*, 1919. március 30., 2–3. In: Remete (1956), 244–246.

Kosztolányi egy sor cikket írt a Tanácsköztársaság alatt, sokszor színházi témákról is, ám ezeknek nincs olyan mértékű politikai töltete, mint „Az új színház”-nak. Egyik, meglehetősen szentimentális írása azonban – bár teljesen más a témája – jól illik a korabeli politikai hangulathoz, már-már propagandának is tekinthetjük.

A május 11-én megjelent „Csúnya Mariska... szép Mariska” című cikkben Kosztolányi egy két hónappal korábbi élményét idézi fel, mikor egy gyermekkórházba látogatva az egyik ágyban egy szomorú gyereke figyelt fel. Mariska egy munkás kislánya volt, és nagyon beteg volt, mert otthon véletlenül marólúgot ivott. Kosztolányi kétévesnek nézte, de kiderült, hogy a kislány már hatéves is elmúlt. Ám az arca olyan volt, mint egy sápadt, „csüggedt vénasszonyé”. Tíz hónapja feküdt a kórházban, nem érezte az ízeket, és egy csövön át táplálták. Nem válaszolt Kosztolányi kérdéseire, csak akkor mosolyodott el kicsit, mikor a költő azt mondta neki: „Szép vagy”.

Kosztolányi arra kéri „álszent olvasóját”, hogy ne keresse zsebkendőjét, ne könnyezzen a történeten. Leírja, milyen az, amikor egy munkáscsaládban, ahol az apa a gyárban dolgozik, míg az anya szénért áll sorban, egy éhes kisgyerek, akire nem vigyáz se „Fraulein”, se „miss”, enivalót keresve véletlenül valami mérgezőt iszik, ahogy Mariska tette. Az efféle esetek egyáltalán nem ritkák, tájékoztatja Kosztolányi az olvasót.

Ám akadt egy vidámabb története is. Elmondja, hogy mit látott, mikor aznap elsétált az Andrassy úti „proletárgyermekek otthona” előtt. A palota lépcsőjén piros ruhába öltöztetett, boldog gyermekek ültek, mások pedig piros labdákat dobáltak „a kék-májusi levegőbe”. Az állam szappant, fésűket és keféket osztott szét a proletárgyermekek

között, akik mindnyájan „tiszták, gömbölyűek, gondozottak voltak”. „A kis emberkéek ékszerként viselték magukon az életet.”

Kosztolányi sokáig figyelte őket, ahogy gondtalanul cikáztak fel-alá a kertben. A „Csúnya Mariskára” gondolt, aki nem tudja többé élvezni a cukor és a mosoly örömét, és arra, hogy ezek a gyerekek már nem fognak véletlenül marólúgot inni, „s szépek maradnak mindörökké”. „Szép Mariskák, ti mind, hajítsátok fel ujjongva – egész az égig – a piros labdákat” – kívánta nekik a költő.*

Bár sok ismert író – különösen a kezdeti időkben – lelkes örömmel fogadta a Tanácsköztársaságot, rokonszenvük és aktív részvételük mértéke persze eltérő volt. Karinthy Frigyes például elszántan ellenezte a háborút, és boldogan üdvözölte Magyarország háború utáni átalakulását, sőt az Írói Direktórium választmányának is tagja lett május elején, de úgy tűnik, a Kommün alatt inkább a háttérbe húzódott. „Vérmező” című költeményét előadták ugyan az 1919-es május elsejei ünnepélyen a Madách Színházban, ám ez némiképpen különbözött az eredeti, jó pár évvel korábbi, eredeti szövegtől.** A drámai költemény a francia forradalomról és a magyar jakobinusokról szólt, akiket 1795-ben azon a Vérmezőn végeztek ki, amely – mint erről a második fejezetben már szó esett – az 1919-es május elsejei budapesti ünnepségek egyik fontos helyszíne volt.

Babits Mihály nem csak az Írói Direktórium, hanem az igen fontos kataszteri bizottság tagja is volt. Ráadásul

* Pesti Napló, 1919. május 11. In: Remete (1956), 342–343.

** Vörös Boldizsár: *Forradalom a műalkotásban – műalkotás a forradalomban*. Karinthy Frigyes: *Vérmező*. Budapesti Negyed, 65. sz. (2009. ősz), 313–338.

a közoktatási népbiztosság egyetemi katedrát kínált fel neki – amit el is fogadott. Mindazonáltal, bár melegen üdvözölte az 1918-as őszirozsás forradalmat és az utána következő változásokat, a Kommün alatt alapvetően a tanításra összpontosított, és nem csatlakozott a Tanácsköztársaság dicséretét zengő pályatársaihoz.

Sőt, úgy tűnik, nem is tartotta valami nagyra az efféle hízelgő produktumokat. Ahogy a *Nyugat* novemberi számában írta a Tanácsköztársaság bukását követően: „A proletárdiktatúra hónapjai az irodalomban a némaság hónapjai voltak.”* Egy levelében pedig beismerte: „Az én világnézetem a proletárdiktatúra alatt teljesen konzervatív irányba tolódott el.”** A következő mondatban ugyanakkor hozzáteszi, hogy különböző emberek persze mást és mást értenek „konzervativizmus” alatt.

* Idézi: Ungvári (1959), 247.

** Ugyanott, 248.

TIZEDIK FEJEZET

Miért?

Egy 1959-ben megjelent bevezetőben, négy évtizeddel a Tanácsköztársaság bukása után az akkor hetvenkilenc éves festő, Pór Bertalan így írta le, hogy miért lett a Kommün lelkes támogatója:

Nem véletlen, hogy magam is a proletárdiktatúra aktív harcosa lettem – az élet nevelt erre. Már ifjú koromban elégedetlen voltam a fennálló társadalmi rendszerrel, életem tele volt viszontagsággal, nélkülözéssel. Ennek tulajdonítható, hogy már kora ifjúságomban élt szívemben a vágyakozás egy jobb, szebb élet után, s aránylag hamar rájöttem arra, hogy új életet csak egy más, a szocialista társadalmi berendezkedés alapján lehet teremteni. Elégedetlenségemet műveimben is kifejezésre juttattam. 1917 őszén a fronton az orosz katonákkal való barátkozás és beszélgetés is érlelte bennem a forradalmi eszméket, és amikor a [kommunista] párt megalakult, úgy éreztem, számomra is új élet kezdődik.*

* Gábor (1959), 8.

Pór pályáíve – elégedetlen fiatalból szocialista, majd forradalmár, végül a Tanácsköztársaság aktív résztvevője – nem szükségszerűen tipikus, de a „jobb és szebb élet” utáni vágyakozás az első időkben általános érzület volt a Kommün támogatói között.

Egy 1978-as interjúban a táncos, táncpedagógus és koreográfus Dienes Valériát, aki akkor kilencvenkilenc éves volt, arról kérdezték, hogyan értesült a Tanácsköztársaság megalakulásáról. Azt felelte, hogy egy este hazajött a férje, és azt mondta, hogy belépett a kommunista pártba.

Dienes emlékei szerint ezt alapvetően „jó dolognak” tartotta, hiszen egyértelműen „valamiféle új világ” volt kialakulóban, és mindenki évek óta várta már a változást – érthető módon örömmel fogadták hát a híreket. A férje azt mondta, hogy a világ megújul, és valami egészen más következik, mint amit az addigi emberek csináltak. „Nagyon boldog voltam – emlékezett Dienes –, és ez vont be a harcba.”*

Ő maga nemigen tudott sokat tenni, mivel éppen harmadik gyermekével volt terhes, de azért elkészített egy tervezetet a Tanácsköztársaság vezetői számára a női sport reformjáról.**

Kétségtelen, hogy a Tanácsköztársaság megszületését széles körű lelkesedés kísérte. Március 21-én kora este az ifjú költő, Nádass József, aki súlyosan megsebesült a háborúban, és 1918-ban csatlakozott a kommunista párthoz, egy nagygyűlésen vett részt a régi Képviselőházban (ma a Budapesti Olasz Kultúrintézet épülete a Bródy Sándor

* Borus (1978), 41.

** Encyclopaedia Britannica. See: www.britannica.com/biography/Valeria-Dienes (megtekintve 2019. március 1-jén).

utcában). A tömeg éppen Lukács György „A régi és az új kultúráról” című előadását hallgatta, mikor hirtelen Szamuely Tibor rontott be a terembe, az emelvénnyre sietett, és bejelentette, hogy győzött a forradalom, és megalakult a Magyar Tanácsköztársaság.

Lehetetlen szavakkal visszaadnom az érzést, valamennyiünk izalmát. Bizonyos, hogy a jelenlevők nagy része nem volt a Kommunista Párt tagja. Sőt, sokan lehettek ott, akik még nem is barátkoztak meg a proletárdiktatúra gondolatával. De a kitörő lelkesedés mindenkit elragadott. Ujjongtak, éljeneztek, nevettek és kiáltoztak, és nem tudom, hányszor, háromszor vagy négyszer megint és megint elénekeltük az Internacionálét.

A hallgatóság Lukácsot és kultúrát egyaránt feledve az utcára tódult, hogy a város utcáin ünneplő tömeghez csatlakozzon.*

Budapesttől távol is hasonló lelkesedés fogadta a Tanácsköztársaság megalakulásának hírére. A kelet-magyarországi Balmazújvárosban élt a huszonkét éves Veres Péter, aki olvasott, képzett szocialista volt, a földmunkásszakszervezet nemrégiben alakult helyi szervezetének aktív tagja. A Károlyi-kormány alatt belépett a földosztást irányító városi bizottságba is. Március 22-én tudta meg a

* Nádass (1959), 196. Hacsak a hallgatók többsége nem volt a kommunista párt tagja, talán meglepő, hogy kívülről tudták az *Internacionálét*. Talán csak dűnnyögték, netán csak egy részük énekelt. Kassák, aki szintén jelen volt, nem ír semmiféle éneklésről, bár egyebekben hasonlóan emlékszik, mint Nádass. Lásd Kassák (1983), 487–489. A félbeszakadt előadást Lukács később, júniusban tartotta meg az új Marx–Engels Munkásegyletemen.

pesti híreket, és azonnal az utcára rohant, hogy ott más aktivistákkal megvitassa az eseményeket.

„Minket tekintettek a faluban az »igazi kommunis-
táknak«, hát most nekünk kellett előállni. Siettem hát a
községháza felé, és persze tele voltam izgalommal.” Egy
pillanatig megtorpanva Veres azon tűnődött, vajon hová
fog vezetni mindez? „Vajon nem törnek-e ránk most már
a csehek, szerbek, románok után a nyugati hatalmak is?”
Ám nem hagyta, hogy az efféle gondolatok megzavarják
„a forradalmi cselekvés izgalmát”: „Nincs idő a töprengés-
re. Cselekedni kell!” Azután ismét elgondolkodott: hogy
kell elkezdeni a forradalmat, ha nincs ki ellen harcolni?
Ha nincs ellenség, hiszen a helyi „urak” már előző ősszel
elmenekültek? „Mindenesetre »át kell venni a hatalmat«,
ez az első lépés” – mondta magának Veres.

Mindez talán naivnak hangzik, de jócskán van benne
lelkesedés!*

Kilencven évvel a Tanácsköztársaság bukása után a törté-
nész Forgács Éva így magyarázta a történeteket: „Szinte a tel-
jes magyar értelmiséget megrázta a világháború és az abból
következő 1918-as októberi forradalom, a forradalomból ki-
emelkedő Károlyi-féle koalíciós kormány alkalmatlansága,
és szinte mindegyikük társadalmi igazságra vágyott, ezért
így vagy úgy a legtöbben részt vettek a Kommünben.”**

Hasonlóan vélekedett Jászi Oszkár is, aki a legkevésbé
sem volt a Kommün támogatója, és jóval korábban, nem
sokkal a Tanácsköztársaság bukása után ezt írta:

* Veres (1959), 251–252. Veres Péter utóbb országosan ismert író lett
(lásd az Utószóban).

** Forgács (2009), 109.

„... első heteiben a proletárdiktatúra általános népsze-
rűségnek örvendett, bármily furcsa, még a középosztály
és a kispolgárság körében is.”*

Jászi szerint az új kormány „legvonzóbb aspektusa”,
hogy „új közösségi szellemet” gerjesztett, egyfajta „aposto-
li fanatizmust” testesített meg „egy új vallás iránt, amely-
nek az első gondolata az oktatás és a művészet terjesztése
volt”.**

„Lukács György vezetése alatt a diktátorok oktatási és
kulturpolitikája kétségkívül nagy ideáljaival tűnt ki” –
vélekedett Jászi, bár, amint hozzáfűzte, ezek „alig voltak
többek légüres térben tett kísérleteknél”***

Az újságírók közül is sokan támogatták az új kormány-
zatot. Erről Jászi így írt:

...nem szabad azt feltételeznünk, hogy a magyar sajtó
pusztán kényszermunkásként szolgálta a diktatúrát, leg-
alábbis az első hetekben. Hangsúlyoznám, hogy éppen
ellenkezőleg, az újságírók túlnyomó többsége kezdetben
lelkesedésből állt a Kommün mögé.

Ugyanakkor ezt megint kiegészíti egy módosító megjegy-
zéssel:

A természetükből adódóan hisztérikus magyar új-
ságírók lélekszakadva igyekeztek leborulni az új urak
előtt; megszokták már, hogy prostituáltak, és akárcsak
korábban, most is azok érdekeit szolgálták ki, akik fi-

* Jászi (1924), 115.

** Ugyanott, 146.

*** Ugyanott.

zették őket. És nem csupán az újságírók. Szinte az egész magyar középosztálybeli értelmiség... úgy szolgálta a diktatúrát, ahogy korábban a kapitalizmust szolgálta...*

Amint láttuk, az újságírókon kívül festőművészek, filmek, zenészek, egyetemi professzorok és írók egész sora támogatta lelkesen a Tanácsköztársaságot március 21-én, sőt még valamivel később is. De honnan jött mindez a lelkesedés? Miért akadt annyi művész, aki örömmel ajánlotta fel tehetségét az új rezsimnek? Közülük csak kevesen voltak kommunisták vagy akár kommunistaszimpatizánusok, mint Pór Bertalan, szóval mi lehetett mégis az okuk – vagy, hogy realistábbak legyünk, mik lehetek az okaik?

A legegyszerűbb azt mondani, hogy valamiképpen „elkapta őket a gépszíj”, egyfajta „nyájszellem” érvényesült köztük. Az embereket magával ragadta az új kezdet, a másfajta világ ígérete iránti általános lelkesedés. Hogy úgy mondjuk, „ez volt a levegőben”. Sőt, ez nem csupán Magyarországra volt igaz. Könnyű megfeleltetni róla, hogy az első világháború nyomán nem csupán Magyarországon vagy akár Európában csaptak magásra a radikalizmus hullámai, hanem világszerte, Kanadától Indiáig, az Egyesült Államoktól Dél-Afrikáig. A magyar jellegzetességeket nem tagadva is világos: az 1918 utáni radikalizálódásnak rengeteg példája volt, amelyek azt mutatják, hogy az 1919-es magyarországi felfordulás egyáltalán nem volt különleges magyarázatokat igénylő, elszigetelt eseménysorozat.

* Ugyanott, 115–116.

Világméretű felfordulás

„Egy új korszak határán állunk. Belépünk a korba, mikor a munka felszabadul a bérabszolgaság igája alól. Erről az időről álmodtak a költők, ezért küzdöttek férfiak és nők a világ minden országában, ezért vállalták a börtönt, ezért áldozták életüket. Inognak a trónok, mint a tekebábuk. Megtisztító viharoként söpör át a vihar Európán.”

Egy bolsevik röpcédula szavai ezek, amelyet Oroszországban a szövetséges csapatok katonái között osztogattak 1919-ben.* Romanticizmusuk olyan hangulatot tükröz, amely nem kizárólag Oroszországra volt jellemző. Másutt is úgy látszott, a világ a feje tetejére áll. A következőkben ezt fogjuk röviden bemutatni.**

1919. január elején tört ki Berlinben a Spartacus-felkelés. A felkelést leverték, karizmatikus vezetőit, Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot január 15-én letartóztatták és meggyilkolták.

Január 18-án Párizsban hivatalosan kezdetét vette a versailles-i békekonferencia. Bár a tárgyalásokon megje-

* Idézi Mitchell (1970), 11. David Mitchell 1919: *Red Mirage* (Vörös ábránd) című könyve eleven, a korabeli hangulatot jól visszaadó, megkapó stílusban írt beszámoló a rengeteg politikai, munkásmozgalmi forrongságról, amelyek világszerte kiobbantak az első világháborút követően. Számos történeti munkával szemben Mitchell könyve nem csupán témájában nemzetközi, de rengeteg információt ad az „alulnézeti történelemről” is, és nem elsősorban a nagypolitikai, diplomáciai és állami szintekre koncentrál.

** Az itt összegyűjtött események alapja nagyrészt Mitchell (1970) munkája; a bloomingtoni Indiana Egyetem 1919-es kronológiája (<http://www.indiana.edu/~league/1919.htm>); valamint a BBC British History Timeline (http://www.bbc.co.uk/history/british/timeline/worldwars_timeline_noflash.shtml) (Mindkettő megtekintve 2019. március 1-jén).

lent egyfajta új idealizmus is a nemzetközi ügyek intézésével kapcsolatban, ám a korábbi nemzetközi békétárgyalásokkal szemben a vesztes feleket ezúttal kirekesztették a vitákból, egészen addig, amíg a kidolgozott feltételek készen nem álltak az elfogadásra. Ez nem sok jót jósolt Magyarországnak, amely a vesztes országok egyike volt.

Január 21-én Írországbán a Sinn Fein úgy döntött, hogy hiába nyerte meg fölényesen az előző hónapban tartott választásokat, nem vesz részt a westminsteri parlamentben. Ehelyett saját parlamentet szerveztek Dublinban (ez volt az első Dáil Éireann), és kinyilvánították Írország függetlenségét Britanniától. A hónap utolsó napján zajlott le az úgynevezett „George téri csata” Glasgow-ban. A városnak meglehetősen radikális hagyományai voltak, és az első világháború következtében a rossz munkakörülmények elleni tiltakozások központjává vált. A liberálisok vezette kormány attól tartott, hogy a tömeggyűlés az orosz forradalom mintájára a munkásosztály forradalmába csap át. A gyűlést a rendőrség szétverte, és Clydeside-szerte több helyen katonaságot, valamint harckocsikat is bevetettek a tüntetők ellen.

Az 1919. február eleji seattle-i általános sztrájkban öt napon át több mint 60 ezren vettek részt. Számos szakszervezet munkásai léptek sztrájkba, hogy két évvel a világháborús bérmaximalás után jobb fizetéseket kényszerítsenek ki. Bár a sztrájk erőszakmentes volt, és egy hétig sem tartott, a kormány, a sajtó és a közvélemény jelentős része úgy látta, hogy radikális próbálkozás történt az USA intézményeinek felbomlasztására. A sztrájk az 1919–1920-as amerikai „Vörös Félelem” (Red Scare) egyik első eseménye volt.

Spanyolország azon kevés ország közé tartozott, ahol a munkásmozgalmat sokkal inkább az anarchista és

anarcho-szindikalista befolyás határozta meg, mint a szocialista vagy marxista elképzelések. A spanyol Nemzeti Munkásszövetség (Confederación Nacional del Trabajo – CNT) liberter szervezetként annyira tartott a bürokrácia megmerevedésétől, hogy elvszerűen ellenezte a fizetett szakszervezeti alkalmazottak foglalkoztatását, illetve – a bebörtönzöttek támogatását leszámítva – az állandó pénzalapok létrehozását. 1919 februárjában a barcelonai CNT-hez tartozó mind a 100 ezer munkás sztrájkba lépett. A gyárak leálltak. Alig került sor erőszakra, bár ezeket tartóztattak le. A sztrájk egy hónapig tartott, és megállapodással ért véget, ám a lázongás délre is áterjedt, és óriási sztrájkok rázták meg Sevillet és Grenadát. Egyre harciasabbá váltak az andalúziai parasztok is, akik közül sokan a CNT-hez csatlakoztak. A „bolsevizmustól” rette-gő földbirtokosok a városokba menekültek.

Március 2-án megalakult a Harmadik Internacionálé. Bár Moszkva keze nehezedett rá, azért állították fel, hogy koordinálja a világszerte zajló munkásharcokat. Persze nem minden új mozgalom volt baloldali. Március 23-án Olaszországban a korábban radikális szocialista Benito Mussolini megalakította az első Fascio di Combattimentót (harci szövetséget), amely a kezdő lépést jelentette a fasiszta párt létrehozása felé. Mussolini szocialistából nacionalistává vált, és erősebb Olaszországot követelt.

Március 18-án Indiában a Rowlatt-féle törvény prolongálta a polgári szabadságjogok háborús korlátozását. Tiltakozásul Gandhi erőszakmentes polgári ellenállásra szólította fel a lakosságot, és arra biztatott mindenkit, hogy ne működjenek együtt a brit kormánnyal. Április 13-án egy szikh vallási ünnepi fesztiválon, amelyet a brit hadiállapot értelmében nem lehetett volna megtartani, a

katonák figyelmeztetés nélkül a tömeg közé lőttek. Több mint 300 embert öltek meg. Az „amritsári mészárlás” hatására egybekovácsolódott a brit uralommal szembeni egyre növekvő elégedetlenség, és tovább erősödött az indiai függetlenségi mozgalom.

Az április különösen „forró” hónapnak bizonyult. Itáliában zűrzavar uralkodott, egymásnak feszült a jobb- és baloldal. A fasiszták Milánóban felgyújtották az *Avanti* szocialista napilap szerkesztőségét – az újságnak korábban maga Mussolini is szerkesztője volt. Bajorországban a regionális munkástanácsra alapozva megalakították a Bajor Tanácsköztársaságot, amelynek vezetői a radikális szocialisták, az anarchisták és mindenféle álmódók közül kerültek ki. Dél-Afrikában a johannesburgi munkások elfoglalták a Városházát, és át akarták venni a város irányítását. Ausztráliában az új-dél-walesi bányászok és tengerészek nagy sztrájkja a kormányzat, a bíróságok és a reformista szakszervezetek közötti erőpróba torkollott.

Még az oly távolinak látszó Kínában is kitörték zavarások a háború után. Mikor megérkezett a híre, hogy a párizsi béketárgyalásokon az antant küldöttségei Japánnak adták azokat a koncessziókat, amelyeket korábban Németország birtokolt a kelet-kínai Santung tartományban, május 4-én tömeges diáktüntetések törtek ki. Ezekből nőtt ki a Május Negyedike Mozgalom, amely nemzeti függetlenséget és társadalmi reformokat követelt. A tüntetések a Kínai Kommunista Párt létrejöttére is ösztönzőleg hatottak.

Május közepén Kanadában a winnipegi munkások túlnyomó többsége megszavazta, hogy a jobb munkakörülményekért küzdő fémmunkásokkal való szolidaritásból

általános sztrájkot kezdjenek. Úgy látszott, forradalmi helyzet alakult ki. Szimbolikus volt, hogy csak a tejet és kenyeret szállító teherkocsik közlekedtek, ám azokon is felirat hirdette: „A sztrájkbizottság engedélyével”. A sajátó már a „winnipegi szovjetről” írt. Kanada első általános sztrájkjára az előző évben, még a háború alatt, 1918. augusztus 2-án került sor Vancouverben. Az politikai tiltakozás volt, amiért gyanús körülmények között meggyilkoltak egy bevonulást megtagadó munkásaktivistát, Albert Goodwint.

És így tovább. Az év második felében Londonban és Liverpoolban még egy rendőrsztrájkra is sor került, amelyen a Rendőrök és Börtönőrök Nemzeti Szövetségének, vagyis a rendőrszakszervezetnek az elismerését követelték.

Az összes mozgalomnak megvoltak a maga népszerű romantikusai is. Az olasz jobboldalnak ott volt Gabriele D’Annunzio, a költőből lett háborús hős, aki Fiumében (ma Rijeka, Horvátország) megalakította a kérészéletű Carnarói Olasz Kormányzóságot, és önmagát állította annak élére. A baloldalnak pedig az ukrainai Nyesztor Mahno, aki egy valóságos független anarchista paraszthadsereget vezetett, amely mind a vörösökkel, mind a fehérökkel felvette a harcot.

Az orosz hatás

Nehéz lenne azt állítani, hogy a fent említett események közvetlen hatással lettek volna a Magyarországon történetekre. Sokukra – alighanem a legtöbbről – fel sem figyeltek itt. Mégis azt mutatják, hogy Magyarország nem jelentett valamiféle sajátos kivételt.

Azonban az oroszországi események hatása különbözött ezektől, és nem csupán a léptékük miatt. Az új rezsim számos támogatója korábban Oroszországban volt hadifogoly, és a bolsevik propaganda hatására radikalizálódtak. De sokan mások is akadtak, akiket az orosz forradalom, a „kommunizmus” eszméje ösztönzött. Ma ez talán különösnek hangozhat, de ne feledkezzünk meg arról, hogy akkoriban az orosz társadalom és politika még igen képlekeny állapotban volt, és egyáltalán nem lépett még egyértelműen a totalitarizmus felé vezető lejtőre. Két év volt még hátra a kronstadti lázadás 1921-es leveréséig, amely világosan jelezte az orosz forradalmi folyamat végét, és nem létezett még a „sztálinizmus”, hogy bemocskolja a „kommunizmus” képét.*

Igaz, hogy az igazán okos, az orosz eseményeket behatóan ismerő megfigyelők akár észre is vehették volna a bolsevik önkényuralmi praktikák első jeleit – így például azt, hogy az üzemi bizottságok képviselte munkáshatalmat fokozatosan a párt centralizált hatalma váltotta fel –, de efféle megfigyelők nemigen akadtak Magyarországon. Itt nem voltak hagyományai a liberter szocializmusnak, az anarchizmusnak, az anarcho-szindikalizmusnak vagy

* Kronstadt egy város és erőd neve a Finn-öbölben lévő Kotlin-sziget keleti felén, Szentpétervártól mintegy 30 kilométerre. A kronstadti matrózok 1905-ben, majd 1917-ben is a forradalom élvonalában harcoltak, és szinte minden pétervári eseményben szerepet játszottak. 1921 márciusában a bolsevikok hatalmát fenyegető lázadás tört ki a szigeten. A lázadók, köztük sok kommunista, egy 15 pontos programot fogadtak el, amelyben több demokráciát és szabadságot követeltek. Brutálisan leverték őket. A kronstadti lázadás klasszikus, spontán, alulról szerveződő baloldali felkelés volt. Anarchista-népi szellemű volt, és a közvetlen demokrácia követelését szegezte szembe a bolsevik diktatúrával, de az 1917 előtti rend visszaállítását is ellenezte.

a tanácskommunizmusnak, amelyek eszméiben közvetve vagy közvetlenül, mintegy gyárilag beépítve megtalálható volt a bolsevik elmélet és gyakorlat baloldali kritikája. Jászi Oszkárnak voltak némi sejtései e téren, ám őt egyáltalán nem nevezhetjük tipikus magyar értelmiséginek.

Ugyanakkor a bolsevik Oroszország iránti magyar vonzalom okát nem csupán a politikai elméletekben, de a reálpolitikai megfontolásokban is kereshetjük. Erről a szociáldemokrata Böhm Vilmos beszélt Ellis Ashmead-Bartlett brit írónak, mikor az utóbbi a Kommün idején Budapestre látogatott.

„Nem hibáztathat minket azért, hogy bolsevikok letünk – fejtegette Böhm. – Az antant észre sem akart venni minket, amíg Szovjetet nem alakítottunk. Amíg azon igyekeztünk, hogy alkotmányos kormányzatot hozzunk létre, csak fenyegettek és támadtak bennünket.”

Ashmead-Bartlett, aki általában véve egyáltalán nem rokonszenvezett a Magyar Tanácsköztársasággal, ehhez egyszerűen csak annyit fűzött hozzá: „Hogy is tagadhatam volna Böhm szavainak igazságát?”*

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Garbai Sándor is. Az egykori köműves, régi szociáldemokrata vezető Garbai – aki a Kommün alatt mindvégig a Forradalmi Kormányzótanács elnöke volt – így szólt a Budapesti Munkástanácsban összegyűlt tömeghez március 21-én kora este: „Az antant imperialistái a demokrácia és az önrendelkezés jelszavait hangoztatták, de amióta győztek, másként viselkednek. A békével kapcsolatos reményeinket össze-

* Ashmead-Bartlett (1923), 139. A *Daily Telegraph*ot tudósító Ashmead-Bartlett két ízben is járt Budapesten 1919 tavaszán. Második útján C. A. Macartney is elkísérte, aki a *The Times*nek írt tudósításokat.

törte Vix ezredes ukáza. Többé semmi kétség, hogy ezek az úriemberek Párizsban egy imperialista békét akarnak adni nekünk... Mostantól fogva keletre kell keresnünk az igazságot, mivel azt nyugaton megtagadták tőlünk.”*

Végül keletről sem jött sokkal több a szolidaritás hangoztatásánál és biztató szavaknál. A magyarok magukra maradtak, hogy az antanttal egyezkedjenek, és visszaszorítsák a román és a cseh csapatok támadását. Amint tudjuk, az erőfeszítések végül kudarcba fulladtak, de amíg nem jött el a sorsfordító pillanat a csatatereken, Magyarország új vezetését nemcsak olyanok támogatták, akik hittek szocializmusában, hanem sokan azok közül is, akik nacionalista szempontból nézve az eseményeket az „antiimperialista harc” helyett a haza védelmét látták.

A harmadik fejezetben láthattuk, hogy 1919-ben meny-nyi drámai erejű plakát készült, amelyek a Vörös Hadseregbe szólították a férfiakat. Ezek általában nem tisztázták, hogy vajon a Vörös Hadsereg elsősorban az imperializmus ellen harcol-e, vagy hazafias, netán egyenesen nacionalista okokból, bár az első időszakban ez talán nem is számított sokat. Másrészt viszont Jászi Oszkár úgy látta, hogy a Tanácsköztársaság népi támogatása mögött éppen azt a „demagóg, gátlástalan módot” érdemes keresni, „ahogy rájátszott a népi sovinizmusra, és a sok megaláztatás után azt a hitet keltette a tömegekben, hogy a Tanácsköztársaság majd kiáll az új, imperialista szomszéd országok ellen, és hamarosan visszaszerzi az elvesztett területeket... a Vörös Hadsereg jelentős sikerei legalább annyira a katonák

* Pastor (1976), 142.

nacionalizmusának, mint szocialista érzéseiknek voltak köszönhetőek.”*

Akár gátlástalanul alapozott a rezsim a népi sovinizmusra, akár nem, évekkel később Lukács György, aki politikai megbízottként maga is a fronton volt egy ideig, szintén arról beszélt, hogy rengeteg paraszti származású katona alapvetően nacionalista okokból harcolt. Mikor egy interjúban a Vörös Hadsereg soraiban küzdő parasztokról kérdezték, Lukács azt válaszolta, hogy „nagy szerepe volt a nemzeti érzésnek... a hadsereg alapjában egy magyar hadsereg volt, amely a külső támadás elleni védekezésékként lett felállítva”.**

Sinkó Ervin szerint a Vörös Hadsereg alapvetően paraszthadsereg volt, bár ő ezt más szempontból nézte. „A vidék ipari munkássága nem akart katona lenni, a négy és fél éves háború után nem voltak hajlandók semmi szép szóra az életüket kockáztatni. A vörös hadseregbe inkább parasztok álltak be, de ezek is zsoldért. A szakmai munkások azonban mozdulatlanok maradtak, aki közülük belépett, az inkább gyűlevész proletár volt.”***

A belpolitika frontján

Természetesen a Magyarországnak az új, háború utáni Európában kijáró helyről szóló elképzelések önmagukban nem magyaráznák a Tanácsköztársaság széles körű támogatottságát. Ehhez belpolitikai eredményekre is szükség volt.

* Jászi (1924), 117.

** Borus (1978), 189.

*** Sinkó (1990), 85.

Az első rögtön az volt, hogy március 21-én zökkenőmentesen, vérontás nélkül történt meg a hatalomváltás, szinte magától értetődően. A művészek világában sokakat megnyugtatott, hogy az új Forradalmi Kormányzótanács Kunfi Zsigmondot nevezet ki a Közoktatásügyi Népbiztosság élére. A szociáldemokrata Kunfi, aki az új népbiztosok között mérsékeltnek számított, már a Károlyi-kormány idején is ugyanezt a posztot töltötte be – bár akkor még miniszternek hívták –, így kinevezése mintha azt jelezte volna, hogy a megelőző hónapok liberális kultúrpolitikája fog folytatódni.

Még Kunfi helyettese, a kommunista Lukács György is a kultúrához kötődő értelmiségi volt, akinek irodalomról és irodalomelméletéről szóló írásai meglehetősen ismertek voltak. 1918 decemberében, már a kommunista párt megalakulása után jelent meg Lukács kritikai esszéje, „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma”, amelyben a szerző arra a megállapításra jutott, hogy „...a bolsevizmus azon a metafizikai föltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik... E sorok írója nem képes ezt a hitet osztani...”^{*} Igaz, hogy Lukács még ugyanabban a hónapban belépett a kommunista pártba, ám a művészek világában még három hónappal később is sokan úgy vélték, hogy nemigen van miért tartaniuk tőle.

Ráadásul az új kulturális népbiztosság olyan állásfoglalásokat adott ki, amelyekben nyitottságát és toleranciáját hangsúlyozta a különféle kulturális és művészeti irányzatok tekintetében – ez is hozzájárult az értelmiségiek lelkesedéséhez, akárcsak az, hogy az új kormány által felállított különféle művészeti direktóriumokba ismerős, megszokott emberek kerültek.

^{*} Lukács (1918). Az esszé internetes közlésének linkjéhez – lásd a Bibliográfiát.

Még a Tanácsköztársaság elsőszámú vezetőjének tartott Kun Béla személye sem keltett komolyabb riadalmat az értelmiségiek között. Az első fejezetben már szó volt róla, hogy Kunnal elég sokan együtt éreztek a börtönben elszenvedett brutális bántalmazások miatt, miután több más kommunista-val együtt február 21-én hajnalban letartóztatták. Ráadásul ettől függetlenül, akik ismerték Kunt, vagy legalábbis tudták, honnan jött, tisztában voltak vele, hogy ha nem is kifejezett irodalmár, de ifjúkora óta lelkes irodalomkedvelő volt.

Kamaszkorában a zilahi kálvinista középiskolába járt (ma Zaláu, Románia), ahol az iskola egyik sztárdiákja, Ady Endre korrepetálta. Később Kun a kolozsvári New York kávéház rendszeres vendége lett, ahol költőkkel, művészekkel, színészekkel barátkozott. A *Népszavában* megjelent első cikke egy magyar dráma recenziója volt. Kun egyik alapító tagja volt a Bolyai Kör nevű irodalmi társaságnak, ahol ismét találkozott Adyval, akivel később Budapesten is felújították kapcsolatukat.^{*}

^{*} Borsányi (1993), pp. 3, 23–24, 27. Borsányi azt írja, hogy sok évvel később, a moszkvai emigrációban is az irodalom maradt Kun legnagyobb szerelme. Beszélgetéseit szerette idézetekkel, így Ady-versekkel fűszerezni. Ismerte a német irodalmat és a francia művészetet, Malraux-val franciául társalgott. „Irodalmi kérdésekben sokkal toleránsabb volt, mint a politikában – írja róla Borsányi. – Ez talán az írás szent tiszteletéből jött, amit még gyermekként sajátított el, és amely egész nemzedékére jellemző volt...” (Ugyanott, 388.; 417.) Borsányi jellemzése szöges ellentétben áll azzal, amit Kosztolányi Dezső felesége írt, aki beszámol egy esetről, vélhetőleg az őszirózsás forradalom után, de még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. Kosztolányiné azt írja, hogy a férje egy ízben meglátogatta Kunt – akit még újságíróként ismert –, hogy megkérdezze tőle, mi vár rá és a többi íróra. Kun állítólag így válaszolt: „Reád semmi szükség a proletárállamban... Versek nem kellenek. Majd tanulsz valami mesterséget. Ha okoskods, ki fogunk végezni.” (Kosztolányi, 1990, 193.) Ugyanakkor ebből a szempontból talán releváns Kosztolányiné könyvének alcíme: „Életrajzi regény”.

Annak ellenére, ahogy Kunt – akkoriban, és az elkövetkező évtizedekben – könyörtelen kommunista diktatorként megbélyegezték, valójában inkább afféle „középutasnak” számított a kommunista pártban, és nemegyszer közbelépett, hogy a különösen durva kilengéseket megakadályozza. 1971-ben az USA-ban megjelent könyvében Peter Kenez történészprofesszor is azt állította, hogy „Kunt jóindulatú embernek ismerték, és a rendszer által zaklatott emberek sokszor nem a szocialistákhoz, hanem hozzá fordultak könyörületért”.*

Ráadásul a Tanácsköztársaság kikiáltása után megalakult Forradalmi Kormányzótanács 12 népbiztosa közül Kun volt az egyetlen kommunista, és a 21 helyettes népbiztosból is csak heten érkeztek a KMP-ből. Igaz, egy hónappal múltva megszűnt a formális különbség a népbiztosok és helyetteseik között, mindazonáltal a kormányban feltűnően több egykori MSZDP-tag volt, mint kommunista, ami érdekes kérdést vet fel: vajon mennyire tartották a kommunisták irányításuk alatt a dolgokat? Amennyiben a mérsékeltebb szociáldemokraták játszották a főszerepet az események irányításában, vagy legalábbis az emberek ezt hitték, úgy talán ez is hozzájárulhatott a Kommün amúgy meglehetősen mértékű támogatottságához.

Kenez úgy véli, hogy 1919-ben nem volt éles határvonal a kommunisták és a szocialisták között, és megkérdője-

* Kenez (1971), 76. A következő történetet Alex Bandy – aki sok éven át az Associated Press budapesti irodájának vezetője volt – mesélte a szerzőnek. 1919-ben Bandy nagyapja, Szűtsy Imre csendőr százados volt. Egy ízben több társával együtt letartóztatták, és akasztásra ítélték. Ez Salgótarjánban vagy a környékén történt. Kun éppen valamiféle ellenőrző körúton járt arra, és a csendőrök között felismerte egy régi osztálytársát, beszélgetett vele pár szót, aztán megparancsolta, hogy mindenkit engedjenek el.

lezi, hogy egyáltalán van-e értelme a korszakban ezeket a címkéket használni. Úgy véli, a történelmet eltorzították, „mert a történészek és a memoárirók nem olyanok írták le az 1919-es kommunizmust, amilyen volt, hanem amilyen lehetett volna, és a későbbi ideológiai különbségeket vetítették vissza egy olyan korszakra, amikor azok még nem léteztek.”*

Kenez szerint nem lehet megmondani, hogy a Kommün politikája szocialista volt-e vagy kommunista, mivel csak igen rövid ideig működött, és mindvégig válságban volt, a mozgástere beszűkült, viszont eltúlozták az ideológiai különbségeket. A koalíció erőviszonyai szempontjából ez azt jelentette, állítja Kenez, hogy nem érdemes a két pártot mérlesezni, mert a régi pártcímkék addigra jórészt elveszítették jelentőségüket. Érdemesebb az egyes vezetők vagy csoportok befolyását vizsgálni. „De ha valaki mégis meg akarja nevezni a rangidőst a két párt közül, akkor inkább a szocialisták tűnnek annak” – állapítja meg Kenez.**

Ez eléggé meglepőnek tűnhet, hiszen sokak állításának ellentmond. Kenez érvelését részben Tőkés Rudolf forrásaira alapozza, amelyek arra utalnak, hogy 1919-ben a magyarországi kommunistáknak közel sem volt olyan teljhatalmuk, mint azt gondolni szoktuk. Tőkés véleménye szerint a Tanácsköztársaság harmadik hetétől belpolitikai téren már inkább a szocialisták akarata érvényesült. Bizonyítékként a Forradalmi Kormányzótanács három bizottságának összetételét hozza fel. A politikai bizottság elnöke a szocialista Garbai Sándor volt, maga a bizottság pedig három szocialistából és két kommunistából állt; a gazda-

* Ugyanott, 63.

** Ugyanott, 83.

sági bizottságot szintén Garbai vezette, itt öt szocialistára csak két kommunista jutott; a hadügyi bizottság elnöke, Böhm Vilmos szocialista volt, ám itt az öt tagból három volt kommunista.*

Tőkés megvizsgálta a Közoktatásügyi Népbiztosság egyik fontos osztálya, a Szocializmus Állami Propagandája nevű szervezet belső viszonyait is, itt hathoz az egy volt a kommunisták aránya. Az egyetlen kommunista részlegvezető, Fogarasi Béla hat beosztottal dolgozott, és feladatuk a munkásegyletek alakításának elsősegítése volt, míg hat szocialista kollégája alá 358 beosztott tartozott, és „minden idejüket lefoglalta a tudományos, népszerűsítő, katonai, vidékre szánt és ifjúsági brosrák, rölapok és plakátok írása”.**

„Úgy tűnik, a kommunisták igyekezete, hogy megszerezzék az egyesült párt irányítását, kezdettől fogva kudarcra volt ítélve – írja Tőkés. – Kettősség volt a között, amit pártstruktúra élén álló nem kevés kommunista saját hatalmukról tudni vélt, illetve tényleges befolyásuk között, amit az apparátus agitációs, propaganda, oktatási és szervezési aspektusaira ténylegesen gyakorolhattak; ez a legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy a [egyesült] Magyarországi Szocialisták Pártjában csak a másodhegedűs szerepe jutott nekik.”***

* Tőkés (1967), 158. 48. jegyz. Tőkés a Kormányzótanács jegyzőkönyveit idézi.

** Ugyanott, 167. Egy lábjegyzetben Tőkés azt írja, hogy négy hónap alatt elképesztő mennyiségű munkát végeztek: 334 brosrát jelentettek meg közel 24 millió példányban, és 84 plakát készült, közel félmillió példányban.

*** Ugyanott.

További bizonyítéku szolgál, hogy április elején a Budapesti Munkás- és Katonatanács küldötteinek megválasztásakor a szocialisták kerültek többségbe. Az ötagú elnökségbe csupán egy kommunista került. De talán az a legárulkodóbb, hogy az egyesült párt június 12-én kezdődő első kongresszusán, mikor a párt végrehajtó bizottságának megválasztására került a sor, Kun Béla kivételével a kommunisták még a jelöléshez elegendő számú szavazatot sem tudták megszerezni, ezért kijelentették, hogy kilépnek a pártból, ha a szavazást nem ismétlik meg. Végül közfelkiáltással új jelölőlistát állított „a legvonakodóbb pártkongresszus”, amelyen már néhány kommunista is helyet kapott, hogy – véli Tőkés – fenntartsák a munkásosztály egységét, és a kommunisták a pártban maradjanak.*

Ugyanakkor, mutat rá Tőkés, a június 24-i puccskísérlet (lásd a következő fejezetben) után számos mérsékelt szocialista úgy látta, rosszra fordultak a dolgok, és visszaléptek vezető posztjaikról, hogy többé-kevésbé a kommunistákra hagyják a hatalmat. Ám ez még így is távol van attól az elképzeléstől, amely szerint az egész 1919-es Magyar Tanácsköztársaság egyszerűen csak egy keményvonalas kommunista diktatúra lett volna.

Érdekes módon a kommunista párt viszonylagos gyengeségét egyik vezetőjük, Lukács György is megerősítette, aki egy 1976-os interjúban így fogalmazott: „a diktatúra előtt a kommunista párt sajnos nem volt eléggé szervezett”. Az egységes pártban, mondta Lukács, itt is, ott is voltak kommunisták és kisebb kommunista csoportosulások, de a párt alapvetően széttagolt volt. „Ebből az következett, hogy az összes kommunista népbiztos, akár-

* Ugyanott, 184.

hol is volt... hogy is mondjam... a maga módján végezte tevékenységét.”*

Nem csak a művészetek

Ám alighanem hasznosabb válaszokat kaphatunk arra, hogy miért látta a művészeti élet oly sok szereplője kedvező fényben a Tanácsköztársaságot, ha áttekintjük azt, amit leginkább talán általános progresszív kontextusnak nevezhetnénk. Ez a könyv a művészekre, filmesekre, színházi emberekre, zenészekre és írókra koncentrált, illetve az ő kapcsolataikra az új rezsimmel, ám rengeteg minden kezdődött el más területeken is, ami további alapot jelenthetett annak a reménynek, hogy egy új, kedvező rend van kialakulóban. Mindezeket számba venni szétfeszítené e kötet kereteit, ezért a továbbiakban éppen csak érintünk néhány témát, nevezetesen az oktatást és a fiatalok helyzetét, hogy ezt az állítást illusztráljuk.

A Tanácsköztársaság komolyan törekedett a tudományos élet átalakítására és modernizálására, és számos izgalmas „első” esetre került sor ez idő alatt. Így például Götz Irént a kémiai tudományok professzorává nevezték ki, így ő lett az első nő Magyarországon, aki professzori címet kapott. Nemzetközi összehasonlításban még érdekesebb, hogy a Freud-tanítvány Ferenczi Sándor, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület alapítójának vezetésével 1919-ben Budapesten állították fel a világon az első pszichoanalitikai egyetemi tanszéket. A Kommün alatt aktív tudósok közül utóbb többen lettek országosan vagy

akár világszerte ismertek, így Mannheim Károly szociológus, Hauser Arnold művészettörténész, aki 1919-ben a művészetoktatás reformján dolgozott, Benedek Marcell irodalomtörténész vagy Hevesi György, aki (immár George de Hevesi néven) 1943-ban megkapta a kémiai Nobel-díjat. A Kommün bukása után Hevesit kirúgták egyetemi állásából, és eltiltották a tanítástól. 1920 márciusában elhagyta Magyarországot. Ahogy sok más elül-dözött esetben, Magyarország vesztesége ezúttal is más országok javára szolgált.

Az új rezsim nagy figyelmet fordított az iskolákra és az oktatásra. Nem meglepő, hogy gyorsan államosítottak minden nem állami fenntartású iskolát és oktatási intézményt. Az oktatást a rendelkezésre álló források jobb elosztását szem előtt tartva akarták centralizálni. Frank Eckelt szerint, akinek a Kommün belpolitikájáról szóló tanulmánya 1971-ben jelent meg az Egyesült Államokban, a program első sikere azoknak a falvakban és kisvárosokban működő úgynevezett „osztatlan népiskoláknak” a felszámolása volt, ahol egyetlen osztályteremben egyetlen tanító oktatta a különböző életkorú gyerekeket hatéves kortól felfelé. A tanárok és osztálytermek jobb elosztásával igyekeztek elérni az életkortól függő külön oktatást. Csökkenteni igyekeztek az osztályok létszámát, felismerték a koedukáció szükségességét, és arra törekedtek, hogy egy-egy terület iskolái közösen használják a rendelkezésre álló tornatermeket vagy játszótereket.

Komoly figyelmet fordítottak a tantervekre is.

A matematika és a fizika tantárgyakhoz nem nyúltak, de a latin és az ógörög oktatását megszüntették, és azok helyett több időt szántak a magyar nyelv és a világiroda-

* Borus (1978), 178.

lom tanítására. Külön hangsúly helyeztek a jó könyvek olvasására, és nem is volt komoly vita arról, hogy irodalmi értékük alapján válogassák meg az olvasmányokat. A fogalmazásra, a modern nyelvekre, a természettudományokra és a tornára is több időt szántak.*

A történelem volt az egyetlen tantárgy, amit gyökeresen megváltoztattak, hogy a tanulókat jobban felkészítsék az új társadalomra. Az elképzelés szerint a történelem marxista értelmezése lett volna az oktatás alapja, ám komoly hiány mutatkozott olyan tanároknál, akiknek bármiféle fogalmuk lett volna a bér munka, a kapitalista termelési mód vagy a társadalmi osztályok koncepcióiról.

Eckelt szerint a tanárok többsége – annak dacára, hogy kiemelten odafigyeltek rájuk, és relatíve jó fizetés kaptak – ellenségesen, vagy legalábbis passzívan viszonyult az új rendhez. Gondot okozott, hogy nemigen tudtak mit kezdeni a felülről záporozó utasítások tömegével, illetve a kulturális irányváltással, különösen mivel mindössze három hónap volt csak hátra a tanévből. Ugyanez a probléma jelentkezett a könyvtári szolgáltatások tervezett átalakításánál is, vagyis hogy a könyveket könnyebben elérhetővé tegyék a lakosság széles tömegei számára. Mindez együtt járt az írástudatlanság felszámolására irányuló igyekezettel, mivel – különösen vidéken – az analfabetizmus még meglehetősen gyakori volt.

Mindent egybevetve a rendelkezésre álló források hiánya és az idő rövidsége miatt nem valósulhattak meg a közoktatásban elképzelt jókora változások, a modernizálás. Ám nem nehéz belátni, hogy maguk ezek a tervek

* Eckelt (1971), 66.

és javaslatok is sokak szemében a kultúra fejlesztésének és terjesztésének tűnhettek.

A fentiekhez kapcsolódik a Tanácsköztársaság gyermekekkel kapcsolatos politikája, ami Frank Eckelt véleménye szerint sosem váltott ki igazán komoly kritikát. Őszintén azon igyekeztek, hogy a szűkölködő proletárcsaládok gyermekeinek jobb életet biztosítsanak. Az iskolai reformtörekvéseken túl olyan központokat is felállítottak, ahol a gyerekek nem csupán biológiai, de kulturális értelemben is táplálékhoz juthattak. Megszüntették a „törvénytelen gyermek” jogi kategóriáját; a Forradalmi Kormányzótanács vonatkozó rendelete a következő büszke szavakkal kezdődött: „A Magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer.”* Kötelező és ingyenes orvosi vizsgálatot rendeltek el minden hat és tizennégy év közötti gyermek számára. A fogorvosok naponta két órán át állami díjazásért voltak kötelesek ellátni a hozzájuk forduló gyermekeket. A közfürdőket és strandokat államosították, a divatos balatoni üdülőket pedig arra kötelezték, hogy legalább egy vakációt biztosítsanak a városi gyermekeknek.

A kormány, írja Eckelt, egy Gyermekevédelmi Szaktanács felállítását is tervbe vette. Gyermekeotthonok, szanatóriumok és tudógondozók létrehozását is tervezték, ám az idő rövidsége miatt ezek már nem valósulhattak meg. A lelkibeteg és elhanyagolt gyermekek kezelésére szakembereket toboroztak. Az óvodákat „játékiskolákra” nevezték át, és a háborút dicsőítő mondókákat a békéről, testvéri

* Pongrácz (1919), 17. A rendeletet március 25-én, mindössze négy nappal a Tanácsköztársaság létrejötte után bocsátották ki.

AZ ÉTELOSZTÁS EGYIKE VOLT AZ 1919-BEN BEVEZETETT SZÁMOS GYERMEKJÓLÉTI INTÉZKEDÉSNEK (FOTÓ: MTI)

szeretetről és egyenlőségről szóló versikék váltották fel.* Amint arról a korábbi fejezetekben szó esett, gyermekeknek szóló színházi előadásokat is szerveztek, és Budapes-ten öt mozit jelöltek ki, hogy kifejezetten gyerekfilmeket játsszanak.

Szakmai és egyéb megfontolások

A nagy tervek és a haladó ideálok mellett persze más szempontok is szóba jöttek, amiért sokan önként a Tanácsköztársaság aktív támogatói lettek. Volt, hogy szakmai megfontolások. 1920-ban Bartók Béla megírta, hogy Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő és ő maga miért döntöttek

* Ugyanott, 64–65.

úgy, hogy részt vesznek a Zenei Direktóriumban. Érvei egyszerre pragmatikusak és idealisták.

Az említett muzsikusok, ha nem voltak is meggyőződéses kommunisták, a missziót elvállalták egyrészt abban a halvány reményben, melyet, mint a politikában járatlanok, magukban tápláltak, hogy az általános állapotok javulni fognak, másrészt azért, hogy lehetőleg meggátoljanak esetleges, a zeneéletre nézve ártalmas intézkedéseket és a tehetségtelen törtézők előrenyomulását.*

De lehettek más praktikus okai is, hogy valaki részt vállalt a Kommün új rendszerében. A fizetés persze egyértelmű vonzerőt jelenthetett. Láttuk, hogy az írók számára alapvető fontosságú volt a kataszterbe kerülni, hiszen így tudták írásaikat kiadatni és némi bevételhez jutni. Más esetekben a szolgálatkész jelentkezők lakáshoz juthattak, vagy éppen nem rekvirálták el jókora lakásaikat.

Nem sokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása után a fiatal Háy Gyula állás reményében a Közoktatásügyi Népbiztosság Hold utcai irodájában kilincsel. Jókora tömeget talált ott, akik mind munkát akartak. Háy emlékezéséből kitűnik, hogy milyen változatos indokok keveredtek azokban az időkben.

„Az emberek fel akartak kerülni a fizetési listára, és élelmiszerjegyeket akartak kapni, de nem csupán azért, hogy valahogy megélhessenek, hanem egyfajta bizonyí-

* Idézi: Vikárius László: Bartók az integritás válságának idején. *Muzsika*, 50. évf., 7. (2007. július), 8. Amint a következő fejezetben látni fogjuk, Bartók talán túl optimista volt, reményei nem igazolódtak.

tékként is, hogy tartoznak valahová, az új rend hasznos emberekként befogadta őket” – írta Háy.*

Nem könnyű megállapítani, hogy ezek a motivációk mennyire voltak őszinték és mélyből fakadók, illetve mennyire annak a gépszíj-effektusnak tulajdoníthatók, amelyre már utaltunk ebben a fejezetben. Akárhogy is, akadtak ezeknél kellemetlenebb, önzőbb motivációk is. Jászi Oszkár a következő maró megjegyzést tette arról, hogy egyesek miként viselkedtek a Tanácsköztársaság megalakulása után:

Elkezdődött a szokásos magyar tülekedés a kormányzati posztokért, és persze a legreakciósabb, legklerikálisabb, legmilitaristább alakok kiabáltak a lehangosabban, belőlük lettek a kommunista rendszer legkönnyörtelenebb, legvaskalaposabb ítéletvégrehajtói; míg azokat, akik évtizedek óta önzetlenül a társadalmi haladás ügyét szolgálták, mindenütt a háttérbe szorították a törtető kápzsi hordái.**

Jászi ezt már az 1918-as őszi forradalom után előre látta. Később így emlékezett:

...mikor győzött [az októberi] forradalom, mindazok a táborába tódultak, akik bármiféle hatalomra jutó kormányt támogattak volna, és azok, akik múltbéli bűneiket kívánták harsány hűségesküikkel elleplezni... folyamatosan érkeztek a hajbókoló küldöttségek, akik

* Háy (1974), 58.

** Jászi (1924), 116.

egymást tiporva igyekeztek hűségüket a Nemzeti Tanácsnak bármi áron felajánlani.*

Mindazonáltal nem az efféle viselkedés volt az egyetlen párhuzam, amelyet a Károlyi-kormány időszaka és az 1919. március 21-ét követő hetek és hónapok között vonhatunk. Talán különösen hangzik, de mégis érdemes feltenni a kérdést, hogy a művészek, filmesek, színházi emberek, zenészek és írók Tanácsköztársaság alatti tevékenysége mennyiben jelentett valami újat, a közelmúlttal való szakítást, és akadt-e, ami a Tanácsköztársaságot megelőző hónapok tevékenységének szerves folytatása volt? Amennyiben az utóbbi – legalább részben – igaz, úgy szintén magyarázatul szolgálhat az új Tanácsköztársaságot övező lelkesedésre.

Változás vagy folyamatosság?

„Mi, akik átéltük 1918. október 31-ét – emlékezett vissza Halasi Andor – nem felejtethjük el azt a felszabadító vihart, amit lelkünkben ez az esemény felkvart. Kitört a forradalom! Összetört a bennünket Ausztriához bilincselő közjogi szerkezet, levegőbe repült a monarchikus államforma. Megglazultak a régi társadalom építményének eresztékei, ingadoztak, dőltek a korhadrt tartóoszlopok. Hangjukat hallathatták a kisemmizettek, övék lett az utca.”**

Bár Halasi és mások egyre inkább kiábrándultak az őszi forradalom következményeit látva, mégis két-

* Ugyanott, 36–37.

** Halasi (1959), 9.

ségtelen, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását széles körben örömmel fogadták, és általános volt a lelkesedés egy új kezdet iránt. Ez látható a rengeteg korabeli fényképen, ahol tömegek ünnepelnek Budapest utcáin, és a sapkájukra fehér őszirózsát tűző katonák integetnek a városban furikázó teherkocsik platóiról.

A győzelem után néhány nappal szenvedélyes proklamáció jelent meg „A magyar intelligenciához” címmel, száznál is több, jórészt a művészet világához kötődő olyan aláíróval, mint az irodalmárok közül Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dienes Valéria, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Kaffka Margit, Kassák Lajos, Lesznai Anna és Schöpfung Aladár; a festők-részeről Csók István, Kernstok Károly, Körösfői-Kriesch Aladár, Nemes-Lampérth József, Pór Bertalan, Rippl-Rónai József, Uitz Béla és mások; a zenészek közül többek között Bartók Béla, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán; Beck Fülöp és Vedres Márton szobrászok; és Bárdos Arthur színigazgató. A kiáltványt több egyetemi oktató is aláírta, így például a neves kriminológus és politikai aktivista, Vámbéry Rusztem.

Nem csupán az aláírók száma figyelemre méltó, hanem az is, hogy a *Világ* november 3-i számában megjelent kiáltvány valójában nem is kifejezetten a kultúrpolitikával foglalkozik, hanem általános politikai állásfoglalás. Alapjában véve a nem magyar nemzetiségek szabadságának és autonómiájának elismerését támogatja egy olyan új föderáció égisze alatt, amely sokban Jászi Oszkárnak, az új kormány nemzetiségi miniszterének elképzeléseit tükrözte. Anélkül, hogy egyetlen nemzetiséget is nevének nevezne, a kiáltvány szolidaritásra szólít azokkal a szlovákokkal, szerbekkel, románokkal és másokkal, akik a régi rend összeomlását kihasználva függetlenítették magukat

Budapest irányításától. Ebben az értelemben a kiáltvány igen radikális volt, szakított a konzervatívabb álláspontokkal. A végén a szöveg leszögezi, hogy a hazafiság kötelesség ugyan, de fontosabb az emberi kötelesség, „Mert szent a haza: de még szentebb az emberiség!”*

Amint azt az első fejezetben láthattuk, hamarosan kiderült, hogy a nemzetiségek ezt az érzületet nem viszonozzák, de ez nem csökkentette az egyéb változások iránti lelkesedést az aláírók többségében, akik között ott voltak az írók is az események sűrűjében.

Nem sokkal az októberi forradalom után jelent meg 75 író közreműködésével *A diadalmas forradalom könyve*. A költő Gellért Oszkár szerkesztette kötet tanúságtételek gyűjteménye, amelyek, amint azt a cím is mutatja, végül is az események egyfajta dicshimnuszává kerekednek. Ady Endre és Babits Mihály verset írt a könyvbe, Kosztolányi Dezső szintén egy verssel, valamint „A vörös panorama” című prózával vette ki a részét. Móricz Zsigmond egyszerűen az „Október” címet adta írásának. A szerzők között volt még mások mellett Krúdy Gyula, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Nagy Lajos és Szép Ernő is.

Bár nem ebbe a kötetbe, de Babits is írt egy kiáltványt „Éljen a köztársaság!” címen, amely így kezdődik: „Testvérek! A magyar nép kivívta szabadságát. Nem a királytól kapta: önmaga vívta ki.”** Úgy tűnik, ez a rövid, lángoló szöveg akkor nem jelent meg nyomtatásban, bár Babits szívvel-lélekkel támogatta az új köztársaságot, amint azt olyan publikált szövegei is mutatják, mint *Az első pillanat*

* *Világ*, 1918. november 3. 12. Közli: Babus (2002).

** Idézi: Remete (1956), 113–114.

ban, amiben azt írja: „Pusztán emberi szempontból nézve a magyar forradalom valóságos csoda volt.”*

Az új kormányt támogató rengeteg író közül az egyik legaktívabb Móricz Zsigmond volt, aki decemberben az Alföldre utazott, és egy sor dokumentarista tudósításban számolt be tapasztalatairól az újságokban. Olyan képet festett legkedvesebb témájáról, a paraszti életről és a mezőgazdaság helyzetéről, amiből csak úgy süttött a földreform szükségessége. Móricz személyesen is jelen volt az első földosztásoknál, így 1919. február 20-án Kerepesen, majd három nappal később Kápolnán, ahol maga Károlyi Mihály köztársasági elnök kezdte meg saját birtokai felosztását. Móricz így írt a kápolnai eseményről: „Gyönyörű győzelmet nyert ma a magyar forradalom, s büszke vagyok, hogy haditudósítást írhatok róla.”**

Ugyanabban a hónapban Móricz (Krúdy Gyulával, Gárdonyi Gézával és Szabó Endrével együtt) az újraindított *Néplap*, egy patinás „paraszti” napilap szerkesztője lett, amely ekkortól az új kormány mezőgazdasági minisztériumának felügyelete alatt működött.

1918. december 1-jén az írók egy gyűlésén hivatalosan megalakították a Vörösmarty Akadémiát, hogy alternatívát teremtsenek a régi, konzervatív, bevett irodalmi társaságokkal szemben. A négy nappal korábbi előkészítő ülés Ady Endrét választotta elnöknek, helyettesei pedig Babits Mihály és Móricz Zsigmond lettek. Ady ezen az előkészítő találkozón még részt vett, de már súlyos beteg volt. Hogy mit mondott, vagy mit tudott még elmondani ott, azt sokan sokféleképpen idézték fel, de úgy tudjuk, ez

* Idézi: Ungváry (1959), 238.

** Idézi: Czine (1959), 225.

volt a költő utolsó nyilvános szereplése.* Néhány nappal később szétküldték a hivatalos alakulóülés meghívóit. Az eseményt a Tudományos Akadémia épületében rendezték, és úgy időzítették, hogy éppen az 1800-ban született Vörösmarty születésnapjára essen.

Az alakulóülésen sok ismert irodalmár vett részt, így Babits Mihály, Füst Milán, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Schöpfung Aladár és Tóth Árpád. Betegsége miatt Ady már nem tudott elmenni, ezért helyét az elnöki székben Móricz Zsigmond vette át. Egyik első feladata volt, hogy bejelentse: aznap meghalt Kaffka Margit író, aki a sok ezer életet követelő spanyolnáthajárvány áldozata lett. A találkozó résztvevői elhatározták, hogy könyvet fognak megjelentetni életéről és pályafutásáról, de ebből végül semmi sem lett.

Beszédében Móricz azt hangsúlyozta, hogy éppúgy fontos az egységes nemzeti kultúra megőrzése, mint az európai értékek megismerése. Csakis az egység akadályozhatja meg az ország felbomlását. A sors szomorú fintora, hogy a magyarországi románok küldöttei ugyanazon a napon mondták ki Gyulafehérváron (ma Alba Iulia, Románia) a románok lakta magyarországi területek csatlakozását a Román Királysághoz.

Az új szervezet feladataira vonatkozó javaslatok igen ambiciózusok voltak: állást foglalni az irodalmi élet főbb kérdéseiben, ünnepi megemlékezéseket szervezni, könyvek kiadását kezdeményezni, folyóiratot kiadni, amelyhez vélhetőleg egy állandó szerkesztőbizottság felállítása

* A találkozóról és a Vörösmarty Akadémia tevékenységéről lásd: Németh (2012).

sa is szükséges lesz, sőt még díjak alapítása és kiosztása is szerepelt a tervek között. Úgy tűnik, a résztvevőknek valami olyasmi járt a fejében, mint a francia Goncourt Akadémia. Egy következő ülésen felmerült az ötlet, hogy átfogó művet, egyfajta „Magyar Bibliát” kellene kiadni a magyar irodalom történetéről.

December 4-én temették Kaffka Margitot. Móricz Zsigmond immár a Vörösmarty Akadémia képviselőjeként mondott beszédet a sírjánál. A következő hónap vége felé azután Ady Endre halálhíre már nem csupán az irodalmi világot rázta meg. A nagy költő haláláról szóló értesítést a Vörösmarty Akadémia adta ki, amely magára vállalta a január 29-i gyászszertartás lebonyolítását is.

A temetés napján a koporsót a Nemzeti Múzeum hatalmas előcsarnokában állították fel. A szónokok között Móricz Zsigmond képviselte a Vörösmarty Akadémiát és Babits Mihály a *Nyugatot*. A ceremónián annyian akartak részt venni, hogy a lökdösődő tömegben káosz tört ki, és a kiérkező rendőrség sem tudta teljesen ellenőrzése alá vonni a helyzetet. Végül a koporsót kihozták az előcsarnokból, levitték a lépcsőkön, és egy nagy, komor díszítéstől roskadozó, lovak vontatta halottaskocsira helyezték. Ezen vitték a Kerepesi temetőbe, ahol a magyar történelem számos jeles alakja nyugszik. A sírnál az egyik szónok a festő Kernstok Károly volt, aki – amint már láttuk – a Tanácsköztársaság idején egy festészeti szabadiskolát irányított. A temetés, mondhatni, új Ady-kultuszt indított útjára. 1919 februárjában a *Nyugat* Ady-különszámot jelentetett meg. Tervek születtek Ady-szobrokra, Adyról szóló kiadványokra, egy Ady-díj és egy Ady-múzeum alapítására.

Ady temetésén a rengeteg koszorú között ott volt a kormányé is. A szalagon ez állt: „A magyar népköztársaság kormánya az új Magyarország költőjének.”* Am az új hatalom már korábban is kifejezte Ady iránti tiszteletét. 1918. november 17-én, a Népköztársaság kikiáltását követő napon a kormány és a Nemzeti Tanács küldöttsége látogatta meg belvárosi lakásában, hogy úgy köszöntsek, mint a forradalom költőjét.

Ez igencsak különbözött attól, ahogy a korábbi években a hatalom Adyhoz viszonyult, ami persze a költő nézeteit tekintve nem különösebben meglepő. „A robbanó ország” című publicisztikájában például így rohant ki 1910 karácsonyán a status quo ellen: „Eddig volt egy Magyarország, a keveseké, mely meglapuló erejével küzdött, nagyon sokszor képzelt ellenségek ellen. Ez a mai robbanó Magyarország már tudja, hogy az ellenség itt benn van, s hogy evvel az ellenséggel le kell számolni. Kulcsár és csatlós seregeiket szervezhetik, a gőg, a rang, a jogtalan vagyon, a politika, a hitványság, a babona találhatnak még egy-két éves kibúvót. De a forradalmasítás nagyszerű munkáját föltartóztatni nem lehet... Az új Magyarország emberei... meg fogják csinálni a nagy söprést ebben a nagy, sokszemmetű pítvarban... A robbanó Magyarország evangéliuma szállja be a városokat és falvakat a békességnek ezen a hagyományos ünnepén.”** 1919 elején, még a Kommün megalakulása előtt is sokaknak úgy tűnhetett, hogy ez a „nagy söprés” immár kezdetét vette.

* Vörös Boldizsár: Két rendszer, két halott, két temetés. *Médiakutató*, 2004. ősz, https://epa.oszk.hu/03000/03056/00016/EPA03056_mediakutato_2004_osz_08.html (megtekintve 2019. március 2-án).

** *Világ*, 1910. december 25.

Nemcsak az írók, de sok képzőművész, filmes, zenész és színházi szakember is örömmel üdvözölte az őszirózsás forradalmat. Mindent részletesen sorra venni messze túlmutatna e kötet keretein, így az alábbiakban csupán egy rövid pillantást vetünk néhány olyan dologra, amelyek előre jelezték, ami a Tanácsköztársaság idején a művészek világában történt.

Bár érdemei szerint hangsúlyoztuk a Kommün meg-hökkentő plakátművészetének fontosságát, az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az nem volt teljesen új fejlemény. A radikális plakátok már a megelőző hónapokban is nagy szerepet kaptak. Bíró Mihály, Vértes Marcell és mások figyelemkeltő, színes nyomatai hirdették a Monarchia bukását és a demokratikus köztársaságot szerte Budapest utcáin. Bíró egyik emlékezetes munkáján izmos proletár tornyosul az Országház fölé, és kezében hatalmas ecsettel vörösre mázolja az épületet. A plakát szövege az 1919. április 13-ra kiírt, végül elmaradt választásokra buzdít: „Vörös parlamentet! Szavazzatok socialdemokratára [sic!].”

Még az új utakat kereső művészeti szabadiskolák sem voltak ismeretlenek a Kommün előtt. 1919. február 23-án a *Világ* arról tudósított, hogy Berény Róbert festőiskolát nyitott a budai Városmajorban. „A forradalom után nyilván a képzőművészetben is ledől a régi klikkuralom, és remélhető, hogy a progresszív művészetnek új, szabad útja nyílik” – jegyzi meg a rövid közlemény írója.* Amint arról már az ötödik fejezetben szó esett, Kassák Lajos és a MA köre is régóta, már az őszirózsás forradalom előtt terjesztette avantgárd elképzeléseit.

* *Világ*, 1919. február 23., 8. Idézi: Szij (1963), 121.

Jászi Oszkár jó barátját, a festő Kernstok Károlyt – aki a Kommün alatt szabadiskolát vezetett – kormánybiztosnak nevezték ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, ahogy az intézményt akkor nevezték.

Amint arról már olvashattunk, a filmrendező Korda Sándor is meglehetősen aktív volt a Tanácsköztársaság idején, de már korábban is „belefolyt a politikába”. Gyakran idézik egy kommentárját, amely 1918 decemberében jelent meg a *Mozihét* című magazinban: „Szállj magadba te, aki most még az uralkodó osztály képviselője vagy, és ne védj oly elszántan ingadozó pozíciódat... Senki sem küzdhet a szocializmus ellen!”*

A „szocializmus” itt alighanem Károlyi Mihály liberális szocializmusát jelenti, amivel Korda rokonszenvezett. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy másokkal együtt Korda is várta a filmipar államosítását, ha csupán azért is, mert reménykedtek, hogy az megtöri majd a terjesztők és moztulajdonosok fojtogató túlerejét a producerekkel és a rendezőkkel szemben. Akárhogy is, 1918 végén a kormány a filmgyártás kormánybiztosává nevezte ki Kordát, és felhatalmazta, hogy megszervezze, Nemeskürty szavaival, „a progresszív polgári filmgyártást”**.

Nagyjából ezzel egy időben – és szintén a Kommün kezdeti időszakának eseményeit megelőlegezve – egy Filmtanácsot is alakítottak, amelyen a filmipar összes ágazatának képviselői helyet kaptak. A mozisínészek és -sínésznők is szervezkedni kezdtek, és saját ágazati szö-

* Idézi: Nemeskürty (1974), 41.

** Ugyanott, 42.

vetséget hoztak létre a Budapesti Színészek Szövetségén belül.*

A zenében a modernisták, és mindazok, akik nyitottak voltak az újabb irányzatok felé, az addigiaknál nagyobb elismerést kaptak. Bartók Bélát, Dohnányi Ernőt, Kodály Zoltánt és az Ady verseit megzenésítő Reinitz Bélát felkérték, hogy csatlakozzanak a Nemzeti Tanács művészeti szakbizottságához. Utóbb mind a négyen a Tanácsköztársaság Zenei Direktóriumának tagjai lettek. A Zeneakadémiát hosszú évek óta vezető Mihailovich Ödönt nyugdíjazták, és a helyére Dohnányi került, bár Hajdu Tibor véleménye szerint helyettese, Kodály Zoltán volt az Akadémia igazi hajtóereje.**

A politikai demonstrációkat kísérő utcai zene sem volt ismeretlen már a Tanácsköztársaság előtt sem. Egy sokszor publikált fényképen cigányzenekar játszik az Országház előtt 1918. november 16-án a Népköztársaság kikiáltását ünneplő tömeg közepén. Munkáskoncerteket is szerveztek a zenei ízlés fejlesztésére, és ezek időnként ingyenesek voltak. Egy forrás szerint 1919. március 21-én délután, néhány órával a Tanácsköztársaság megalakulása előtt, proletárgyerekeknek szóló matinét tartottak az Operaházban.***

Korábban már szó volt róla, hogy a Tanácsköztársaság milyen sok energiát fektetett az „új” közönségnek szóló „új” színház megteremtésébe. Hasonló igyekezet már a megelőző hónapokban, az őszi 1918-as forradalom

után is érzékelhető. Nagy Lajos már 1918 novemberének közepén „Hogyan kell forradalmi színdarabot írni?” címen írt cikket a *Figaró*-ba.* Az „új közönségnek” szóló külön előadások is akadtak, csakúgy, mint hónapokkal később. Voltak, akik új munkásszínházakat terveztek, a Katonatanács színielőadásokat szervezett a kaszárnyákban, és a nagy színházak is igyekeztek frissíteni a programjukat. Lugosi Béla, a későbbi Drakula fontos szerepet játszott a színészek szakszervezetének újjászervezésében, és a *Népszava* hasábjain a színházak államosítására buzdított.**

Ahogy az a Kommün esetében is történt, az októberi forradalom után kezdődő kultúrpolitikának, az új eszméknek nem volt idejük meggyökerezni és szárba szökkeni. Sokszor emlegetjük, hogy a Tanácsköztársaság mindössze mintegy négy és fél hónapig – ahogy mondani szokás, 133 napig – tartott. Ám ne feledkezzünk meg róla, hogy az őszi 1918-as forradalom győzelme és a Tanácsköztársaság megalakítása közé eső megelőző időszak sem tett ki még öt hónapot sem. Egyik esetben sem jutott elég idő az új, néha kifejezetten grandiózus tervek megvalósítására.

Akárhogy is, amint azt Hajdu Tibor megjegyezte „a két forradalom között e téren volt a legkevesebb különbség”.*** Nem csoda hát, ha a művészetek világának oly sok szereplője legalább kezdetben örömmel fogadta azt az új Tanácsköztársaságot, ahol Kunfi Zsigmond és Lukács

* A *Színházi Élet* erről szóló tudósításait idézi Garai (1969), 38–41.

** Hajdu (1968), 292.

*** Bart (2007), 446.

* *Figaró*, 1918. november 13. In: Remete (1956), 115–116.

** Hajdu (1968), 292–293.

*** Ugyanott, 293.

György vezették a kulturális népbiztosságot. A mindenféle értelmiségiek és művészek talán inkább folyamatosságot, mintsem törést láttak benne.*

* Sokáig lehetne még sorolni az érveket, hogy az 1918-as októberi forradalmat követő változásokat magukat is azok a korábbi progresszív és radikális irányzatok vetítették elő, amelyek Magyarországon már a háború előtt és alatt is jelen voltak. Ezek számbavétele meghaladja e kötet kereteit, ám az érdeklődő olvasó haszonnal forgathatja többek között a következő köteteket: Mario D. Fenyő: *Literature and Political Change: Budapest, 1908–1918* (American Philosophical Society, Philadelphia, 1987); Judit Frigyesi: *Béla Bartók and Turn-of-the-Century Budapest* (University of California Press, Berkeley, 1998), amely Bartók mellett Adyról is sok információt ad; Mary Gluck: *Georg Lukács and his Generation. 1900–1918* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 1985); valamint David Kettler tanulmánya: *Culture and Revolution: Lukács in the Hungarian Revolutions of 1918–19* (lásd a Bibliográfiában), amely – címe dacára – sokat foglalkozik Lukács 1918 előtti tevékenységével is.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Mi siklott félre?

Számos jel utal rá, hogy idővel a művészvilágban és általában a magyar értelmiség köreiben egyre csökkent a Tanácsköztársaság iránti lelkesedés. Vajon miért? Mi siklott félre?

A legkézenfekvőbb válasz, hogy a rendszer alapvető instabilitása okozta ezt, és fokozatosan világossá vált, hogy a Tanácsköztársaságnak nem adatott meg hosszú idő. És valóban, 1919. augusztus 1-jén, alig több mint négy hónap után megszűnt létezni. Semmi sem gerjeszt jobban támogatást a sikernél, és ha a siker – vagy a siker kilátása – elmarad, az emberek hajlamosak elfordulni. Ez tulajdonképpen az előző fejezetben említett „gépszíj-effektus”, csak éppen megfordítva.

A Magyar Tanácsköztársaság viszonylag gyorsan hullott szét, és ennek számos oka volt. A legnyilvánvalóbb persze az idegen csapatok sikeres katonai intervenciója. Július végére a román hadsereg már Budapesthez közeledett, és igen gyorsan az ellenőrzése alá vonta a Dunától keletre eső területeket, a csehszlovákok pedig elfoglalták a mai Szlovákiát, amely az első világháborúig Magyarországhoz tartozott. Ám a szembeötlő külső nyomás mellett

akadtak bőven olyan belső konfliktusok és ellentmondások is, amelyek gyengítették a Tanácsköztársaságot, és meggyorsították a bukását.

A továbbiakban e külső és belső tényezőkről lesz röviden szó. Mondanunk sem kell, hogy ezek többsége természetesen mindenkit érintett az élet minden területén, és nem csupán a művészvilágot, ám akadtak olyanok is, így általában a szellemi szabadság, különösen pedig a cenzúra kérdései, amelyek leginkább közvetlenül az „alkotó értelmiség” számára jelentettek problémát.

*A katonai intervenció**

Amint arról az első fejezet végén már szó esett, a Magyar Tanácsköztársaság igen vészterhes időszakban született, mikor a hírhedt Vix-jegyzék elutasítása további súlyos katonai intervencióval fenyegetett.

Ennek fényében nem meglepő, hogy 1919. március 21-e után igen gyorsan megkezdődött az új „Vörös Hadsereg” felállítása. Inkább az tűnik különösnek, hogy ellenségei néhány hétig még többé-kevésbé „békén hagyták” az újdonsült Tanácsköztársaságot, bár persze a további intervenció veszélye folyamatosan napirenden volt. A március 21-től április közepéig, illetve a május elsejei ünnepek utánig, sőt kicsit még tovább is tartó időszakot nevezhetjük a Tanácsköztársaság „hősies” periódusának, mikor a művészet világában is számos – az előző fejezetekben leírt – folyamat kezdett kibontakozni.

* A katonai intervencióra, illetve a magyar ellenlépésekre vonatkozó adatokban elsősorban Vincze és mások (1979) kronológiájára támaszkodunk (529–582.).

Tulajdonképpen volt egy pillanat április elején, mikor talán megegyezésre lehetett volna jutni a párizsi béketárgyalásokon részt vevő nyugati hatalmakkal, jelentősen meghosszabbítva így a viszonylagos béke időszakát. Smuts tábornok budapesti missziójáról van szó. Jan Christian Smuts a békekonferencia delegátusának vezetőjeként érkezett Budapestre, hogy megvizsgálja, lehetséges-e egy kölcsönösen elfogadott demarkációs vonalat kijelölni a magyarok és a románok között. És persze az is fontos volt, hogy Smuts felmérje az új kormányt, és annak *de facto* vezetőjét, Kun Bélát. „Furcsa eset: egy walesi egy hollandot küld, hogy megmondja egy magyarnak, ne harcoljon egy román ellen” – írta naplójában Sir Henry Wilson tábornagy.*

A Smutsot és stábját szállító különvonat április 4-én kora reggel érkezett meg a Keleti pályaudvarra. Bár szállást és védelmet ajánlottak neki, Smuts vonakodott elhagyni vasúti kocsiját, így a tárgyalásokra a Keleti egyik mellékvágányán került sor. Harold Nicolson, aki fiatal diplomataként kísért el Smutsot, a tárgyalások egyik szünetében leszállt a peronra Kunnal, akitől egy mozdonyvezető tüzet kért. Kun a protokollra fittyet hányva odanyújtotta neki parázsló cigarettáját. „Kun Béla rám szegezi apró, gyulladt szeméit, hogy vajon milyen hatással van rám ez a proletár jelenet. Hűvös távolságtartást láthat az arcomon” – emlékezett később Nicolson.**

* Idézi: Mitchell (1970), 171. A „walesi” Lloyd George brit miniszterelnök, a béketárgyalások egyik központi figurája volt. Smuts valójában a dél-afrikai Fokföldön született, de felmenői nagyrészt hollandok voltak.

** Nicolson (1964), 299.

Míg Smuts – aki ha nem is a francia, de a brit és amerikai álláspontot képviselte – láthatóan arra készült, hogy viszonylag nyitottan tárgyaljon a magyarokkal, ám Nicolson meglehetősen különös választás volt egy ilyen kényes politikai küldetésre, mivel finoman szólva is igen lenézően vélekedett a vesztes nemzetekről és népekről. A magyarokról így írt:

Bevallom, hogy heves utálattal fordultam e turáni törzs ellen, és mindmáig így érzek. Akárcsak kuzinjaik, a törökök, rengeteget romboltak, és semmit sem alkottak. Buda Pest [sic!] hamis város volt, bármiféle autochton valóság nélkül. A magyarok évszázadokon át elnyomták a nekik alávetett nemzetiségeket. Eljött a felszabadulás és a büntetés órája.*

A tárgyalások nem sok eredményt hoztak. Kun ragaszkodott a novemberi fegyverszünet feltételeinek betartásához és a román csapatok visszavonulásához, míg Smuts a Vix-jegyzékhez közelebb álló megegyezést akart kicsikarni, bár azt ígérte, hogy bármiféle megállapodás szülessen is, azt nem fogják a határkérdés végleges lezárásának tekin-

* Ugyanott, 34. Nicolson, aki láthatóan minden különösebb fenntartás nélkül tette közzé gyűlölködő megjegyzéseit, Kunról azt írta: „Úgy néz ki, mint egy megátalkodott, de ugyanakkor ijedt betörő”, míg valakit, aki a társaságában érkezett [Ágoston Péter jogtudóst, egyetemi tanárt, a külügyi népbiztoshelyettest – A ford.] „piszkos kabátos, behízelgő kis zsidónak” titulált. Nicolson Lord Carnock fia volt, aki korábban budapesti brit konzulként szolgált, és szintén meglehetősen szókimondó volt, bár eltérő érülettel. Egyszer kijelentette, magyar munkásként „a legmélyebb árnyalatú vörös szocialista” lenne. Nicolson megjegyzéseit lásd: Nicolson (1964), 298.; Lord Carnock megjegyzéséhez lásd: Mitchell (1970), 172.

teni. Valamennyire még Kunnak azt a javaslatát is támogatta, hogy olyan tárgyalásokat kellene rendezni, ahol valamennyi érdekelt fél részvételével vitathatnák meg a feltételeket. Mindazonáltal, a magyarok Smuts legtöbb követelését elutasították. Smuts ekkor úgy döntött, elege van a tárgyalásokból és a kompromisszumok kereséséből, összehalkolta bőröndjét (bár, mivel el sem hagyta vasúti kocsiját, nem is nagyon kellett kipakolnia), és parancsot adott az indulásra. A különvonat egy nappal megérkezése után már ki is húzott a Keleti pályaudvarról.

Smuts szerelvénye április 9-én reggel érkezett meg Párizsba. Nicolson így vélekedett a tárgyalásokról: „Az újságok szerint a Smuts-misszió »fiaszkónak« bizonyult. Úgy vélem, ez részben igaz, de akkor a célunk maga volt zavaros és logikátlan.” Nicolson arra a meggyőződésre jutott, hogy „Kun Béla és a magyar bolsevizmus nem jelentenek komoly fenyegetést, és nem húzzák már sokáig...”*

Ezzel szemben a magyar sajtó diadalmasan jelentette be, hogy az imperialisták küldöttségét elutasították, ami hatalmas diplomáciai siker, és megerősíti az újdonsült Tanácsköztársaság helyzetét. Ám, amint látni fogjuk, a győzelemittas hangulat, mint oly sokszor, ezúttal is alaptalannak bizonyult.**

Meglehet, a népbiztosok sem igazán hittek saját propagandájuknak, ezért folytatták az előkészületeket a további katonai intervenció visszaverésére. Április 6-án, egy nappal Smuts távozása után óriási toborzógyűlést rendeztek a millenniumi emlékműnél (a mai Hősök terén), amelyen

* Nicolson (1962), 307.

** A Smuts-misszió budapesti útjáról, annak hátteréről és közvetlen következményeiről részletes beszámolót ad L. Nagy Zsuzsa (1965).

állítólag százazrek vettek részt.* A Forradalmi Kormányzótanács elrendelte a tartalékos tisztek mozgósítását is. És az aggodalmak beigazolódtak: április 15–16-án kibontakozott a román offenzíva. Budapest szempontjából a körülmények igen kedvezőtlenek voltak. Hajdu Tibor szerint a románok kétszeres, a csehszlovák csapatok háromszoros túlerőben voltak a Vörös Hadsereggel szemben.** Első pillantásra úgy tűnik, a Tanácsköztársaság döntő veresége megjósolható volt. Ám a helyzet igen képlekenynek bizonyult, és a magyarok igenis értek el – jóllehet rövid életű – sikereket.

A kormány április 18-án megvitatta a hadihelyzetet. A legtöbb népbiztos nem volt tudatában, hogy mennyire súlyos a veszély, de talán éppen ezért egyöntetűen a harc folytatására szavaztak.*** Másnap összeült a Budapesti Munkástanács, és állásfoglalást fogadtak el a proletariátus tömeges mozgósításáról. Hajdu azt írja, a főváros munkáságának fele a frontra indult. Márai Sándor nem sokkal a munkástanács határozata után vetette papírra lelkes cikket, amelyben a felhívásra sereglő munkások dicsőségét zengi (lásd a kilencedik fejezetben).

Április 20-án a román csapatok elérték Nagyváradot (ma Oradea, Románia). Ugyanezen a napon újabb nagy toborzógyűlést rendeztek, ezúttal a Városligetben. Három napra rá a románok már Debrecenben voltak. Nem telt bele egy hét, és összetalálkozott a román és a csehszlovák front. A budapesti kormány Wilson amerikai elnökhöz fordult közbenjárásért, de hiába.

* Vincze és mások (1979), 540.

** Hajdu (1979), 94.

*** Ugyanott, 96.

Április végére a csehszlovák csapatok bevették Sátoraljaújhelyt, és Miskolchoz közeledtek. Időközben a románok szinte teljes hosszában elérték a Tiszát. Romániában ugyan kitört néhány sztrájk az intervenció ellen, ám a kibontakozó támadásnak azok sem tudtak gátat vetni.

Komáromnak a Duna északi partjára eső részét már 1919 januárja óta a csehek tartották megszállva. Április 30-án éjszaka komáromi, győri és tatai munkások és katonák, valamint tatabányai bányászok egy csoportja kompon és az Erzsébet hídon átkelt a folyón, és megpróbálta visszavenni a városrészt. Először úgy tűnt, sikerül nekik, ám a csehek erősítést kaptak, és támadóikat visszaverték a hídra. Néhányan megmenekültek közülük, de mintegy 200–300 magyart könyörtelenül lemészároltak.

Így, miközben Budapesten sok ezren ünnepelték boldogan „az első szabad május elsejét”, az ifjú Tanácsköztársaság ismét kétségbeejtő helyzetbe került. A komáromi vereség mellett az intervenciók csapatok immár teljes egészében ellenőrzésük alatt tartották a Tiszától keletre fekvő területeket, az ország egy jelentős részét. Ugyanezen a napon bukott el a Bajor Tanácsköztársaság, „a Magyar Tanácsköztársaság egyetlen nyugati szövetségese”.* Ha valaki nem csupán a budapesti majálisra összpontosított, akkor alighanem világosan láthatta a Kommunre leselkedő katasztrófát.

Vélhetőleg ez magyarázza Kun Béla hangulatát, ahogy azt Károlyi Mihály emlékirataiban felidézte. Károlyi május elsején látogatta meg Kunt a Szovjetházban, a pesti

* Ugyanott, 105.

rakparton álló elegáns Hungária Szállóban, ahol a népbiztosok szállását és irodáit berendezték.*

Ezen az emlékezetes estén elmentem a Hungária Szállóba, ahol a Kommunista Párt főhadiszállása volt. Kun a teljes erkölcsi összeomlás állapotában a szobájában a díványon hevert, felesége aggodalmasan sürgölődött körülötte. Mivel egyetlen értelmes szót sem tudtam kihúzni belőle, átmentem a szomszéd szobában lakó Kunfi Zsigmondhoz, aki elmondta: „Kun teljesen összetört és a harc feladásáról beszél.”**

Kun depressziója, már ha annak lehet nevezni, gyorsan elmúlt. Négy napra rá már Komáromba utazott, hogy Vavro Šrobarral, a szlovák ügyekért felelős csehszlovák miniszterrel találkozzon, ám megbeszélésük semmi érzékelhető eredményt sem hozott. Igen fenyegető hír volt azonban, hogy másnap a Bukarestbe akkreditált nyugati diplomaták közös levélben kérték fel kormányaikat, hogy engedélyezzék a román csapatoknak a Tisza vonalának átlépését, és – más katonai erőkkal együttműködve – Budapest elfoglalását.***

Hajdu Tibor adatai szerint a Vörös Hadsereg május közepére már mintegy 120 ezer főt számlált, beleértve

* A magyar népbiztosok, tudatosan vagy sem, számos dolgot átvettek az oroszországi bolsevikoktól. A budapesti Hungária elfoglalása mint-ha a pétervári Astoria kisajátítására rímelve; a vezető elvtársaknak elrekvirált Astoriát is „a Szovjetek Házának” nevezték, és – akárcsak Budapesten – közkeletű pletykák taglalták az ott uralkodó hihetetlen pompát, az állítólagos orgiákat. Lásd: Serge (2012), 92–93.

** Károlyi (1956), 160. (Litván György fordítása)

*** Vincze és mások (1979), 155.

azt a 44 ezret, akiket május 3-a után hívtak be, és immár „valódi proletárhadseregnek” volt tekinthető.* Hajdu ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy „azoknak a radikális értelmiségieknek a nagy része, akik kezdetben lelkesen támogatták a Tanácsköztársaságot... most pacifizmusuk miatt hátat fordítottak a háborúnak. Nem véletlen, hogy az olyan nagy írók, mint Móricz, Babits és Tóth Árpád, akik lelkesen fogadták a kapitalizmus eltörléséről szóló márciusi rendeleteket... egy árva sort sem írtak a Vörös Hadsereg támogatására. A háborúból megtanulták, hogy nagyon fontos a magyar föld, de a magyar vér sokkal drágább.”**

Akárhogy is, a megerősödött Vörös Hadsereg május utolsó harmadában elszánt ellentámadásba kezdett, és nemsokára felszabadította Miskolcot, valamint több északkeleti területet. Az igazi nagy siker azonban Kassa (ma Košice, Szlovákia) bevétel volt június 6-án. A győzelem megünneplésére a Forradalmi Kormányzótanács másnapra nagygyűlést szervezett az Országház elé. Ám ugyanezen napon érkezett meg Budapestre a baljós „Clemenceau-jegyzék” is.

Georges Clemenceau francia miniszterelnök vendéglátóként egyben a párizsi békekonferencia elnöke is volt. Az utóbbi minőségében egyebek mellett azt követelte, hogy Magyarország szüntesse be a csehszlovák egységek elleni harcokat, és vonja vissza csapatait a visszafoglalt területekről, bár azt is kijelentette, hogy a románoknak is vissza kell húzódnuk a Tiszától.

Néhány nappal később Kun táviratban válaszolt Clemenceau-nak, amelyben újra leszögezte, hogy a belgrádi

* Hajdu (1979), 114.

** Ugyanott, 115.

fegyverszüneti megállapodás megszegése miatt Magyarország védekező háborút folytat, ám a harcok véget érhetnek, ha az érdekelt államok képviselői Bécsben összeülnek és megvitatnák a fegyverszünet feltételeit. Közben a magyar csapatok továbbra is sikeresen nyomultak előre, és június 10-én nagy ünnepi felvonulást tartottak Kassán, ahol Kun és más budapesti vezetők is beszédet tartottak.

Clemenceau június 13-án újabb jegyzékben követelte a magyar csapatok visszavonását, amire június 18-ig adott határidőt. Azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben erre nem kerül sor, a szövetséges csapatok is hadba lépnek a Tanácsköztársaság ellen. A jegyzék „megígérte”, hogy amennyiben a Vörös Hadsereg kivonul a szlovák területekről, akkor a románok is ki fogják üríteni a nemrég megszállt tiszántúli régiót, és utalt rá, hogy ha a Tanácsköztársaság eleget tesz a követeléseknek, úgy képviselőit meghívják a békeszerződés aláírására – ami végső soron az új magyar kormány diplomáciai elismerését jelentette volna.

A népbiztosok és a párt vezetői június 15-én vitatták meg Clemenceau követeléseit. Heves vita folyt, amelyben néhány „keményvonalas”, így Lukács György és Szamuely Tibor a Vörös Hadsereg visszavonása ellen érvelt. Végül azonban a gyűlés úgy döntött, hogy elvileg elrendelik a visszavonulást. Bár ekkor ez még csak „elvi” döntés volt, ám számos trükkös kérdést vetett fel. Miért kellene feladni az elért eredményeket? Egyáltalán, miért is folyik a harc?

Az efféle kérdések rávilágítanak a Tanácsköztársaság támogatottságának néhány ellentmondására. Leginkább azokban merültek fel, akik alapvetően nacionalista okokból álltak a kormány mögé, amiért az – szocialista

ideológiájától függetlenül, vagy éppen annak ellenére – Magyarország egykor volt területi egységét védelmezte. Ez leginkább a paraszti származású katonákra volt jellemző, illetve a régi tisztikar azon tagjaira, akiket vagy besoroztak, vagy önkéntesen – nemegyszer örömmel – csatlakoztak a Vörös Hadsereghez. Számukra kiábrándító volt a visszavonulás gondolata, és ennek hatására kezdtek elfordulni a rendszertől is.

A baloldaliak és az elszánt proletár támogatók közül néhányan úgy látták ugyan, hogy folytatódnia kellene „az imperialisták” és a szolgálatukba szegődött hadseregek elleni harcnak, de mások azzal vigasztalták magukat, hogy a forradalmat nem lehet, sőt nem is szabad a fegyverek erejével exportálni. Elvégre úgy hitték, hogy napirenden van a „világforradalom” – vagyis amíg fenn tudják tartani a Magyarországon kivítt politikai eredményeket, miért is ontanák a vérüket olyasvalamiért, amit akár „tisztán” nacionalista célnak is lehetne nevezni? Mindazonáltal a valóságban nem váltak szét ilyen világosan a vélemények.

Ugyanakkor egy másik, az erőszakkal szintén összefüggő fenyegetés is foglalkoztatta a népbiztosokat, ezúttal a háterszágban – az ellenforradalom. Néhány hét leforgása alatt számos rendszerellenes cselekményre került sor, amelynek csúcspontját a budapesti fegyveres puccskísérllet jelentette június 24-én. A Dunáról monitorok lötték a Szovjetháza. Az ellenforradalmárok elfoglalták a józsefvárosi telefonközpontot és a Ludovika katonai akadémiát. Bár a helyzet súlyosnak látszott, a hatóságok gyorsan leverték a lázadást. Mindazonáltal ez baljós esemény volt, és megmutatta, hogy a rendszer nem áll igazán erős lábakon.

Tőkés Rudolf szerint a rendszerellenes erők egykori katonatisztek, kiszuperált háborús veteránok és olyan szervezett munkások csoportjaiból álltak össze, akik a Vörös Hadseregből dezertáltak. Ám „a lakosság többségét addigra már túlzottan kimerítette a rengeteg, gyors és radikális politikai változás... hogy felsorakozzanak valamilyen antikommunista, antiszemita, »keresztény-nemzeti« platform (vagy egyáltalán bármiféle platform) mögé, és az egyre romló belső helyzet dacára a kormánynak még elég ereje volt a gyengén szervezett és rosszul összehangolt lázadás leverésére.”*

Tőkés a rövid életű felkelés pszichológiai hatásait vizsgálva kijelenti, hogy az megbízhatóan jelezte: a kormány teljesen elveszítette már a közvélemény támogatását. Alighogy az első monitor tüzelni kezdett a Szovjetházra, sok ablakban nemzetiszínű zászlók jelentek meg, a kávéházak törzsvendégei hazafias nótákat kezdtek dalolni, és a munkáskerületek templomai zsúfolásig megteltek a Kommun bukásáért fohászkodó asszonyokkal. Még a Budapesti Munkástanács tagjai is közömbösen hallgatták elnöküket, aki arra biztatta őket, hogy ragadjanak fegyvert a Tanácsköztársaság védelmében.**

Kun az elbukott puccskísérlet utáni napon újabb táviratot küldött Clemenceau-nak, amiben biztosítékokat kért, hogy a románok valóban vissza fognak vonulni. Június végén anélkül, hogy a kormány bármiféle valódi garanciát kapott volna, a magyar csapatok megkezdtek a szlovák területek kiürítését, ám július 2-án Ion I. C. Brătianu román

* Tőkés (1967), 193–194.

** Ugyanott, 194.

miniszterelnök arról tájékoztatta Clemenceau-t, hogy csak akkor vonják majd vissza csapataikat a Tiszántúlról, ha a magyar Vörös Hadsereget már leszerelték.

A következő csapás július 7-én következett be, mikor a csehszlovák hadsereg bevonult Kassára. Egy hónap telt el azóta, hogy a magyarok elfoglalták a várost. Három nappal később a Forradalmi Kormányzótanács úgy döntött, nem várja ölbe tett kézzel, hogy a dolgok megváltozzanak, és parancsot adott a Tiszántúl felszabadítására, de legalább tíz napba telt, míg az offenzíva ténylegesen kibontakozott.

A Vörös Hadsereg elért ugyan néhány gyors sikert, de az erőviszonyok a románoknak kedveztek, és a magyar csapatok hamarosan kénytelenek voltak visszavonulni. Mikor a románok megindultak Budapest felé, a fővárosban sajátos, szürreális hangulat uralkodott. Mintha semmiféle veszély nem fenyegetne, július 26-án egy 700 gyerekből álló csoport indult el Budapestről a Balatonhoz vakációzni.*

Pedig a fenyegetés igencsak valóságos volt. Július 29-én a román csapatok több helyen átkeltek a Tiszán. A magyar csapatok Budapest felé hátráltak, és a Vörös Hadsereg kezdett felbomlani. Másnap az antant ultimátumban követelte a Forradalmi Kormányzótanács lemondását. Némi hősködés és heves viták után erre augusztus 1-jén került sor, csupán néhány nappal azelőtt, hogy a román csapatok elérték Budapest külvárosait. Kun Béla sok más vezetővel együtt különvonaton Bécsbe menekült.

* Vincze és mások (1979), 579.

Így ért hát gyors véget az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság, és vele az összes igyekezet, az összes progresszív kísérlet, amire a művészetekben és más téren is lehetőséget nyújtott.*

Gazdasági káosz

Június 20–22-én rendezték Budapesten az ifjómunkások első kongresszusát. Mikor Kun Béla felállt az emelvényre, hogy a küldöttekhez szóljon, féktelenebb lelkesedéssel találkozott – életrajzírója, Borsányi György szerint –, mint korábban bárhol, bármikor. A fiatalok, akik hatalmas ovációval köszöntötték, meg voltak győződve róla, hogy a falat díszítő felirat – „Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok!” – valósággá válik. Mikor Kun biztosította őket, hogy valóban el fognak jutni az ígéret földjére, „lázba jött mindenki”.** Kun aznap még egy másik gyűlésen is részt vett, munkásnőként – ám itt már egészen másfajta fogadtatás várta.

* Az 1919-es Vörös Hadsereg ugyan végzetes vereséget szenvedett, de 1945 után időről időre újra felidéztek az emléket. A Vörös Hadsereg előtt tisztelgő egyik emlékmű, amelyet 1959-ben, a Kommün negyvenedik évfordulójára állítottak, e könyv írása idején még mindig a helyén áll. Számos más politikai jellegű szoborral ellentétben ezt nem távolították el az 1990-es évek elején, ami azért is meglepő, mert egy jókora, szabadon álló, szembeötlő alkotásról van szó. Az életnagyságúnál jóval nagyobb katonafigura négy méter magas kőalapzaton áll, felemelt kezében puskát lóbál. Eredetileg az a (már eltávolított) felirat állt az alapzatán: „A Magyar Vörös Hadsereg harcosa”. Újpesten látható, egy kis parkban, a Váci út és az Árpád út csomópontjában.

** Borsányi (1979), 183–184.

A MÁV Gépgyár munkásasszonyainak hangulata igen távol van az ifjómunkás-kongresszus küldöttjeitől. Itt nem fogadta őt lelkes éljenzés, ellenkezőleg, keserű kérdésekre kellett válaszolnia. A férjek kint vannak a fronton, az asszonyoknak órákat kell sorba állniuk, hogy valami élelemhez jussanak. (Közben hazug módon színes részletességgel ecsetelik nekik a szovjetházban zajló „orgiák” állítólagos étlapját.)

Kunnak azt kellett volna elmagyaráznia, miért van az, hogy egyesek a fronton harcolnak, míg más, katonakorban lévő egészséges férfiak nagy nyugodtan otthon maradtak, és – még ha házalással is – jut rá idejük, hogy a családjukról gondoskodjanak. „Kun aligha távozott innen azzal az érzéssel, hogy meggyőzte a hallgatóit.”*

Az ötfogasos ebédekről és orgiákról szóló részek vélhetőleg csak a városi folklór elemei voltak,** ám a hiánycikkekről és a nehézségekről szóló panaszoknak kétségkívül volt valós alapjuk, és a nők gyűlése csupán egy – bár eléggé szókimondó – megnyilvánulása volt az egyik súlyos problémának, amellyel a Forradalmi Kormányzótanács a hát-

* Ugyanott. Borsányi szerint Kunnak ezt a beszédét nem közölte a *Vörös Újság*.

** Vagy talán nem teljesen. Ellis Ashmead-Bartlett brit tudósító felidézte, hogy kollégájával, C. A. Macartney-vel egy fényűző vacsorán vettek részt a Ritz Szállóban, amit Smuts tábornok tiszteletére rendeztek. Bár maga Smuts nem jelent meg az eseményen, ám ez senkit sem zavart, és – az alkoholtilalom dacára – jócskán akadt bor is, pezsgő is. Ashmead-Bartlett állítása szerint hajnali háromkor Pogány József és Böhm Vilmos népbiztosok, valamint még páran az ő szállodai szobájában folytatták az ivászatot. Lásd: Ashmead-Bartlett (1923), 112.; 120–121.

országban szembesült: a gazdasági káosznak, amely a háborús nehézségekkel párosulva elégedetlenséget okozott.

A rossz gazdasági helyzet, a termelés szervezetlensége kétségkívül az első világháború öröksége volt, aminek végén felbomlott a Habsburg Birodalom és annak teljes belső gazdasági kapcsolatrendszere. Persze a gondokban része volt a háborúban győztes hatalmak elhúzódó blokádjának is Magyarországgal szemben. Ám voltak hazai eredetű problémák is, és olyan intézkedések, amelyek igen népszerűtlennek és/vagy hatástalannak bizonyultak, így aláásták a tanácsrendszer támogatását.*

Az egyik súlyos gondot a lakhatás jelentette. A lakások és bérházak államosítása rengeteg bajjal és panasszal járt, és persze jókora korrupcióval is, ahogy egyesek a saját javukra igyekeztek csúrní-csavarni a szobák és bútorok kisajátításáról és újraosztásáról szóló rendeleteket. Ám a lakhatással kapcsolatos problémákról nem csupán az új kormányzat tehetett. 1914-ben, a háború kitörésekor Budapest lakossága 800 ezer fő volt. 1919-re ez a szám több mint a duplájára, 1 millió 800 ezer főre nőtt – ez az elképesztő ütemű növekedés komoly gondokat okozott mind a lakhatás, mint az élelmiszer-ellátás terén. Egy ízben még egy olyan javaslat is a Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács elé került, amely szerint azokat a 18 éven felüli személyeket, akiknek nincs munkájuk, vidékre kellene telepíteni, ahol vagy a mezőgazdasági termelést segíthetnék, vagy a vidéki ipari központokban dolgozhatnának, például ruha- vagy cipőjavítókként.**

* A következőkben röviden ezeket a körülményeket fogjuk áttekinteni, alapvetően Frank Eckelt „The Internal Policies of the Hungarian Soviet Republic” című tanulmánya alapján. In: Völgyes (1971), 61–88.

** Tervezet a fővárosi lakosság egy részének vidékre telepítéséről. A dokumentumot lásd: Sipos és Donáth (1999), 281–283.

A forradalmi kormányzat bér- és árpolitikája a felszínen kedvezőnek tűnt, és sokak számára jelentett vonzerőt. Eltörölték a darabbért, és 48 órás munkahetet vezettek be. Emelték a béreket és a fizetéseket, kötelezővé tették a társadalombiztosítást. A kormányzat, úgymond, biztosította a teljes foglalkoztatást. Minden szép és jó volt, már attól eltekintve, hogy az inflációs környezetben, a háború sújtotta gazdaság viszonyai között az eredmények hajlamosak voltak csak papíron eredményeknek látszani, és a termelés növekedésének elmaradása, sőt néhány területen az alapvető termelés teljes hiánya alaposan megnehezítette, hogy a hatalom beváltsa ígéreteit. Ugyanakkor teljesen értelmetlen bürokratikus eljárások tömkelegével igyekeztek a legparányibb részleteket is megrendszabályozni. Az adott körülmények között vajon mi értelme volt aprólékos rendeletben meghatározni például a színházak és mozik büféiben árusított limonádé árát és pontos összetételét?

A népbiztosok előtt álló egyik legnagyobb probléma a széles körű vidéki elégedetlenség volt. Ennek átfogó elemzése messze meghaladná e kötet kereteit, de elég annyit mondanunk, hogy azon ritka példák egyikeként, mikor *nem* követték az oroszországi példát, a Forradalmi Kormányzótanács úgy döntött, hogy alapján véve nem osztja fel a földet a földművelők között, amivel, a kisgazdává válás lehetőségét nyújtva, biztosíthatta volna magának a föld nélküli parasztok támogatását, hanem ezt a szakaszt átugorva, úgymond, egyenesen a szövetkezetek formájában működő szocialista mezőgazdaságot valósítja meg. Ezeknek a szocialista nagybirtokoknak az igazgatását azután többször bízták a korábbi tulajdonosokra vagy azok intézőire, mint bárki másra, mert úgy gondolták, hogy leginkább nekik van meg ehhez a kellő tapasztalatuk. Ám

a parasztok szemében ez egyszerűen – és teljesen érthetően – csupán annyit jelentett, hogy minden maradt a régiben. A problémát sokszor tovább bonyolították a vidékre küldött, többnyire városi agitátorok, akiknek fogalmuk sem volt a parasztok szokásairól és életéről, ezért tevékenységükkel rengeteg sérelmet okoztak.

Móricz Zsigmond magasztos sorai, amelyeket a Somogy megyei szövetkezetek meglátogatása után vetett papírra, inkább kivételt jelentettek, mint szabályt. Mások, még alapvetően városi értelmiségiek is úgy érezték, hogy bőven akadnak gondok a kormány mezőgazdaság-politikájával. Amint már láttuk, 1919-ben a később ismert íróvá váló Háy Gyula a Kommün lelkes, ifjú támogatója volt, ám kifejezetten zavarónak találta, hogy Kun Béla nem folytatta a Károlyi által megkezdett földosztást.

Ez a kérdés nem hagyott nyugodni, időnként kifejezetten meggyötört. Bár az alatt a 133 nap alatt egyszer sem kételkedtem benne, hogy Kun Béla politikája helyes volt, és a nép érdekeit szolgálta. Ezt *akartam* hinni, és sikerült is. Tizenkilenc évesen könnyű volt. A rákövetkező években és évtizedekben azután már nem volt annyira könnyű. De még így is sokáig sikerült. Hosszú ideig még úgy volt, hogy nem hinnem nehezebb lett volna. De hogy nem értettem, és igazolni sem tudtam – ez már azokban a régi napokban is kínozott.*

Varga Jenő népbiztos, aki közgazdászként a Népgazdasági Tanácsot irányította, 1919. június 16-án felszólalt a Tanácsok Országos Gyűlésén. Beszédében igen kritikusan,

* Hay (1974), 65.

gúnyosan beszélt a gazdaság helyzetéről. A termelékenység csökkenését bírálva elmondta, hogy az egy főre jutó termék a fele a háború előtti átlagnak. Panaszkodott, hogy eltűnt a régi üzemi fegyelem, helytelenítette a darabbér megszüntetését, és azon sopánkodott, hogy a férfiak „nem értek még a szocialista alkat azon magasabb szintjére, amely a jövő nemzedékeinek már kiindulópontja lesz”.*

Egy hónappal később a *Népszava* a címloldal kétharmadát elfoglaló, hosszú cikket közölt Vargától *A korrupció* címmel, amelyben a népbiztos keresetlen szavakkal ostromozta a közkeletű apátiát, a „laza erkölcsi fölfogást”, amely szerinte a társadalom minden rétegét jellemezte.

...a proletárok éppúgy visszaélnék hivatalos hatalmukkal, mint a tanult emberek... Vidékre kiküldött megbízottak élelmiszer-harácslással foglalkoznak; a falusi intézőbizottságok viszont élelmiszer-kiviteli tilalmakat létesítenek... A vörösörök ahelyett, hogy a rendeletek szigorú betartásán örködnének, sok helyütt maguk is részt vesznek a kihágásokban. A tisztviselők fő gondja, hogy milyen svindlivel lehetne egy magasabb fizetési kategóriába bejutni... az élelmiszer-szállítmányokat útközben megdézsmálják... Kétségbeejtő ez az állapot, és a tisztességes embert a produktív munkára képtelenné teszi az a folytonos rettegés, hogy bárkire bíz valamit, panama lehet belőle...**

* Idézi: Jászi (1924), 139. Tőkés szerint olyan „szocialista munkaversenyt” hirdetett, amely hétnapos munkahetet követelt fizetetlen túlórákkal.

** *Népszava*, 1919. július 15., 1. Idézi: Eckelt (1971), 87.

Varga leírásából elég nehezen bontakozik ki az épülő szocialista gazdaság képe! Szavai egy vezető elvtárs szavai voltak, és jól illusztrálják, hogy milyen rossz volt a gazdaság állapota mindössze három hónappal a Tanácsköztársaság megalakulása után.

A korrupcióhoz kapcsolódva azok a vádak is felmerültek, hogy újra megjelentek a régi privilégiumok. Egy 1971-es interjúban maga Lukács is emlékezett az ezzel kapcsolatos kritikákra.

„Egyszer, mikor Budapesten tartottam előadást, utána valaki feljött a pódiumra, és azt mondta: »Lám, a dolgok nem sokat változtak. Lukács elvtárs kocsival jött, és kocsival fog elmenni is, akárcsak a régi rendszer vezetői.«” Lukács állítása szerint azzal vágott vissza, hogy elmondta, mennyi teendője van másnap reggel, felajánlva, hogy lemond a kocsijáról, és gyalog fog járni, ha valaki átveszi tőle azt a rengeteg feladatot. Meglehetősen lekezelő válaszáat – legalábbis állítása szerint – kedvezően fogadták. „A munkások nevettek, és igazat adtak nekem...”*

Diktatúra és terror

Ha a katonai kudarcok és gazdasági nehézségek nem lettek volna elegendőek rá, hogy a művészvilág értelmiségije, másokról nem is szólva, elveszítsék hitüket a Tanácsköztársaságban, akkor a rezsim érezhetően egyre erősödő diktatórikus hajlama, különösen az erőszak és a terror kétségkívül elegendőnek bizonyult.

* Idézi Fekete és Karádi (1981), 105.

A két világháború közötti Magyarországon közhelynek számított az 1919-es Tanácsköztársaságot arra hivatkozva kárhozatni, hogy az semmi más nem volt, csupán egy terroron és erőszakon alapuló totális rémálom.* Bármit, ami legalábbis nyomokban valamiképpen pozitívnak hatott a Tanácsköztársaság vonatkozásában, kitöröltek a történelmi emlékezetből és diskurzusból. Mondanunk sem kell, hogy ez mennyire leegyszerűsítő, politikailag motivált hozzáállás – ám mégis volt némi köze a tényekhez és a valósághoz.

A tanácskormány nem késlekedett tisztázni álláspontját: már az újonnan alakult Forradalmi Kormányzótanács legelső (március 21-i) rendelete kimondta, hogy bárkit, aki az új hatalom parancsainak fegyverrel ellenszegül, vagy lázadást szít az új állam ellen, a forradalmi törvényszék halálra fogja ítélni, sőt a rablást és a fosztogatást is halálbüntetéssel fenyegették.**

Egy hónappal azután, hogy az új kormány hatalomra jutott, túsok szedését rendelte el, hogy elejét vegyék az – úgy mond – ellenforradalmi megmozdulásoknak. Összesen 489 vagyonos polgárt, ismert politikusokat és másokat tartóztattak le és zártak börtönbe. Végül egyiküket sem végezték ki, és május végén mindenkit szabadlábra helyez-

* Az igazat megvallva napjainkban is hasonló szemlélet uralkodik.

** Az első rendelet szövegét lásd: Pongrácz (1919), 13. A fosztogatásért járó halálbüntetés nem volt üres fenyegetés. Így például május elején egy Nemes Géza nevű harmincegy éves Vörös Őrt végeztek ki golyó által az Országház előtt. Nemest fosztogatással vádolták, kegyelmi kérvényét a Forradalmi Kormányzótanács elutasította. Lásd: „Kivégezték egy fosztogatót az Országház-téren”, *Népszava*, 1919. május 4., 7.

tek.* Mindazonáltal ez a lépés sokakban érthető módon félelemet és a rendszerrel szembeni ellenszenvet keltett.

A június 24-i budapesti ellenforradalmi puccskísérlet után sokakat letartóztattak, és több mint egy tucat embert halálra is ítélték közülük. De a központi hatalom végül – magához mérten legalábbis – ezúttal is elnézőnek bizonyult, és az ítéleteket nem hajtották végre.**

Am a Tanácsköztársaságot nem mindig az efféle elnézés jellemezte – egyáltalán nem. A terror különösen vidéken dühöngött, és ha valahol a hatóságok ellenforradalmat szimatoltak, napirenden voltak a statáriális kivégzések. Szamuely Tibor és hírhedt bőrkabátos csapata, a Lenin-fiúk egy „Halálvonatnak” nevezett különvonaton járták az országot, és ott termettek bárhol, ahonnan (vélt vagy valós) ellenséges szervezkedésről kaptak bejelentést. Aki- ket ellenforradalmároknak gondoltak, azokat statáriális eljárás után helyben felakasztották, elrekvirálták a helyiek állatait, gabonáját és más javait, és a vonat máris indult tovább, hogy máshol egy újabb „lázadást” tiporjon el.

Am nemcsak Szamuely és csoportja alkalmazta a terror taktikáját, és követett el atrocitásokat. Hasonló, sőt ha lehet, még hírhedtebb erőszakszervezet volt a huszonhét éves Cserny József vezette csapat. Cserny bőripari munkásnak tanult, a háború alatt a haditengerészetnél szolgált. Csoportja a Belvárosban, a körüti Batthyány-palotába kvártélyozta be magát. A bejárat fölé jókora transzparenst feszítettek ki, amely azt hirdette: „A forradalmi kormányzótanács terrorcsapata” állomásozik ott, bár – ellentétben

* Vincze és mások (1979), 545. Ekkor tartóztatták le Herczeg Ferencet és Rákosi Jenőt is (lásd a kilencedik fejezetben).

** Ugyanott, 574.

SZAMUELY TIBOR KEDVES FIATALÚRNAK TÚNIK A KÉPEN. BÁR MŰVÉSZETKEDVELŐ VOLT, DE A KOMMUNISTA SZAMUELYT MÉGIS INKÁBB A VEZETÉS EGYIK LEGELTÖKÉLTÉBB, LEGKEMÉNYVONALASABB ALAKJAKÉNT, A LENIN-FIÚK EGYIK CSAPATA VEZETŐJEKÉNT ISMERJÜK, AKIK AZ ÚGYNEVEZETT HALÁLVONATON VITTÉK EL VIDÉKRE A TERRORT (FOTÓ: MTI)

a Lenin-fiúkkal, akik hivatalosan a Hadügyi Népbiztosság alá tartoztak – a Cserny-csoport többé-kevésbé független szabadcsapat volt, semmilyen hatóság rendelkezési állományába nem tagozódott. A szociáldemokrata vezető Böhm Vilmos, a Vörös Hadsereg akkori főparancsnoka később azt írta Csernyékről, hogy nem csupán lakosztályokat és ingóságokat zabráltak, nem csak „letartóztatásokat eszközöltek”, hanem „embereket gyilkoltak meg, akiknek

semmi közülük sem volt semmiféle ellenforradalomhoz”. „Ha öntudatlanul is: szövetségesei voltak az ellenforradalmároknak” – tette még hozzá Böhm lényeglátóan.*

Szélsőséges és erőszakos akcióikat látva a kormány igyekezett felosztatni a csoportot, ami április végére sikerült is, ám sokan más csoportokban folytatták tevékenységüket. A közvélemény szemében ezek a csoportok jórészt egybefolytak – ami talán nem is annyira meglepő, hiszen mindannyian előszeretettel, szinte védjegyként viselték a hosszú bőrkabátokat vagy bőrdzsekiket –, és többnyire egyszerűen „Lenin-fiúknak” szokták nevezni őket.

A terror igazolására általában az ellenforradalmi fenyegetést hozták fel, különösen mikor valahol fegyveres ellenállást gyanítottak. Ezt a *Vörös Újság* már igen korán, március 22-én kimondta – ekkor jelent meg „A proletárság diktatúrája” címen egy igen fontos cikk, amiben a következő olvasható: „A vörösteror csak ott válik szükségessé, ahol a fehérterror dolgozik.”**

Ezzel csupán az volt a gond, hogy teljesen nyitva hagyta a kérdést, ki fogja eldönteni valamiről, hogy „fehérterror”-e, vagy sem – vagyis gyakorlatilag az éppen eljáró hatalom maga dönthette el, hogy az adott esetben mit tekint annak. Az ebből fakadó következmények mindmáig vitákra adnak lehetőséget. Az 1919-es vörösteror áldozatainak számáról egymástól jócskán eltérő becslések ismeretesek. Konok Péter történész négy forrást összevetve 200 és 600 közé teszi ezt a számot.***

* Böhm (1933), 378.

** *Vörös Újság*, 1919. március 22., 3.

*** Konok (2011), 50.

Persze a terror nemcsak öldöklést jelenthet, hanem a megfélemlítés taktikáját is. Volt, ahol részeg bandák járták az utcákat, „próbaakasztásokat” tartottak, ételt és ruhát követeltek, és egész falvakat tartottak rettegésben. Még a városokban is történt olyasmi, amit „puha terrornak” tekinthetünk, ahogy arra Andrássy Katinka, Károlyi Mihály felesége emlékezett:

A lakásokba időnkint arrogáns fiatalemberek állítottak be; leltárba vették a befőttesüvegeket meg egyéb apróságokat, és figyelmeztették a háziasszonyokat, hogy most már minden az államé... ezeknek az ifjaknak a tevékenysége csak felbosszantotta az asszonyokat, s a rendszer elkeseredett ellenségeivé tett őket...*

Fontos megjegyezni, hogy a hatalom igenis tett lépéseket ezeknek a túlkapásoknak a megfékezésére, még ha ezek nem is voltak mindig sikeresek. Némelyik vezető pedig kevésbé volt vérszomjas a többiekénél. Május elején például a Munkástanácsban tartott egyik beszédében Kun Béla elutasította azt a felvetést, hogy a túszoikat és a politikai foglyokat ki kellene végezni, bár érvelése meglehetősen nyakatekert volt. Akik egy ilyen lépést támogatnának, magyarázta Kun, ahelyett hogy ezt a „tömeggyilkolást” a fronton akarnák megcsinálni, azok azt árulják el, „hogy lemondtak”.** Mikor a húszéves Sinkó Ervin 1919 májusában Kecskemét katonai parancsnoka volt, egy feltételezett ellenforradalmi puccs szervezőit csupán enyhe ítélettel sújtotta, és „ideológiai átnevelésre” kötelezte őket. Tragi-

* Károlyi (1967), 311.

** Weltner (1929), 179.

kus fordulat, hogy a Tanácsköztársaság bukása után azok az ellenforradalmi tisztek, akiknek megkímélte az életét, a „fehérterror” egyik legvéresebb mézárását rendezték a Kecskeméthez közeli orgoványi erdőben.*

Az új politikai hatalom más vezetői azonban nem osztoztak Sinkó szelídségében, és lelkiismeret-furdalás nélkül kivégeztek olyanokat is, akik még csak ellenforradalmárok sem voltak. Lukács György például egy ideig politikai biztосként a fronton teljesített szolgálatot. Tiszafüredre küldték, ahol azt látta, hogy a magyar csapatok vesztesre állnak, mivel a Vörös Hadsereg néhány egysége egyetlen puskalövés nélkül megfutamodott. A románok bevették a várost.

„Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet: amikor átmertünk Poroszlóba, összehívtam egy rendkívüli hadbíróságot, és ennek a megfutamodott zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren főbe lövettém. Ezzel a rend ott nagyjából helyreállt...”** Az ember persze hajlamos azt kérdezni, hogy mit jelent a „nagyjából”, de akárhogy is: a filozófus-irodalomkritikusnak láthatóan még hosszú évekkel később sem voltak kétségei afelől, hogy pánikba esni halált érdemlő bűnt jelent.

Czine Mihály írja, hogy a körülmények változásával és a nehézségek fokozódásával a diktatúra is egyre súlyosabbá vált, aminek hatására Móricz és más írók „belső száműzetésbe” húzódtak vissza. Az események leginkább

* Neubauer és Török (2009), 25–26. Tőkés Rudolf (1967, 153. 38. jegyz.) egy hasonló esetet is felidéz Sinkó elnéző magatartásáról. A június 24-i puccskísérlet után számos ludovikás növendéket is le tartóztattak, ám Sinkó nem kivégeztette őket, hanem egy hónapos marxista szemináriumokat tartott nekik.

** Lukács (1989), 65.

azokat az írókat döbbsentették meg, akik naiv hittel vallották, hogy a Tanácsköztársaság már az első naptól fogva csodákat teremt, de nem volt marxista képzettségük, és nem voltak felkészülve rá, hogy a csodákhoz vezető út osztálykonfliktusokkal van kikövezve – írja Czine. Ehhez jöttek még az írók egyéni sérelmei és azok a félreértések, amelyeket a kormány ambiciózus művészetpolitikája okozott, különösen a „pártvonal” tekintetében.*

Időközben a rezsим fokozódó diktatórikus tendenciái miatti aggodalom még a Forradalmi Kormányzótanács tagjai között is egyre érezhetőbbé vált. A szociáldemokrata közoktatásügyi népbiztost, Kunfi Zsigmondot például mindinkább zavarták bizonyos tendenciák, amint azt egy cikkéből is láthatjuk. „A diktatúra módszerei” című írás egy héttel a Magyarországi Szocialista Párt (ez volt az egyesült párt márciusban elfogadott neve) júniusi országos kongresszusa előtt jelent meg. Kunfi valójában nem vitatta a proletárdiktatúra szükségességét, ám hiányolta a higgadtságot, bírálta, hogy az elégedetlenség bármilyen kifejezését ellenforradalmi cselekedetként kezelik, és különösen aggódott a szólás és publikálás szabadságának korlátozása miatt.**

Még ennél is nyíltabban fogalmazta meg véleményét június 12-én, mikor a pártkongresszus első napján az Országházban leszögezte, hogy „változtatást kívánunk a proletárdiktatúrának az eddigi alkalmazásában... mert véleményünk szerint ennek további következetes alkalmazása meg fogja buktatni és el fogja veszíteni a proletariátust.”***

* Czine (1959), 231.

** Az Ember, 1919. június 5., 3–5.

*** Idézi: Tőkés (1967), 178–179.

A kultúrpolitikával kapcsolatban pedig a következőket mondta:

Szerintem a tudományos és művészeti élet a szabadságnak egy bizonyos légköre nélkül ki nem fejlődhetik; a proletariátus diktatúrájának ebben a tíz hetében... észlelhető rémület ül azokon az embereken, akiknek produkálni kellene és tudnának is, mikor azokat a szavakat, azokat a fenyegetéseket hallják, és nem tudják, mint jelentsenek ezek... Minden olyan formáját a diktatúrának, amely nem hajlandó a tervezett munkásság többségének akaratát követni, amely azt mondja, hogy ezek ingadozók, akiket el kell nyomni, én ezzel a politikával; még ha Lenin elvtárs neve alatt történik is, szembe fogok helyezkedni.*

Ennek fényében nem meglepő, hogy Kunfi lemondott népbiztosi megbízatásáról. A Forradalmi Kormányzótanácsot nem sokkal a pártkongresszus után átszervezték, és Kunfi helyére a sokkal keményvonalasabb Pogány József került. Ha már, akkor inkább az a meglepő, hogy annak idején Kunfi egyáltalán elfogadta a kulturális népbiztosi posztot; bár azt már előzőleg, Károlyi alatt is betöltötte (akkor még persze miniszterként). Valójában Kunfi jóval korábban, három hónappal a Tanácsköztársaság megalakulása előtt leszögezte, hogy a bolsevizmus „céljait szocialista létére méltányolja ugyan, de terrorisztikus, antidemokratikus

* Ugyanott, 179. Kunfi kongresszusi beszédét a *Népszava* másnapi, június 13-i száma közölte (4–5.).

módszerét helyteleníti.”* Aligha látta akkor, hogy a magyar bolsevikok akkora hatalmat fognak szerezni, amekkorát végül szereztek.

A diktatúra és az elrettentő taktikák alkalmazása határozta meg a hatalom viszonyát a valláshoz és az egyházakhoz is – és ez rengeteg ember számára jelentett súlyos sérelmeket, különösen a konzervatív, mélyen vallásos vidéki területeken.

Ebben az ügyben is akadt persze némi ellentmondás, mivel a Tanácsköztársaság elvileg vallásszabadságot hirdetett, bár leszögezte, hogy a vallás magánügy. Kimondták az egyház és az állam szétválasztását, akárcsak azt, hogy kiveszik az egyházak kezéből a közoktatást. Ugyanakkor az egyházi tulajdont is államosították. Másrészt viszont, ahogy fentebb egyes „szabadcsapatok” és agitátorok esetében láttuk, számos „nem hivatalos” atrocitásra került sor, sőt adminisztratív intézkedéseket is alkalmaztak az egyházakkal szemben. Mindez durván korlátozta a vallásszabadságot, és rengeteg ellenérzést szült.

Koltai András, akinek a magyarországi piaristák és a Tanácsköztársaság viszonyáról szóló kötete 2013-ban jelent meg, arról ír, hogy bár ideológiailag a proletárdiktatúra összes vezetője egyértelműen egyházellenes volt, ám ebben a kérdésben akadtak közöttük keményvonalas radikálisok éppúgy, mint mérsékeltebbek is. Végül az utóbbi, mérsékeltebb irányvonal vált jellemzőbbé, írta Koltai.**

* Vermes (1971), 50. A szöveg egy Kunfival Hágában, a ÜP tudósítója által készített interjúból származik. [Vermes a forrást hibásan a Pesti Hírlap december 6-i számaként jelöli meg. A helyes forrás: *Pesti Hírlap*, 1918. december 8., 2. – A ford.]

** Koltai (2013), 16.

Ezt akkoriban nem mindenki látta így. Károlyi Mihály – jóllehet igen visszafogott kritikával – a következő szavakkal emlékezett az egyházpolitika gyakorlati alkalmazására:

A templomokat ugyan nem zárták be, és vallása miatt ténylegesen senkit sem üldöztek, de a falusi lakosság „felvilágosítása” címén – rendkívül rossz taktikai érzéssel – budapesti zsidó fiatalemberekkel végeztek vallásellenes propagandát. Ezt az ügytelenséget ki tudta használni a katolikus egyház és az ellenforradalom...*

Mindez felkorbácsolta a rendszerrel szemben a látens antiszemitizmust is, hiszen a Tanácsköztársaság politikai vezetői közül sokan zsidó származásúak voltak.

Tőkés Rudolf élesebben fogalmazva írja le a helyzetet:

A kormányzat meggondolatlan vallásellenes hadjárata, amit egy kiugrott szerzetes, Faber Oszkár vezetett... visszafordíthatatlan károkat okozott a forradalom első három hónapja során: A Lenin-fiúk templomokat szentégtelenítettek meg, vörösőrök zaklatták a papokat, vakbuzgó helyi kommunisták távolították el és vetették tűzre a fészületeket – mindez igen kevésbé volt alkalmas arra, hogy az emberekben rokonszenvet ébresszen a proletariátus új kormánya iránt.**

* Károlyi (1956), 162. (Litván György fordítása)

** Tőkés (1967), 193. Faber Oszkár korábban piarista szerzetes volt (lásd Koltai [2013], 17.), az általa vezetett szervezet a Baljós Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság nevet viselte.

Forradalom és ellenforradalom Magyarországon című könyvében Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány egykori nemzetiségügyi minisztere egy érdekes történetet idéz fel, amely jól megvilágítja a Tanácsköztársaság kiadói politikájának egyik aspektusát. Jászi megírja, hogy az 1918. szeptember 30-án elhunyt Szabó Ervin végakarataiban őt bízta meg, hogy szerkessze meg és adassa ki az 1848–1849-es forradalom osztályharcairól szóló kéziratát. Szabó nem volt ortodox marxista, inkább az anarcho-szindikalizmus felé hajlott, és vélhetőleg a Kommunisták Magyarországi Pártjának kemény kritikusa lett volna, ha megéri annak megalakulását, illetve a Tanácsköztársaságot.

Ugyanakkor Szabó annyira ismert, népszerű alakja volt a magyar munkásmozgalomnak, hogy a Tanácsköztársaság idején a kommunisták igyekeztek őt maguknak kisajátítani.* Éppen ezért nehéz lett volna elfogadniuk, hogy ezt a jelentős kéziratot az a Jászi Oszkár szerkessze, aki radikális liberálisként rokonszenvezett ugyan a szocializmussal, de köztudott volt róla, hogy keményen bolsevikellenes is.

Jászi azt állítja, Kun Béla egy üzenetben követelte tőle a kézirat átadását, hogy azt egy megbízható kommunista rendezhesse sajtó alá. A hatalmon lévők, idézi fel Jászi, „burzsoá szentimentalizmusnak titulálták Szabó végakarátát”!**

Visszatekintve az alapvető, bár burkolt valódi üzenet ez volt: „Minden körülmények között a kiadás szabadsága mellett állunk, még akkor is, ha egy-egy munkával nem

* Lásd a május elsejei ünnepségekről szóló fejezetben a Szabó Ervin mellszobráról szóló részt.

** Jászi (1924), 146.

értünk teljesen egyet – de ezt mi akarjuk az ellenőrzésünk alatt tartani!”

Az ilyen potenciálisan fenyegető ellentmondásokat hangsúlyozta maga Lukács György is sok évvel később, mikor egy interjúban arra emlékezett, hogy 1919-ben egyszer Jászi megkereste, és azt kérdezte, mire számíthat kritikai szociológiai lapja, a *Huszedik Század*, amely a századforduló óta jelent meg. Lukács, aki akkor közoktatásügyi népbiztos volt, azt válaszolta, hogy ha Jászi nem folytat nyílt ellenforradalmi propagandát, akkor gond nélkül kiadhatja a lapot. Ám azt nem tisztázta, hogy mit is jelent az „ellenforradalmi propaganda”, illetve ki mondja meg, hogy mit jelent. Az interjú készítője ekkor megkérdezte Lukácsot, hogy Jászi miért hagyta el 1919-ben Magyarországot. „Nem miattunk – válaszolta Lukács. – Félt az ellenforradalomtól, azért ment el.”*

Nos, ez nem igazán egyezik azzal, ahogy maga Jászi magyarázta távozását. „1919. május 1-jén elhagytam Magyarországot, mert képtelen voltam elviselni a gondolati és lelkiismereti szabadság teljes megtagadását, ami a rendszert jellemezte.” Ugyanakkor valóban írja azt is, hogy a Kommün bukására számított, amit „elkerülhetetlenül fehér anarchia fog követni...”**

Az újságokról szólva Lukács megjegyezte, hogy volt „némi nyílt szabotázs”, de erről annak a rendeletnek az összefüggésében beszélt, amely megtiltotta a lapoknak, hogy a régi politikai véleményeket jelenítsék meg. Ennek eredményeként, állította Lukács, az újságok vezércikkeikben mind az időjárásról írtak. Lukács ekkor behívatta a

szerkesztőket a népbiztosságra, és közölte velük, hogy ezentúl a népbiztosoktól kapják meg a témákat, amikről vezércikket kell írniuk.*

Általános volt az elégedetlenség. Április vége felé Gál Imre azt jegyezte fel naplójában, hogy a sajtót immár teljes egészében a kommunista terror uralja. Bár a lapokat hivatalosan nem államosították, írta Gál, de minden szerkesztőségnek a felülről jövő utasításoknak kell engedelmeskednie, és csakis olyan híreket hozhatnak le, amelyek megfelelnek a kormánynak. Visszatérő témák: a Vörös Hadsereg győzelmei, illetve a közelgő világforradalom. A cenzúra terrorja, panaszkodott Gál, sokkal gáncsoskodóbb, mint akár a háború alatt.**

Gál, amint könyvének címe is mutatja,*** a legkevésbé sem volt a Kommün híve, ám a sajtó korlátozását olyanok is felemlítették, akik így vagy úgy, de rokonszenveztek a kormánnyal. Egyikük az ismert szociáldemokrata, Weltner Jakab volt, aki már sok éve a *Népszava* szerkesztőjeként dolgozott. Weltner kezdetben támogatta a szociáldemokrata párt egyesülését a kommunistákkal, sőt egyike volt azoknak, akik az erről szóló megállapodást kidolgozták és aláírták, ám mindig gyanakodva tekintett rájuk. A sajtóról utóbb így írt:

A Kormányzótanács rendeleteit minden megjegyzés nélkül kellett közölni, és a bolsevisták vezetőinek cikkeit nem lehetett visszautasítani.... Ellenállásról, ellenforradalmi hangulatról szó sem lehetett, mert hiszen minden

* Borus (1978), 182.

** Jászi (1924), 110.

* Borus (1978), 182.

** Gál (1937), 98–99.

*** „A polgár a viharban”.

kiadó tudta, hogy abban a pillanatban, amikor a diktatúrával szembehelyezkedik, a lapot beszüntetik... A lapok betiltása azért is helytelen volt, mert ezzel a rendelkezéssel a hírlapírók százait tették kenyértelenné. A diktatúra ilyen módon automatikusan szaporította ellenfeleit, és növelte az ellenforradalmi szellemet.*

Weltner szerint Kun Béla megpróbálta ugyan az újságírókat megnyerni a Tanácsköztársaság ügyének, de ez nem sikerülhetett, mivel a kormányban túl nagy volt a *Vörös Újság* körének befolyása. Ami őt illeti, Weltner azt írja, hogy állandóan két, revolverrel és kézigránatokkal felszerelt alak követte és zaklatta, és később, Bécsben egy volt Lenin-fiú azt mesélte neki, hogy a Batthyány-palotában – a Cserny-csoport főhadiszállásán – gyakran énekeltek „egy kedves rigmust” az ő megöléséről: „Szerkesztő úr Jakab, kitörjük a nyakad!”

Göndör Ferenc szintén baloldali, ám kritikus újságíró volt. Emlékirataiban felidézi, hogy Kun Bélától értesült: sajtóügyi népbiztossá nevezték ki. Nem fogadta el a posztot, ám a lapok mégis közölték kinevezését, és ő kénytelen volt a hírt az újságírók klubjában egyértelműen cáfolni. Ám amikor a Sajtódirektórium megalakult, és őt jelölték elnöknek, elfogadta a (fizetéssel nem járó) megbízatást. Ő lett az újságírók szakszervezetének elnöke is.

Göndör állítása szerint a Sajtódirektórium az újságírók szakszervezetének támogatásával kezdettől fogva küzdött a kiadási engedélyek korlátozása ellen, és idejében sikerült megakadályozniuk néhány polgári lap betiltását, ám számos újság esett a kormány „radikális kommunista szár-

nyának” áldozatául az első napokban, és sok kiadvány nem jelenhetett meg.*

Göndör azt is megerősíti, hogy a Kommün alatt az újságírók csak arról írhattak, amit a proletárdiktatúra megfelelőnek tartott. A cikkek „ellentmondást nem tűrő terror alatt” születtek, a sajtórendszer maga volt az egyértelmű terror, és minden egyes szerkesztőség önnön cenzoraként örködött, nehogy valamiféle antikommunista anyag jelenjen meg.** Göndör mindezt Károlyi kormányzásának időszakával hasonlította össze, mikor egyáltalán nem volt cenzúra.

Weltnerhez hasonlóan Göndör is arról írt, hogy igyekeztek megfélemlíteni. A június 24-i puccsot követően éjszaka háromszor is keresték a Lenin-fiúkat, de ő elővigyázatosságból nem aludt otthon. Ezek a látogatások csak akkor maradtak abba, állítja Göndör, mikor Weltner felhívta Kun Bélát, és megfenyegette, hogy nyilvánosságra hozza a történeteket.

De hogy került Göndör a célkeresztbe? Göndör felidézi a veszekedést, amibe Kun Bélával keveredett, mikor az 1918-ban alapított *Az Ember* hasábjain pozitív cikkek jelentek meg Károlyi Mihályról. Ám ez önmagában vélhetőleg még nem elegendő indok. Inkább az a beszéd lehetett ilyen hatással, amit Göndör a Budapesti Munkástanács egy ülésén tartott, és keményen bírálta benne Szamuely Tibort, akit ki nem állhatott.*** Állítása szerint beszéde zajos sikert aratott, ám az eseményről szóló beszámolóikban a lapok meg sem említették.

* Göndör (1922), 73.

** Ugyanott, 76.

*** Állítása szerint Szamuely egy ízben valamiféle ékszereket mutatott neki, és fenyegetően azt mondta, a felakasztott emberektől szerezte azokat.

* Weltner (1929), 177.; 215–216.

Ráadásul ott volt még a hivatalos irodalompolitika körüli vita, amelyben mind Göndör, mind *Az Ember* érintett volt, és amelynek eredményeként a lap megjelenését hetekre felfüggesztették.*

Más kiadványok betiltása vagy ideiglenes felfüggesztése esetében a hatóságok többnyire a papírhányra hivatkoztak, de – ahogy *Az Ember* esetében is – valójában sokkal inkább politikai okok játszottak szerepet. Az efféle eseteket – ahogy Göndör is írta – néha sikerült megakadályozni, ám már az első időktől kezdve számos napilap és folyóirat volt kénytelen beszüntetni működését.

Március 25-én, mindössze négy nappal a Tanácsköztársaság megalakulása után már 11 lapot tiltottak be.** Utána két nap alatt újabb 25-öt. Április 7-én 223 további kiadványt betiltottak, 50-nek pedig a népbiztossághoz kellett fordulnia engedélyezésért. Május 22-án ismét 22 lap került a betiltottak listájára. Júniusra már csupán maroknyi napilap jelenhetett meg Budapesten (és még 25 a fővároson kívül). Hetilapból azonban Budapesten még mindig 50 jelent meg, és további 58 az ország más részein. Ehhez adódott még 60 szakszervezeti lap, illetve az olyan bevett, nagy múltú lapok, mint a *Huszdik Század* és a *Nyugat*, Kassák Lajos *MA* című folyóiratáról nem is szólva – bár az ötödik fejezetből láthatjuk, hogy ott is akadtak nehézségek –, és a különféle szaklapok, így a mozival vagy a színházzal foglalkozó kiadványok.

Ahogy Weltner is rámutatott, az olyan drasztikus intézkedések, mint egy-egy napilap vagy folyóirat betiltása,

* Lásd az ötödik fejezetben.

** A betiltott és megjelenő lapokról szóló számadatok itt és alább József Farkas 1969-es munkájából származnak.

nem csupán az olvasók elégedetlenségét vonta magával, de az újságírókét és a nyomdai munkásokét is, akik elvesztették jövedelmüket – nem is beszélve az irodalmárokról, akik gyakran írtak novellákat, riportokat és más cikkeket a lapokba. Néha, hogy ezt megakadályozzák, a betiltás helyett csupán a szerkesztőket cserélték le a rendszer iránt nagyobb lojalitást mutató személyekre. Így a kiadványok megmaradtak, és politikai irányvonaluk is elfogadhatóbb lett a hatalomnak. Máskor egész lapokat szerveztek át. Így például a *Déli Hírlap* teljes szerkesztőségi és kiadói kollektíváját, de még a nyomdászait is a *Vörös Katona* című újság vette át.

A két legfontosabb napilapnak a szociáldemokraták *Népszavája* és a kommunisták *Vörös Újsága* számított. A két párt egyesülése és a Tanácsköztársaság megalakítása után mindkét lap az újonnan létrehozott Magyarországi Szocialista Párt hivatalos orgánuma lett, a *Népszava* reggel, a *Vörös Újság* pedig délután jelent meg. Általában ugyanazokról az eseményekről tudósítottak, bár mindkettő kicsivel nagyobb hangsúlyt helyezett saját egykori pártvezetőinek beszédeire és tevékenységére. Ahogy az idő múlásával a két párt között feszültségek jelentkeztek, a két újság hangvétele is egyre jobban eltért egymástól.

Az újságírók elégedetlensége akkoriban tetőzött, mikor – amint az nemsokára kiderült – a Tanácsköztársaság már a végét járta. Július 8-án az újságírók szakszervezetének ülésén Szász Zoltán beszédében különösen hevesen bírálta a kormányt. Sajtószabadságot követelt és a betiltott lapok újbóli engedélyezését. Ellenezte, hogy a betiltások miatt feleslegessé váló újságírókat más munkákra vezényeljék. A gyűlés többsége támogatta javaslatait, ami szakadáshoz vezetett a szakszervezetben, és a kormányhoz hűséges újságírók külön szakszervezetet alakítottak Szocialista-

Kommunista Újságíró Munkások Forradalmi Szervezete néven, ám ennek a hátralévő rövid időben sok hatása már nem volt. Közben a régi szakszervezet is új ülést hívott össze, és Weltner Jakabot választotta elnökéül.*

Illúziók és ellentmondások

Halálos áldozatok és sebesültek a román és a csehszlovák fronton; hatalmas területi veszteségek; gazdasági káosz, élelmiszerhiány, korrupció és hibás döntések; elégedetlenség és ellenállás vidéken; diktatúra, statáriális (ön)bíráskodás, erőszak, terrorista módszerek, templomok elleni támadások; a szerkesztők leváltása, cenzúra, kiadványok felfüggesztése és betiltása – lehet ezek után csodálkozni, hogy az idő múlásával egyre csökkent a Tanácsköztársaság iránti lelkesedés?

Valamivel 1919. május 1-je után Bölöni György író egy vonaton utazott Svájcban, ahová még a Károlyi-kormány nevezte ki sajtóattasénak. A *Vörös Újság* beszámolóját olvasságta „az első szabad május elseje” eseményeiről, a budapesti ünnepekről. A kupéban rajta kívül csak egyetlen utas ült. Az újságot látva beszélgetésbe elegyed Bölönivel. Kiderült, hogy svájci munkás az illető, aki éppen Budapesten volt május 1-jén, és maga is részt vett a felvonulásban. Elragadtatott beszámolója és az újság lelkes

tudósítása győzték meg Bölönit, hogy haza kell mennie Magyarországra.*

Hazafelé utazva úgy döntött, megáll Bécsben, ahol nagy meglepetésére számos barátjával és ismerősével találkozott, köztük Jászi Oszkárral, akiről Bölöni tudta, hogy progresszív gondolkodású, és mégis elhagyta Magyarországot, mivel erős kritikával szemlélte az ottani eseményeket. Ám Bölöni nem hagyta, hogy esetleges kétségei eltántorítsák, továbbutazott Budapestre, ahová június elején érkezett meg.

Nem ez volt a legjobb időpont a lelkesedésre. Ahogy a román csapatok Budapest felé közeledtek, Bölöni egyfajta kommunistaellenességet érzett a levegőben, és az írók is kezdtek eltűnedezni. Kosztolányi Dezsőt például, akivel úgy volt, hogy együtt fognak egy új lapot szerkeszteni, sehogy sem tudta elérni telefonon.

Nem sokkal a budapesti sikertelen puccskísérlet után Móricz Zsigmonddal találkozott, akit elcsigázottnak, csüggedtnak és kiábrándultnak talált. „A harctér eseményei nagyon megrázták, a tragikussá fejlődő események, a vidéki ellenforradalmi tünetek megtörték hitét és bizalmát.”

A pénz rohamosan inflálódott, így az írókra már nemigen gyakorolt vonzerőt a jövedelem, amit netán kaphattak. Bölöni és Móricz eltréfálkoztak rajta, hogy a jövőben talán búzában kapják majd a honoráriumot – ám ez nem is volt annyira elrugaszkodott ötlet, ha a budapesti élelmiszerhelyzetet, és különösen a liszthiányt néztük, tette hozzá Bölöni.

„A lelkesedésnek, a kommunista forradalommal való szimpátiának vagy azonosulásnak akkor már nyoma ve-

* Erről és az alábbiakról lásd: Bölöni (1959), 39–43.

* Farkas (1969), 74–76. Az újságírók más munkára vezénylése vélhetőleg arra a javaslatra utal, hogy a feleslegessé vált újságírókat küldjék vidékre, hogy ott például az írástudatlanság felszámolásában segídhessenek.

szett az írók, újságírók és általában az értelmiségiek között” – emlékezett.

Mindez talán nem volt olyan meglepő éppen Móricz esetében, aki gyakorta igen lelkesnek mutatkozott, és nem állt tőle távol egyfajta hurraóptimizmus. „A szövetkezet... mennyivel szebb, boldogabb és nyugodtabb a réginél. A kommunizmus, amelytől naiv képzelődők azért féltek, mert a falanszter tömlőcét látták benne, meg fogja hozni az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát” – írta április közepén.* Két hónappal később, mikor Bölönivel találkozott, lelkesedése már elapadt.

És voltak mások, talán Móricznál józanabb jellemek is, akik különféle okok miatt mégis kiábrándultak. Bartók Béla például meglehetősen örömmel lett a Zenei Direktórium tagja, ám az ő véleménye is megfordult. 1920-ban leírta előző éve tapasztalatait.

Az 1919. március 21-én hatalomra jutott új vezetésről Bartók így írt:

1918 októberétől kezdve „monumentális” intézmények egyre fokozódó, szinte az ostobasággal határos és tervszerűtlen alapítási láza jelentkezett anélkül, hogy a rendelkezésre álló szerény anyagi lehetőségeket figyelembe vették volna. A zenészsakszervezet a „nép szavára” azon fáradozott, hogy a legtehetségtelenebb, ám leghangosabb kóklereket emelje vezető pozíciókba, ami ugyan nem sikerült nekik, de a komoly munka teljességgel lehetetlenné vált. A protekcionizmus és a bürokrácia olyan mértékben uralkodott, mint soha azelőtt, a tanács-

* Hajdu (1979), 90.

kormány szelleme éppoly kisszerű volt, mint a korábbi polgári kormányoké.*

Évtizedekkel később Frank Eckelt átfogó képet rajzolt a Tanácsköztársaság belpolitikájának belső problémáiról.

A kizsákmányolás, a tudatlanság és a babona évszázadai nem gyógyíthatók... még ideális körülmények között sem. A Tanácsköztársaság marxista dogmáiktól elvakított vezetői képtelenek voltak felismerni, hogy belsővé vált értékrendeket nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. Humanista idealizmussal átitatott társadalmi programjuk kudarcra volt ítélve, hiszen nem volt rá pénz, nem volt rá idő, és hibás volt a végrehajtás. A hadsereg vereségei, a nyugati hatalmak által az ország köré vont politikai és gazdasági blokád, és az orosz szovjetköztársasággal remélt találkozás megghiúsulása egyaránt hozzájárult a magyarországi tanácskormány bukásához.

A rezsim széthullása már júliusra egyetelmű volt, és semmiféle belpolitikai erőfeszítés sem menthette már meg. Az infláció semmivé tette a munkások és parasztok jövedelmének emelkedését, amit a kormánynak köszönhettek. Az élelmiszerhiány és a széles körű korrupció pusztító morális hatással jártak. A márciusi álom augusztus 1-jén ért véget, mikor megbukott az első Oroszországon kívüli szovjetkormány. Vezetői külföldre menekültek, és a nemzet azzal volt kénytelen szembe-sülni, hogy visszatérnek XIX. századi urainak feudális és sovíniszta politikái.**

* Tallián (1981), 118–119.

** Völgyes (1971), 88.

Vajon tisztán politikai értelemben is volt valami ellentmondásos az egész Tanácsköztársaságban? Hiszen az elejétől a végéig számos égbekiáltó ellentmondást hordozott, ami kiábrándulást eredményezett, és leginkább éppen azoknál, akik valódi reményt láttak az új hatalom politikai elképzeléseiben.

Hogy egyértelműbben fogalmazunk, vajon a Tanácsköztársaság megalakítása 1919. március 21-én valódi proletárforradalom volt, ahogy azt akkor és utána is sokan állították? Egy olyan proletárdiktatúra, amely az elnyomottak felszabadításáért küzdött? Vagy a hatalmat csupán *a magyarországi proletariátus nevében* ragadták meg, hogy egy olyan rezsimet hozzanak létre, amely *a proletariátus felett* uralkodik? A kettő között egyértelmű különbség van, bár gyakran szokás összekeverni őket – és nem csupán az 1919-es Magyarország tekintetében.

Mikor a szociáldemokrata párt és a kommunista párt vezetői március 21-én összeültek a budapesti gyűjtőfogházban, és megegyeztek, hogy erőiket az új Magyarországi Szocialista Pártban egyesítik, állásfoglalást adtak ki a pártegyeségről és az új kormány megalakításáról. A rövid szövegben a következő, sok mindent megmagyarázó mondat szerepel: „A párt a proletariátus nevében haladéktalanul átveszi az egész hatalmat.” Ez világos beszéd: egy újonnan alakult párt vezetői ragadták magukhoz a hatalmat, amit nem valamiféle proletárforradalom eredményeként szereztek meg.

A következő mondat már kissé ellentmondásosnak tűnik: „A proletárság diktatúráját a munkás-, paraszt- és katonatanácsok gyakorolják.”* Most akkor a tanácsoké a

* Az egyesülési határozat. A teljes szöveget lásd: https://hu.wikisource.org/wiki/Az_egyes%C3%BCl%C3%A9si_hat%C3%A1rozat (megtekintve 2019. március 4-én).

hatalom, vagy a párté? Igaz, hogy mind a Katonatanács, mind a Budapesti Munkástanács gyorsan támogatásáról biztosította az új kormányt március 21-én, és – amint azt sokat emlegették – formálisan a tanácsok gyűlése jelentette a legfelsőbb hatalmi szervet, ám a valódi hatalom gyakorlatilag mindvégig a Forradalmi Kormányzótanács, vagyis a pártvezetőkől álló népbiztosok kezében volt, bár nekik is egyértelműen szükségük volt a lakosság széles rétegeinek támogatására.

A párt és a proletariátus megkülönböztetése súlyos következményekkel járhat, különösen akkor, ha érdekonfliktusok jelennek meg az uralkodó rezsim és azok között az emberek között, akiknek a nevében a hatalmat gyakorolja. Szélsőséges esetekben ez egyfajta türelmetlen vakbuzgósághoz vezethet, amely akár a proletariátus ellen is fordulhat. Így például egy 1919. június 6-i parancsában Szamuely Tibor a következőket szögezte le:

A sztrájk, amely jogos fegyver volt mindenkoron a kapitalista államban a magántőkével szemben, most, a szocialista társadalom új rendjében a leghitványabb árulás a dolgozó osztály érdekei ellen. Aki tehát most a proletárállam ellen szít sztrájkot, az ellenforradalmár, akivel a proletariátus hatalma mint legveszélyesebb ellenfelével fog leszámolni. Az ellenforradalomnak minden megmocnását csírájában fogjuk elfojtani. Aki ellenforradalomban részt vesz, ellenforradalmat szít, támogat vagy elhallgat, az életével fizet.*

A sztrájkokkal és hasonlókkal szembeni fanatizmus bírálata hallatszik ki Kunfi Zsigmond beszédéből, mikor né-

* Idézi: Konok (2011), 46.

hány héttel ezután a tanácsok gyűlésén beszélt. Úgy érezte, meg kell említenie, hogy „nézetem szerint az a koncepció, amelyet Pogány és Szamuely a magyarországi proletariátusnak a nemzetközi forradalomban való szerepéről előadtak, azt jelenti, hogy ők a magyarországi proletariátusnak a világmegváltó szerepét szánják, mégpedig úgy, hogy ebben a szerepben ez a proletariátus, ha szükséges, vérezen el és pusztuljon el... Ezt a messianisztikus szocializmust... én nem osztom.”*

Ez az ellentmondásos, proletárellenes attitűd, amivel az állítólag a proletárokat képviselő vezetők a vezetettekhez viszonyulnak, Kun Bélánál is többször felbukkan. Március 22-én például az első világháborús veteránok szövetségének háromfős küldöttségét fogadta, akik egy 5400 koronás kifizetést szerettek volna elérni a tagjaik számára. Tőkés Rudolf rámutat, hogy a szövetség azokat a hadirokkantakat tömörítette, akiknek a Kommunisták Magyarországi Pártja korábban, a kommunista politikai kampány hevében valóban megígérte, hogy 5400 korona végkielégítést kapnak.** A leszerelt katonák között – akár hadirokkantak voltak, akár nem – nagyon sokan a kommunisták elszánt támogatói voltak, Kun mégis üres kézzel küldte el őket. Böhm Vilmos, aki jelen volt a találkozón, megjegyezte Kun durva szavait: „Most azután vége legyen az 5400 koronás követeléseknek, mert ha nem lesz vége, akkor kaptok 5400 gépfegyvergolyót, de nem 5400 koronát!”***

* Jászi (1924), 121.; Lásd még a *Népszava* tudósítását (1919. június 20., 4.)

** Tőkés (1967), 156.

*** Böhm (1924), 269.

A legvégén, 1919. augusztus elsején, vagyis a Magyar Tanácsköztársaság legutolsó napján késő délután Kun a Budapesti Munkástanácsban beszélt. A Forradalmi Kormányzótanács és a pártvezetés döntését magyarázta, amely néhány órával korábban született meg: lemond a kormány. Ám nem elégedett meg a nyilvánvaló okok felsorolásával – hogy a román csapatok sikeres támadása és a Vörös Hadsereg felbomlása megpecsételte a Kommün sorsát –, egyáltalán nem. Beszédében a magyar munkásosztályt tette felelőssé a vereségért! „A proletariátus cserbenhagyta: nem a vezetőit, hanem önmagát...” – jelentette ki.

Hidegen és nyugodtan meg kell állapítanom: megbukott a proletárdiktatúra; megbukott gazdaságilag, politikailag és katonailag. Nem így kellett volna megbuknia, ha itt rend van. Ha gazdaságilag és politikailag lehetetlen lett volna is egyelőre az átmenet a szocializmushoz, a kommunizmushoz, akkor is, ha itt öntudatos és forradalmi proletártömegek vannak, akkor nem így kellett volna megbuknia a proletariátus diktatúrájának.

Szerettem volna más véget. Szerettem volna, ha a proletariátus a barikádokon harcolt volna, ha kijelentette volna: inkább meghal, de nem hagyja ott az uralmát. De arra gondoltam: mi magunk álljunk ki a barikádokra, tömegek nélkül? Mi szívesen feláldozzuk magunkat, de az a kérdés, van-e ennek az áldozatnak értelme a nemzetközi proletárforradalom szempontjából...

A proletariátus, amely elégedetlen volt a mi kormányzásunkkal szemben, amely immár a gyárakban hangosan kiabálta, minden agitáció ellenére, hogy le a proletárdiktatúrával, az elégedetlen lesz még inkább bármilyen kormányzattal szemben ...

Most úgy látom, hogy hiába volt a kísérletünk, hogy ennek az országnak proletártömegeit öntudatos forradalmárokká neveljük. Ennek a proletariátusnak a burzsoázia legkíméletlenebb, legkegyetlenebb diktatúrájára van szüksége, hogy forradalmi legyen.”*

Még néhány elkötelezett pártmunkást is megdöbbsített Kunnak és belső körének viselkedése a bukás idején, bár nem feltétlenül a Budapesti Munkástanácsban tartott beszéd miatt. A régi munkás- és szocialista nőmozgalmi aktivista, Gárdos Mariska volt az egyik. A Kommün bukásakor Bécsbe menekült, ahol olyasmit hallott, ami – ahogy utóbb visszaemlékezett – nagyon felkavarta.

Tudomásomra jutott... hogy a Tanácsköztársaság bukásakor felszólították a *Vörös Újság* szerkesztőségének több munkatársát, meneküljenek a biztonságot jelentő különvonaton. Úgy ért ez a közlés, mintha megütöttek volna. Hogyan történhetett, hogy engem nem figyelmeztettek a menekülésnek erre a lehetőségére, amikor éppen én voltam a munkatársak között az, aki a leghosszabb ideje, mintegy húsz esztendeje törtem akkor már borsot az uralkodó osztályok és a hatóságok orra alá. Én aztán igazán nem számíthattam kegyelemre, ha egyszer a karmaik közé kerülök. Mi mással indokolhattam volna ezt az „otthon felejtést”, mint azzal, hogy további munkámra a KMP nem tart igényt, másodrendű taggá degradált?*

* Ugyanott, 462–463. Böhm az ülés gyorsírási jegyzőkönyvét idézi, bár lábjegyzetben az ülés időpontját tévesen augusztus 2-ára teszi. Mindazonáltal a jegyzőkönyvek hitelesek, azokat mind Tőkés (1967), mind pedig Borsányi (1993) idézi.

** Gárdos (1964), 99.

A pártnak már harcedzett támogatóira sincs szüksége? A proletariátus úgynevezett pártjának elismert vezetője a proletariátust okolja a Kommün bukásáért? Hogy lehetséges ez? Ezeket az ellentmondásokat legalább részben segítenek megérteni a forradalmi gondolkodó, Jan Wacław Machajski (1866-1926) tézisei, aki úgy vélte, hogy a munkásoknak és parasztoknak roppant óvatosnak kell lenniük a bolsevikféle aktivistákkal és szervezeteikkel szemben. Machajski szerint a marxizmus nem más, mint ideológia, amely az értelmiség, a bürokraták, a technikai szakemberek és a politikusok érdekeit tükrözi, akik abban reménykednek, hogy a kétkezi munkások vállára hágva kapaszkodhatnak fel a hatalomba.*

* E könyv keretein túlmutatna Machajski (mozgalmi nevén Wolski) elképzeléseinek részletes bemutatása, amelyek sokban hasonlítanak az anarcho-szindikalizmushoz. Ezek az elképzelések újra előkerültek a „bürokratikus kollektivizmusról” és az államszocialista rendszerek „új osztályáról” szóló viták idején. Rövid összefoglalásuk: Paul Avrich: „What is Makhaevism?”, *Soviet Studies* 17 (1965. július). 66–75. (internetes változatát lásd: <https://libcom.org/history/what-makhaevism-paul-avrich>); Az oroszországi forradalom olyan szemléletű történetéhez, amely részben Machajski elképzeléseivel hasonló, és igyekszik a pártokról és osztályokról szóló leninista mítoszokat szétoszlatni, érdemes elolvasni Maurice Brinton: *The Bolsheviks and Workers Control, 1917–1921. The State and Counter Revolution* (London, Solidarity, 1970) című alaplátását. A szöveg megtalálható in: David Goodway (szerk): *For Workers' Power. The Selected Writings of Maurice Brinton*, Edinburgh, AK Press, 2004; és számos internetes oldalon elérhető, például: <https://www.marxists.org/archive/brinton/1970/workers-control/>. (A lábjegyzetben említett mindkét honlap megtekintve 2018. január 2-án.)

UTÓSZÓ

Mi történt velük?

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után rengetegen kényszerültek emigrációba, vagy érezték úgy, hogy jobb elhagyniuk az országot, mivel megtorlástól tartottak, netán egyszerűen csak úgy gondolták, rossz idők jönnek akár politikai, akár kulturális szempontból, sőt meglehet, mindkettőből. Voltak közöttük, akik valóban aktívan közreműködtek a Kommünben, és olyanok is, akikkel szemben mindössze az a gyanú merülhetett fel, hogy rokonszenveztek azzal. Politikusok és a legkülönbözőbb művészek is menekülőre fogták, bár a két csoport sorsa sokban különbözött.

Az összeomlást követően lényegében a Tanácsköztársaság összes politikai vezetője haladéktalanul külföldre menekült. Voltak, akik egy ideig Bécsben maradtak, mások Berlinbe mentek, de mindent egybevetve a kommunista párt tagjai és szimpatizánsai többnyire végül Moszkvában végeztek, különösen miután Németországban Hitler hatalomra jutott. Bármit reméltek is, a magyar kommunisták számára a munkások állítólagos paradicsoma nem bizonyult éppen leányálomnak. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy paradox módon az 1930-as években egy magyar

kommunista nagyobb biztonságban érezhette magát Horthy Magyarországon, ahol az apróvá zsugorodott illegális párt tagjait zaklatták és bebörtönözték, mint a sztálini Szovjetunióban, hiszen számos magyar politikai emigráns esett az 1930-as évek végén Sztálin tisztogatásainak áldozatául.

Tőkés Rudolf a Magyar Tanácsköztársaság 19 olyan volt népbiztosát sorolja fel, akik a szovjet „Nagy Terror” során vesztették életüket, hozzátéve, hogy rajtuk kívül még rengeteg kevésbé ismert kommunistát gyilkoltak meg vagy hurcoltak táborokba, ám a pontos számukat nem tudjuk. A 19 „eltűnt személy” között van Kun Béla, az egykori külügyi népbiztos is, akit általában a Tanácsköztársaság tényleges vezetőjének tekintenek. Ennek fényében, bár első pillantásra meglepőnek tűnhet, mégis logikus, hogy Sztálin 1953-as halálára, illetve Hruscsov 1956 elején tartott híres, a sztálinizmus bűneit elítélő „titkos beszédére” volt szükség, hogy az 1945 utáni Magyarországon az 1919-es események is pozitív megvilágításba kerüljenek. Korábban finoman szólva is helytelennek számított azokat a régi magyar kommunistákat dicsérni, akik a sztálini tisztogatások áldozatául estek.*

A művészek sorsáról Forgács Éva művészettörténész a következőket írja: „A magyar történelem számos emigrációs hulláma közül a Magyar Tanácsköztársaság vereségét

* E könyv témáján kívül esik, hogy számba vegyük annak okait, amiért a magyar kommunisták kiestek Sztálin kegyeiből. Számos ilyen ok volt, köztük az is, hogy a szovjet vezetés ellentmondásosnak értékelte a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalatait, és ítélete gyakran változott. Tőkés (1967., 218–226) érdekes áttekintést ad az 1919-et illető hivatalos kommunista ideológiai álláspontok változásairól. Arról, hogy az 1945 utáni Magyarországon miként változott 1919 megítélése, lásd: Apor (2014) munkáját.

követő 1919-es csapolta meg leginkább a magyar művészetet és kultúrát.”* Ez igen hatásos megjegyzés, és kétségkívül sok igazság van benne, de a kép valahogy mégis összetettebb.

Tökés Rudolphhoz hasonlóan Steven Mansbach is közöl egy – bevallottan hiányos – listát, amin 26 olyan avantgárd művész neve szerepel, akik a Tanácsköztársaság bukása után menekültek el Magyarországról. Többségük nem a Szovjetuniót választotta, inkább Nyugat-Európában maradtak, Bécsben, Berlinben vagy Párizsban éltek, de több mint a felük végül hazatért a két világháború közötti időszakban, nyolcan – így Kassák Lajos, Berény Róbert, Derkovits Gyula és Kernstok Károly – 1925–1927 között.**

Érdekes kérdés, hogy vajon ezek az emberek miért jöttek vissza Horthy ultrakonzervatív és nacionalista Magyarországára, olyan politikai és társadalmi viszonyok közé, amilyenektől tartva annak idején elmenekültek? Bár Mansbach maga is utal rá, hogy „ezt még meggyőzőbben ki kell fejteni”, felajánl néhány lehetséges magyarázatot.***

Mansbach szerint az emigráns magyar avantgárd művészek csak ritkán tudtak igazán beilleszkedni a fogadó országokban, ahol nemigen kaptak semmiféle hivatalos elismerést, illetve támogatást. Ráadásul alig lett valami abból a törekvésükből, hogy valamiféle Kelet és Nyugat között átívelő szellemi központot hozzanak létre, amelynek a magyarok vannak a középpontjában. Az általuk szervezett

* Forgács Éva: *In the Vacuum of Exile: The Hungarian Activists in Vienna 1919-1926*. In: Neubauer és Török (2009), 109–121.

** S. A. Mansbach: *Revolutionary Engagements: The Hungarian Avant-Garde*. In: Mansbach és mások (1991), 46–91. A lista a 75. oldalon olvasható.

*** Ugyanott, 78.

eseményeken csak ritkán vettek részt külföldiek, nem utolsósorban a nyelvi korlátok miatt. (Mansbach és Forgács is utalnak rá, hogy még a kulcsszerepet játszó Kassák, aki Bécsben is kiadta a MÁT, és aki – Bécsben és Berlinben egyaránt – folytatni akarta mindazt a művészeti és propagandatevékenységet, amit Magyarországon végzett, sem beszélt idegen nyelveket.)* Ráadásul az emigráns magyar művészek abban sem voltak igazán sikeresek, hogy mecénásokat szerezzenek és kiállításokat rendezzenek: ebből is, abból is viszonylag kevés jutott nekik. A reklámok üzleties világában sem igazán sikerült megvetniük a lábukat. Ugyanakkor még mindig kötődtek Magyarországhoz, és ahogy az 1919-et követő „fehérterror” elcsitulni látszott, sokan kihasználták a lehetőséget, hogy hazatérjenek.

Egy sajátos tényezőt azonban Mansbach nem említ, pedig annak komoly szerepe lehetett a művészek döntésében: egy amnesztia keretében úgy térhettek haza, hogy nem fenyegette őket a letartóztatás és a büntetés veszélye, amiért szerepet vállaltak a Tanácsköztársaságban.**

Am a hazatérő művészek, bár a letartóztatást elkerülték, mégis nehéz helyzetben találták magukat, részben az őket övező politikai gyanakvás, részben pedig a közízlés és a stílusok változása miatt. A modernizmus immár hivatalosan kegyvesztettnek számított. Mindazonáltal sikerült néhány kiállítást összehozni, amelyeken a hazatért művészek is részt vettek, és volt, aki a kiadásban, az oktatásban, vagy akár – mint Kassák és Berény – a reklámparban talált magának megélhetést.

* Ugyanott, 78.; Forgács (2009), 119.

** Forgács Éva (109.) utal „az 1926-os általános amnesztiára”, amely megmagyarázhatja, hogy miért tért haza oly sok emigráns éppen abban az időszakban.

Az írók 1919 utáni sorsa is sokféle volt. Sokan itthon maradtak. Még Móricz Zsigmond, a Tanácsköztársaság időszakának legnevesebb írója is Magyarországon maradt, bár adódtak kellemetlenségei. Mások, így Babits Mihály és Kosztolányi Dezső haladéktalanul azt kezdték hangoztatni, hogy milyen kritikáik és kétségeik voltak a Tanácsköztársasággal szemben, amolyan bűnbánatot gyakoroltak – nem mintha ez Babbitson olyan sokat segített volna (lásd alább).

Sok író talán azért maradt az országban, mert nem akarták elveszíteni magyar olvasóikat. Végso soron egy magyar festő képét elvileg akárhol méltányolhatják, de vajon hány külföldi képes magyar nyelvű irodalmat olvasni (hogy annak élvezetéről már ne is beszéljünk)?

A zene világában szintén vegyes a kép. Amint a nyolcadik fejezetben már szó esett róla, Kodály Zoltánt fellősségre vonták, és lényegében meg is büntették a Zenei Direktóriumban való részvétele, illetve zeneakadémiai tevékenysége miatt, de nem emigrált. Bartók Béla ellenben az emigrációt fontolgatta, és rövid időre el is hagyta az országot, ám hamar hazatért.

A filmesek és színházi emberek közül a rendező Korda Sándor és Kertész Mihály, illetve a színész Lugosi Béla a legismertebbek azok közül, akik emigráltak, és Magyarországon kívül szereztek hírnevet. Ám akadtak rajtuk kívül mások is. A magyar film történetéről szóló munkájában John Cunningham azt állítja, hogy a filmszakma túlnyomó része külföldre menekült a megtorlások elől. Még olyanok is, tette hozzá, akiknek semmi közük sem volt a Tanácsköztársasághoz, viszont utána már nemigen találtak munkát maguknak. „Az emigráció eredményeként

a magyar filmipar lényegében az összes nagy tehetséget elveszítette” – összegzi Cunningham.*

Az alábbi felsorolás nem átfogó, részletes beszámoló, csupán futó pillantás néhány olyan ember 1919 utáni sorsába, akik e könyv lapjain szerepeltek. Célja csupán annyi, hogy felvázolja, mi történt bizonyos személyekkel, és megmutassa azokat a hasonlóságokat és eltéréseket, amelyek az általuk választott – vagy rájuk kényszerített – életutak között felfedezhetők.

Babits Mihály (1883–1941). Babits örömmel üdvözölte az 1918-as őszirózsás forradalmat, és valamelyest részt vett a Tanácsköztársaság idején felállított Írói Direktórium munkájában. Mindazonáltal, ahogy erről a kilencedik fejezet végén szó esett, véleménye már a Kommun alatt sokat változott, és nem sokkal a Tanácsköztársaság bukása után már igen negatívan írt arról. Azonban ez sem óvta meg a támadásoktól és a hivatalos zaklatásoktól. A Kommun alatt kapott egyetemi katedrájától megfosztották, és 1920 elején kizárták a Petőfi Irodalmi Társaság soraiból. Ugyanakkor a *Nyugat* szerkesztőjeként az 1920-as és 1930-as magyar irodalmi élet befolyásos alakja maradt.

Balázs Béla (1884–1949). Lukács György közeli barátja, Balázs Béla számos kulturális pozíciót töltött be a Tanácsköztársaság idején, és – amint arról a hetedik fejezetben írtunk – a gyermekszínházak lelkes támogatója és a tündérmesék

* Cunningham (2004), 25.

elszánt védelmezője volt. A Kommün bukását követően először Bécsbe ment, ahol filmkultúrával foglalkozott, majd Berlinbe költözött. Számos színdarabot írt, köztük 1930-ban Brecht *Háromgarasos operájának* egy adaptációját. 1931-ben belépett Németország Kommunista Pártjába. Meghívásra a Szovjetunióba utazott, hogy filmet készítsen a Tanácsköztársaságról, de ez a terv sosem valósult meg teljesen. A Moszkvai Film Akadémián kezdett dolgozni, és 14 évig a Szovjetunióban maradt, ahol forgatókönyveket, gyerekkönyveket és mesejátékokat írt. A háború után hazatért Magyarországra, ahol a Filmművészeti Akadémia munkatársa lett. Egyike volt a nemzetközi hírnevet szerzett *Valahol Európában* című film (1948) forgatókönyvíróinak. Fontos filmesztétikai munkákat is írt; *Filmkultúra. A film művészetfilozófiája* c. könyve több nyelven is megjelent.

Bartók Béla (1881–1945). Amint azt a nyolcadik fejezetben olvashattuk, Bartók 1919-ben a Zenei Direktórium tagja volt. Emiatt eltávolították a Zeneakadémiáról, de Kodály-lal ellentétben vele szemben nem indítottak fegyelmi eljárást. Ugyanakkor nagyon zavarta a Tanácsköztársaságot követő konzervatív reakció. Egy angol nyelvű esszéjében, amely a „Magyarország a reakció igájában” címet kapta, így ír: „...jelenleg nem az a fontos, hogy egy énekes, egy művész vagy egy tudós elismert legyen a maga területén, hanem hogy nem zsidó, vagy nem valamiféle liberális-e. Hiszen az emberiség e két csoportját ameddig csak lehetséges, ki kell rekeszteni bármiféle közéleti szereplésből.”*

* „Hungary in the Throes of Reaction”. *Musical Courier* 80. évf., 18. sz. (1920. április 29.), 43. Magyarul idézi: Tallián (1981), 119.

1920 elején Bartók Berlinben keresett megélhetést, ám április közepén már haza is tért Magyarországra, ahol két évtizeden át élt, miközben számos utazást tett Európa különböző országaiba, az Egyesült Államokba és a Szovjetunióba. A zene megértéséről és befogadásáról vallott internacionalista, pontosabban szólva nem-nacionalista elképzelései nemigen illeszkedtek a két háború közötti politikai elvárásokhoz, ezért egyre növekvő nemzetközi hírneve dacára bizonyos értelemben mindvégig a margóra szorult.

A Lengyel Menyhért librettójára komponált, a modern városi létet pantomim formájában bemutató *A csodálatos mandarin* miatt jókora botrány tört ki az előadás erotikus utalásai miatt. Az 1931-re tervezett budapesti bemutatót a főpróba után lefűjták. Az ősbemutatóra már öt évvel korábban, Kölnben sor került, ám a darabot egyetlen előadás után ott is levették a programról.

Az 1930-as évek folyamán Magyarország lendületesen menetelt a nemzeti szocializmus felé, és 1938-ban megszavazták az első zsidóellenes törvényeket. Bartók azon számos művész és értelmiségi közé tartozott, akik ezt nyilvánosan bírálták – mindhiába. Bartók őszintén elutasított bármiféle faji felsőbbrendűséget vagy különlegességet hirdető ideológiát. A náci Németország megerősödése és az otthoni fojtogató légkör nagyon nyomasztotta. Az emigrációt kezdte fontolgatni, és édesanyja halála után önkéntes száműzetésbe vonult az Egyesült Államokba, ahol 1940 végétől 1945-ben bekövetkező haláláig élt. New Yorkban temették el, ám hamvait 1988-ban hazahozták Magyarországra, és ünnepélyes keretek között a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Berény Róbert (1887–1953). 1919-ben Berény a Művészeti Direktórium festészeti osztályának vezetője volt, és leginkább *Fegyverbe! Fegyverbe!* című hatásos toborzóplakátjáról ismert. A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatták. Márffy Ödön közbenjárására szabadult ki a fogságból, és akárcsak Kernstok Károlyt (lásd alább), őt is az ország elhagyására kötelezték. Berlinben élt, ahol komponálni kezdett. 1926-ban hazatért Magyarországra. A festés mellett reklámplakátokat is tervezett, például a „Modiano” cigaretta-papírt hirdető sorozatot. 1934-től Zebegényben élt és dolgozott. Némi állami elismerés is kijutott neki, és 1936-ban megkapta a Szinyei-díjat. 1948-tól a Budapesti Szépművészeti Egyetemen tanított. 1950-ben Munkácsy-, a következő évben pedig Kossuth-díjjal ismerték el munkásságát.

Bíró Mihály (1886–1948). Politikai művek alkotójaként Bíró már jóval a Tanácsköztársaság előtt is a munkásmozgalomhoz kötődött. Ő festette 1911-ben a híres, vörös *Kalapácsos embert*, amely a magyar munkásmozgalom emblemikus jelképe lett, és 1919-ben is számtalan alkalommal újranyomták. Az 1919. május elsejei ünnepi dekorációk elkészítésének egyik fő szervezője volt. A Tanácsköztársaság bukása után három hónappal átlépte az osztrák határt, és megkezdte 28 évig tartó emigrációját. Bécsben sikerült grafikusművészként is munkát kapnia, de reklám- és filmplakátokat is tervezett. Húsz darabból álló, 1920-as *Horthy* című sorozatában az 1919 utáni magyarországi fehérterrort mutatta be. Emigráns élete során Németországba és Csehszlovákiába is elvetődött. Továbbra is rajzolt és festett munkásszervezeteknek, néhány rajzát még a magyarországi *Népszava* is közölte. Mikor Hitler 1938-ban megszerezte a Szudéta-vidéket, Bíró Párizsba

költözött, ahol néha börtönben és sokszor betegeskedve, de átvészelte a háborút. 1947-ben tért haza Magyarországra, ahol hivatalos elismerés fogadta, ám tanítani betegsége miatt már nem tudott.

Dohnányi Ernő (1877–1960). A zeneszerző, zongorista és karmester Dohnányi Bartókkal és Kodállal együtt a Zenei Direktórium tagja, valamint a Zeneakadémia igazgatója volt 1919-ben. A Kommün bukása után zeneakadémiai posztjáról elmozdították, ám nem hagyta el az országot, és 1919-es szerepvállalása ellenére az 1920-as, 30-as évek zenei életében több fontos pozíciót is betöltött, így például a Filharmóniai Társaság elnök-karnagya volt. 1931-től a rádió zenei osztályát vezette, sőt 1934-től ismét a Zeneakadémia igazgatójává nevezték ki. A háború után azzal vádolták meg, hogy antiszemita, szélsőjobboldali nézeteket vallott, bár ezeket a hevesen vitatott állításokat teljesen sosem sikerült igazolni. 1948-ban Argentínába, onnan pedig Floridába ment, ahol élete utolsó évtizedében zeneszerzés- és zongoraprofesszorként tanított. 1990-ben posztumusz Kossuth-díjjal tüntették ki.

Fedák Sári (1879–1955). A híres és roppant népszerű operetténekes és színésznő 1919-ben alaposan kivette a részét a propagandából és a Vörös Hadsereg toborzókampányaiból. Más színházi emberekkel együtt szerepelt a május elsejei ünnepségeken is. Ennek következtében 1920–1921-ben csak Bécsben léphetett fel. Nem ő volt az egyedüli, aki később jókorát fordított politikai szimpátiáin. A második világháború idején már irredenta és nacionalista nézeteket vallott. A háború alatti rádiós szerepléseiért a háború után egy év börtönbüntetést kapott, és azután már meglehe-

tősen visszavonult életet élt. Talán 1919-es tevékenységét is azzal magyarázhatjuk, hogy inkább nacionalista, mint szocialista meggyőződésből támogatta a Vörös Hadsereget, ahogy erről a kettősségről a tizedik fejezetben már szó esett.

Gárdos Mariska (1885–1973). Gárdos sokszor feltűnik a május elsejei ünnepségekről szóló fejezetben, ahogy bejárja a várost, és beszédeket tart. Régi szociáldemokrata és szocialista nőmozgalmi aktivista volt, ám 1919-ben a *Vörös Újság* szerkesztőségéhez tartozott. A Tanácsköztársaság bukása után többnyire Bécsben élt, és aktív szerepet játszott az emigráns politikai életben. Sok 1919-es politikai aktivistával ellentétben Gárdos nem ment a Szovjetunióba. Ez eléggé érthető, hiszen Frida húga egy szovjet börtönben halt meg 1926 körül. Magyarországra viszont 1932-ben komoly kockázatot vállalva visszatért, hogy a politikában részt vegyen. 1935-ben bűjtogatásért egy év börtönbüntetést kapott, utána a szakszervezeti mozgalomban dolgozott. A második világháború idején rendőri megfigyelés alatt állt, és egy időre internálták is. A háború után az (immár „hivatalos”) nőmozgalom egyik vezetője lett. Az 1940-es évek végétől látása erősen megromlott, és a legtöbb tevékenységtől visszavonult, de továbbra is tartott beszédeket, és az emlékiratain dolgozott. Óbudán régebben egy utca és egy iskola is viselte a nevét.

Jászi Oszkár (1875–1957). Jászi a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztere és az akkori rendszer egyik kulcsfigurája volt. A Tanácsköztársaság idején nem vállalt semmiféle szerepet, sőt igen kritikusan viszonyult ahhoz, de éles szemű megfigyelései többször előkerülnek e kötet

lapjain. 1919. május elején hagyta el Magyarországot, először Bécsbe ment, ahol aktív szerepet játszott az emigráns politikai életben. A távolból támogatta az 1919 utáni Horthy-rendszert, és támogatást keresett az általa megálmodott demokratikus, regionális „dunai egyesült államoknak”. 1923–1924-ben előadó körútra az Egyesült Államokba utazott, majd elfogadta az ohioi Oberlin College meghívását, ahol 1925-től 1942-es nyugdíjazásáig politikatudományt tanított. A második világháború alatt az Amerikai Magyarok Demokratikus Szövetségének elnöke lett. 1947-ben Ausztriába, Csehszlovákiába és Magyarországra látogatott, de a tapasztaltak alapján igen borúlátóan ítélte meg a régió jövőjét. 1957-ben Oberlinben halt meg. 1991-ben hamvait hazahozták, és a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Juhász Gyula (1883–1937). A költő Juhász Gyula mind 1919 előtt, mind pedig a Tanácsköztársaság idején aktívan részt vett a szegedi politikában (lásd a kilencedik fejezetben). 1919 után nagy nehezen meg tudott élni cikkeiből és verseiből, bár időnként cenzúrázták. Így az 1921. május elsejére írt *Ünnepünk* című cikke úgy jelent meg a szegedi szociáldemokrata napilap, a *Munka* címlapján, hogy jókora fehér foltok jelezték a nem engedélyezett bekezdéseket.* Az 1920-as évek közepén egy ideig Bécsben tartózkodott, ahol mások mellett Kassák Lajossal is találkozott, de ezt nem nevezhetnénk valódi emigrációnak. Juhász világéletében önmarcangoló, pesszimista hangulatú ember

* A címlap lásd: <http://virtualis.sk-szeged.hu/kiallitas/juhaszgy/munka.html> (megtekintve 2019. március 7-én).

volt. Alighanem 1919 volt élete legboldogabb időszaka. 1937-ben öngyilkos lett.

Károlyi Mihály (1875–1955). Az őszirózsás forradalom alatt és után kulcsszerepet játszott. Az első világháborút követő hónapokban előbb Magyarország miniszterelnöke, majd köztársasági elnöke lett. Ez utóbbi posztja a Tanácsköztársaság megalakulásával szűnt meg. 1919 júliusában elhagyta az országot, Ausztriában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában élt. Később Franciaországba, majd a második világháború idején Londonba költözött. Magyarországon sem felejtették el, bár sokan igen rossz véleménnyel voltak róla. A földbirtokosoknak nem tetszett, hogy 1919 elején önként kezdte meg birtokai felosztását a parasztok között. A hatalom radikális elvei miatt árulónak bélyegezte, és úgy vélték, az ő tehetetlensége követte ki az utat a Tanácsköztársaság számára, valamint a történeti Magyarország feldarabolása előtt. 1923-ban távollétében hazaárulás miatt perbe fogták, bűnösnek találták, és birtokait elkobozták.

Száműzetése alatt Károlyi az emigráns magyarok demokratikus és antifasiszta mozgalmainak igen aktív szervezője volt. A második világháború után hazatért Magyarországra, 1947–1949 között Magyarország párizsi nagyköveteként dolgozott. A Rajk-féle kirakatper és a többi törvénytelenység láttán azonban ismét inkább az emigrációt választotta. 1955-ben Franciaországban hunyt el. A Wight-szigeten temették el, ám hamvait 1962-ben Magyarországra hozták, és a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra. 1975-ben leplezték le a szobrát nem messze az Országház északi oldalától. A Kossuth tér 2014-es átépítését megelőzően a szobrot eltávolították, és

a helyére végül Tisza Istvánnak, az első világháború alatt magyar miniszterelnöknek monumentális emlékműve került. Tisza Károlyi legfőbb politikai ellenfele volt. Tisza szobra 1934-től állt mai helyén, de a második világháború után eltávolították.

Kassák Lajos (1887–1967). A Tanácsköztársaság bukását követően rövid időre börtönbe került, majd Bécsbe utazott, ahol továbbra is megjelentette *MA* című folyóiratát. 1922-ben készült el Moholy-Nagy Lászlóval közös munkája, az *Új művészek könyve*.

Kassák 1926-ban hazatért Magyarországra, és folytatta a folyóirat-kiadást, illetve művészi tevékenységét. Ebben az időszakban jelent meg *Angyalföld* című regénye, de fő művének általában az *Egy ember élete* című önéletrajzát tartják, amely számos egymást követő kötetben jelent meg az 1920-as évek végén és az 1930-as években. Ugyanebben az időszakban szerkesztője volt a *Munka* című balos politikai-kulturális folyóiratnak, amely nagy súlyt helyezett a fiatal munkások és diákok kulturális és politikai képzésére. Kassák mind az ortodox kommunizmust, mind a szociáldemokráciát baloldaltól bírálta. Alighanem ez magyarázza, hogy az irodalom- és művészettörténeti munkák többnyire sem 1989 előtt, sem azután nem foglalkoznak súlyának megfelelő mértékben munkásságával.

1945 után Kassák a Magyar Művészeti Tanács alelnökeként egy időre befolyásos pozícióba került, és szerkesztőként is részese volt a háború utáni kulturális életnek. 1949-től, ahogy a sztálinizmus helyi változata megerősödött, Kassák tekintélyellenes, az ortodoxiát tagadó hozzáállása óhatatlanul „belső emigrációhoz” vezetett, és ekkoriban alig-alig tudott publikálni. Ugyanakkor számos

pályatársával ellentétben soha nem tagadta meg korábbi korszakainak konstruktivizmusát, és az 1956 utáni „konszolidáció” idején ismét kapott némi állami elismerést, sőt 1965-ben Kossuth-díjjal is kitüntették.

Kassák 1967-ben, nyolcvanéves korában halt meg, a Farkasréti temető művésziparcellájában helyezték örök nyugalomra. 1973-ban Angyalföldön utcát neveztek el róla, amelyet még e kötet írásakor is Kassák Lajos utcának hívnak. Budapesten működik a Kassák Múzeum is az óbudai Zichy-kastélyban.

Kernstok Károly (1873–1940). A neves festő a Tanácsköztársaság idején a nyergesújfalui festészeti szabadiskolát irányította (lásd a negyedik fejezetben). A Tanácsköztársaság bukása után igen gyorsan kétszer is őrizetbe vették, először Esztergomban, majd Budapesten. Ellene szólt, hogy a szabadiskolát mások mellett Szamuely Tibor és Kun Béla is meglátogatta. Az új hatalom ellenszenvét azzal is kivívta, hogy közismert volt radikális eszméiről, részt vett a helyi munkástanács tevékenységében, radikális értelmiségi körökben mozgott, és már a Károlyi-kormány idején is aktív volt – a Nemzeti Tanács tagjaként egy rövid ideig kulturális államtitkárként is dolgozott. Végül hamar kiszabadult, részben Márfy Ödön és más művészek segítségével, akik az egyik – művészetkedvelő hírében álló – államügyészhez fordultak közbenjárásért.* Kernstok 1919 őszén elhagyta az országot. 1926-ig Berlinben élt, majd hazatérve tovább festett, és többnyire Nyergesújfalun lakott.

* Negyven évvel később Márfy egy interjúbán idézte fel ezzel kapcsolatos élményeit, amely az *Élet és Irodalom* 1959. október 23-i számában jelent meg.

Kertész Mihály (Michael Curtiz, 1886–1962). Kertész a Tanácsköztársaság idején rendezte a *Jön az öcsém* című propagandafilmet (lásd a hatodik fejezetben). Még a Tanácsköztársaság bukása előtt elhagyta az országot. Előbb Bécsbe, majd az Egyesült Államokba utazott, ahol Michael Curtiz néven vált ismertté. Hosszú hollywoodi pályafutása során száznál is több filmet készített, amelyek közül a leghíresebb kétségkívül a mozi klasszikusának számító *Casablanca* Humphrey Bogart és Ingrid Bergman főszereplésével.

Kodály Zoltán (1882–1967). 1919-ben Kodály Bartók Bélával és Dohnányi Ernővel együtt a Zenei Direktórium tagja volt. Amint arról a nyolcadik fejezetben volt szó, a Tanácsköztársaság bukása után nem sokkal félhivatalos vizsgálat folyt ellene a Zeneakadémián a „forradalmi időszak” alatti tevékenységéért. Ennek eredményeként leváltották aligazgatói posztjáról, és két évig nem is taníthatott az akadémián. Mindazonáltal nem emigrált, és viszonylag hamar zajos sikert aratott *Psalmus Hungaricus* című művével, amit Pest, Buda és Óbuda egyesülésének ötvenedik évfordulójára írt. Másik fontos sikere a negyven évvel későbbi *C-dúr Szimfónia*. E két mű megkomponálása között Kodály világhírű lett, nem csupán a népzeneről és a zeneoktatásról szóló írásai, de hosszú pályafutásának számos zeneműve miatt is.

Kodály erősen pártolta a vokális zenét. Egy ízben azt írta, hogy míg a hangszerek a kevesek privilégiumai, addig az emberi hang mindenki számára adott. Az úgynevezett „Kodály-módszer” nagy hangsúlyt helyez a közös éneklésre és az éneklés örömeire, a szolmizálásra, a zenei anyanyelv elsajátítására, a lapról éneklésre, a ritmikai gya-

korlatokra, az improvizációs képességek fejlesztésére és általában véve arra, hogy a „zenei analfabetizmus” felszámolása a kulturális nevelés egyik alapja. A Kodály-módszer nagy sikert aratott, és ma is világszerte alkalmazzák.

Az emberi hang „demokratikus” voltáról alkotott véleménye, illetve az, hogy zenei kultúrát kívánt adni (valójában inkább visszaadni) a széles tömegeknek, némileg megmagyarázza, hogy Kodály miként volt képes élni (sőt, támogatást szerezni) az 1945 utáni sztálinista korszakban, ahol – legalábbis a jelszavak szintjén – arról beszéltek, hogy a kultúra mindenkié.

Ebbe a szlogenbe akár bele is illeszthetők Kodály politikai nézetei, bár azok nem „a pillanatnak” szóltak. Már jóval korábban bírálta az elitek és a nemzet többsége közötti szakadékot, és nem csupán a zenei kultúra szempontjából. Akárhogy is, az 1950-es években Kodály arra használta viszonylag biztosnak tűnő helyzetét, hogy egy sor olyan zenészt húzzon ki a bajból, akik valami oknál fogva kivívták a politikai-kulturális intézményrendszer rosszallását.

Kétségkívül figyelemre méltó eredmény, hogy az 1919-et követő évtizedek során Kodály egymástól igencsak különböző politikai időszakokban is boldogult – a két háború közötti ultrakonzervatív Horthy-korban, az 1945 utáni sztálinizmus idején és az 1956-ot követő Kádár-korban is. 1967. március 6-án, nyolcvannégy éves korában szívrohamban halt meg.

Korda Sándor (Alexander Korda, 1893–1956). Korda már 1919 előtt elismert filmrendező volt, és a Tanácsköztársaság alatt is tovább dolgozott. A hatodik fejezetben röviden olvashattuk, hogy mi történt vele a forradalmi kormány bukása után. 1919 végén hagyta el Magyaror-

szágot, és számos országban filmezett: dolgozott Bécsben, Berlinben, Hollywoodban és Londonban, de végül a brit filmipar egyik legfontosabb alakja lett. A második világháború alatt néhány évet Amerikában töltött, de 1942-ben visszatért Nagy-Britanniába. Rendezései közül világsikert aratott a *VIII. Henrik magánélete* (1933), míg producerként egyik legnagyobb sikere *A harmadik ember* (1949) volt. Az első brit filmproducer, akit lovaggá ütöttek. Belegondolni is nehéz, hogy milyen hatással lehetett volna a magyar filmre, ha nem kényszerül az ország elhagyására.

Kosztolányi Dezső (1885–1936). 1919-ben Kosztolányi álláspontját talán leginkább a Kommün mérsékelt támogatásaként írhatnánk le, legalábbis az első időkben (lásd a kilencedik fejezetben). Akárhogy is, nem sokkal a Tanácsköztársaság bukása után az *Új Nemzedék* című jobboldali laphoz csatlakozott, ahol – milyen árulkodó cím! – a *Pardon...* című rovatot szerkesztette, amely nem fukarkodott a Tanácsköztársaságnak és vezetőinek a gyalázásával. 1930-ban Kosztolányi a Magyar Pen Club elnöke lett. A következő években rákbetegsége miatt többször operálták. 1936 novemberében hunyt el. A következő hónapban a *Nyugat* különszámot adott ki az emlékére. Kosztolányi egyik legismertebb regénye, az 1926-ban írt *Édes Anna* a Tanácsköztársaság bukása után annak utóhatásai között játszódik. 1958-ban Fábri Zoltán filmesítette meg.

Krúdy Gyula (1878–1933). Nem sokkal az általa számos lelkes cikkben (lásd kilencedik fejezet) üdvözölt Tanácsköztársaság bukása után a sajtóban hadjárat indult Krúdy ellen. Anyagi helyzete siralmas volt, publikálni alig tudott. Ám 1925-ben – írói pályafutása kezdetének 25. évfordu-

lóján – már bizonyos mértékig újra sikeresnek számított. Azonban egészsége megrendült, és az 1930-as évek elején ismét szűkös körülmények között élt. 1932-ben még csőd-eljárás alá is vonták.

Kun Béla (1886–1938[?]) Kunról 1919-ben ugyanazt gondolták, amit ma is – hogy ő volt a Magyar Tanácsköztársaság első számú vezetője. A Kommün összeomlásának napján egy különvonaton a rendszer más vezetőivel együtt Bécsbe menekült. Ausztriában egy időre internálták, majd amikor szabadon engedték, Szovjet-Oroszországba távozott. Aktívan részt vett a kommunista párt munkájában. A polgárháború idején a Krím-félszigetre küldték, ahol a Krím forradalmi bizottságának elnökeként számos letartóztatásért, tömeges kivégzésekért és másféle atrocitásokért volt felelős, bár életrajzírója, Borsányi György ezeket nem veszi egyértelműen bizonyítottak. Az 1920-as években Kun a Komintern ügynökeként Németországban, Ausztriában és Csehszlovákiában tevékenykedett. Leghírhedtebb ügye az volt, mikor 1921-ben Németország Kommunista Pártját behajszolta a kudarcnak bizonyult „márciusi akcióba”, egy eleve bukásra ítélt felkelésbe, amivel Lenin haragját is sikerült magára vonnia. Ennek ellenére továbbra is a Kominternnek dolgozott, bár 1928-ban Bécsben hamis útlevele miatt letartóztatták. Az 1930-as években Moszkvában részt vett a magyar emigráns kommunisták között dúló frakcióharcokban, bár arra is szánt energiát, hogy a magyar írókat támogassa. Az 1930-as évek második felében, a „Nagy Terror” idején letartóztatták és kivégezték. Néhány évvel Sztálin 1953-as halála után rehabilitálták.

Igen későn, 1986-ban a Vörösmarty-nak adott helyet Varga Imre izgalmas fém szoborkompozíciója, amelyen Kun egy emelvényről az alatta tovasiető tömeget buzdítja. 1986-ban volt Kun születésének századik évfordulója, és a szobrot november 24-én, annak a napnak az évfordulóján leplezték le, mikor a Kommunisták Magyarországi Pártját megalkotották. Ám nem sokáig maradhatott a helyén: 1990 elején a Szoborparkba szállították, ahol mindmáig látható.

Kunfi Zsigmond (1879–1929). 1919-ben Kunfi közoktatási ügyi népbiztos volt (helyettese, majd az átszervezés után népbiztostársa Lukács György volt), de 1919 júniusára már meglehetősen kiábrándult a rendszertől. A bukás után Bécsbe ment, és ott is maradt. A bécsi szocialista napilap, az *Arbeiter-Zeitung* szerkesztője lett. Aktívan részt vett az emigráns politikában, mind a kommunista párttal, mind a budapesti szociáldemokrata vezetéssel szemben állt. Öngyilkos lett, de egyes vélemények szerint inkább véletlen gyógyszer-túladagolásról volt szó. Halála után két nappal, 1929. november 20-án Magyarország-szerte leálltak egy percre a munkások az emlékére. 1947-ben hamvait Budapestre hozták.

Lugosi Béla (1882–1956). Ahogy a hetedik fejezetben szó volt róla, 1919-ben Lugosi igen aktív volt a színészek szakszervezetében, amiért a Kommün bukása után eltiltották a szerepléstől, és emigrációba kényszerült. Bécs és Berlin után az Egyesült Államokba ment, ahol színházban is, filmekben is szerepelt. Az 1926-os amnesztiával valószínűleg hazatérhetett volna Magyarországra, de nem tette. Kétségtelen, hogy legnagyobb filmsikere az 1931-ben

forгатott *Drakula* volt, amellyel neve azóta is világszerte összeforrott.

Lukács György (1885–1971). Lukács nemcsak közoktatás-ügyi (kezdetben helyettes) népbiztosként játszott fontos szerepet, de általában a művészek világában is. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe menekült, ahol 1923-ban írta meg a *Történelem és osztálytudat* című könyvét, amely négy évtizeddel később nagy hatást gyakorolt a nyugati újbaloldalra. Egy, a stratégiáról szóló 1929-es Komintern-vita után Lukács visszavonult a tisztán elméleti munkába. 1933-ban Moszkvába költözött, és ott is maradt a második világháború végéig. Főleg esztétikával foglalkozott, és sikeresen túlélte a tisztogatásokat, amelyeknek sok magyar elvtársa is áldozatul esett.

1945-ben tért haza Budapestre, egyetemi katedrát kapott, és aktívan támogatta az új Magyarországot. 1949-ben a kulturális dogmatizmusról folyó vitákban erősen támadták. Az új irányvonal értelmében Lukács – jóllehet szilárd elvtársnak számított – helytelen úton járt az irodalmi realizmus megítélésében. Úgy értékelte ugyanis, hogy a klasszikus európai irodalom néhány politikai értelemben reakciós alkotója is írt olyan műveket, amelyek stílusukban, érzületükben vagy tartalmukban progresszívnek tekinthetők. Ráadásul Lukács nem volt valami nagy véleménnyel a szovjet irodalmi alkotásokról. A viták után ismét az elméleti munkába vonult vissza. 1956-ban bukkant fel újra a politika színpadán, mikor Nagy Imre rövid életű kormányának kulturális minisztere lett. Bár egy időre Nagy Imrével együtt házi őrizetbe került Romániában, de 1957 áprilisában engedélyezték, hogy

hazatérjen. A továbbiakban az esztétika, a filozófia és a politikaelmélet terén kutatott és írt.

Lukács azon kevés kelet-európai marxisták egyike, akik Nyugaton is elismertnek számítanak mind tudományos, mind pedig politikai téren, bár mindig ortodox módon viszonyult a Párthoz, és nemegyszer dogmatikus egyszerűséggel fogalmazott, így 1967-ben is, mikor kijelentette, hogy még a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál. Mindent egybevetve, talán az öntörvényű magyar marxista képes volt túlélni a nemzetközi kommunista mozgalom összes kelepcecét és buktatóját, és nyolcvanhat éves korában természetes halállal távozott.

1985-ben, Lukács születésének századik évfordulójára a Fővárosi Tanács szobrot emelt emlékére a Szent István parkban. Varga Imre szobrászművész alkotását – Lukács 1919-es ellentmondásos tevékenységének dacára – számos más, politikai töltetű szoborral ellentétben nem távolították el az 1990-es évek elején. Sok évig a helyén maradt, amíg végül a Fővárosi Önkormányzat 2017-ben mégis megszavazta az eltávolítását.

Márai Sándor (1900–1989). Márai számos cikket írt a Kommun alatt, és amint azt a kilencedik fejezetben láthattuk, némelyik meglehetősen mámoros hangvételűre sikerült. 1919 őszén Németországba ment. Néhány évet ott, majd Párizsban töltött, ám az 1920-as évek végén visszatért Budapestre. Termékeny szerző volt, és bár inkább meglehetősen konzervatív szellemű írásairól volt közzismert, 1919-es tevékenységéért mégis támadások érték, mikor 1942-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjának jelölték. 1948-ban immár elszánt antikommun-

nistaként hagyta el Magyarországot, előbb Svájcba, majd Olaszországba költözött, de néhány év után végül az Egyesült Államokban telepedett le, ahol hosszú ideig a Szabad Európa Rádiónak dolgozott. 1989-ben San Diegóban öngyilkos lett. Tipikus „polgári” írónak tartották, ezért műveit nemigen adták ki Magyarországon az 1989–1990-es politikai változások előtt, utána azonban posztumusz irodalmi ikon lett belőle. Az elmúlt években külföldön is egyre ismertebb és elismertebb íróvá vált.

Móricz Zsigmond (1879–1942). Móricz íróként és szervezőként is igen aktív volt mind a Károlyi-rezsim, mind a Tanácsköztársaság alatt, bár az utóbbi idején május második felétől egyre inkább visszavonult a közélettől.

A Kommün bukását követően mindazonáltal bizonyos nyomás nehezedett rá. A Kisfaludy Társaság hamarjában bizottságot állított fel egy sor író, köztük Móricz Tanácsköztársaság alatti tevékenységének a vizsgálatára. Augusztusban az Írók Direktóriumában való korábbi szerepvállalása miatt csendőrök tartóztatták le, ám néhány nap múlva vádemelés nélkül elengedték. Utóbb sokan arról pletykáltak, hogy komoly összegeket kapott a tanácshatalomtól. A Kisfaludy Társaságból kizárták. A Nemzeti Színház évekig nem tűzte műsorára a darabjait, és sokan még hosszú évekig gyanakodva néztek rá. Ám minden nehézség ellenére azért tudott itt-ott publikálni, így például a *Nyugat*-ban, aminek 1929 végén szerkesztője lett. 1919-es szerepétől eltekintve is akadtak, akik ellenszenvesnek tartották a szegények és kirekesztettek iránti rendíthetetlen szeretetét, és a hatalommal, a konzervatív, dzsentri-Magyarországgal szembeni kritikáját. 1945 után viszont ha nem is az ipari munkásságról író „proletár íróként”

kezelték, de munkásságát pozitívan értékelték. Móricz mindig együttérzéssel fordult a parasztok felé, és 1919-ben azt remélte, előtérbe kerülnek az érdekeik. Termékeny író volt, ontotta a novellákat és regényeket, amelyek közül utóbb sokat meg is filmesítettek.

Pogány József (1886–1938). Az 1918-as őszirozsás forradalom győzelme után a korábban tanárként, újságíróként és haditudósítóként dolgozó szociáldemokrata Pogányt a Budapesti Katonatanács elnökévé választották. A Tanácsköztársaság megalakulásakor hadügyi népbiztos lett, bár igen hamar lemondani kényszerült, és más megbízásokat kapott. Pogány drámaírói ambíciókat dédelgetett, és 1919 májusában a Nemzeti Színház be is mutatta Napóleonnól szóló darabját (lásd a hetedik fejezetben). 1919 augusztusának elején előbb Bécsbe menekült, ahonnan Moszkvába ment, és 1938-ban ott is halt meg, bár nem természetes okból: sok más 1919-es elvtársához hasonlóan ő is a sztálini terror áldozata lett. Moszkvába érkezése és halála között a Komintern ügynökeként dolgozott, sok országban járt. Kun Bélával együtt neki is szerepe volt az 1921-es németországi kudarcos „márciusi akcióban”. A következő évben az Egyesült Államokba utazott, ahol „Joe Pepper” néven az amerikai kommunista párt létrehozásánál segédkezett, bár annak sok tagja inkább bomlasztó személyiségnek látta. Miután vonakodva visszatért Moszkvába, egyértelműen nem szolgált előnyére, hogy a Komintern olyan vezetői támogatták, mint Zinovjev és Buharin, akik maguk is a „Nagy Terror” áldozatai lettek.

Pór Bertalan (1880–1964). Pór a Művészeti Direktóriumban dolgozott, és propagandaplakátokat tervezett a

Tanácsköztársaságnak, amelynek bukása után elhagyta Magyarországot, és Csehszlovákia szlovák részén telepedett le. 1934-ben Párizsba utazott, két évvel később pedig több hónapot a Szovjetunióban töltött. 1938-ban Párizsban telepedett le. Franciaország német megszállása után letartóztatták. Szabadulása után csatlakozott a francia ellenállókhoz. 1948-ban tért haza Magyarországra, tanított, és aktívan részt vett a közéletben is. Számos hivatalos elismeréssel jutalmazták.

Reinitz Béla (1878–1943). Az 1919-es színházi és zenei élet fontos szereplője volt (lásd a hetedik és a nyolcadik fejezetet), ezért augusztus 8-án éjszaka letartóztatták. Rablással vádolták – vagyis hogy a színházak államosítása után mások magántulajdonát kisajátította és használta. Pere 1920. február 9-én kezdődött. Bár számos művész felszólalt mellette, tíz hónap börtönre ítélték, és öt évre minden közhivatal viselésétől eltiltották, de a börtönbüntetést egészségi állapota miatt felfüggesztették. Reinitz ekkor hajón Bécsbe szökött, ahonnan később Berlinbe költözött. 1931-ben tért vissza Budapestre, de rohamosan romló egészsége miatt visszavonult életet élt.

Schwimmer Rózsa (1877–1948). A feminista Schwimmer az 1918-as Nemzeti Tanács tagja volt. Károlyi Mihály svájci nagykövetnek nevezte ki, ám a svájci fél nem fogadta el a megbízólevelét, és végül Károlyi kénytelen volt visszahívni (lásd az első fejezetben). „Polgári feminista-ként” Schwimmer cseppet sem volt a Tanácsköztársaság kegyeltje, ám a „fehérterror” idején zsidó származása és feltételezett „bolseviksága” miatt élete mégis veszélybe került. Magyarországról megszökve végül 1921-ben az

Egyesült Államokba érkezett, ám korábbi háborúellenes aktivizmusa miatt ott sem fogadták igazán tárt karokkal, és 1929-ben megtagadták tőle az amerikai állampolgárságot – állítólag azért, mert nem volt hajlandó kijelenteni, hogy szükség esetén fegyvert fog az országért. Az 1930-as években egy világkormány létrehozása mellett kampányolt. 1948-ban magyar, brit, svéd, francia és olasz parlamenti képviselők ajánlására Nobel-békedíjra jelölték, de még a díj odaítélése előtt New Yorkban meghalt. Lehet, hogy Magyarország első (és mindeddig egyetlen) női Nobel-díjasa lehetett volna.

Sinkó Ervin (1898–1967). 1919-ben az akkor húszéves Sinkó rengeteg feladatot vállalt magára. Pártmunkás volt Újpesten, a Budapesti Munkástanács tagja, vöröskatoná, Kecskemét katonai parancsnoka, és a budapesti Szovjetház védője. Ugyanakkor kritikus gondolatai voltak a Tanácsköztársaság taktikájáról és etikájáról. A Kommün bukása után számos helyen élt, többek között Bécsben, Zürichben, Párizsban és Moszkvában. 1934-ben, a párizsi emigrációban fejezte be az 1919-es eseményekről szóló terjedelmes kulcsregényét, az *Optimistákat*. Kiadatnia azonban nem sikerült, még a Szovjetunióban sem, ahol 1935 és 1937 között lakott. Az ebből az időből szóló naplójegyzetei utóbb *Egy regény regénye* címen jelentek meg. Ez utóbbiban nemcsak a monoton ismétlődő, sokszor groteszk akadályokról ír, amelyeket a szovjet irodalom bürokratikus útvesztőiben tapasztalt, amelyek amúgy a magyar Kommünnel szembeni bizonyos mértékű szovjet gyanakvást is tükrözték, de leleplező erejű, tájékozott beszámolót is kapunk belőle Moszkva életéről a sztálini tisztogatásokat közvetlenül megelőző időszakban. Sinkó

szerencsésnek számított, hiszen nem lett a terror áldozata, és visszatérhetett Párizsba. A második világháborúban a jugoszláv partizánokkal állt kapcsolatban. A háború után kis megszakításokkal haláláig Zágrábban élt, irodalomtudománnyal foglalkozott, és politikai írásokat publikált. Egyetemi tanár és a Horvát Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Az *Optimisták* szolgált alapul Magyar Dezső 1969-es *Agitátorok* című filmjéhez, amit elkészülte után egy időre betiltottak. Az 1980-as években egy tévésorozat is született a regényből.

Szamuely Tibor (1890–1919). Szamuelyt általában a Tanácsköztársaság egyik „kemény emberének” tartják a vezetők között. A bukás után, augusztus 2-án gépkocsin menekült Ausztria felé, és a zöldhatáron igyekezett átkelni, mikor az osztrák határőrök feltartóztatták. Mind az osztrák, mind a magyar határőrség sietett bejelenteni, hogy agyonlőtte magát, de a haláláról szóló hivatalos verziót mindmáig sokan vitatják.

Uitz Béla (1887–1972). Amint arról a negyedik fejezetben volt szó, Uitz Béla 1919-ben a Proletár Képzőművészeti Műhely nevű szabadiskolát vezette. Nagyméretű propagandaképeket és díszleteket is készített, például a május elseji ünnepségekre. A Tanácsköztársaság bukása után egy időre börtönbe került, szabadulása után emigrált. Bécsben, Moszkvában, majd Párizsban élt és dolgozott. Bécsben kezdetben – akárcsak azelőtt – együtt dolgozott Kassákkal a *MA* kiadásán, de azután nézetkülönbségek miatt útjaik elváltak. Uitz az *Egység* című lap egyik alapítója lett, amely közelebb állt a kommunista párt vonalához. Végül a Szov-

jetunióban telepedett le, ahol elismert, sokszor díjazott festő lett belőle, ám az 1930-as évek kirakatperei során ellene is vizsgálat indult. Letartóztatták és börtönbe került, de másfél év múlva szabadon engedték. Továbbra is a Szovjetunióban élt és alkotott. 1970-ben, két évvel a halála előtt tért haza Magyarországra.

Veres Péter (1897–1970). Veres Péterrel a tizedik fejezetben találkoztunk mint ifjú balmazújvárosi forradalmárral, aki nagy örömmel üdvözölte a Tanácsköztársaság megalakulásáról szóló híreket. 1919 májusában hadifogságba esett, és egy romániai fogolytáborba vitték. 1920-ban tért haza Magyarországra, ahol 1919-es tevékenysége miatt egy év börtönre ítélték. Később napszámosként, majd vasúti alkalmazottként dolgozott. Aktív szerepet játszott a mezőgazdasági munkások szervezkedésében és a politikai életben. Az 1930-as évektől gyakran írt baloldali és progresszív kiadványokba a parasztok életéről és a földkérdésről. Cikkeiben és regényeiben egyaránt a falusi szegényekért és az agrárproletárokért állt ki. 1945 és 1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke volt, és vezető szerepet játszott a háború utáni földreform végrehajtásában. A koalíciós kormányban rövid ideig a hadügyminiszteri posztot is megkapta. Bár a háború utáni Magyarország támogatója volt, sokat támadták, és nem tartozott mindig a hatalom kedvencei közé. 1954 és 1956 között az Írószövetség elnöke lett. Ebben a minőségében, széles gesztusokkal, szokásos „parashti” öltözkéiben, csizmásan, fehér ingben, nyakendő nélkül szólt a tömeghez jellegzetes, jókora bajusza mögül 1956. október 23-án a Bem téren. Ez volt a felkelés első nagy, nyilvános demonstrációja.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

1919-es napi- és hetilapok, folyóiratok

Az Ember

Az Est

Az Újság

Fáklya (A Közoktatásügyi Népbiztosság lapja)

Magyar Iparművészet

Magyarország

Népszava (A Szociáldemokrata Párt régóta létező orgánuma. A Tanácsköztársaság kikiáltása és a kommunis-
tákkal való egyesülés nyomán a Népszava hivatalosan
az egyesült párt reggeli napilapja lett.)

Nőmunkás

Pesti Futár

Pesti Napló

Pesti Hírlap

Színházi Élet

Világ (A Tanácsköztársaság előtt a közművelődési minisz-
térium hivatalos kiadványa)

Vörös Film

Vörös Lobogó

Vörös Újság (A Kommunista Párt 1918-ban alapított na-
pilapja. A Tanácsköztársaság idején az egyesült párt
hivatalos délutáni napilapja.)

Kéziratok

A kötetben forrásként szereplő – jórészt kiadatlan – kéz-
iratok a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban
(A Politikatörténeti Intézet levéltárában) találhatóak.

Könyvek, cikkek, tanulmányok és egyéb publikációk*

Agárdi Péter: *Kunfi Zsigmond*. Új Mandátum Könyvki-
adó, Budapest, 2001. Kunfi Zsigmond, a vezető szo-
ciáldemokrata válogatott írásai, aki a Tanácsköztársas-
ság idejének jelentős részében közoktatási és kulturális
népbiztos volt.

Apor Péter: *Fabricating Authenticity in Soviet Hungary. The
Afterlife of the First Hungarian Soviet Republic in the Age
of State Socialism*. Anthem Press, London és New York,
2014. Részletes áttekintés arról, hogyan változott az 1919-
es események megítélése az 1945 utáni Magyarországon.

Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet jelképei*. Kossuth
Kiadó/Corvina, Budapest, 1974.

Aradi Nóra: A Tanácsköztársaság művészete. In: Németh
Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890–1919* I. köt. Aka-
démiai Kiadó, Budapest, 1981, 613–624.

* A weboldalak utolsó hozzáférése: 2019. március 7.

Aradi Nóra – Gyöffy Sándor: *A Magyar Tanácsköztársaság művészete. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata*, Budapest, 1979. 32 plakát reprodukcióját tartalmazó kötet Aradi Nóra történész bevezető tanulmányával.

Ardó Mária: *A Tanácsköztársaság színházi élete a sajtó tükrében*. Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, Budapest, 1959. Az 1919-ben megjelent cikkek felsorolása.

Ashmead-Bartlett, Ellis: *The Tragedy of Central Europe*. Thornton Butterworth, London, 1923.

Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. *Új Forrás*, 2002, 3. sz. 30–51. epa.oszk.hu/00000/00016/00073/020309.htm

Bakos Katalin: *10 x 10 év az utcán. A magyar plakátművészet története 1890–1990*. Corvina Kiadó, Budapest, 2007.

Bart István: *Budapest krónikája – a kezdetektől napjainkig*. Corvina, Budapest, 2007.

Bartók Béla, ifj. (szerk.): *Bartók Béla családi levelei*. Zene-műkiadó, Budapest, 1981.

Bartók Béla, ifj.: *Apám életének krónikája*. Zeneműkiadó, Budapest, 1981.

Benson, Timothy O.: *Central European Avant-gardes: Exchange and Transformation, 1910–1930*. MIT Press, London és Cambridge, MA, 2002.

Benson, Timothy O. – Forgács, Éva (szerk.): *Between Worlds: A Sourcebook of Central European Avant-gardes*. MIT Press, London és Cambridge, MA, 2002.

Bodri Ferenc (szerk.): *Kernstok Károly és vendégei, látogatói Nyergesújfalun*. Kernstok Károly Művészeti Alapítvány, Tatabánya, 2000.

Bóka László: *Arcképvázlatok és tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

Bónis Ferenc: *Élet-Képek: Bartók Béla*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

Borbás György: *A millennium szobrásza Zala György: 1858–1937*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Borsányi György: *Októbertől márciusig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Borsányi György: *The Life of a Communist Revolutionary, Béla Kun*. Social Science Monographs/Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, Boulder, 1993. (Borsányi 1979-es monográfiájának angol nyelvű kiadása, az eredetihez képest változtatásokkal.)

Borus Rózsa (szerk.): *A század nagy tanúi*, RTV – Minerva, Budapest, 1978.

Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom*. Bécsi Magyar Kiadó, Bécs, 1923. Egy szociáldemokrata emlékirata, aki 1919-ben, egyéb tisztségei mellett, a Vörös Hadsereg főparancsnoka volt, majd később honvédelmi népbiztos. http://mtdaportal.extra.hu/books/bohm_vilmos_ket_forradalom_tuzeben.pdf

Bölöni György: Vörös lobogó. In: Halasi (1959), 35–45.

Brailsford, Henry Noel: *Across the Blockade. A Record of Travels in Enemy Europe*. George Allen & Unwin, London, 1919.

Congdon, Lee: *The Young Lukács*. University of North Carolina Press, Chapel Hill – London, 1983.

Csaplár Ferenc (szerk.): *Magam Törvénye szerint. Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajos születésének századik évfordulójára*. Petőfi Irodalmi Múzeum and Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987.

- Cséve Anna: *Móricz Zsigmond*. Elektra Kiadóház, Budapest, 2005.
- Cunningham, John: *Hungarian Cinema: From Coffee House to Multiplex*. Wallflower, London, 2004.
- Czine Mihály: Móricz Zsigmond a forradalmakban. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 63. évf., 2. sz., 1959, 217-233. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00209/pdf/itk_1959_2_217-233.pdf
- Czine Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- De Marchi, Bruno: The red news-reel of the Tanácsköztársaság: History, dream and cinema imagination. *Hungarian Studies* 3/1-2 (1987), 207-226. <http://epa.oszk.hu/01400/01462/00005/pdf/207-226.pdf>
- Derkovits Gyuláné: *Mi ketten*. Képzőművészet Alap, Budapest, 1954. Derkovits Gyula feleségének, Dombai Viktóriának a visszaemlékezései a művészről.
- Eastman, Crystal: In Communist Hungary. *The Liberator*, 2. évf., 8. sz., 1919, augusztus, 5-10. Magyarul: A kommunista Magyarországon. In: Lukács (1987), 250-263. Az amerikai Eastman egyik volt azon kevés brit vagy amerikai újságírónak, akik Magyarországon töltöttek valamennyi időt a Tanácsköztársaság alatt.
- Eckelt, Frank: The Internal Policies of the Hungarian Soviet Republic. In: Völgyes (1971), 61-88.
- Ék Sándor: *Mába erő tegnapok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Eősz László: *Kodály Zoltán - Élete és munkássága*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1956.
- Escher Károly - Vajda Miklós: *Bajor Gizi*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958.

- Fekete Éva - Karádi, Éva: *György Lukács. His Life in Pictures and Documents*. Budapest, Corvina Kiadó, 1981. (Magyarul: *Lukács György élete képekben és dokumentumokban*. Corvina Kiadó, Budapest, 1980.)
- Flórián, László & Vajda, János, *Reinitz Béla*. Budapest, Zeneműkiadó, 1978.
- Forgács Éva: In the Vacuum of Exile: The Hungarian Activists in Vienna, 1919-1926. In: Neubauer - Török (2009), 109-121.
- Gábor Imréné (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 48 plakát reprodukcióját tartalmazó kötet, Pór Bertalan bevezetőjével.
- Gál Imre: *A polgár a viharban*. Duna, Budapest, 1937.
- Garai Erzs (szerk.): *A magyar film a Tanácsköztársaság idején*. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum. Budapest, 1969.
- Gárdos Mariska: *Kukoricán térdepelve*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1964. Egy munkásmozgalmi és szocialista nőmozgalmi aktivista visszaemlékezései, aki a Vörös Újságnál dolgozott 1919-ben.
- Gellért Oszkár (szerk.): *A diadalmas forradalom könyve*. Légrády, Budapest, 1918. Kormánytagok, az őszirózsás forradalom résztvevői és hetvenöt magyar író önvalomása.
- Gerencsér Miklós: *Vörös könyv 1919*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 1993. Dokumentumok, dekrétumok, sajtókivonatok és egyéb anyagok kronológiai elrendezésben, napról napra.
- Gergely Jenő: *A Magyarországi forradalmak 1918-1919*. IKVA, Budapest, 1991.

Göndör Ferenc: *Vallomások könyve*. Szerzői kiadás, Bécs, 1922. Egy jeles baloldali, de kritikus újságíró és kiadó visszaemlékezései.

Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*. Franklin-Társulat, Budapest, 1921. Különböző szerzők kritikai tanulmányait tartalmazó vaskos kötet, külön fejezetekkel a színházról, az irodalomról, a képzőművészetről és a sajtóról.

Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.

Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Hajdu Tibor, *The Hungarian Soviet Republic*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979a. Tartalmaz egy fejezetet az 1919-es Tanácsköztársaság kultúrpolitikájáról.

Hajdu Tibor: *Március huszonegyediké*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979b. Vékony kötet, amely a Tanácsköztársaság 1919. március 21-i megalakulásához vezető eseményekre és fejleményekre koncentrál.

Halasi Andor (szerk.): *Pirkadása a magyar égne: írók emlékezései a magyar Tanácsköztársaságról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1959.

Hay, Julius (Háy Gyula): *Born 1900*. Hutchinson, London, 1974. (Az eredetileg német nyelvű kötet magyarul: *Született 1900-ban*. Interart Stúdió, Budapest, 1990.)

Imre Magda – Szűcs László (szerk.): *A forradalmi kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Janos, Andrew C. – Slottman, William B. (szerk.): *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic*. University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London, 1971.

Jászi, Oscar (Jászi Oszkár): *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*. P. S. King & Son, London, 1924.

József Farkas (szerk.): „Mindenki újakra készül...”: *Az 1918/19-es forradalmak irodalma*. III. Kötet: *A Tanácsköztársaság szépirodalma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.

József Farkas (szerk.): „Mindenki újakra készül...”: *Az 1918/19-es forradalmak irodalma*. IV. kötet: *A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

József Farkas: *A Magyar Tanácsköztársaság sajtója*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.

József Farkas: *Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Kakuszi B. Péter (szerk.): *Március*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2006. Márai Sándor korai esszéinek gyűjteménye.

Kakuszi B. Péter: *Márai Sándor – a forradalmártól az értékörzőig*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2007.

Károlyi, Catherine: *A Life Together*. George Allen & Unwin, London, 1966. (Magyarul két kötetben jelent meg: *Együtt a forradalomban és Együtt a száműzetésben*. Európa Könyvkiadó, 1967–1969.)

Károlyi Mihály: *Memoirs of Michael Karolyi: Faith Without Illusion*. Jonathan Cape, London, 1956. (Magyarul: *Hit, illúziók nélkül*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977.)

Kassák Lajos: *Egy ember élete. Második kötet*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983. A kiadás tartalmazza az 1919-es Tanácsköztársaságról szóló, „Kommün” című részt, illetve az azt megelőző részt is, amely a Tanácsköztársaság előtti hónapokkal foglalkozik; Kassák önéletrajzi

- munkájának számos 1945 utáni kiadásából ezek ki-
maradtak.
- Katona Béla: Krúdy és a Tanácsköztársaság. *Borsodi Szemle*, 1959, 2. sz., 105–108. http://www.krudy.hu/Szakirod/KatonaBela/KBBorSz59_2.html
- Katona Béla: Krúdy és az 1918–19-es forradalmak, II. rész. *Szabolcs Szatmári Szemle*, 1969, 1. sz., 99–107. http://www.krudy.hu/Szakirod/KatonaBela/KBSzSz569_1.html
- Kelen Jolán: *Eliramlik az élet...* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Kende János – Sipos, Péter (szerk.): *Visszaemlékezések 1919-ről*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Kenez, Peter: Coalition Politics in the Hungarian Soviet Republic. In: Janos – Slottman (1971), pp. 61–84.
- Kettler, David: Culture and Revolution: Lukács in the Hungarian Revolutions of 1918–1919. *Telos*, 10. sz., 1971. tél, 35–92.
- Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Emberök és Szobrok*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1969.
- Koestler, Arthur: *Arrow in the Blue*. Macmillan, New York, 1952. (Magyarul: *Nyílvevessző a végtelenbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.)
- Koltai András (szerk.): *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*. Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest, 2013.
- Konok Péter: Két terror Magyarországon, 1919–1920. *Rubicon*, 22. évf., 213. sz., 2011. december, 42–55.
- Karácsony András: Egy dilemma 1918–19-ben: Lukács György és Sinkó Ervin. *Medvetánc* 1., 1981., 41–53.
- Korda, Michael: *Charmed Lives*. Random House, New York, 1979.

- Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső. Életrajzi regény*. Holnap Kiadó, Budapest, 1990.
- Köves Rózsa – Erényi Tibor: *Kunfi Zsigmond életútja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- Kőháti Zsolt: *Tovamozduló ember tovamozduló világban. A magyar némafilm 1896–1931 között*. Magyar Filmintézet, Budapest, 1996.
- Kun Béláné: *Kun Béla*. Magvető, Budapest, 1969.
- Lampert Vera (szerk.): *Bartók Brevárium. Levelek–Írások–Dokumentumok*. Zeneműkiadó, Budapest, 1974.
- Lendvai, Paul: *The Hungarians: 1000 Years of Victory in Defeat*. Hurst & Co. London, 2003.
- Lennig, Arthur: *The Immortal Count. The Life and Films of Bela Lugosi*. University Press of Kentucky, Lexington, 2003.
- Levinger, Esther: Lajos Kassák, MA and the New Artist, 1916–1925. *The Structurist*, 25/26 sz., (1985/1986), 78–86.
- Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. *Szabadgondolat*, 1918. december, 228–232. <https://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/bmep.htm>. A *Szabadgondolat* a Galilei-kör folyóirata volt, fiatal radikális értelmiségiek csoportjáé, aki 1908-ban létesítették a társaságot, melynek első elnöke Polányi Károly volt. Az 1918 decemberi szám a bolsevizmussal foglalkozott.
- Lukács, Georg: *Record of a Life. An Autobiographical Sketch*, edited by István Eörsi. Verso Editions, London 1983. (Magyarul: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.) Egy sor interjú, melyekben Lukács jóval olvashatóbban és érthetőbben fejt ki a gondolatait, mint egyébként az írásaiban.

- Lukács György: *Forradalomban. Cikkek, tanulmányok, 1918–1919*, Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
- Magyar Bálint: *A magyar némafilm története, 1918–1931*. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1967.
- Magyar Bálint: *A Nemzeti Színház története a két világháború között*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Mansbach, S. A. és mások: *Standing in the Tempest. Painters of the Hungarian Avant-garde 1908–1930*. Museum of Art, Santa Barbara, 1991.
- Mathé Pál – Simor András: *Új szavakat hallasz!* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1979. Sajtócikkek, karikatúrák, viccek és egyéb anyagok, amelyek betekintést adnak abba, milyen volt a mindennapi élet 1918–19-ben.
- McRobbie, Kenneth: Ilona Duczynska meets Ervin Szabó: The making of a revolutionary personality – from theory to terrorism, April–May 1917. *Hungarian Studies Review*, XXXIII. évf. 1–2. sz., (2006), 39–92. http://epa.oszk.hu/00000/00010/00040/pdf/HSR_2006_1-2_039-092.pdf
- Mitchell, David: 1919: *Red Mirage*. Jonathan Cape, London, 1970. Izgalmas összefoglalás az első világháború nyomán világszerte lezajlott számos radikális és forradalmi megmozdulásról; jelentős mértékben szól a magyarországi eseményekről is.
- Molnos Péter: *Derkovits: szemben a világgal*. Népszabadság/Kieselbach Galéria, Budapest, 2008.
- Móricz Virág: *Apám regénye*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.
- Munkácsi Piroska (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban*. OSZK, Budapest, 1959.

- Nádass József: Történelmünk írtuk. In: Halasi (1959), 189–210.
- Nagy Zsuzsa, L.: The Mission of General Smuts to Budapest, April, 1919. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 11. évf., ¼. sz. (1965), 163–185. <http://www.jstor.org/stable/42554765>
- Nemeskürty István: *Word and Image. History of the Hungarian Cinema*. Corvina Press, Budapest, 1974.
- Németh Luca Anna: Az irodalmi modernség egy szervezeti kísérlete – A Vörösmarty Akadémia története és szerepe a 20. század elejének irodalmi életében. *Filológia.hu*, A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának online folyóirata, 2012. 2. sz., 48–79. http://www.filologia.hu/images/media/Onallo_cikkek_pdfben/Filologia_2012-2_48-79_NemethLucaAnna.pdf
- Neubauer, John – Török, Borbála Zsuzsanna (eds.): *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium*. Walter de Gruyter, New York – Berlin, 2009.
- Nicolson, Harold: *Peacemaking 1919*. Methuen, London, 1964.
- Ormos Mária: *Világháború és forradalmak 1914–1919*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- Osváth Béla: A Tanácsköztársaság színházpolitikája. In: Szabolcsi Miklós – Illés, László (szerk.): *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
- Pastor, Peter, *Hungary between Wilson and Lenin: The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three*. Boulder, East European Quarterly, 1976.

- Pastor, Péter (szerk.): *Revolutions and Interventions in Hungary and its Neighbor States, 1918–1919*. Social Science Monographs, Highland Lakes – Atlantic Studies on Society and Change, Boulder, 1988.
- Péter László: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Petrák Katalin – Milei György (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája: Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1959.
- Petrák Katalin (szerk.): *Tanúságtevők: visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből*. 3/b. kötet. *Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőiről*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Pongrácz Erzsébet: *The Cinemas of Budapest*. City Hall, Budapest, 1998.
- Pongrácz Jenő (szerk.): *Tanácsköztársaság törvénytár I. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei, 1919 március 21. – április 9.* Magyarországi Szocialista Párt, Budapest, 1919.
- Remete László (szerk.): *Irodalom – Forradalom, 1917–1919*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956. Az Oroszországon és Magyarországon lezajlott forradalmi eseményekkel kapcsolatos irodalmi és egyéb dokumentumok gyűjteménye.
- Riggs Hunt, Alice: *Facts About Communist Hungary*. Workers' Socialist Federation, London, 1919.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. Osiris Kiadó, Budapest, 1999a.*
- Romsics Ignác: *Hungary in the Twentieth Century*. Corvina, Budapest, 1999b. (Az előző munka angol fordítása.)

- Rónay László: *Márai Sándor*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Sakmyster, Thomas: *A Communist Odyssey. The Life of József Pogány/John Pepper*. Central European University Press, Budapest – New York, 2012.
- Serf András: Tollfosztás. Írók meghurcolása a Tanácsköztársaság után. HVG, 2009. július 25., 37–38.
- Serge, Victor: *Memoirs of a Revolutionary*, New York Review Books, New York, 2012.
- Siklós András: *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State, 1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Sinkó Ervin, *Optimisták. Történelmi regény 1918/19-ből*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979.
- Sinkó Ervin: *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek, 1935–1937*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. Sinkó izgalmasan meséli el, milyen nehézségekbe ütközött, amikor ki akarta adni az 1919-es eseményekről szóló, *Optimisták* című regényét a Szovjetunióban.
- Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Sipos András – Donáth, Péter (szerk.): *„Kelet Párizsától” a „Bűnös Városig”. Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. I. kötet 1870–1930*. Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest, 1999.
- Staud Géza: *A Tanácsköztársaság színházműsora*. Színház-tudományi és Filmtudományi Intézet, Budapest, 1959.
- Staud Géza (szerk.): *A budapesti operaház 100 éve*. Zene-műkiadó, Budapest, 1984.
- Stróbl Mihály: *Stróbl Alajos*. Holnap Kiadó, Budapest, 2003.

- Suchoff, Benjamin (szerk.): *Béla Bartók Essays*. University of Nebraska Press, Lincoln – London, 1992.
- Sugar, Peter F. – Hanák Péter – Frank Tibor (szerk.): *A History of Hungary*. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis, 1994.
- Szjő Béla: Berény Róbert életútja gyermekéveitől a berlini emigrációig. In: *Magyar Nemzeti Galéria Közleményei*, 4 sz. (1963), 113–123.
- Szilágyi Jolán: *Emlékeim Zrínyi Katonai Kiadó*, Budapest, 1966. Szamuely Tibor özvegyének visszaemlékezései.
- Tabori, Paul: *Alexander Korda*. Oldbourne, London, 1959.
- Tallián Tibor: *Béla Bartók – The Man and His Work*. Budapest, Corvina, 1981. (Magyarul: *Bartók Béla – Szemtől szemben*. Gondolat Könyvkiadó, 1981.)
- Tóbiás Áron: *Korda Sándor*. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum/Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1980.
- Tőkés Rudolf, L.: *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic: The Origins and Role of the Communist Party of Hungary in the Revolutions of 1918–1919*. Praeger, New York, 1967.
- Tormay Cecile: *An Outlaw's Diary (Part 2): The Commune*. Philip Allan & Co., London, 1923. <http://mek.oszk.hu/07200/07270/pdf/outlaw2.pdf>.
- Ujfalussy József (szerk.): *Dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság zenei életéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Ujfalussy József: *Bartók Béla*. Gondolat, Budapest, 1976.
- Ungvári Tamás: Adalékok Babits Mihály pályaképehez – 1918–1919. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 63. évf., 2. sz., (1959), 235–250. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00209/pdf/itk_1959_2_235-250.pdf

- Veres Péter: 1919. március 22-én. In: Halasi (1959), 251–259.
- Vermes Gábor: The October Revolution in Hungary: from Károlyi to Kun. In: Völgyes (1971), 31–60.
- Vincze Edit, S. – Barna Zoltán – Vértés, Róbert (szerk.): *Új erők születése. A magyarországi munkásmozgalom történetének kronológiája a dualizmus és a két forradalom időszakában, 1868–1919. augusztus 1.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Völgyes Iván (szerk.), *Hungary in Revolution, 1918–1919. Nine Essays*. University of Nebraska Press, Lincoln, 1971.
- Vörös Boldizsár: Árpád helyett Marx, József főherceg helyett Lenin. Történelmi személyiségek elutasítása és méltatása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban. *Történelmi Szemle*, 3–4. (1999), 403–410. http://www.epa.hu/00600/00617/00004/tsz99_3_4_voros_boldizsar.htm
- Weltner Jakab: *Forradalom, Bolsevizmus, Emigráció*. Szerzői kiadás, Budapest, 1929. Egy újságírónak, a Szociáldemokrata Párt jeles tagjának visszaemlékezései.
- Willett, John és mások: *The Hungarian Avant Garde. The Eight and the Activists*. Arts Council of Great Britain, London, 1980. A Hayward Gallery 1980. február 27. április 7-i kiállításának katalógusa.
- Young, Percy M.: *Zoltán Kodály: A Hungarian Musician*. Ernest Benn, London, 1964.
- Zsuffa, Joseph: *Béla Balázs, The Man and the Artist*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1986.

BOB DENT

Bob Dent brit író 1986 óta Budapesten él. 1949-ben született Észak-Angliában; iskoláit Harrogate-ben, Leedsben, majd a London School of Economicsban végezte.

Írt útikönyveket Magyarországról és Budapestről; *Mesélő szobrok* című könyvében Budapest köztéri emlékműveinek történetét meséli el; *Magyarország kívülről, belülről* címmel megírta itteni életének anekdotikus történetét; *Budapest, 1956* című munkája pedig óriási kutatómunka nyomán készített sajátos útikönyv mindazokról a helyekről, ahol az 1956-os forradalom jelentős eseményei zajlottak.

Magyarul nem jelent meg *Hungary 1930 – The Forgotten History of a Mass Protest* című könyve, amely a két világháború közötti legnagyobb, 1930. szeptember 1-jén lezajlott munkástüntetésről szól.

Bob Dent egyszerre van kívül és belül – a történetírás angol hagyományait őrizve, de a magyar történelem legapróbb, olykor abszurd részleteire is precíz figyelmet fordítva mesél a könyveiben nekünk, magyaroknak arról, hogy mi történt velünk a XX. században.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Különösen hálás vagyok mindazért a bátorításért, javaslatért, információért és kutatási anyagért, amit Alex Bandytól, az Associated Press budapesti irodájának korábbi vezetőjétől s egyben *Chocolate and Chess* című könyv* írójától kaptam. Bandy könyve lenyűgöző munka Lakatos Imre különös történetéről, aki a London School of Economics elismert tudományfilozófusa és matematikusa lett, és ugyanakkor remek betekintést nyújt az 1945-öt követő évtized magyar politikájába.

A következő könyvtárak munkatársainak tartozom köszönettel, akik mindig készségesen segítettek, ha hozzájuk fordultam: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (Budapest), a Politikatörténeti Intézet könyvtára és levéltára (Budapest), a CEU (Közép-európai Egyetem) könyvtára (Budapest), a British Library (London), valamint a London School of Economics könyvtára.

Értékes segítségükért, észrevételeikért, javaslataikért, és/vagy a tőlük kapott kutatási anyagokért köszönetet mondok Bozsik Pálnak, Dezső Tamásnak, Marty Goodmannek, Gréczi Emőkének, M. Nagy Miklósnak, Jason Rodriguesnek, Szablyár Eszternek, Judy Tithernek,

* Magyarul: *A Csokoládé-gyilkosság: egy filozófus másik élete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014.

Timár Eszternek, David Waltersnek, Nigel Willmottnak és James Yeomannak.

Külön hálás vagyok Rácz Katalinnak, aki kritikus szemmel olvasta el a teljes kéziratot, és rengeteget segített, különösen a fordítás terén.

Mondani is szükségtelen, hogy e kötet összes hibájáért minden felelősség kizárólag a szerzőt terheli.

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre 71, 177, 285, 298, 300–03, 306, 308
Andrássy Gyula 72, 76, 118
Ashmead-Bartlett, Ellis 281, 323
Babits Mihály 65, 176, 179, 225, 235–36, 239, 298–301, 317, 360–61
Bajor Gizi 57, 194–95
Balázs Béla 177, 183, 200, 231, 239, 243–44, 258, 298, 361
Bartók Béla 209–16, 294, 298, 306, 348, 360, 362–63, 371
Bédy-Schwimmer Rózsa 28, 33, 380
Benedek Marcell 291
Berény Róbert 87, 91–92, 95, 106, 109, 304, 358–59, 364
Bíró Mihály 64, 66, 74, 79, 87, 92, 100, 104, 107, 304, 364
Blaha Lujza 197
Böhm Vilmos 281, 288, 323, 331–32, 352, 354
Bölöni György 346–48
Brailsford, H. N. 17, 202
Bródy Sándor 65, 154, 156, 194, 258–60, 270
Clemenceau, Georges 317–18, 320–21
Cserny József 330–31, 342
Dankó Ödön 93–95
Derkovits Gyula 113, 115, 358
Dienes Valéria 270, 298
Dohnányi Ernő 206, 214, 216, 218, 220–21, 294, 298, 306, 365, 371
Dombai Viktória 112–13, 115
Duczynska Ilona 23, 78, 144
Eastman, Crystal 89–90, 143, 243–44
Engels, Friedrich 49, 60, 75, 245, 271
Ék Sándor 118, 120
Fedák Sári 57, 195, 203, 365
Ferenczi Sándor 290
Franchet d'Espéry, Louis 31
Gál Imre 197, 341
Gál Irén 222–23
Garbai Sándor 281, 287–88
Gárdos Mariska 52, 61–62, 80, 83, 354, 366
Gellért Oszkár 239, 299
Göndör Ferenc 139, 342–44
Goszthonyi Mária 112, 114
Götz Irén 290

Halasi Andor 224–25, 229–30, 235, 239, 297
 Hauser Arnold 291
 Háy Gyula 259
 Herczeg Ferenc 186, 236–37, 330
 Hevesi György 291
 Horthy Miklós 163, 236, 357–58, 364, 367, 372
 Horváth Jenő 203
 Jászai Mari 190, 195
 Jászi Oszkár 23–24, 31, 200, 272–73, 281–83, 296, 298, 305, 327, 339–40, 347, 352, 366
 József, főherceg 26, 29
 Juhász Gyula 253–57, 367
 Karinthy Frigyes 176, 179, 225, 239, 267, 301
 Károly, IV. 31
 Károlyi Mihály 20–21, 24, 26–27, 29, 31–33, 38, 40–42, 106, 111, 125, 134, 136, 145, 183, 206, 217, 255, 271–72, 284, 297, 300, 305, 315–16, 326, 333, 336, 338–39, 343, 346, 366, 368–70, 378, 380
 Kassák Lajos 13, 15, 23–24, 28, 40, 58–59, 75, 85, 88, 106–07, 111, 115, 119–20, 130–38, 140–49, 177, 180–84, 186–87, 202–04, 221, 225, 231, 235, 239–42, 271, 298, 301, 304, 344, 358–59, 367, 369–70, 382
 Kelen Jolán 126, 128–29
 Kenczler Hugó 129
 Kéri Pál 139
 Kernstok Károly 14, 110–14, 116, 298, 302, 305, 358, 364
 Kertész Mihály (Michael Curtiz) 16, 161–69, 190, 207, 360, 371
 Kisfaludi Strobl Zsigmond 55–56, 72–75
 Kodály Zoltán 17, 48, 214–23, 294, 298, 306, 360, 362, 371–72
 Koestler Arthur 202, 204
 Korda Sándor (Alexander Korda) 16, 161–69, 305, 360, 372
 Kosáry Emma 57
 Kosztolányi Dezső 176, 179, 239, 245–46, 264–68, 285, 298–99, 301, 347, 360, 373
 Krúdy Gyula 65, 260–64, 299–300, 373
 Kun Béla 15, 30, 35, 37–42, 63, 114, 126, 128–29, 136, 144–47, 162, 167, 222–23, 243, 252, 263–64, 285–86, 289, 311–13, 315–18, 320–23, 326, 333, 339, 342–43, 352–53, 357, 370, 374–75, 379
 Kunfi Zsigmond 15, 37, 106, 176, 182–83, 208, 214, 230–31, 237, 284, 307, 316, 335–37, 351, 375
 Landler Jenő 61
 Lenin, Vlagyimir Iljics 15, 30, 49, 60, 70, 76–80, 135, 150, 155, 162, 169, 172, 251, 330–32, 336, 342–43, 374
 Liebknecht, Karl 49, 70, 76–77, 275
 Lugosi Béla 189–93, 307, 360, 375
 Lukács György 15, 37, 90, 125–28, 139–44, 175–78, 200, 213, 230–31, 239–40, 242–47, 271, 273, 283–84, 289, 307–08, 318, 328, 334, 340, 361, 375–77
 Luxemburg Rosa 49
 Magyar Lajos 244
 Mannheim, Karl 291

Márai Sándor 226–29, 232–33, 247, 314, 377
 Márffy Ödön 66, 364, 370
 Marx, Karl 55–57, 59–60, 74, 81, 88, 169, 245–46, 271
 Marx, Roger 88
 Masaryk, Tomáš 32
 Medgyessy Ferenc 117, 119
 Molnár Ferenc 65, 154, 168, 176, 179, 225, 259–60, 264, 299, 301
 Móra Ferenc 255–57
 Móricz Zsigmond 65, 195–96, 199, 225, 237–39, 249–53, 262, 299–302, 317, 326, 334, 347–48, 360, 378–79
 Nádass József 270–71
 Nagy Lajos 225, 233–34, 239, 299, 307
 Nemes Lampérth József 87, 96, 110, 117, 119, 298
 Nicolson, Harold 311–13
 Pallos Sándor 157
 Paulik Béla 152–54, 159
 Pogány József 148–49, 184–87, 189, 323, 336, 352, 379
 Pór Bertalan 14, 57–58, 64–65, 87, 96, 98–99, 106, 110–11, 269–70, 274, 298, 379
 Rákosi Jenő 236–37, 330
 Reinitz Béla 177, 179–80, 182–83, 194, 209, 215, 219, 221–23, 306, 380
 Révai József 138
 Riggs Hunt, Alice
 Rippl-Rónai Ödön 126

Schwimmer Rózsika *lásd* Bédy-Schwimmer
 Sinkó Ervin 252, 283, 333–34, 381
 Smuts, Jan Christian 311–13, 323
 Stróbl Alajos 57
 Szabados Sándor 240
 Szabó Ervin 23, 78, 183, 339
 Szamuely Tibor 63–66, 106, 114–15, 127, 185, 271, 318, 330–31, 343, 351–52, 370, 382
 Szélpál Árpád 134
 Szép Ernő 248, 299
 Szilágyi Jolán 64–66, 95, 114, 127
 Tisza István 19–20, 22, 369
 Tormay Cécile 84–85
 Tóth Árpád 239, 248, 301, 317
 Trockij, Lev 60–61
 Uitz Béla 14, 55, 91, 93, 95, 110, 115–21, 137, 184, 298, 382
 Varga Jenő 326–27
 Várnai Zseni 46, 193–94, 239, 245
 Veres Péter 271–72, 383
 Vértes Marcell 87, 98, 304
 Vix, Fernand 41–42, 282, 310, 312
 Weltner Jakab 333, 341–44, 346
 Zala György 56, 58
 Zöldi Sándor 156–57

TARTALOM

A szerző előszava	7
Bevezetés	13
Első fejezet: A politikai és történeti összefüggések	19
Második fejezet: Budapest vörösbe borul	44
Harmadik fejezet: A plakátok hatalma	87
Negyedik fejezet: Művészetet a népnek!	109
Ötödik fejezet: Viták a kultúráról	130
Hatodik fejezet: A némafilm politikáról beszél	150
Hetedik fejezet: Megnyílnak a nézőterek	174
Nyolcadik fejezet: A zene mindenkié	202
Kilencedik fejezet: A toll csatába indul	224
Tizedik fejezet: Miért?	269
Tizenegyedik fejezet: Mi siklott félre?	309
Utószó	356
Mi történt velük?	356
Felhasznált és ajánlott irodalom	384
Bob Dent	400
Köszönetnyilvánítás	401
Névmutató	403

Bob Dentet mint történészt és politikai gondolkodót régóta foglalkoztatja a kérdés: mi a magyarázata annak, hogy a később olyan borzalmakhoz, tömeggyilkosságokhoz vezető kommunista eszme a XX. század elején (és még sokáig) a legnagyobb elmék és a legnagyobb művészek közül is sokak számára annyira vonzó volt. Szinte tökéletes példája ennek a Tanácsköztársaság, amelyben kisebb vagy nagyobb lelkesedéssel a magyar szellemi élet színe-java szerepet vállalt – Bartók és Kodály, Móricz és Balázs Béla... a kor legjelesebb festőművészei, írói, költői, színészei és filmesei.

A Tanácsköztársaság századik évfordulójára megjelent könyv nem annyira választ ad a fenti kérdésre, mint inkább színesen, izgalmasan elmeséli magát a történetet – érezzük belőle az új, ígéretesnek látszó kommunista világ vonzerejét, s persze azt is megtudjuk, hogyan kezdett nagyon hamar totális diktatúrává fajulni a rendszer, és milyen okok vezettek ahhoz, hogy a korábban lelkes művészek többsége oly hamar kiábrándult belőle.

„Ez a mély és eredeti kutatómunka eredményeként megszületett, rendkívül olvasmányos könyv számos olyan témát érint, amellyel még soha senki nem foglalkozott komolyan egyetlen nyelven sem. A modern politikatörténet egy keveset tanulmányozott, de roppant izgalmas epizódjáról szól, és arról, milyen szerepet játszhat a kultúra a politikában.”

OLIVER BOTAR PROFESZOR,
University of Manitoba

helikon.hu 3999 Ft

9 789634 791119

A VÖRÖS VÁROS

BOB
DENT

POLITIKA
és MŰVÉSZET
AZ 1919-ES
MAGYARORSZÁGI
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
IDÉJÉN

HELIKON